

YUISSN 0350 — 7769

Б О К а

12

зборник радова
из науке, културе и умјетности

B O K A

12

**ZBORNİK RADOVA IZ NAUKE, KULTURE
I UMJETNOSTI**

**(A COLLECTION OF WORKS IN SCIENCE,
CULTURE AND ART)**

HERCEG-NOVI, 1980. GODINE

Izdavački savjet:
(Publishing Council):
RADMILA BENDERAC, predsjednik, Dr SLAVKO MIJUSKOVIC, Dr MIRO-
SLAV LUKETIC, DUSAN SEFEROVIC, MARIJA CRNIC-PEJOVIC, MAKSIM
ZLOKOVIC, VLADO POROBIC, LAZAR SEFEROVIC, MILAN SJERKOVIC,
VELIMIR RADOVIC, Dr SRDAN MUSIC i SAVO LALOVIC

Redakcija:
(Editorial Staff):
Dr SLAVKO MIJUSKOVIC, Dr MIROSLAV LUKETIC, VELIMIR RADOVIC,
MARIJA CRNIC-PEJOVIC, Dr SRDAN MUSIC, MAKSIM ZLOKOVIC,
LAZAR SEFEROVIC i MILAN SJERKOVIC

Glavni i odgovorni urednik:
(Editor in Chief):
LAZAR SEFEROVIC

Zamjenik gl. i odg. urednika:
(Assistant Editor):
MARIJA CRNIC-PEJOVIC

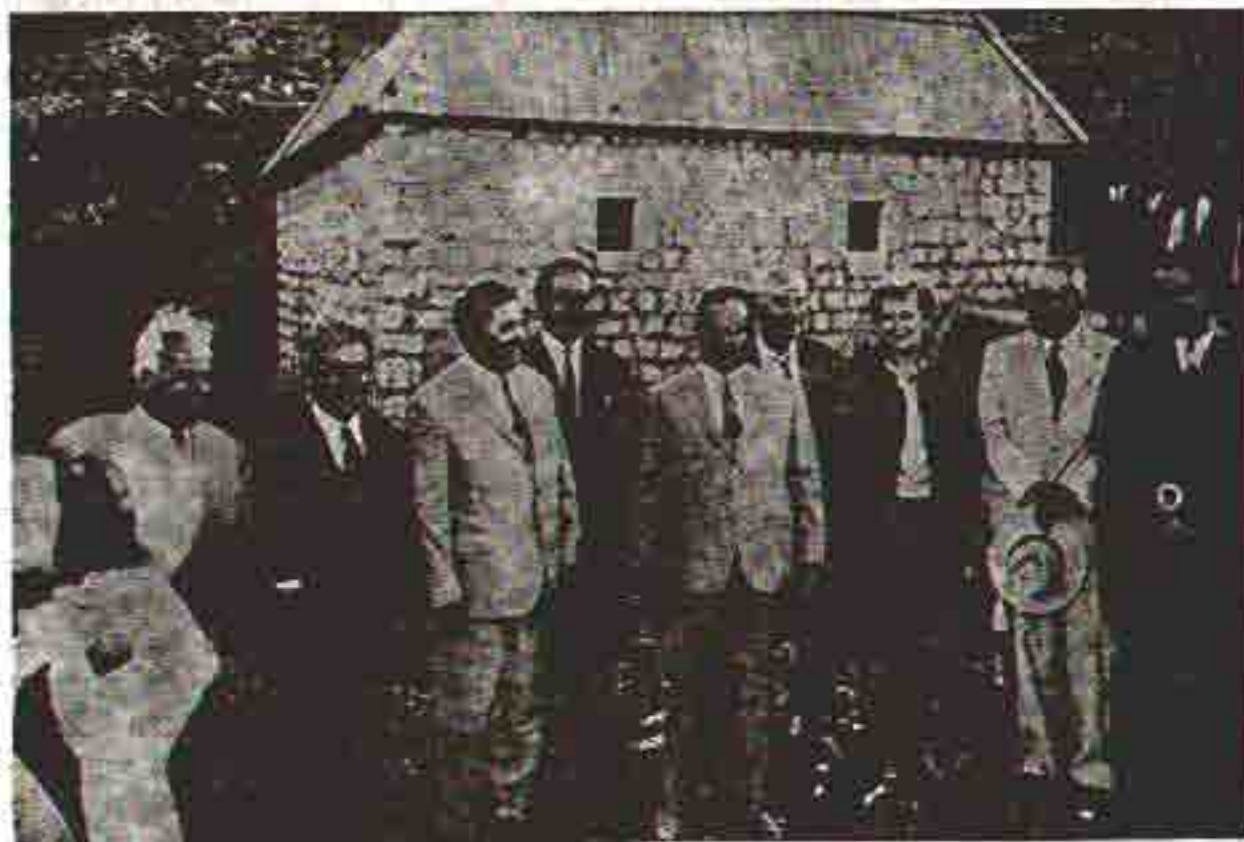
Vlasnik i izdavač:
(Proprietor and Publisher):
SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA KULTURE I NAUKE
HERCEG-NOVI
SELFOVERNING COMMUNITY OF INTERESTS FOR CULTURE
AND SCIENCE HERCEG-NOVI

Adresa Redakcije:
(Editorial offices):
HERCEG-NOVI, MARKA VOJNOVICA 9
TELEFON 082/43-456
HERCEG-NOVI, MARKA VOJNOVICA 9
TELEPHONE 082-43456

ТОМИСЛАВ ГРГУРЕВИЋ

БОРАВЦИ ДРУГА ЈОСИПА БРОЗА ТИТА У БОКИ У ОКВИРУ ПОСЈЕТА НАШОЈ РЕПУБЛИЦИ

Радни људи Боке Которске поносни су што је друг Тито, нарочито посљедњих година, био чест гост у нашој Републици, и посебно у Боки, гдје је у Игалу провео доста времена на одморљ и лијечењу. Радни људи и грађани Црне Горе живо се сјећају свих његових долазака, почев од оног августа 1940. године, када је боравио на Жабљаку па до оног посљедњег које

Први пут Јосип Броз Тито посетио је Црну Гору 1940. године када је учествовао у раду Осме покрајинске конференције Комунистичке партије Југославије за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију. На слици предједник Тито, августа 1970. године, приликом посјете Жабљаку, када је свечано прослављена тридесетогодњишница овог скупа, у друшћву са неким учесћницима Осме покрајинске конференције.

је завршено пар дана послје земљотреса. Посебно су поносни становници Боке што је био почасни грађанин Котора, почасни адмирал Бокељске морнарице и скоро редовни, веома радо дочекивани гост у Игалу.

Сви доласци друга Тита били су празници за радне људе Црне Горе чији је саставни и недјељиви дио Бока Которска. Кад год је овдје стизао друг Тито, читаво становништво је излазило на улице, путеве, тргове, обале да га дочека. Тада је слика била увијек иста: цвијеће, аплаузи, срдачне ријечи добродошлице и друг Тито увијек насмијан и ведар, срдачан и топао.

Његове ријечи су биле увијек „радни налог“ свим радним људима и грађанима овог региона, као и уосталом читаве наше земље, свих њених народа и народности. Остале су успомеле драге, неизбрисиве, вјечне као што ће и дјело друга Тита вјечно живјети.

У овом прилогу настојали смо да сажето забиљежимо посјете друга Тита Боки, у оквиру долазака у Црну Гору, свјесни чињенице да о овим посјетама треба много више рећи. Нека ово буде један од првих скромних прилога томе.

Први сусрет са народом Боке Которске друг Тито је имао 11. јула 1951. године, приликом своје друге послјератне посјете нашој Републици. Тај дан остао је исписан златним словима у историји овога краја. Готово читаво становништво Боке Которске нашло се на путевима, улицама и трговима да поздравни највећег сина наших народа маршала Југославије Јосипа Броза Тита. У строју су били многи ратници, Титови саборци, жене, омладина, пионири. Улице су се декорисале неколико дана, а свуда су биле исписане поруке најтоплије добродошлице. Била је то до тада невиђена атмосфера славља каква није забиљежена у дугој историји Боке Которске.

Маршал Тито је тада посјетио Ремонтни завод у Тивту. Овдје су га дочекали највећи представници Ратне морнарице, јединице Ратне морнарице, већи број бродова, од којих су многи претходно реконструисани или модернизовани у овој ремонтној организацији, а у име радника добродошлицу му је пожелано Јерко Ружић, тадашњи управник Ремонтног завода. Друг Тито је потом обишао производне хале и разгледао, са великим интересовањем, машине и опрему, живо се занимајући за начин обнове постројења као и за извршавање задатака Ремонта. Била је ово прилика да друг Тита први руководиоци Ратне морнарице упознају са животом и радом у морнарици и мјерама које се предузимају да се повећа њена бојева готовост. Неколико дана касније, 18. јула 1951. говорећи представницима Југословенске ратне морнарице, дао је резиме својих утисака а затим је говорио о наредним задацима. Он је тада рекао:

„Када сам ових дана путовао с вама, био сам пријатно изненађен видећи колико сте ви у овом кратком периоду пости-

гли у раду на оспособљавању наших кадрова за задатке које има наша морнарица. Ја сам увијек говорио да су кадрови најважнији и ви сте баш на том пољу постигли знатне успјехе.

Али поред оног што је већ остварено, хтио бих да вам кажем неколико ријечи о будућем раду и задацима. Ви знате да ми данас још нисмо у могућности да вам пружимо сва техничка средства, односно пловне објекте, у оној мјери колико би то било потребно за одбрану наше земље. Али ми не бисмо извршили свој задатак градитеља социјалистичке Југославије кад не бисмо учинили све да обезбиједимо наше границе и у овом дијелу наше земље, да обезбиједимо миран развитак и рад и на овој страни нове Југославије. Ми ћемо настојати да учинимо све са своје стране, да наша млада ратна морнарица добије онолико средстава колико је потребно и то једино зато да бисмо могли бранити нашу социјалистичку земљу и са те стране. Разумије се да ми ни овдје као ни на некој другој страни, немамо ни најмање претензија да посетимо за каквом туђом

Грађани Бокве Которске олушевљено су дочекали друга Тита приликом његове прве посјете Бокви Которској. Високог госта, у име грађана Херцег-Новог, топлим ријечима поздравно је Милан Вукасовић, председник Среског народног одбора Херцег-Нови. Било је то 10. јула 1951. године када је највећи син наших народа, својим присуством увеличао прославу дана устанка црногорског народа.

територијом. Ја то хоћу да подвучем да бих истакао да је наш једини циљ одбрана нашег мора, одбрана наше обале, одбрана наше социјалистичке земље...

Друг Тито је стигао у Херцег-Нови тога дана око 14 часова у пратњи Блажа Јовановића, предсједника владе НР Црне Горе, Бура Пуцара, предсједника владе Босне и Херцеговине, те бројних министара, генерала и адмирала. Главна херцеговнска улица била је за ту прилику изванредно декорисана а плочник прекривен теписима, зеленилом и цвијећем.

Друга Тита, у име народа среза херцеговског, поздравео је и пожелио му добродошлицу Милан Вукасовић, секретар Среског комитета Комунистичке партије. Он је често био прекидан дуготрајним аплаузима док је изговарао срдачне ријечи захвалности маршалу Титу и поздраве добродошлице.

Потом је микрофону пришао друг Тито. Дуго је морао да чека да би се стишали повици одушевљења. Он је говорио о почецима оружане борбе, њеним резултатима, тешкоћама и успјесима. Затим је, прекидан дуготрајним аплаузима истакао:

„Дозволите ми да вам најприје захвалим за овај импозантан дочек. Ја се радујем што сам могао да поводом прославе десетогодишњице Народног устанка и Народне револуције поново посјетим Црну Гору и да присуствујем овом величанственом празнику који празнује црногорски народ. То је дан када се црногорски народ дигао на оружје за своју слободу...”

Друг Тито се, потом, у друштву осталих гостију, упутио ка древном граду Котору. На обали у Котору њега су дочекали готово сви становници которског среза. Одговарајући на поздравне ријечи Воја Бришића, предсједника Народног одбора которског среза, друг Тито је између осталог рекао:

„... Ми смо били угрожени новим подјармљивањем, новим одузимањем слободе коју смо извојевали у борби против фашистичког завојевача. Могу да вам кажем да сам данас неизмјерно срећан што је цјелокупан југословенски народ, с изузетком једне шачице издајника, схватио колико је далекосежан акт којег смо учинили 1948. године, када смо новим подјармљивачима одлучно казали: „Ми хоћемо да будемо на својој земљи сами господари, ми хоћемо да живимо у миру и пријатељству са сваким који нема лоше намјере према нашој земљи.”

Крај говора друга Тита био је поздрављен дуготрајним аплаузом и клицањем: „Тито, Партија, све клевете разбија!”. Док је пролазио которском обалом, преко тепиха сачињеног од цвијећа и зеленила, преко 15.000 грађана срдачно је поздрављало друга Тита, који им је, очигледно дигнут топланом дочека, отпоздрављао захваљујући на пријему.

Пред вече је напустио Котор и упутио се, скупа са својом пратњом, Ловћенским серпентинама ка Цетињу гдје је стигао

Древни град који не памти да је некоме, у његовој дугој историји, организован тако топло и смиртан дочек као што је то био другу Титу Јула 1951. године. У првим јутарњим сатима били су формирани шпанери грађана. Свако је жељео да што боље види друга Тита. На слици тренутак када је друг Тито изашао из свог аутомобила.

истога дана нешто послније деветнаест часова. Приликом ове посјете Црној Гори друг Тито је у Титограду присуствовао свечаностима поводом Дана устанка црногорског народа.

Нешто више од осам година послније прве посјете Боки Которској друг Тито је опет овдје у Боки Которској. Био је то 17. септембра 1959. године. Дуж обале Бококоторског залива још од јутарњих сати стајали су људи у очекивању тренутка када ће се појавити јахта „Јадранка“ којом је друг Тито стизао у посјету Боки Которској. На улазу у Залив дочекали су свог врховног команданта маршала Југославије Јосипа Броза Тита многи бродови наше Ратне морнарице који су истакли свечане заставне гале које се вију само у изузетним приликама. Стотине морнара било је постројено на боковима бродова, на страни бли-

жој јахти „Јадранка“. Они су извели познати морнарски „рубни поздрав“ свечаним махањем морнарским капама и звонким тро-струким „УРА“. У строју морнарских бродова овога пута су се нашле и јединице изграђене у нашим бродоградилштима и наоружане нашим оружјима. Титово обећање, дато осам година раније да ће се морнарица модернизовати постајало је стварност.

Септембра 1959. године друг Тито је опет међу Которанима. Понавља се иста слика одушевљења и среће што је Јосип Броз Тито, опет, овдје у Боки. Тренутак када друг Тито, у друштву Блажа Јовановића, одлази аутомобилом до „Славије“ гдје је приређена, у част високог госта, „Бокелска ноћ“.

Када је низ бродски сиз „Јадранке“ сишао друг Тито, у пратњи председника Народне скупштине Црне Горе и ступио на тле которске обале, преко 20.000 грађана срдечно је поздрављало свог најдражег госта. У име домаћина бираним ријечима другу Титу се обратио Бранко Сеферовић, председник Народног одбора општине Котор. Добродошлицу другу Титу, у име народа Боке Которске, пожелно је и стари свећеник дон Нико Луковић, активиста Социјалистичког савеза.

Друг Тито је, очито врло узбуђен топлином дочека и свуда видљивим одушевљењем, због његовог присуства, рекао је, том приликом, између осталог:

„Драги другови и другарице,

Дозволите да вам се, прије свега, најтоплије захвалим на величанственом дочеку. Веома много жалим што нисам могао да Вас посјетим за вријеме ваше прославе у Боки Которској, али ја то чиним сада, са жељом да видим не само ваше тешкоће него и успјехе које сте постигли у Црној Гори, а који, вјерујем, нису мали. Желим вам много среће и још једном захваљујем на овом топлом дочеку.“

Само неколико дана раније у Котору је одржана свечана прослава Дана Ратне морнарице којом приликом су Которани славили низ јубилеја међу којима и једанаест и по вијекова оснивања Бокелске морнарице. Овом приликом обиљежен је почетак рада Више поморске школе у Котору. Которани су жељели да свечаност увећа друг Тито. Он није могао доћи али је са Бриона, 8. септембра 1959. године, упутио писмо Одбору за прославу Дана морнарице у Котору. Оно гласи:

„Драги другови,

Ваше писмо и ваше жеље да присуствујем прослави у Котору, која се одржава поводом Дана морнарице и нашег поморства уопште и обухвата читав низ значајних годишњица из поморске прошлости тога дијела наше земље, причинили су ми задовољство и у исто вријеме изазвали осјећање жаљења што ми није могућно да присуствујем тој великој свечаности.

Такве свечаности, као што је вама у Боки Которској, морају испунити поносом сваког нашег човјека, јер оне, иако везане за један крај, говоре о традицијама и тековинама које су постале опште, југословенске. И велико поморско искуство и све оно позитивно што је наш народ како са црногорског тако и са хрватског и словеначког приморја наслиједио из далеке прошлости дио је тих општих тековина значајних за све наше народе, за читаву нашу земљу. Наши славни поморци из Боке Которске, који су већ прије једанаест и по вијекова основали своју братовштину, постајали су из стољећа у стољеће све познатији у свијету као добри и неустрашиви морепловци, који су, остварујући висок културни и привредни развој свога краја, исписивали у исто вријеме и многе свијетле странице опште историје наших народа, служећи као веза између њих и многих дијелова свијета. Низ датума и догађаја из те прошлости, којих ћете се ви сјетити на својој прослави, заиста живо говоре и о њима и о Котору и Боки Которској кроз историју, до оних дана половином прошлог вијека, када је и ту поникла мисао о уједињењу свих Југословена. И даље, до оних тешких и славних дана наше Ослободилачке борбе, у којој су синови јуначке Црне Горе, и они из Боке и они из свих других њених крајева, заједно са осталим народима наше земље створили своју чврсту и јединствену социјалистичку заједницу.

Грађанима Котора и свим учесницима на прослави, учесницима и наставницима Више поморске школе коју отварате, становништву вашег ужег краја Боке Которске и народу читаве Црне Горе честитам од срца тај велики дан и желим вам и убудуће свестрани напредак."

Сада када је дошао оваје подсејетно се позива и истакао жаљење што није могао да се одазове позиву.

Неколико дана раније Которани су знали да ће друг Тито доћи и задржати се оваје неколико сати. Зато су учинили све да га што боље дочекају. Посебно су се спремали да му током „Бокелске ноћи“ покажу своја достигнућа и манифестују своја осјећања. У припремама ове манифестације учествовале су и многе јединице Ратне морнарице које су имале свој задатак у ноћном спектаклу, какав никада раније није организован на Јадрану. Када је друг Тито ступио на терасу хотела „Славија“, одједном су погашена свијетла а онда је почела дотле невиђена представа. Упалиле су се хиљаде бакљи. Рефлектори су разнобојним сноповима шетали брдима и по вјештачкој магли која је створена изнад Залива. Слиједио је патромет а у поворци пред

Те вечери, септембра 1959. године, са терасе хотела „Славија“ друг Тито посматра одвијање програма организованог у његову част. Тренутак када припадници древне институције „Бокелске морнарице“, најстарије овакве установе у Европи, основане 809. године, изводе своје традиционално коло.

Друга Тита пролазиле су десетине прекрасно декорисаних чамаца. У друштву друга Тита били су његови домаћини као и чланови одреда Боксљске морнарице који су за њега извели коло ове древне институције. Хор је пролазећи морем у једној баркаси пјевао: „Слиједимо хероја глас, Тито, Тито, нек води нас!“ Чула се и пјесма: „Друже Тито, љубичице бјела...“ Ту су били и најмодернији бродови наше Ратне морнарице разарачи „Котор“, „Пула“ и „Сплит“; школски бродови „Галеб“ и „Јадран“ и многе друге јединице флоте. Те ноћи друг Тито се на тераси хотела „Славија“ задржао знатно дуже него што је то било предвиђено.

Сљедећих дана посјета је настављена обиласком Будве, Бара, Улциња, Цетиња, Титограда, Даниловграда, Никшића, Андријевице, Ивањграда, Бијелог Поља и Плевља. Слика из Бокс поновила се свуда. Радни људи и грађани Црне Горе су најсрдачије дочекали и испратили друга Тита приликом његове треће посјете Црној Гори.

На наредну посјету нашој Републици, и Боки Которској, није требало дуго чекати. Августа 1963. године у посјети нашој земљи стигао је Никита Сергејевич Хрушчов, први секретар Комунистичке партије Совјетског Савеза и предсједник Министарског савјета СССР. Програмом боравка било је предвиђено, између осталог, да скупа са својим домаћином другом Титом посјети Црну Гору. Друг Тито је са својм гостом дошао у Титоград авионом. Овдје као и у Цетињу приређен је срдачан дочек и испраћај. Приликом вожње Ловћенским серпентинама гости су били одушевљени љепотом Бококоторског залива тако да су, супротно програму, застали неколико минута да би сачинили по неколико фотографија.

Нешто прије 14 часова, 23. августа 1963. године, друг Тито и његов гост Хрушчов стигли су у Котор. Овдје их је дочекало око 15.000 становника которске и осталих сусједних општина који су стизали још од раних јутарњих сати да би заузели што боље мјесто и што боље видјели друга Тита. Када су се појавили гости заорно се спонтан аплауз док су најмлађи махали совјетским и југословенским заставама које су држали у рукама. Аутомобил у којем су били гости засипан је ловоровим гранчицама, рузмарином и цвијећем. У Которској луци били су торпедни чамци Ратне морнарице а на сидришту су се налазили усидрени многи бродови Ратне морнарице. Приликом доласка високим гостима одат је познати морнарички „рубни“ поздрав, а војнички громко „УРА“ разлијегало се Заливом тог љетног дана.

Госте је на пристаништу дочекао Јован Вујадиновић, предсједник Скупштине општине Котор као и представници друш-

твено-политичких организација општине. На пристаништу је био постројен и одред Бокељске морнарице који је одао посебан поздрав високим гостима.

Још једном, августа 1963. године, Председник Републике друг Тито је поново у Боки Которској. Ово је било у оквиру посјете Никите Сергејевича Хрушчова нашој земљи. После свечаног дочека у Котору и разгледања Старог града гости су се торпедним чамацем Ратне морнарице спустили на брод „Галеб“. Тренутак када чамац напушта которску луку.

Послије краћег задржавања другови Тито и Хрушчов као и остали гости, међу којима су били и највећи руководиоци наше Републике, укrcали су се на торпедни чамац. Са њима су били и највиши руководиоци Црне Горе: Боко Пајковић, Веселин Бурановић и Блажо Јовановић који су госте допратили до Дубровника.

Сљедећа посјета друга Тита Црној Гори отпочела је 11. маја 1969. године када је на Аеродром у Голубовцима слетнио авион друга Тита. Њега су овдје дочекали највиши представници политичког и јавног живота наше Републике као и много грађана града који носи Титово име. Кола председника Тита, свуда од Аеродрома до Трга Ивана Милутиновића, пролазила су крог густ шпалир грађана који су клицали најдражем госту и изговарали му ријечи добродошлице. Десетине хиљада људи саслушало је пажљиво Титов говор у Титограду. Говорећи о туризму, он је између осталог рекао:

„... Црна Гора је једна од оних република које имају најбоље услове за развој туризма. Она има могућности за развој и на обали и у брдима и на планинама. Поред природних љепота, Црна Гора има лијепа мјеста на мору и у унутрашњости, која су привлачна за туристе. Сада се ради на томе да се Црногорско приморје, са дијелом Хрватског приморја, још више унаприједи, како би могло да прими петоструко више туриста него до сада. Ја бих овдје хтио да критички изразим и једно своје мишљење. Немојте да нам заградите море разним кућицама и вилеџицама јер би оно постало неатрактивно за туристе. Љепоте нашег мора и наше обале морају служити читавом црногорском народу и нашој заједници у цјелини, а не појединцима.“

Послије посјете дијелу наше Републике, 15. маја, друг Тито је посјетио Боку Которску. На маршрути његовог пута биле су све три бокељске општине: Тиват, Котор и Херцег-Нови. У Тивту су готово сви становници изашли на обалу да дочекају друга Тита. Ту су, између осталих, била културно-умјетничка друштва, оркестар Градске музике, одред Бокељске морнарице. У име грађана срдачно га је поздравио Мато Крстовић, председник Скупштине општине Тиват, који је најтоплијим ријечима изразио неизмјерну срећу што је најдражи гост по други пут међу Тивћанима. Друг Тито је захвално на посјети а потом се колона улутила ка Котору.

На дочеку у Котору поновила се иста слика. Дуги, спонтани аплаузи, пут прекрит цвијећем и зеленилом, транспаренти са ријечима добродошлице, а на лицима свих присутних израз среће, радости, задовољства. Поздравио га је Илија Николић, председник Скупштине општине Котор. Он је посебно изразио задовољство што у овом древном граду може поздравити великана наше револуције и изградње и првог почасног грађанина града Котора. Потом се друг Тито обратио грађанима ријечима: „Драги суграђани, срећан сам што сам у свом граду, древном Котору...“

Друг Тито и остали гости из његове пратње отишли су да разгледају Стари град. Посјетио је и Поморски музеј. Том приликом записао је у Спомен-књигу Музеја:

„Задивљен сам са великом и славном прошлошћу Боке Которске и њених синова који су провијели својом способношћу ту славу широм свијета.“

У Поморском музеју је примио и делегацију Одбора за прославу бокељског устанка коју је предводио Петар Вучуровић, председник Одбора. Он се потом прихватио покровитељства прославе овог јубилеја. Била је то нова радост за житеље ове општине и наше Републике.

Камера је забиљежила још једну посјету друга Тита Херцег-Новом, граду у којем је посљедњих година, провео доста времена на активном одмору и лијечењу. Послије срдачних ријечи добродошлице Петра Стијешчића председника општине Херцег-Нови друг Тито се обраћа хиљадама Херцеговаца који су се окупили да га дочекају.

Послије краћег задржавања у Котору колона аутомобила упутила се ка Херцег-Новом. Био је лијеп прољећни дан, а кола су пролазила дуж обале Которског, Рисанског и Херцеговског залива. Грађани Доброте, Ораховца, Пераста, Рисна, Мориња, Каменара, Бијеле, Баошића и Зеленике изашли су поред пута да поздраве председника Тита. Кола, у којима је он био, заси-

пана су цвијећем а велики транспаренти изражавали су ријечи добродошлице и радости.

Челног војника револуције у Херцег-Новом је поздравио Петар Стијепчић, председник Скупштине општине, и пожелио му угодан боравак у граду цвијећа и зеленила. Говор Стијепчића често је био прекидан скандирањем: „Тито — Партија“ и пјесмом: „Друже Тито, ми ти се кунемо, да са твога пута не скренемо!“ Иначе, доласком у Херцег-Нови завршавала се вишедневна посјета друга Тита Црној Гори. Он је хиљадама окупљених грађана рекао:

„Дозволите ми да вам захвалим на овом срдачном и топлом пријему на који смо овдје наишли. У Херцег-Новом се завршава наша посјета Црној Гори. Обишли смо многа мјеста и свуда смо имали топле и срдачне сусрете с народом.

Ми одлазимо са дубоким утисцима о свему што смо у току ових неколико дана видјели. У Црној Гори је много изграђено. Остварен је велики напредак. Разумије се, још има тешкоћа и биће потребно још напора да се Црна Гора извуче из привредне неразвијености коју је наслиједила из прошлости.

Нас су посебно импресионирали људи, које дубоко прожима социјалистички дух и висока свијест да изграђују своју срећнију будућност, људи који знају шта хоће. А тако је данас у читавој земљи. Остварен је потпуни преображај народа у вишенационалној Југославији. За двадесет и неколико година остварен је такав скок да наши људи данас имају потпуно другачија гледања на међусобне односе и читав живот и даљи напредак.“

На крају говора друг Тито је посебно истакао:

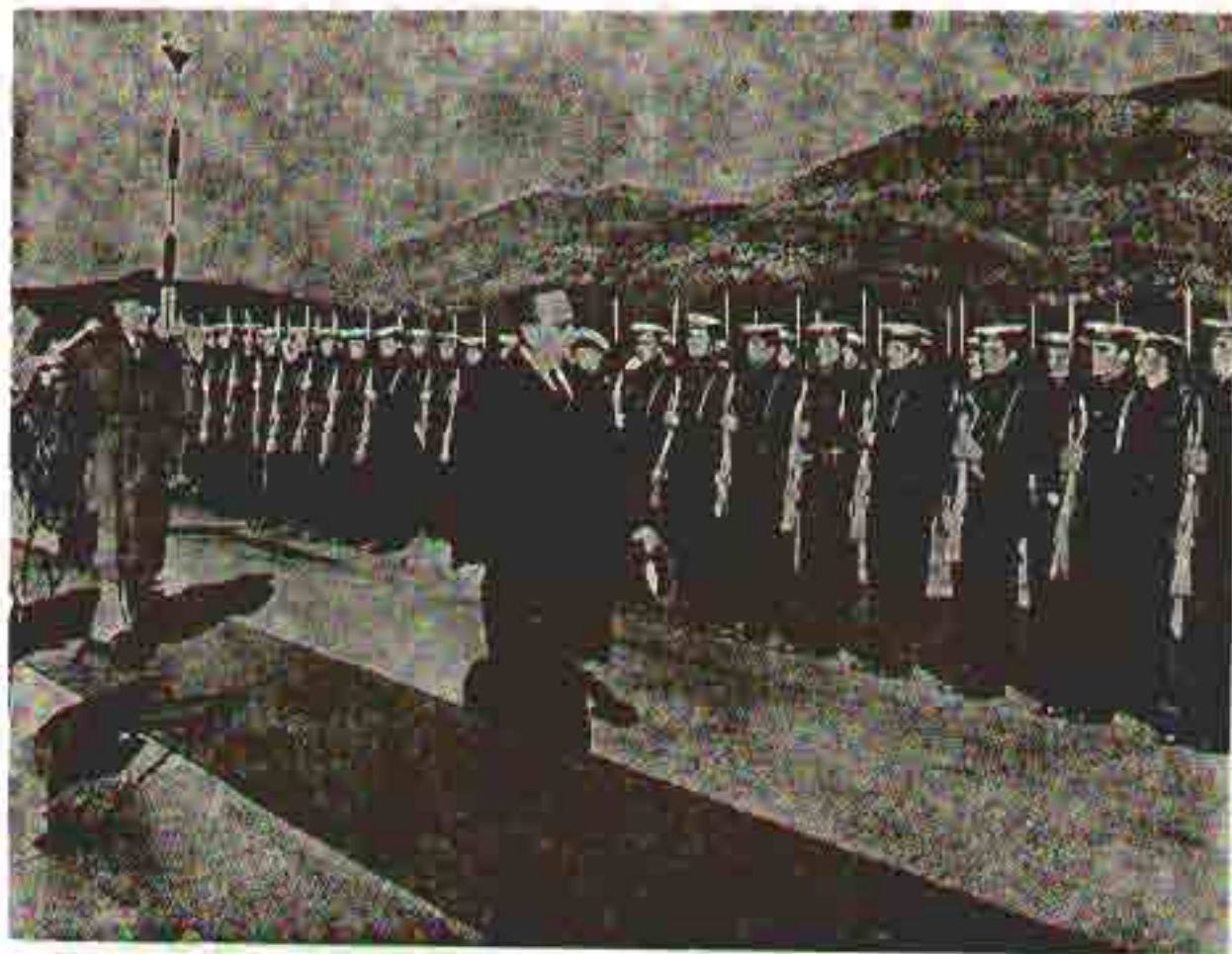
„Будимо само јединствени прије свега ми комунисти, упорнији у раду и свјесни својих задатака. Народ нама вјерује. Он нам је вјеровало у рату, када смо га позвали на устанак и када је било најтеже, масовно се одазвао не напуштајући нас никада, и поред највећих жртава које је давао. Народ је и данас уз нас и он ће и даље имати пуно повјерење у Савез комуниста.“

Говор друга Тита био је много пута прекидан овацијама и клицањем Титу и Савезу комуниста.

Припреме за дочек друга Тита у оквиру следеће посјете Црној Гори почеле су у Тивту гдје је започињала посјета неколико дана раније, заправо онда када су чули да стиже овдје. Када је авион са другом Титом слетио, 27. децембра 1972. године, међу присутним на дочеку настало је право одушевљење. Они су клицали другом Титу, Партији, а на транспарентима су биле исписане ријечи добродошлице и спремности да се слиједи Титовим путем у даљој изградњи социјалистичке самоуправне домовине. На дочеку су били највећи руководиоци Социјалистичке Републике Црне Горе на челу са Видојем Жарковићем

и Веселином Бурановићем. Оваје су били и представници Скупштине општине Тивта које је преводио Мато Крстовић, председник Скупштине општине.

Био је лијеп сунчан дан. Друг Тито је изашао ведар и на-
смијан из авиона. Пошто је интонирана државна химна, пред-
сједник Републике примио је рапорт поручника бојног брода
Радмила Живковића и објавио јединицу постројену у његову
част.

Предсједник СФРЈ Јосип Броз Тито допутовао је авионом на аеродром „Тиват“. Тренутак када високи гост врши обилазак свечане јединице постројене у његову част. Дочеку су присуствовале и хиљаде грађана Боке Которске. Друг Тито се касније упутио за Милочер гдје је провео новогодишње празнике.

Послије дочека на тиватском Аеродрому, предсједник Тито се, у друштву домаћина, упутио кроз шпалир грађана који су дошли из свих мјеста Боке Которске да поздраве најдражег госта. Ту је био и одред Бокељске морнарице у традиционалним одорама. Поручник овог одреда Јосип Николић предао је традиционални поздрав добродошлице Другу Титу.

Колона аутомобила са Аеродрома упутила се у правцу Будве. Дуж читавог пута, нарочито у Тиватском пољу, Радановићима и Ластви Грбаљској хиљаде грађана дуготрајним аплау-

зом и цвијећем поздрављали су друга Тита и остале госте који су продужили према Будви и даље за Милочер, гдје је била резиденција друга Тита за вријеме овог боравка. Наредних дана друг Тито је још посјетио Титоград, Бар и Улцињ. Он је за вријеме посјете Титограду одржао говор политичком активу Црне Горе. Овом приликом посебно је говорио да је нужна нај-одлучнија акција против национализма и либерализма, задацима Савеза комуниста, правцима даљег развоја, неким аспекти-ма пословања и односима са нашим сусједима. У Скупштини СР Црне Горе добродошлицу Предсједнику Републике зажелио је Веселин Бурановић. На свечаном ручку, којег је приредио у Титову част Видаје Жарковић, предсједник Скупштине СР Црне Горе, домаћин је у здравици изразио задовољство што је друг Тито поново у нашој Републици. Друг Тито је одговорио истичући нужност досљедног извршавања утврђених задатака.

Приликом боравка у Милочеру друг Тито је овдје провео Новогодишњу ноћ у друштву високих личности Федерације и Републике као и представника црногорских општина.

Друг Тито је за пријеме боравка у Милочеру, 5. јануара 1973. године, примио делегацију Бокељске морнарице коју су предводили Мато Петровић и проф. др Владислав Брајковић. Тренутак када друг Тито прима знамења почасног адмирала Бокељске морнарице.

За вријеме боравка у Милочеру, 4. јануара 1973. године, председник Републике друг Тито примио је у хотелу „Магистрал“ делегацију Бокељске морнарице и са њеним члановима задржао се у дужем разговору. Пријему су, поред осталих, били присутни: Видоје Жарковић, председник Скупштине СР Црне Горе и Веселин Бураиовић, председник Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе. Представници Бокељске морнарице уручили су другу Титу Спомен-књигу „12 вијекова Бокељске морнарице“, ношњу адмирала ове институције и адмиралски штап.

Предајући поклоне, Мато Петровић, председник Бокељске морнарице, упозивао је председника Тита са значајем и карактером Бокељске морнарице истичући да се ова институција од давнина борила за братство и јединство. Предајући му књигу, Петровић је прочитао посвету у којој је писао:

„ПРЕДСЈЕДНИКУ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ЈОСИПУ БРОЗУ ТИТУ, КОРИФЕЈУ НАШИХ НАРОДА, НЕИМАРУ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ МИСЛИ И ПРАКСЕ У ЗНАК ВИЈЕРНОСТИ, ПОШТОВАЊА И ДУБОКЕ ОДАНОСТИ“.

Председнику Титу се затим обратио адмирал Бокељске морнарице проф. др Владислав Брајковић:

„Друже Председниче, ја бих искористио ову прилику да Вама, великом адмиралу наше југословенске лађе, коју Ви водите сретној будућности, кажем, да Бокељу не може бити светије ствари него се осјећати припадником Бокељске морнарице која је била, кроз своју историју, војно-поморског карактера.“ Он је затим истакао настојање Бокељске морнарице да се успјешно укљони у токове општенародне одбране ради одбране суверенитета и интегритета наше земље. Закључно је:

„МИСЛИМО, ДА БЕМО ИСКАЗАТИ НАЈВИШЕ ШТО ОСЈЕБАМО КАКО ВАС МОЖЕМО СМАТРАТИ НАШИМ ПОЧАСНИМ АДМИРАЛОМ.“

Друг Тито је ово са задовољством прихватио и захвалио на признању. Затим је адмирал Брајковић предао другу Титу адмиралски штап као и одору морнарице. Овим чином Председник Републике постао је почасни адмирал најстарије поморске организације у свијету.

Два дана касније, 6. јануара 1973. године, друг Тито је напустио Милочер и кренуо ка Тивту гдје је завршена посјета друга Тита нашој Републици. Свуда дуж пута од Милочера до Будве и затим кроз Грбаљско и Тиватско поље до Тивта изашло је десетине хиљада житеља овог краја да испрате друга Тита и да му пожелу срећан пут. Нарочито свечано је било на пристаништу у Тивту. Овдје га је поздравио Мато Крстовић, председник Скупштине општине Тиват, и представници друштвено-по-

литичких организација гиватске општине. На испраћају су били и највиши представници наше Републике — Видоје Жарковић, Веселин Бурановић и други. Пролазећи кроз шпалир, друг Тито је за тренутак застао поред хора Музичке школе који је пјевао:

„Друже Тито, схватили смо писмо,
чуваћемо братство и јединство!“

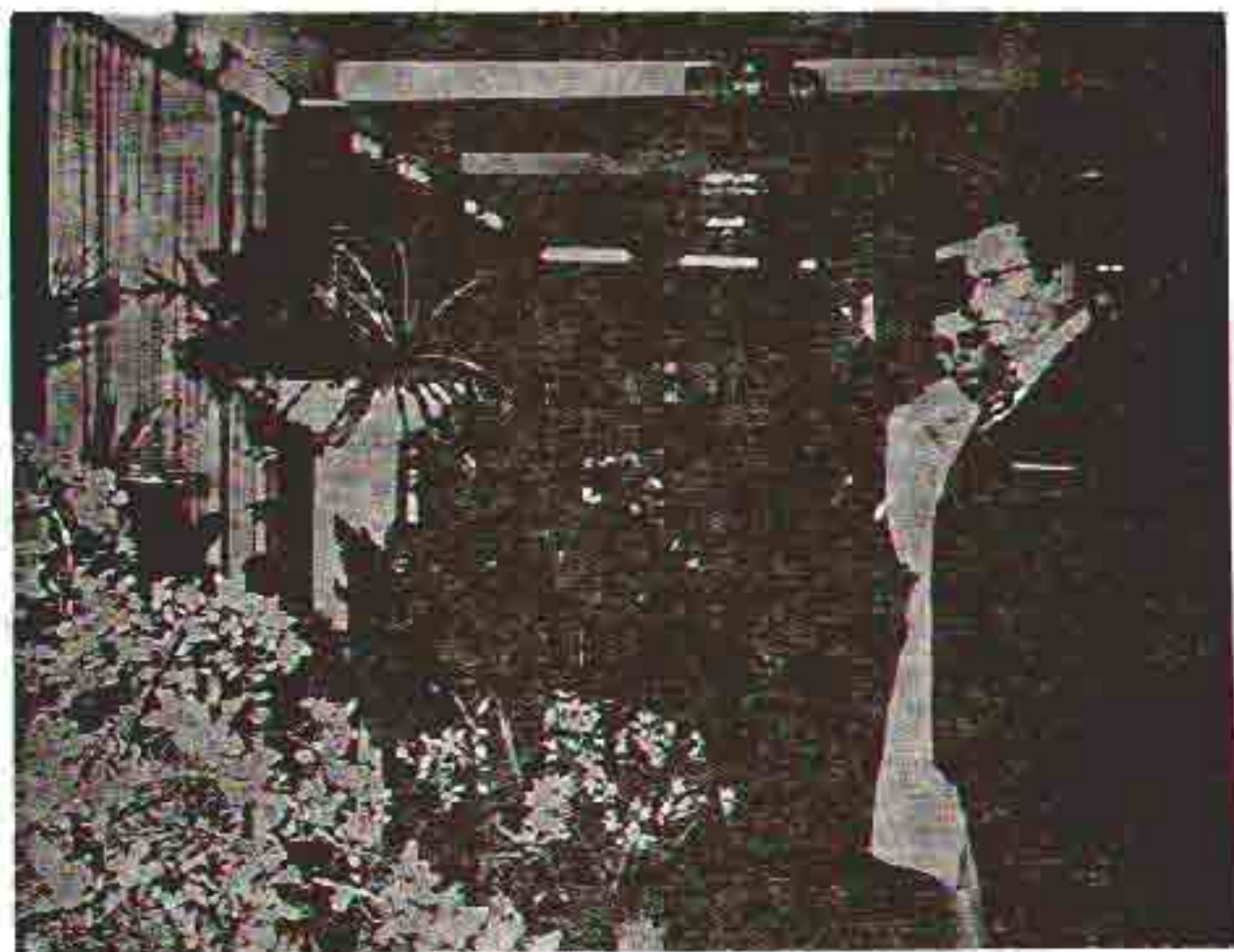
Пошто је извршио смотру постројене јединице Ратне морнарице, непосредно прије уласка на торпедни чамац, друг Тито се још једном осврнуо, махнуо и рекао:

„Здраво и довиђења!“

Школски брод „Галеб“, којим је председник Тито пловио по многим морима и океанима свијета (око 80.000 наутичких миља), упловио је у луку Зеленика 27. јануара 1975. године. Са другом Титом су допутовале и познате личности нашег политичког живота. Када је брод пристао, на „Галеб“ су дошли да пожеле добродошлицу другу Титу Вељко Милатовић, председник Председништва СР Црне Горе, Веселин Бурановић, председник Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе, и друге личности. На дочеку су били и представници херцеговске општине Петар Стијепчић, председник Скупштине општине Херцег-Нови, Борбије Радуловић, секретар Општинског комитета Савеза комуниста, и остали. Потом се друг Тито, са личностима које су га пратиле, одвезао у Игала гдје је остао извјесно вријеме на лијечењу. Иако се није радило о званичној посјети читавим путем од Зеленике до Игала аутомобил Председника Републике био је засипан цвијећем а друг Тито дочекиван аплаузима и ријечима добродошлице. У друштву друга Тита, док је боравио у Игали, у Институту „Др Симо Милошевић“, на лијечењу, били су Вељко Милатовић, председник Председништва СР Црне Горе и Веселин Бурановић, председник Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе.

Боравак друга Тита у Игали био је у вријеме прославе „Празника мимозе“. Тих дана се у граду цвијећа и зеленила одржавао низ пригодних манифестација посвећених најљепшем зимском цвијету. Између осталих организована је и изложба цвијећа у одмаралишту „Војводина“. Жители Херцег-Новог и организатори „Празника мимозе“ били су срећни што је друг Тито одлучио да разгледа изложбу. Од Игала до одмаралишта „Војводина“ хиљаде грађана Херцег-Новог и бројни гости дочекивали су нашег Председника, поздрављали га аплаузима. Аутомобил, у којем је био друг Тито, готово је непрекидно засипан жутиим цвијећем мимозе.

Предсједник Републике је са великом пажњом разгледао изложбу, живо се интересујући за експонате и за укупни развој туризма на подручју Бокe Которске. Овом приликом друг Тито је записао у књизи утисака:

Предсједник Тито, који је често проводио диван зимског периода у Италији, био је најдражи гост на највећој зимско-туристичкој манифестацији у нашој земљи, „Италијанској зимској манифестацији“. Он је, у једној таквој прилици, разгледао Изложбу цвијећа о чему говори овај снимак.

„ОВО ЈЕ ЗАИСТА ДИВНА ИЗЛОЖБА ЦВИЈЕЋА. ЖЕЛИМ ДА И УБУДУЋЕ ПРОДУЖИТЕ СА ЧИМ ВИШЕ УСПЕХА ГА-
ЛЕЊЕ И ИЗЛАГАЊЕ ЦВИЈЕЋА.“

На изласку из изложбених просторија друга Тита је дочекала неколико хиљада грађана, међу којима и чланови културно-умјетничких друштава обучени у народне ношње. Друг Тито се фотографисао са њима олазивајући се њиховој молби.

Вељко Милаговић, предсједник Предсједништва СР Црне Горе, у хотелу „Парк“ у Бијелој, дао је вечеру у част друга

Тита, на којој су биле најистакнутије личности друштвено-политичког и културног живота Републике. Изведен је и културно-забавни програм.

Деветог фебруара друг Тито је посјетио Рисан, Котор и Тиват. У друшћву Предсједника Републике били су Вељко Миладовић, предсједник Предсједништва СР Црне Горе, Веселин Бурановић, предсједник ЦК СК Црне Горе, и друге личности.

На путу кроз Боковоторски залив Предсједник се задржао краће вријеме у Рисну гдје је разгледао Рисанске мозаике из другог вијека наше ере. Поред великог броја грађана, оваје су их дочекали и зажељели им добродошлицу Бошко Мачић, предсједник Скупштине општине Котор, и представници друштвено-политичког и културног живота которске општине и Рисна.

Предсједник Тито се затим упутио у Котор гдје га је дочекао велики број грађана, а добродошлицу му је пожелио Ненад Ђуџић, предсједник Републичке конференције ССРН. За најдражег госта приредили су на Градском тргу краћи културно-умјетнички програм у којем су учествовали чланови Бокељске морнарице, Градска музика и Културно-умјетничко друштво „Младост“.

Послије краћег задржавања, срдечно испраћен од грађана Котора и околних мјеста, предсједник Тито се преко Прчања и Столица одвезао за Тиват. Грађани Тивта су срдечно са букетима цицјећа дочекали најдражег госта. Предсједника Тита је, у име радних људи и грађана тиватске општине, поздравлио Мато Крстовић, предсједник Скупштине општине Тиват. Послије краћег задржавања у Тивту и ручка, којета је, у хотелу „Мимоза“, приредио предсједник Предсједништва СР Црне Горе Вељко Миладовић друг Тито се одвезао топло испраћен у Херцег-Нови.

За вријеме боравка у Херцег-Новом друг Тито је обављао многе послове и примао представнике разних институција. Он је обишао и Завод „Др Симо Милошевић“ у Игалу и том приликом разговарао са радним људима овог колектива. Он је захваљно медицинском особљу на напору, истакавши, притом, њихов квалитетан и стручан рад: „Ја сам доста чуо о Игалу, и доста знам о њему, али сам га тек сада добро упознао. То је веома важна и корисна установа за рехабилитацију људи и имате право да градите проширење Завода који треба да буде наш југословенски здравствено-рекреациони центар. Ја ћу бити поборник да се Завод прошири. То што сам видео оваје на високом је нивоу.“ У књизи утисака Завода предсједник Тито је записао:

„Овај здравствени објекат оставио је на мене, не само као пацијента у коме сам се лијечио, већ уопште, најљепши утисак. Сматрам да је то данас у нашој земљи најбоље опремљена и организована установа, која у пуној мјери одговара својој сврси.

Користим ову прилику да се најљепше захвалим докторима и особљу који су се непосредно бринули о мом лијечењу. Желим свим другарицама и друговима ове ванредне здравствене установе све најљепше и много успјеха убудуће."

Сљедећа посјета друга Тита Црној Гори, у оквиру које је посјетио, између осталих мјеста и Тиват, започела је 28. маја 1976. године, када је плави воз Предсједника Републике кренуо из Београда. Друг Тито је био први путник новосаграђеном пругом Београд — Бар. Дан касније стигао је у Бијело Поље гдје га је народ одушевљено дочекао. Слично је било и у Колашину и Мојковцу. Свечано је било и у граду који носи његово име. Том приликом у вилан „Горица“ Вељко Милаговић је приредио пријем за друга Тита. Друг Тито је говорио на свечаности у Бару, а у Милочеру је примио представнике Цетиња и Бара.

Другог јуна 1976. године друг Тито је кренуо из Милочера, гдје је била његова резиденција, ка тиватском Аеродрому. Хиљаде грађана будванске, которске и тиватске општине срдечно су поздрављали друга Тита. На аеродрому „Тиват“ друга Тита су испратили Вељко Милаговић, Веселин Бурановић и многи други представници друштвено-политичког живота Републике и тиватске општине. Тивћани су још једном спонтано и одушевљено манифестовали своју љубав према челном војнику револуције. Хиљаде њих поручивале су другу Титу: „Добите нам опет!"

На наредну посјету друга Тита није требало дуго чекати. 25. јануара 1977. године он је опет у граду цвијећа и зеленила. Заједно са другом Титом допутовао је Видоје Жарковић, потпредсједник Предсједништва СФРЈ. Вријеме је овог дана било топло у сунчано. Такав је био и дочек нашем најдражем госту. На аеродрому „Чиница“ Предсједника Републике су дочекали највиши представници друштвено-политичког живота Хрватске и Црне Горе.

Непосредно по доласку из Чиница, предсједников аутомобил, праћен колоном аутомобила из Предсједникове пратње, упутио се Конзавољским пољем према Херцег-Новом. Успут је је народ поздрављао махањем и изразима добродошлице другу Титу. Нарочито је било свечано по доласку друга Тита у Игало. С обје стране пута формиран је шпалир у којем су биле хиљаде грађана херцетновске и осталих борељских општина, међу којима и одред Бокељске морнарице.

По доласку друг Тито се поздравио са личностима које су дошле да га дочекају и да му пожеле угодан боравак у СР Црној Гори. Овом приликом друг Тито се упознао са архитектом Милорадом Петивићем, пројектантом Предсједникове резиденције у

Игалу и Стевом Вукотићем, директором Грађевинског предузећа „Првоборац“ које је изводио радове на овом објекту.

Предсједник Тито, који је овога пута боравио на одмору и лијечењу, имао је низ пословних сусрета и државних активности. Тако је овдје примио познатог мексичког виолинисту проф. Хенрика Шеринга који је приредио концерт. За вријеме боравка друг Тито је посјетио објекте Војне болнице у Мелинама гдје је остао око један сат, живо се интересујући за рад ове медицинске установе. Неколико дана касније друг Тито је обишао Изложбу цвијећа, организовану у хотелу „Топла“. Кориштећи мијен и сунчан дан, друг Тито је 6. фебруара био на краћем излету у околини Херцег-Новог. Овдје је одржана и сједница Предсједништва СФРЈ 14. фебруара.

Предсједник Тито посјетио је 25. фебруара Титоград, гдје му је приређен величанствени дочек. У Тивту најдражег госта су на магистралу дочекали први букети свјежих мимоза и искрени топли аплаузи мјештана. Тако је било и у свим успутним мјестима до Титограда.

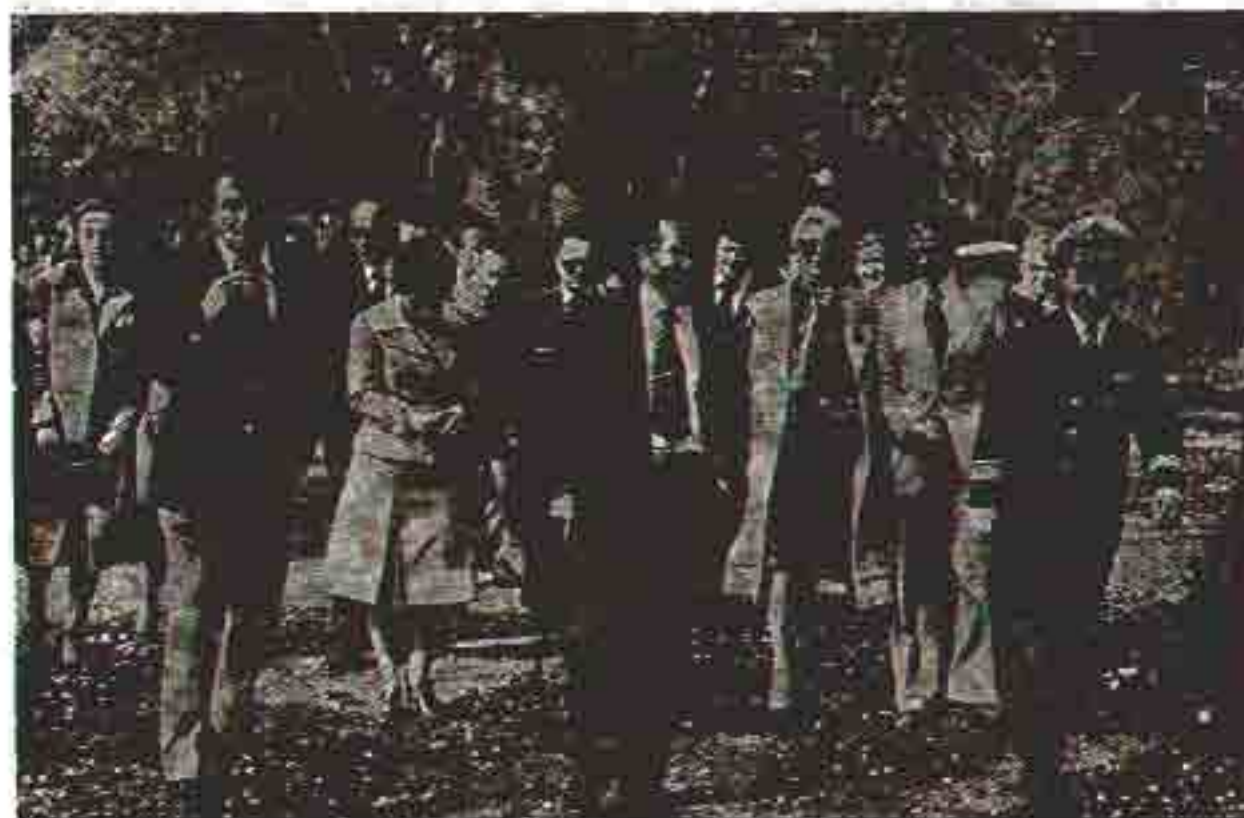
Титоград је још једном најсрдачније дочекао друга Тита. За вријеме боравка у Титограду предсједник Тито присуствовао је свечаној сједници Црногорске академије наука и умјетности гдје му је др Бранко Павићевић, предсједник ове високонаучне институције, уручио Повељу првог почасног члана Црногорске академије наука и умјетности. У пригодном излагању Павићевић је посебно оснијетлио значај Титовог научног доприноса теорији и пракси социјализма. Друг Тито је, захваљујући на овом високом признању, одржао говор у којем је истакао улогу и значај Академије. Свечаној сједници Црногорске академије наука и умјетности, поред руководиоца свих републичких друштвено-политичких организација и представника Црне Горе у органима Федерације, присуствовали су чланови Савјета Федерације из Црне Горе, црногорски народни хероји, представници ЈНА, ректори свих осамнаест универзитета из земље и представници свих академија наука и умјетности и Друштва за науку и умјетност Косова.

По завршетку свечане сједнице Предсједник Републике примио је делегацију Титограда, која му је поводом 30 година давања његовог имена граду, уручила Златну палксту Титограда. На кон интимног ручка, који је приредио Вељко Милатовић, и краћег одмора, друг Тито се вратио у Игалу.

У току боравка на лијечењу у Игалу друг Тито је посјетио Дубровник гдје се упознао са резултатима које ово подручје постиже у социјалистичкој изградњи. Једног дана друг Тито је посјетио планинско село Мојдеж, у околини Херцег-Новог, гдје је био срдачно дочекан и утошћен од мјештана. Он је био у кући угледног домаћина Вељка Радуловића гдје се сусрео са учесницима народнослободилачког рата из овог мјеста. У дому

Гојковића, председник Председништва СР Црне Горе Вељко Милатовић приредио је ручак. Друг Тито је дан касније посјетио познато херцеговско излетиште Жањиц. За вријеме боравка у Игалу друг Тито је примио делегацију КП Грчке (за земљу) којом је приликом позитивно оцијенио развој грчко-југословенских односа. Он је разговарао са делегацијом Црне Горе, живо се интересујући за постигнуте успјехе и проблеме даљег развоја.

Послије скоро двомјесечног боравка у Игалу друг Тито је отпутовао из Херцег-Новог за Чилипе, одакле је авионом отишао за Београд. На Аеродрому у Чилипима високог госта испратили су највиши представници друштвено-политичког живота Црне Горе и општине Херцег-Нови. И овога пута свуда услут од Игала до Чилипа, као и на самом Аеродрому, Председнику Републике приређен је свечан испраћај.

Друг Тито је проводио доста времена у одмору и лијечењу у Игалу. У трепуцима ријетког предаха, када су временске прилике дозвољавале, Председник Тито је обилазио познате излетишта и мјеста на овом подручју. Између осталог, друг Тито је, у више наврата, био на Жањицу где је и направљен овај снимак.*

И наредну зиму Јосип Броз Тито проводи на лијечењу и одмору у Игалу. Он је овађе стигао 6. јануара 1978. године школским бродом „Галеб“ који је пристао у луци Зеленика. Дочекали су га: Вељко Милатовић, председник Председништва СР Црне

* Фотографије су из фонда Републичког центра за фото и филмску документацију — Титоград. Снимали: Јово Марић и Рајко Ичевић.

Горе, Војо Срзентић, председник Централног комитета СК Црне Горе, и друге угледне личности Црне Горе и херцеговске општине. Од тренутка када је „Галеб“ пристао у луци на све до резиденције у Игалу народ је срдачно поздрављао Председника Републике. Била је то још једна практична потврда спремности народа овог краја, као и читаве земље, да корачају Титовим путем.

За вријеме дужег боравка у Херцег-Новом друг Тито је обављао многе послове из надлежности Председника Републике и Председника Савеза комуниста Југославије. Навешћемо само неке од тих сусрета по хронолошком реду како су се и одвијали. Оваје је гост био Хуари Бумедијен, председник Демократске Народне Републике Алжира. Бригадир Абур Бакр Џабер Јунис, члан Генералног секретаријата Општег народног конгреса и главни командант оружаних снага Либијске Џамахирије; у Игалу је предао другу Титу личну поруку председника Либијске Џамахирије Моамера ел Гадафија. Гост друга Тита био је и Мохамад Дауд, председник Републике Авганистана. Председник Републике у Игалу је разговарао и са др Емилијом Коломбом, председником Европског парламента. Он је примио и Андреаса Папандеуа, председника Свештничког социјалистичког покрета.

У току боравка у Игалу друг Тито је примио делегацију Црвеног крста Југославије која му је предала Златну медаљу Црвеног крста Југославије, Златну значку и Збирку прописа који се односе на организацију и рад Црвеног крста, издату поводом стогодишњице постојања ове организације на нашем тлу и 30 година дјеловања у социјалистичкој земљи. Потом је код друга Тита била делегација Савезне конференције ССРН Југославије коју је преводио вршилац дужности председника Мариш Цетињић. Он је обавијестио друга Тита о активностима Социјалистичког савеза у припремама за делегатске изборе. Овом приликом друг Тито је говорио о задацима Социјалистичког савеза.

Председник Савеза комуниста Југославије Јосип Броз Тито примио је у Игалу Станета Доланца, секретара Извршног комитета Председништва ЦК СКЈ и друге руководиоце који су га упознали са припремама за сједницу Централног комитета СКЈ на којој ће се разматрати основне тезе за припрему ставова и докумената Једанаестог конгреса СКЈ и донијети одлука о сазивању Конгреса као и критеријуми о избору делегата.

Председник Републике примио је Веселина Бурановића, који је обавијестио друга Тита о текућој активности Савезног извршног вијећа, посебно о привредним кретањима као и договорима република у вези са остваривањем планова средњорочног развоја.

У вили „Галеб“ друг Тито је примио највише функционере СР Црне Горе који су га обавијестили о друштвено-економском, политичком и културном развоју Црне Горе. У току разговора

највише је било ријечи о припремама за Једанаести конгрес СКЈ и Седми конгрес Савеза комуниста Црне Горе. Разговарало се и о пословима везаним за делегатске изборе. Послије разговора Вељко Милатовић уручио је другу Титу Златну плакету Предсједништва Социјалистичке Републике Црне Горе у знак признања и захвалности за његову стваралачку примјену и разраду марксистичке идеје о наоружаном народу и за неуморни рад на обезбјеђењу слободе, независности, братства и јединства свих народа и народности Југославије. Том приликом Вељко Милатовић је, између осталог, рекао:

„Друже Предсједниче,

Црногорски народ је познат од давнина као онај који зна да цијени слободу и независност. Отуда и прво обиљежје признања овог карактера Републике Црне Горе носи назив за резултате у области народне одбране. Цијенећи Ваше изузетне способности радника и стратега, имајући Вас у својој средини као друга и врховног команданта, ми Вам уручујемо ову Златну плакету — јединствен примјерак који је до сада установљен у нашој Републици.“

Предсједник Тито је захвалио.

За вријеме боравка у Игалу друг Тито, у друштву са Вељком Милатовићем и познатим југословенским вајаром, академиком Антуном Аугустинчићем обишао је, моторним бродом „Јадранка“, 26. јануара, Бококорски залив и том приликом посјетио Котор. Након врло угодне вожње, брод на којем је био друг Тито пристао је у Которској луци. На обали су високог госта дочекали представници друштвено-политичких организација, а добродошлицу у име домаћина му је пожелио Анђелко Ковачевић, секретар Општинског комитета СК.

Друг Тито, почасни грађанин Котора, срдачно је отпоздравио хиљадама грађана који су још у јутарњим сатима изашли на улице овог дрвног града да га дочекају. На Тргу од оружја, у Старом граду, друг Тито је примио рапорт Дара Петковића, првог мајора Бокељске морнарице, а затим извршио смотру постројеног одреда.

Послије краћег задржавања друг Тито се упутио пјешнице према хотелу „Фјора“ гдје је примио делегацију Бокељске морнарице коју је предводио Мато Петровић, предсједник Скупштине Бокељске морнарице. Овом приликом је др Славко Мијушковић, вицеадмирал, у име Адмиралитета, предао другу Титу Златну повељу Бокељске морнарице. Захваљујући на овом признању, друг Тито је рекао:

„Најтоплије захваљујем на високој почести коју сте ми овом приликом указали. Ја сам одавно желио да дођем овдје, јер нисам дуго био, и зато ми је била жеља да посјетим Боку Которску и да се сретнем и са вама који представљате нашу

поморску историју из времена када су наши праједови пловили. Данас наша морнарица плови свим морима, разумије се у далеко већем броју него што је некада било, носећи славну заставу наше земље у све крајеве свијета." Потом је председник Тито рекао да је и сам пловио у многе земље и да је прешао око 90.000 наутичких миља. Затим је уз осмијех додао: „Зато имам право да се сматрам не почасним него правим поморцем!“

Поред краћих излета у околину Игала друг Тито је посетио Дубровник гдје га је у име града домаћина поздравио, испред хотела „Либертас“, Руди Јелић, председник Скупштине општине Дубровник. Оваје су били и руководиоци СР Црне Горе и СР Хрватске.

Из Херцег-Новог Председник Републике је отпутовао 1. марта 1978. године. На испраћају, испред виле „Галеб“, били су највиши партијски функционери Црне Горе: Вељко Милатовић, Војо Срзентић, Будислав Шошкић и други, као и представници Скупштине општине града домаћина. Оваје је друг Тито обишао почасни одред Бокељске морнарице а радни људи и грађани херцеговске општине приредили су најдражем госту свечан испраћај.

Само неколико мјесеци касније, 7. октобра 1978. године, друг Тито је допутовао опет у Игало гдје му је приређен величанствен дочек. Високог госта на Аеродрому Чилипи дочекали су Вељко Милатовић, Војо Срзентић и остали највиши функционери Црне Горе као и представници општина Дубровник и Херцег-Нови. Дуж читавог пута хиљаде грађана су поздрављали друга Тита, срећни што је још једном у нашој Републици. На платоу испред резиденције дочекали су друга Тита представници друштвено-политичких организација и институција Републике и општине Херцег-Нови. Послије овога друг Тито је извршио смотру постројеног одреда Бокељске морнарице а затим се упутио у своју резиденцију. За вријеме овог боравка у Игалу друг Тито је примио Енрика Берлингуера, генералног секретара Комунистичке партије Италије, Мариа Переиру, председника Зеленортске Републике и генералног секретара Афричке партије за независност Гвинеје и Зеленортских Острва. Гост друга Тита у вили „Галеб“ био је и принц од Велса Чарлс. Оваје је био и специјални изасланик председника Арапске Републике Египат Мубакар.

Друг Тито је присуствовао Осмом конгресу СУБНОР-а Југославије који је одржан у Будви. Свуда дуж пута Игало — Будва приређен је величанствен дочек другому Титу, уз кланицања и обећања за даљу ангажованост на изградњи социјалистичког самоуправног друштва. Нарочито свечано било је у Каменарима, Ле-

петанима, Сељанову и Радановићима. На скупу у Будви Коста Наћ, председник СУБНОР-а Југославије, поздрављајући друга Тита, рекао је:

„Твоје учешће у раду Осмог конгреса СУБНОР-а Југославије признање је за све што смо учинили у борби за ослобођење и социјалистичку револуцију, али и прилика да чујемо Твоје нове иницијативе које ћемо, у интересу радничке класе, као и до сада, са свим својим искуством, стваралачки претварати у дјела.“

Титова поздравна ријеч је саставни дио документа Осмог конгреса, а сви учесници у дискусији су истакли да је за борце највећа обавеза извршити оно што је Тито рекао.

Председник Републике Јосип Броз Тито отпутовао је из наше Републике 3. новембра 1978. године из Зеленике школским бродом „Галеб“. На испраћају су били највећи функционери Републике и херцеговске општине. Оваје је било и неколико хиљада грађана са херцеговске ривијере. Они су као и увијек свог најмилијег госта испратили узвицима: „Доћи нам опет“ и „Тито, Тито!“ Често се чула и пјесма: „Друже Тито, ми Ти се кунемо . . .“

У нашој Републици, посебно на подручју Херцег-Новог, поново је била свечаност када је овдје Председник Републике стигао 18. марта 1979. године. Са другом Титом су допутовали Фадиљ Хоџа, потпредседник Председништва СФРЈ и Бранко Микулић, председавајући Председништва ЦК СКЈ. Пошто се поздравио са личностима које су дошле да га дочекају, друг Тито је извршио смотру постројеног одреда Бокељске морнарице.

Друг Тито је, и током овог боравка у Игалу, примио многе државнике свијета. Његов гост је био Мигел Тровоада, председник владе Демократске Републике Сао Томе и Принципе. Друг Тито је примио Санџага Кариља, генералног секретара Комунистичке партије Шпаније.

У Херцег-Новом је, под председништвом друга Тита, одржана заједничка сједница Председништва СФРЈ и Председништва СКЈ на којој се расправљало о међународној ситуацији и утврђени су актуелни задаци наше спољне политике. Овдје је друг Тито примио Милу Шпиљака који је обавијестио друга Тита о активности ове организације посебно у области унапређења колективног рада и даљој демократизацији друштвено-политичких односа.

Друг Тито је овдје примио и највише руководиоце Црне Горе који су га упознали са садашњим стањем у Републици и наредним задацима.

У тренутку када је Црну Гору задесила највећа послеријатна несрећа, 15. априла 1979. године, којом приликом су направљене изузетно велике штете и изгубљен 101 људски живот,

друг Тито је био у Игалу. Он је са народом подијелио бол, апеловао са лица мјеста да се страдалницима помогне. Непуна два сата послје земљотреса друг Тито је обишао мјеста на Херцеговској ривијери и Бродоградцимаште „Вељко Влаховић“ гдје је његов аутомобил зауставило море, јер је пут био прекинут. Када се вратио у своју резиденцију, друг Тито је упутно апел:

„... Ја мислим да свакоме мора бити јасно да солидарност, која се код нас увијек показивала, нарочито у оваквим случајевима, и овога пута мора доћи до изражаја. Сви народи и народности, све републике и покрајине, треба да помогну црногорском народу да лакше савлада ове тешкоће. Ја сам сигуран да ће они то свесрдно учинити, тако да не долази у питање материјална помоћ. Али, људски животи се не могу вратити. Многе породице су доживјеле трагедију, те губитке им не можемо надокнадити. Но, треба им барем ту трагедију ублажити.

Црну Гору је задесила велика катастрофа, и то по други пут за мјесец дана. Зато морамо све учинити да се испољи брига наших народа за Црну Гору, за становнике мјеста која су настрадала. Нашу заједницу чине снажном и та солидарност која се покаже кад год неки крај, регион или републику погоди нека несрећа.

Земљотрес у Скопљу је био снажан. Тамо је било више жртава. Али, и ова разарања у Црној Гори имају широке размјере. Ја апелујем на све наше радне људе да без оклијевања приступе извршавању својих дужности у пружању помоћи црногорском народу. Увјерен сам да ће наши народи жртвовати колико највише могу да би црногорски народ чим прије савладао посљедице несреће која га је задесила.”

Пар дана касније, како је раније било предвиђено, друг Тито је напустио Игалу. Њега су испратили највиши функционери Републике и херцеговске општине. Иако су то били први послјеземљотресни дани, народ је за тренутак заборавио муке и патње и срдечно пожелано другу Титу срећно путовање.

Тако је завршен посљедњи боравак Јосипа Броза Тита у Црној Гори.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Монографија „12 вијекова Бокељске морнарице“.
- Монографија Котора.
- Тито о Ратној морнарици и поморству Југославије.
- Историјски записи.
- „Гласник“.
- Лист „Побједа“ — Титоград.
- Лист „Бока“ — Котор
- Лист „Борба“ — Београд.
- Лист „Полиника“ — Београд.
- Лист „Вјесник“ — Загреб.

Summary

COMRADE TITO IN BOKA KOTORSKA DURING HIS VISITS TO THE SOCIALIST REPUBLIC OF MONTENEGRO

T. GRGUREVIC

Comrade Tito made his first visit to Boka Kotorska in 1951 during his second post-war stay in our Republic. He had been in Montenegro before: in August 1940 when he attended the 8th Conference of the Communist Party of Yugoslavia — branch for Montenegro, Boka Kotorska, Sandžak and Kosovo and Metohija held at Zabljak. After the war he came in 1946.

During his 1951 visit comrade Tito was in the Shipyard of Tivat, in Herceg-Novi and Kotor. He arrived by the ship »Jadranka« and landed in Kotor. Comrade Tito stayed in Kotor in order to be present at, to that time unseen, spectacle — the Night of Boka. He was delighted with the welcome and the show.

When Hruščov came to our country in August 1963 the programme of his stay included a visit to Boka Kotorska. So, comrade Tito and his guest with their escort arrived in Kotor on 23rd August 1963 and were welcomed by 15000 inhabitants of Boka Kotorska.

The next visit of comrade Tito was in May 1969. This trip round the Bay included short visits of Naval Museum in Kotor, the community centres of Tivat, Kotor and Herceg-Novi where he spoke to the working people and the citizens and thanked them for the welcome.

Towards the end of 1972 the President of the Republic is in our Republic and Boka Kotorska again. At the »Tivat Airport« he is given a warm welcome. Then he proceeded to Miločer where he received the delegation of Bokeljska Mornarica (the Navy of Boka) and was awarded the title of the honorary admiral of this ancient organization.

In the period between 1975 and 1979, to the joy of the citizens of our Republic, the stays of comrade Tito in Igalo became frequent as he spent his vacation and had medical treatment there. The visits followed in this way:

The people of Boka Kotorska gave a delighted welcome to the President of the Republic on Jan. 27th 1975. During this stay and medical treatment comrade Tito received many foreign statesmen and the highest executives of our country who informed him of the current foreign and home events.

Not long after this one, there came the next visit included in the journey along the Belgrade — Bar railwayline. On May 28th 1976 comrade Tito left Belgrade and travelled through Montenegro along the new railwayline. All the Republic greeted him and he had a warm farewell by thousands of people at the »Tivat Airport« on June 2nd.

Comrade Tito returned to Boka Kotorska on 25th Jan. 1977. He spent nearly two months of working vacation and having medical treatment. During that stay he visited Titograd and was proclaimed an honorary member of the Montenegro Academy of Science and Arts. During the celebration he made a speech paying particular attention to the future tasks.

President Tito spent the next winter in Igalo, too. He arrived on Jan. 6th 1978 by MS »Galeb« in Zelenika. During his stay he was awarded the Golden Plaque of the Presidency of the Socialist Republic of Montenegro. In Kotor he was given the Golden Plaque of Bokeljska Mornarica (the Navy of Boka).

In October of the same year he makes another visit to Igalo. During his holiday and treatment he performed many state and party duties. He attended the 8th Congress of the Union of War Veterans in Budva and delivered a speech.

His last visit began on 18th March 1979. He experienced the disasterous earthquake here on 15 th April 1979. On the same day he appealed to the Yugoslav peoples for help. He left Boka Kotorska a few days later.

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД ОПШТИНСКЕ УПРАВЕ ХЕРЦЕГ-НОВОГА (1870—1940)¹

Неколико вијекова мијењају се господари на овом тлу, а житељи немоћни да им се потпуно одупру, довијају се на разне начине да храбро и мудро издрже јарам тубина, јарам социјалне биједе, да остану своји на своме, стално тежећи бољим животним условима, доживљавајући кратке успоне али још више битишћући, настојећи држати корак с временом и у датим географским условима извући максимум животних потреба.

Седам деценија у животу једнога краја није ни много ни мало, али мјерећи временом човјека, то је ипак читав један људски вијек.

У овом периоду (1870—1940) који није временски ни тако далек а ни тако близак, али је сигурно политички, економски и друштвено пун промјена, зачињу се и настају, у херцеговској општини, многи чиниоци економског и друштвеног живота, који у измијењеном облику посљедњих година доживљавају свој незабиљежен успон.

До периода, о коме ће бити ријечи у овом раду, а кога карактерише стицање већих националних слобода,² отварање школа, урбанизације ширег градског подручја, развоја саобраћаја, зачеци туризма, наравно, под условима и у условима аустријске владавине и новостворене државе, овај град биљежи

¹ На основу 202 записника Општинског вијећа (1870—1940. г.) и 377 записника Општинског управитељства (1901—1934. г.) урађен је овај рад који, поред организације и рада општинске управе, обрађује и развој урбанизма и комуналија у херцеговској општини. Развој просвјете, културе, здравства и туризма, због обиља података, биће обрађен у посебном раду.

Захваљујем се на датим подацима Благоју Тушуну, Мирку Матковићу, Радивоју Терзићу.

² О употреби матерњег језика у школама и администрацији, свога градског печата и националне заставе види: Марија Црнић-Пејовић, Прилози борби за националну слободу крајем XIX вијека у херцеговској општини, Зборник „Бока“ 9, Херцег-Нови, 1977. г.

и рад Солане и Фабрике чоке, а заузима значајно мјесто као поморска лука; његово становништво га напушта да би нови житељи дали му нове импулсе развијајући поморство и трговину. Он игра често знатну улогу, увијек Нови, развија се и напредује настојањем и радом својих житеља. Али, некако увијек заостајући за својим сусједима. Новљанин, књижевник Марко Цар, који се често диви своме завичају, размишља и о градовима сусједима и о њиховом успону, па каже за свој Нови ... „гдје је туђинска најезда досад најмање могла да пусти корена. Што Новљанима можда једино недостаје то је мало више предузимљивости и мало мање суревњивости¹ у свом јавном локалном раду.“⁴

Даља истраживања прошлости овога града и краја даће нам одговоре зашто он није у свом развоју достигао оне успјехе које су постизали његови сусједи. Узрок томе су разни чиниоци. Вјероватно, један од њих је његов стратешки положај у прошлости, што је условило толике бројне претензије за његовим посједовањем. Један од узрока је вјероватно миграција његовог становништва крајем XVII вијека и насељавање нових житеља којима је требало времена да се прилагоде новој средини, новим занимањима, а човјек је ипак ослонац и основни носилац свих промјена. Овај крај просторно мален прима утицаје са све четири стране: од сусједа из Залива, из планинског залећа, преко поморана из других земаља и од сусједа са запада. Прима многе утицаје у свим животним порамма, не робујући смирено прошлости. Можда на том свом путу прави и грешке, јер прихватајући стално ново и то често не само позитивне стране новог, брзо напуштајући прихваћено, идући за још новијим, па на том путу сталних измјена не стиже да створи специфично своје. То је, уосталом, карактеристика Бококорског залива, гдје од мјеста до мјеста има толико заједничког а истовремено и особеног — у погледу ношњи, пјесме, игре, обичаја, језика и других карактеристика.

Територија херцеговске општине у овом периоду знатно је мања од данашње. Наиме, Суторина (Пријевор, Проводина, Жвиње и сама Суторина) заједно са Сврчугама и дијелом Мокрина (Петивићини и Бијелићи) чинили су приморску општину, док су Крушевице, Врбањ и Ситница припадали требињској општини.⁵

¹ Суревњив-а, о — завидљив, љубоморан, злобан, пул зависти, Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, 1976, г., књ. 6.

⁴ Марко Цар: Наше приморје, Београд, 1923. г.

⁵ Крајем двадесетих година XX вијека приликом реорганизација општина Вијеће херцеговске општине одалучило је да ова општина као највећа у Боки остане као таква, а да прихвата припајање лушничке општине уколико ова донесе такав закључак. Исто тако пристаје и на припајање Приморске општине — Суторине, ако ова донесе такву одлуку.

СУТОРИНА

Херцегновској општини припадао је град и шеснаест сеоских насеља: Баошићи, Бијела, Беновићи, Јошица, Камено, Кумбор, Крушевице (Бјелске), Кути, Мојдеж, Мокрине, Поди, Ратишевина, Сасовићи, Топаа, Требесин и Жлијеби.

Крајем седамдесетих година XIX вијека утврђена је и територија градског подручја, која се скоро није мијењала до наших дана. Становницима Херцег-Новога, на основу тада утврђене територије града, сматрали су се сви житељи који су живјели унутар граница: „од истока: Улица, која води од мора крај зидова градскијех до Јок-мегдана — од сјевера: са Јок-мегдана пут који води кроз Србину крај кућа: Русовића, Абрамовића, Војновића до више Шуљкове улице; — од запада: Шуљкова улица и пут, па улица, која води у Стари Азарет, тако да куће, које се налазе с лијеве стране пута, иду к мору, спадају у границу Еновску, а оне куће што су са десне стране пута припадају Топаи. — Од југа море, што залива обале Еновске.

Нарочито се пак бележи и означаје да куће за градом од истока: Занетовића, Вучетића, Матковића, Бонтурина, и куће више Јок-мегдана: Гојковића и Мића Радановића, и на Јок-мегдану куће: Русовића, Беранића и даље уз пут кроз Србину: Занетовића, Станића, Русовића, Завод учione, Становића, Поповића, Васиљевића и Абрамовића, све ове куће спадају у границу Ерцегновску“.⁶

Херцег-Нови

До 1928. г. град носи назив Ерцегнови (Ерцегновска општина), да би се на захтјев председника Јеротија Петковића „тај погрешан назив измијенио у правилни Херцег-Нови“ (херцегновска општина).⁷

Када тридесетих година започиње расправа око доношења новог закона о општинама, херцегновски вијешници воде дуге расправе да ли ову општину сврстати у градске или сеоске. Најприје се жељело да остане варошка, али како није било те категорије, то је одлучено да се сврста у сеоске, јер су се на градске општине преносили многи послови који су изискивали упослење већег стручног кадра, а самим тим и веће трошкове.⁸ Нешто касније одбачен је приједлог о сврставању општине у категорију сеоских општина, с обзиром да је Херцег-Нови „важно туристичко и климатско мјесто као и сва околина...“ „... јер градске општине имају више институција, школа, могу добијати зајмове код хипотекарне банке и слично, то треба настојати да се општи-

⁶ Архив Херцег-Новога (АХ); фонд општине Херцег-Нови (ОХ), записник Општинског вијећа (ЗОВ), 18. X 1928. г.

⁷ АХ-ОХ ЗОВ, II, III 1928. г.

⁸ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1933. г.

на сврста у градске општине. Уколико законом о општинама, који треба да се примјењује кроз двије године, општина не буде могла сносити трошкове који би је као градску општину теретили, онда ће се лако извршити сврставање у сеоску⁹. Али, до тога није дошло.

1936. г. херцеговска општина ступила је у чланство Савеза градова Краљевине Југославије.¹⁰

Годину дана касније, послје дужих расправа, и ова бокељска општина прихватила је статут Савеза општина бококоторских, који је усвојен на састанку представника свих 15 општина Боке 16. IV 1936. г.¹¹

Иако није увијек било јединственог гледишта и веома присне сарадње међу бокељским општинама, може се рећи да је сарадња ипак била примјерна.

Навешћемо неколико заједничких иступа бокељских општина.

Делегација бокељских општина 1919. г. подноси у Београду, претставку захтијевајући присаједињење Боке Црној Гори.¹²

На заједничком састанку свих већих општина Боке заузеле су исто мишљење, тражећи да се не врше измјене у погледу доношења општинских буџета, односно о укидању подјеле општина на одломке у погледу финансијских послова.¹³

Када је, поново, 1936. г. дошло до укидања Учитељске школе у Херцег-Новоме, бокељске општине (на позив херцеговске), шаљу делегацију која заједно са члановима Удружења Бокеља у Београду интервенише код надлежних власти да би спасили „Херцег-Новоме и читавој Боки ову важну културну установу.“¹⁴

Херцеговски вијећници једногласно су прихватили 1937. г. приједлог тиватске општине, да упуте телеграме надлежним лицима да би се спријечило отпуштање радника из Арсенала.¹⁵

⁹ АХ ОХ ЗОВ, 13. IV 1934. г. — Тих година у општинском уреду ради: тајник, благајник, војни референт и три писара. Поред ових из општинске касе исплаћује се плата редарима јавног реда и мира (1—2), здравственим радницима (3—4). Па и поред овако малог броја стално запослених радника један од општинских вијећника, када се расправљало о штетном тражио редуцирање општинских чиновника. (АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926, 3. XI 1929. и 8. IV 1936).

¹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

¹¹ АХ ОХ ЗОВ, 7. V 1937. — Још у првој десетини овога вијека радило се на оснивању „Бокељске општинске заједнице“. За сада из расположивих података не можемо утврдити колико се тада у томе успјело (АХ ОХ ЗОВ, 26. IX 1907. г.).

¹² АХ ОХ ЗОВ, 5. V 1919. г. — Херцеговску општину заступао је вијећник Крсто Поробић.

¹³ АХ ОХ ЗОВ, 14. IV 1929. г.

¹⁴ Марија Црнић: Педесет година од оснивања Учитељске школе у Херцеговноме, Зборник „Бока“ 6—7, Херцег-Нови, 1975.

¹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 7. V 1937. г.

Основно и главно занимање становника херцеговске општине је, у овом периоду, сточарство и земљорадња, поред бављења трговином и занатством. Тако 1930. г. „на терену херцеговске општине раде 92 трговца и крчмара који раде с вином и осталим алкохолним пићем, 34 сеоске занатлије и 32 градскијех занатлија, као и 12 малих трговаца“.¹⁶

Из једног путописа, објављеног 1888. г. у Паризу, сазнајемо да је херцеговска општина тада имала 7175 становника.¹⁷

На основу пописа, који је вршила сваке године администрација православне цркве и објављивала у свом гласилу, херцеговска општина је 1877. г. имала 7049 становника, а 1896. г. 7678, док је 1910. г. у овој општини живјело 8405 православних становника.¹⁸ Ако овом броју допишемо још 1300—1400 становника католичке вјере, можемо добити приближно тачан број становника. Илустрације ради навешћемо да је сам град 1888. г. имао 109 становника православне вјере, Топла 162, а Србина 249.¹⁹

Илустровани званични Алманах-шематизам Зетске бановине за 1930. годину даје нам податак да општина херцеговска броји 8289 становника. То је највећа општина у Бококоторском заливу по броју становника, јер рисанска броји 5404, а которска 4881 становника.²⁰

Уставни поредак заведен у Аустрији 1860. г. дошло је већу аутономију и промјене у организацији и дјеловању општина. Од тада општинска представништва бирају сви бирачи који плаћају порез.²¹ Јануара 1865. г. ступили су на снагу „Опћински правилник“ и „Изборни правилник за опћине“ које је усвојио Земалски далматински сабор. Напредна јавност и сав народ Далмације (којој је припадала и Бока) са радошћу су дочекали оба правилника јер су за оно вријеме и прилике представљали врло напредну тековину у развоју општинске аутономне управе у буржоаској држави.

Општинским правилником послови општина подијељени су били на властите и повјерене од стране државне и покрајинске власти.

¹⁶ ДХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1930. г.

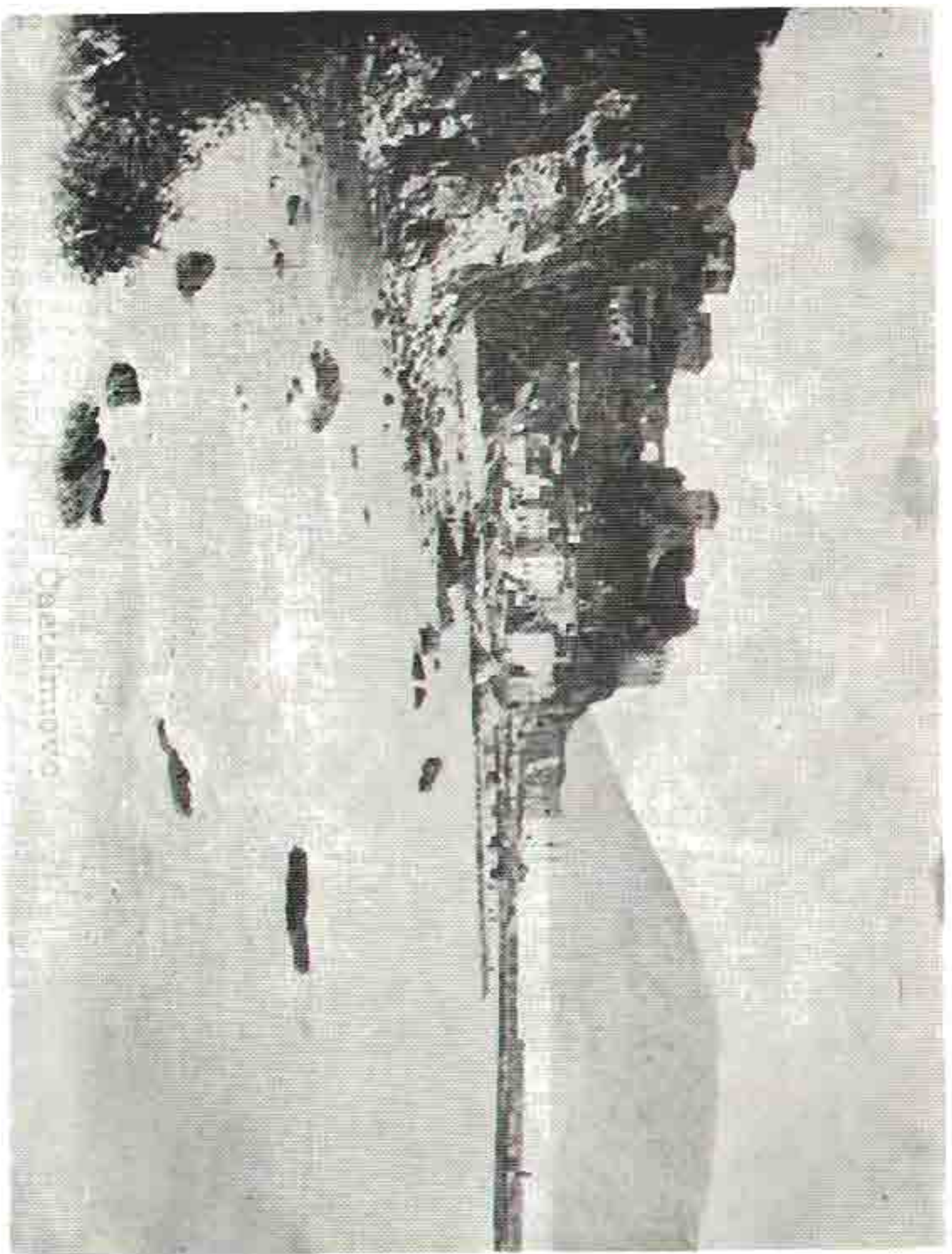
¹⁷ Les Livres Styriens-Istrie, Dalmazie, Montenegro-par L'abbé P. Vaugon, Paris, 1888. г. Аутор наводи да има 7188 становника од чега 5798 православних и 1377 католика, што кад се сабере даје 7175.

¹⁸ Шематизам православне епархије Бококоторско-дубровачке за 1878, 1896. и 1911. г. Залар, 1878, 1896. и 1911. г.

¹⁹ Исто, за 1889. г.

²⁰ Илустровани званични Алманах-шематизам Зетске бановине, Цетиње, 1931. г.

²¹ Динко Форетић: Борба за понародњавање опћина у Далмацији, „Дубровник“, ревија за књижевност, науку и друштвена питања, Дубровник, 1964. г.

Хепилер-Һову кышталы XIX ыҗылы

Може се рећи да су општински органи били у ово вријеме доста самостални у оквиру свога рада. Представник Политичког поглаварства само понекад је присуствовао сједницама Вијећа.²² Када је политичка власт 1904. г. сазнала за изненадну смрт херцеговског начелника, и тога дана до касно у ноћ, испред општинских врата поставила жандарма, Општинско управитељство одмах заказује састанак и увређено оваквим поступком „протестује и одбија са презрењем увреду нанесену Општини и придружаје себи право да у том смислу преузме сходне кораке“.²³

Прије доношења многих законских прописа или измјена, као на примјер, о општинским наметима, ослобађања пореза за новосаграђене зграде, плата и пензија општинским чиновницима и дугарима итд, општински вијећници нијесу одмах прихватили приједлоге Земаљског одбора из Задра, већ су тражили детаљнија објашњења, преднацрте правилника, па тек тада давали своју сагласност или не.²⁴

Општина је самостално одлучивала о општинској имовини, одржавању путева, надзором над трговином, посебно прехранбеним артиклима; затим је вршила надзор над здравствено-санитарним редарством, над јавним редом и миром, водила надзор над пословима градње, отвараола и издржавала основне и средње школе и вршила друге послове.

Општином је управљало Општинско вијеће, које је у овој општини чинило 36 вијећника, изабраних од стране бирача.

Из својих редова Вијеће је бирало начелника и 6 присједника који су чинили Општинско управитељство.²⁵

²² Посљедње године рата сједницама Вијећа руководи, и то од 17. VI 1917. до 18. XII 1918. г. ЦК тврђавски повјереник. У својој поздравној рјечи на првој сједници дао је објашњење да на основу царске наредбе од 6. V 1915. и своје поруке 2. IV 1917. преузима руковођење радом општине и њених органа, наглашавајући да има повјерења у општине „посебно Ерцеговску“, па им је препустио доношење многих одлука и вођење текућих послова, и да не би желео употребити своја ванредна права и издати било какву наредбу прије него се договори са Вијећем. Дао је такође објашњење о раду опскрбних одбора који су својим радом од јуна 1915. г. успјели да добро снабдију становништво Босне које је са 20.000 порасло на 30.000 доласком војске, радника и странаца. — АХ ОХ, 17. VI 1917. г.

²³ Записник Општинског управитељства (ЗОУ). Касније је Управитељство радио под називом Општинска управа, али ћемо задржати исту скраћеницу АХ ОХ ЗОУ, 31. XII 1904.

²⁴ АХ ОХ ЗОВ, 7. XII 1910.

²⁵ Најстарији вијећник отварао је и водио прву сједницу новоизабраног Вијећа на којој је биран одбор од три члана који је водио изборе. Тајним или јавним гласањем, према договору, биран је најприје начелник а затим 6 присједника. Тако су обављени избори и новоизабране херцеговске управе 6. XI 1878. г. када је од два кандидата за начелника један добио 28 а други један глас, а од 15 кандидата, шест, са највише гласова изабрано је за присједнике. На крају сједнице изабрани, ЦК Политички повјереник, који је присуствовао сједници, тајник и сви присутни потписали су записник.

Сједницама Вијећа и Управитељства руководио је начелник, а у његовој одсутности замјешњавао га је један од присједника и тада се називао „доначелник“.

Опћинско вијеће одржавало је сједнице према потреби, најмање два пута годишње, а било је година када је у току године одржано и осам сједница Вијећа.

На основу истих законских прописа општине настављају са радом и од 1918. године па надаље. 1922. г.²⁶ назив Опћинско управитељство мијења се у Општинска управа, а од 1929. г. начелника и чланове Управе поставља велики жупан, односно шеф среске испоставе.²⁷

Новим законом о општинама из 1934. г. смањује се број вијећника у овој општини на 24, укида се извршни орган — Општинска управа, а самим тим и функције присједника, а назив начелника замјенује се предсједником. Како је херцеговска општина сврстана у категорију градских општина, то од тада Општинско вијеће дјелује под називом Градско вијеће.²⁸

Једно вријеме јавно је, на огласној табли, истицано обавјештење о дану, мјесту, сату и дневном реду сједнице Вијећа. Записници са сједнице Вијећа били су сваком доступни. Од 1929. записници су достављани Банској управи која је вршила провјеру законитости донесених одлука, а затим одобрене записнике враћала општинској управи.

У оквиру свога рада Вијеће херцеговске општине доносило је буџет општине, одобравало приходе и расходе за школску Закладу Буровић — Бошковић — Лакетић у Србини и Закладу Николе Гојковића — школе Мокринске, одлуке о висини приреза, такси, издавању и продаји општинских некретнина, рјешавало сва питања у вези са изградњом и одржавањем путева, водовода, и других друштвених објеката; одобравало закључке селских зборова, именovalo чланове разних одбора и комисија (мјесних школских одбора, јавне добротворности, здравственог повјеренства, туристичког одбора итл.), рјешавало молбе за пријем у завичајност, издавало крчмарско-гостиничарске дозволе, рјешавало молбе и жалбе појединаца и вршило друге послове.

Опћинско управитељство, односно Општинска управа је извршни орган који је извршавао одлуке Вијећа, али доносио и приједлоге и мање важне одлуке.

Састанци Управитељства одржавали су се зависно од потреба и одлука. Тако се 1906. г. Управитељство састајало сваког 15. и 30. у мјесецу, а двије године касније чланови Управитељ-

²⁶ АХ ОХ ЗОВ, 26. VI 1922. г.

²⁷ Половицом 1929. г. Бока се одваја од Далмације и административно пришаја Зетској бановини.

²⁸ АХ ОХ ЗОВ, 11. X 1934. г.

ства састанке одржавају сваког четвртка у 4 сата послје подне, а 1930. г., на примјер, састанке одржавају сваког уторка, четвртка и суботе.²⁹

Да би се послови обављали без застоја, поред састанака свих чланова Управитељства, начелник и одређени присједник („Присједник од реда“) може се рећи да су скоро свакодневно долазили у општински уред, јер су начелник и присједници међу собом дијелили задужења око појединих послова из дјелокруга рада општине.

Становници сваког насеља сва витална питања рјешавали су на својим зборовима. Закључци са састанка збора достављани су у писменој форми Општинском вијећу, које их је, скоро увијек, одобравало без примједби.

Зборови су своје одлуке доносили веома самостално, наравно у оквиру постојећих законских прописа, за које се не може рећи да су спутавали њихову самосталност.

Неколико примјера може нас у то увјерити.

На основу захтјева војне власти да јој се дозволи измјена путева и тока вода на земљишту које је купила у Кумбору, Вијеће одговара да оно не може дати никакву сагласност, јер није за то надлежно „пошто би се тиме повриједило право сељана, чије су воде и путеви“.³⁰

У „Српској читаоници“ одржана је јавна скупштина народа ове општине са које је Општинском вијећу упућена резолуција којом се протестује због продаје Буровине и тражи „да нста не дође у руке појединца или мртве руке“. Вијеће је на сједници одржаној истога дана прихватило резолуцију и упутило надлежним органима и лицима телеграме с молбом „да се заузму да се Буровина прода овој општини или овдашњем Друштву за градњу хотела“ (...) „јер је то интерес не само овога народа и општине него и државе“.³¹

Када је 1909. г. додијељена новчана помоћ за оправку сеоских путева: Мокрина — херцеговачка граница, Игало — Мојдеж, Сасовићи — Зеленика и Крушевице — Каменари, уз обавезу да сељани допринесу својим радом, свако од ових села додијело је на своме збору различите одлуке. Сељани Мокрина одлучише да пет надница одраде на споредним сеоским путевима, а да неодабраћена надница се плати 1—3 круне. Мојдежани одлучише да три наднице одраде на путу Игало — Мојдеж, а лвије на споредним сеоским путевима, с тим да се надница зида-

²⁹ АХ ОХ ЗОУ, 7. XII 1906, 25. VII 1908, и 17. V 1930. г. — Тако у периоду од јуна 1922. г. до јануара 1929. г. одржано је 100 сједница, а од јануара 1929. до септембра 1934. г. 196 сједница.

³⁰ АХ ОХ ЗОУ, 2. XII 1901. г.

³¹ АХ ОХ ЗОУ, 10. XI 1904. г. Кома је Буровина продата и како је даље ово ријешено није било могуће сазнати.

ра рачуна 3—4, а осталим радницима — надничарима 1—3 круне. Сељани Крушевица за пет обавезних надница одредише 1—3 круне по надници и одлучише да сваки радник шесту надницу одради бесплатно. На збору у селу Сасовићима није дошло до договора, па је на молбу кнеза, Општинско вијеће донијело одлуку да се вриједност наднице рачуна 2 круне.³²

Годинама су сељани Каменог, на сеоском збору, лицитацијом давали у закуп ваљене и продају леда. Истовремено је на збору донесена одлука о утрошку добијеног новца за потребе села. За 40 година, за колико се зна да је вршена лицитација, општинска управа није никада поништила лицитацију или одлуку о утрошку добијеног новца, иако је на то имала право.³³

Сви послови које су обављали присједници и остали вијећници, кнезови и поткнезови обављани су без икакве накнаде. Обавеза је било много, а не заборавимо да су то били трговци, занатлије, земљорадници или су водили неке друге приватне послове. Ипак су морали сате и сате одвајати обављајући општинске послове.

Из ранијег излагања видјели смо да се Управитељство са-стајало и три пута седмично, да су начелник и присједници међу собом вршили подјелу задужења, да је одређени присједник уз начелника морао бар једанпут седмично одређени број сати боравити у општинском уреду. Поред тога, дежурни присједник је потписивао налоге, једно вријеме је издавао и бонове за петруље за јавну расвјету, а морао је вршити и надзор над радницама које је изводила општина.³⁴ Начелнику (који је носио највећи терет обавеза и одговорности) давана је паушална накнада. Потребно је истаћи и то да је начелник Мирко Комненовић 1930. г. добијелећу му накнаду у износу од 12.000 динара дао за електрификацију града.³⁵

На челу сваког насеља налазио се кнез и два поткнеза. Они су бирали на сеоском збору, а њихов избор потврђивало је Општинско вијеће.

Обавезе кнезова и њихових помоћника нијесу биле баш мале. Кнезови су сазивали и водили сеоске зборове, сачињавали

³² АХ ОХ ЗОВ. — Тада је законом било обавезно да сви мушкарци из села стари од 18 до 60 г. сваке године одраде или плаће 5 надница на оправци сеоских путева. Тек 1934. г. Банска управа је смањила овај број на три наднице. (АХ ОХ ЗОВ, 13. IV 1934. г.)

³³ Марија Црнић: Каменски ледари, Зборник „Бока“ 3, Херцег-Нови, 1971. г.

³⁴ На сједишци вијећа једногласно је изражена захвалност присједнику Марку Биловићу који је веома пожртвовано обављао своје дужности. Због мобилизације других присједника боравио је сваки дан у општинском уреду и прије и послје подне, тј. током читавог радног времена, те тако морао два пута с Мељина долазити у Херцег-Нови.

³⁵ АХ ОХ ЗОУ, 4. VII 1930. г.

са истих записнике, рјешавали сукобе који су настајали међу сељанима, вршили надзор над градњом или поправком сеоских путева, вода, школе итд.; заступали интересе села пред Општинским вијећем, вршили и друге послове које је од њих захтијевала општинска власт или потребе села. За све те послове они нијесу примали никакву накнаду иако је једне године то питање постављено на сједници Вијећа с образложењем да су обавезе велике и да због тога људи неће више да се прихватају те дужности. Већина присутних кнезова осудила је такво схватање, истичући да бити кнез је посебна дужност и част и да ће се увијек наћи људи који ће ту дужност обављати с посебним поносом.³⁶

Иако су све ове дужности изискивале доста труда и обавезивале, поднесено је веома мало оставки, а неоправдане оставке нијесу уважаване. Уколико се радило о оправданим разлозима, као болести, старости и слично, онда је оставка и уважавана. Тако је уважена због старости и болести оставка кнеза Кута, Тома Ожеговића, а истовремено потврђен избор нове сеоске управе (тројке кнеза Игња Шпира Марића, Стева Кочетановића и Тома Чукваса).³⁷ Такође је из истих разлога прихваћена и оставка кнеза Мокрина, Николе Бурђевића. Али, како је до нових избора остало свега шест мјесци, одлучено је да дужност кнеза договорно врше поткнезови Јокан Лазаревић и Перо Терзић, а кнезу је дата писмена захвалница од Вијећа за пожртвовани рад.³⁸

Посебан случај је са начелником Јефтом Гојковићем. Наиме, када је 1917. г. сједнице Вијећа почео да води Тврђавски заповједник, начелник је дао оставку „због болести и старости“, а замјенивао га је први присједник. Већ на првој сједници по ослобођењу налазимо као начелника Јефта Гојковића који отвара сједницу ријечима: „Након дугог робовања и нама је свануо дан слободе“.³⁹

Природно, сви бирани за вијећнике или у сеоској управи нијесу своје дужности вршили пожртвовано и савјесно. Доказ за то нам је упозорење начелника и његове ријечи да се примјећује да неки вијећници своју дужност не извршавају савјесно и не долазе на сједнице „и то баш они из пјаче који су такорећи на вратима“.⁴⁰ Послије десетак година начелник поново упозорава вијећнике да многи не оправдавају своје изосташке и закључује сједницу ријечима: „Препоручам г. г. Вијећницима да редовно долазе на сједнице и захваљујем присутнима на труду и

³⁶ АХ ОХ ЗОВ, 13. IV 1934. г.

³⁷ АХ ОХ ЗОВ, 14. VI 1904. г.

³⁸ АХ ОХ ЗОВ, 4. VII 1905. г.

³⁹ АХ ОХ ЗОВ, 18. XII 1918. г.

⁴⁰ АХ ОХ ЗОВ, 14. IX и 26. X 1872. г.

пожртвовању што показују вршећи своју дужност долазећи на Сјединице и водећи бригу о користи и добру народа ове околине“.⁴¹

Слободно се може рећи да се ни једном није испољило и дошло до страначких, а још мање вјерских сукоба који би угрозили рад Управе и довели до размирица у народу. Напротив! Када је одбор за градњу православне Цркве Св. арханђел Михаила у граду тражио новчану помоћ, Управитељство је молбу одбило. Када се о овоме расправљало на сједници Вијећа, било је више мишљења да се не може дати помоћ, јер је општински новац како православних тако и католика; други су били да се пружи помоћ јер је то лијена грађевина и украс цијеломе граду. Даља расправа је одмах прекинута када је вијећник Андро Корнер предложио да се помоћ да, што је одмах и прихваћено.⁴² Исти је случај био када се одлучивало о понуди истога одбора за откуп околног земљишта. Иако је већина вијећника била да се земљиште не откупи, чим је Корнер предложио откуп, приједлог је прихваћен.⁴³

Један од обавезних послова општинске управе био је састављање, предлагање и усвајање буџета.

До 1930. године посебно су планирани приходи и расходи за читаву општину (заједнички послови) и за свако насеље (одломак) посебно. Самим тим су се сваке године одређивале висине, односно постоци приреза на порезе, посебно за сваки одломак, зависно од потреба, предузетих радова и могућности насеља. Тако су 1878. г. прирези на укупне порезе одређени: Баошић 83,5%, Бијела 41,5%, Беновић 81,5%, Камено 133%, Крушевце 67%, Кумбор 74%, Кући 62%, Јошице 99%, Мокрине 135%, Мојдеж 114%, Поди 62%, Ратипевина 150%, Сасовић 87%, Топла 56,5%, Требесин 67%, Жлијеби 168%, и Ерцегови 46%. Сам град је још оптерећен прирезима на потрошарину са 100%, затим по 90 новчића на сваку метричку центу пива и на „ослабење жести“ 3 а на „ослабење жести“ 4,5 форинте.⁴⁴

Приликом усвајања расхода за 1907. г. сазнајемо да су приходи и расходи заједнице се сложили, али то није случај код појединих одломака. Тако је код неких било „претичка“ (вишак прихода над расходима) и то код већине: Баошића, Бијеле, Беновића, Јошица, Каменог, Кумбора, Мокрина, Пода, Сасовића, Требесина, Жлијеба, а код Ерцеговога „претичак“ је износио 3536 : 97 круна (приходи 57 528 : 68 кр.), док је код Кумбора износио више од половине прихода (приход 863 : 41, а вишак 500 : 55

⁴¹ АХ ОХ ЗОВ, 18. II 1885. г.

⁴² АХ ОХ ЗОВ, 17. XI 1907. г. Вјероватно, јер је вијећник Корнер био католик одмах је и прихваћен његов приједлог.

⁴³ АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. г.

⁴⁴ АХ ОХ, 4. XI 1878. г. Вјероватно, такође на I метричку центу.

круна). „Недотичак“ (вишак расхода над приходима) појавио се код Крушевица, Кута, Мојдежа, Ратишевине и Топле, а највећи је био код Кута 974:04 круне (приходи 6159:74 кр.). Из записника у којем су записани ови подаци немогуће је сазнати да ли је овај вишак настао због неблаговременог преузимања одређених радова у селима, или због застоја добро вођених мјера штедње. Једино нам је познато да је мањак код Крушевица уследио због погрешно наплаћених приреза у протеклој години, што ће се надокнадити повећањем приреза у 1908. г. који су предвиђени чак до 300%, мада су били мањи, јер ту су урачунати и трошкови за пароха, али исти неће током године бити именован, па ти трошкови неће бити ни утрошени.⁴³

Иако је постојао покушај да се овакав начин подјеле у погледу прихода и расхода задржи, у томе се није успјело. Како се од 1930. г. воде приходи и расходи за цјелокупну општину, то се није могло удовољити сељанима Кута да вишак прихода из 1929. г. утроше у 1930. г. на градњи Просвјетног дома, иако им је претходне године то одобрено и обећано.⁴⁴ Буџет херцеговске општине за 1930. годину износио је 1920 884 динара,⁴⁵ а 1935. године 1 747 874 дин. Те године је погођена изградња клоанице за нешто више од 700.000 динара, без машинске опреме).⁴⁶

Сваке године, приликом доношења буџета, утврђивале су се и таксе које су наплаћиване на продану робу. Ове таксе уведене су од 1872. године. Такса се плаћала и одређивала на сваки поједини артикл (вино, жито, шећер, порцулан, стакло итд.), уведен из друге општине.

Под таксама се подразумијевало и плаћање одређене суме за држање паса (од 1873. г.) на аута, мотоцикле, итд. Такса (боравишна) на странце уведена је 1919. г. у овој општини.⁴⁷

Често је Вијеће расправљало о жалбама појединаца на наплаћивање такси, а неколико се пута водила и расправа о њиховом укидању, али до тога није могло доћи јер то су биле највећи извори прихода општине, поред поменутих приреза.

Приходи су убирани и од најма (кирије) од издатих општинских некретнина: „старе тврђаве“, „комарде“ итд.⁴⁸

⁴³ АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. г.

⁴⁴ АХ ОХ ЗОВ, 15. VI 1930. г.

⁴⁵ Алманах Зетске бановине — види под бр. 20.

⁴⁶ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

⁴⁷ АХ ОХ ЗОВ: 10. III 1873. г., 11. IV 1896. г., 11. V 1911. г., 3. X 1915. г., 4. XII 1919. г., 10. XI 1921. г., 23. XII 1923. г., 15. VI 1930. г., 3. XII 1930. г., 13. IV 1934. г., 3. XII 1935. г.

⁴⁸ Тако стару тврђаву у најам 1893. држи Лако Перчиновић, 1895. Јово Шимрак, 1901. Саво Бачановић, 1908. Јефто Мусић, 1909. Душан Прњат, 1910. Јово Ратковић, 1911. Ристо Радовић, 1913. и 1914. Јашо Видовић. Не може се тачно утврдити да ли се под старом тврђавом мисли на Канликулу или на тврђаву „Јејину“. 1928. г. не продужује се најам за стару тврђаву Јејину, већ се одлучује да општинска управа ступи у преговоре

Под најам, путем лиценцијe или погодбом, издавани су и разни послови: надзор над мјерама, паљење фењера, набавка петруља за јавну расвјету, убирање пјацирине и наплаћивање услуга за коришћење рибарнице и други. Општина је приходо-вала и од такси за занатске и друге радње (крчми, трговина), на-плаћивање дозвола за продају и клање стоке итд. Из године у годину ове таксе су се мијењале, не само у погледу новчаног износа, већ и начина наплаћивања: ко, када, зашто и за коју врсту робе подлијеже плаћању.⁵¹

Из општинских прихода подмиривале су се плате општин-ским чиновницима (којих је било од 3 до 7), редарима јавног реда и мира (1—2), здравственом особљу (2—3 љекара и 1—2 бабице), затим изградња и одржавање водовода, путева, јавне расвјете, уређење градских улица, канализације, изградње друшт-вених објеката, посебно отварање и изаржавање основних и средњих школа.

1929. г. у општинском уреду запослено је шест лица: тај-ник, благајник, војни референт и три писара,⁵² а 1937. г. постав-љен је и градски инжењер.⁵³ Када се 1926. г. расправљало о штед-њи приликом доношења буџета, чуо се и приједлог да се реду-цира број општинских чиновника. Приједлог није прихваћен уз образложење да није велики број чиновника с обзиром на по-слове, али је дата примједба на њихово нередовно долажење на посао.⁵⁴ Слична примједба чује се и десетак година касније. Један од вијећника истиче да су општински чиновници изјед-начени са државним, па би требало да се мање виђају по кафа-нама док странке чекају, те је стављено у дужност предсјед-нику да поведе о томе рачуна.⁵⁵

Радно вријеме општинских чиновника било је у току зим-ског периода од 9 до 12 и од 15 до 18 часова, а у току љетног периода од 9 до 12 и од 16 до 19 часова. За вријеме празника радило се од 8 до 9 часова, односно од 9 до 10.

са Јосипом Гензером, како би се уклонила јавна кућа из тврђаве. Јавну кућу су увијек држали странци, што су биле и жене које су живјеле у њој. АХ ОХ ЗОВ, 16. III 1893. г., 15. III 1895. г., 18. IV 1901. г., 26. V 1908. г., 17. VI 1909. г., 29. III 1910. г., 15. II 1911. г., 21. I 1912. г., 3. VI 1913. г., 8. X 1914. г., 5. VI 1921. г.

⁵¹ Пазарину (пјацирину) узимао је у закуп 1901. Душан Пријат, 1908, 1911, 1912, 1913. и 1914. држао је Глиго Томашевић, 1911. г. Тодор Перчи-новић, а 1921. г. Буро Радановић. Наплаћивање такси у рибарници држала су иста лица, сем што је 1912. г. држао Иво Мустур. Тако се 1889. г. пред-виђа наплаћивање пјацирине посебно обичним даном а друкчија цијена је празницима. Једна је цијена за оне који продају на „трпезу“ а друга без ње. Такса на воће и поврће наплаћивана је кошници или врећи. За „Наполитане“ и друге странце била је одређена посебна такса.

⁵² АХ ОХ ЗОВ, 3. XI 1929. г. Тајник је дуго година водио и послове Закладе у Србини за које је примаво или не накнаду.

⁵³ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

⁵⁴ АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926. г.

⁵⁵ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

Изградња објеката од општег интереса

Поред израде и контроле извршења општинског буџета, општинска управа највећи дио свог дјеловања посвећивала је изградњи водовода, путева и других јавних објеката, увећању и проширењу електричне мреже и водила бригу о другим потребама града и околине.

Водовод

Основни услов за формирање једног људског пребивалишта је опскрбљеност водом па је очекивати да је задовољење тог услова за становнике херцеговске општине често било на дневном реду сједница Вијећа.

Обезбјеђење довољне количине воде за потребе становништва ове општине, можемо рећи да је увијек било у фази рјешавања, јер док би се обезбиједила потребна количина воде у датом моменту, нарасле би потребе за већом количином и тако из године у годину.

Општинско вијеће 1890. г. расправљало је о нацрту за изградњу бунара на Карачи, констатујући да је то неопходна потреба, особито љсти. Да би се овај подухват извео, одлучено је да се сазове збор одломка Херцег-Новога и затражи материјална помоћ од војних власти и Покрајинске закладе. „Грађани Херцеговски на свом збору одржаном 27 фебруара 1891. г. одлучили су да повећају прирезе и тако сакупе 2600. форинти”. Вијеће је одобрило ову њихову одлуку, затражило помоћ од војне власти и Земаљске накнаде у износу од 1200, односно 2008 форинти. Иако се указивало на неопходност изградње овога бунара, „како би за становнике могло бити довољно воде љсти, за прање и остале потребе, јер би тада било за пиће довољно са извора Караче”, ова градња по свему судећи није изведена.⁵⁶

Неколико година касније појављује се технички савјетник из Дубровника, Никола Марковић, који се прихвата изградње водовода и довођења воде у град са извора Бања-Пријенак. Начелно је његова понуда прихваћена, с тим да остави пројекат, предрачуи, а за то вријеме да се Управитељство побрине за обезбјеђење средстава „код Земаљске и Војничке власти”, јер је довод воде неопходан и за потребе војске.⁵⁷ Започела је дугогодишња преписка око помоћи за изградњу водовода. Повремено су вијећници обавјештавани како теку преговори. Тако 1895. г. сазнају да су преговори око помоћи у току.⁵⁸ Двије године касније ЦК Влади је достављен одговор да ће одломак Херцег-Нови

⁵⁶ АХ ОХ ЗОВ, 28. X 1890. и 5. IV 1891.

⁵⁷ АХ ОХ ЗОВ, 3. IV 1894.

⁵⁸ АХ ОХ ЗОВ, 21. VIII 1895.

учествовати са 10000 круна.⁵⁹ Прошло је више од деценије када је коначно општини одобрено да утроши 6800 круна за градњу водовода и то од новца одобреног 1898. г. за изградњу школе. Општина одмах прихвата средства и обавезује се да ће одржавати новосаграђени водовод. На истој сједници одмах је донесен и „Правилник о употреби воде и увођењу воде у приватне куће и на друга мјеста“.⁶⁰

Радови нијесу одмах отпочели, јер неколико година касније Вијеће прихвата понуду Министарства пољодејства и Министарства рата да учествује у изградњи и одржавању водовода, с тим да се војни објекти могу прикључити на водовод и користити воду у неограниченим количинама, уз увјете предвиђене Правилником о коришћењу воде.⁶¹

У међувремену тражиле су се и друге могућности да се ријешити питање снабдијевања водом, посебно за потребе војске. Војно-грађевински одсјек из Задра тражио је од општине да се обавезе изградити и одржавати изворе на Топлој и Немилу, а о коришћењу тих вода да склопи уговор са војним ераром.⁶²

Познато је да се број становника, посебно војске, током првог свјетског рата у Боки знатно повећао, посебно у херцеговској општини, па је нарасла потреба за већом количином воде. Тражило се и покушавало на разне начине ово питање ријешити. Тако је војска саградила водовод од Зеленике до ЦК Тврђавске болнице бр. 2 у Мељинама, а Вијеће одобрило „укњижбу права служности земљишта за војнички водовод“.⁶³

Тих година води се расправа о лошем стању водовода, о постављању филтера, о доводу воде са извора Бање и спајања са постојећим водоводом на Челима. Констатује се, да због ратног стања, недостају и радници и грађевински материјал, али да се покуша са војним властима ово ријешити. Истовремено је рјешавана жалба Побана, односно власника млинова који су се жалили да немају ни 40% воде од када је вода са Црмнице одведена за град.⁶⁴ Изгледа да је тих година доведена вода са Црмнице у град, јер када се 1928. г. власници млинова са Пода поново жале, одговорено им је да је воду узела аустријска власт, а не општина; да су то требали тражити кроз ратну штету или да покрену судски поступак, али да претходно прибаве уговор о употреби воде са Црмнице.⁶⁵

⁵⁹ АХ ОХ ЗОВ, 23. V 1897.

⁶⁰ АХ ОХ ЗОВ, 28. X 1909. г.

⁶¹ АХ ОХ ЗОВ, 22. I 1912. Општинско управитељство, у том смислу, склопило је уговор са војним властима, а Вијеће га је усвојило на сједници 3. VI 1913.

⁶² АХ ОХ ЗОВ, 26. XI 1908. г.

⁶³ АХ ОХ ЗОВ, 18. XI 1917. г.

⁶⁴ АХ ОХ ЗОВ, 19. VIII 1919. г.

⁶⁵ АХ ОХ ЗОВ, 8. IX 1928. г.

Задње године рата општинска управа морала је на захтјев ЦК Управе Женије, предати јој на управљање и употребу водовод, али уз напомену да је општина извршила о свом трошку све оправке и да уступа водовод само док траје рат и да и за то вријеме грађанство има иста права у коришћењу воде као и до тада.⁶⁶

Вјероватно је 1926. г. изграђен резервоар за воду у Србици, јер је те године откупљено земљиште од браће Русовић и општини одобрен кредит у износу од 90000 динара за изградњу тог резервоара.⁶⁷

Изналазе се и даље нове могућности за довод веће количине воде у град. У вези са обећаном помоћи бана 1931. г. преговарало се са Мојдежанима о коришћењу воде са извора Ловац.⁶⁸ Вјероватно Мојдежани нијесу дали повољан одговор, или се због неког другог разлога одустало, јер двије године касније започињу радови у Сасовићима на извору Врела за што је банска управа одобрила 52000 динара.⁶⁹ Ово су били само пробни радови, којима је испитивана могућност сакупљања воде, како је и гласно одговор Вијећа Митру Чуквасу и дружини, када су се интересовали о одвођењу воде из Сасовића.⁷⁰ Исте године радови су и обустављени, јер је дошло до одрона земље,⁷¹ али се није одустало од овог пројекта. Наиме, инж. Баучићу је наређено да прегледа машинице у Сасовићима, а на основу израђеног пројекта за реконструкцију водовода и довода воде са извора Врела.⁷²

Упоредо са изградњом водовода и бригом о обезбјеђењу градског становништва довољном количином воде, водила се брига и о рационалном коришћењу воде, о контроли и наплати утрошене воде.

Прикључак на водовод одобравало је Вијеће, односно Управитељство. Предвиђене су биле и казне за све оне који су уводили воду без претходног одобрења, јер су тиме избјегавали плаћати одређени износ за увод воде. Посебна дозвола је требала за прикључак на водовод приликом градње — дозвољен је прикључак Луки Беранићу, 1921. г. на градски водовод и то испод куће Шпира Познановића, док изврши градњу Српског дома.⁷³

Први Правилник о начину прикључка на водовод, о коришћењу воде и цијени воде донесен је још 1909. г.⁷⁴ Послије неко-

⁶⁶ АХ ОХ ЗОВ, 2. II 1928. г.

⁶⁷ АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926. г.

⁶⁸ АХ ОХ ЗОУ, 1. IV 1931. г.

⁶⁹ АХ ОХ ЗОУ, 11. III 1933. г.

⁷⁰ АХ ОХ ЗОУ, 18. VII 1933. г.

⁷¹ АХ ОХ ЗОУ, 2. XI 1933. г.

⁷² АХ ОХ ЗОВ, 6. IV 1934. и ЗОУ 6. II 1934. г.

⁷³ АХ ОХ ЗОВ, 21. II 1914. г.

⁷⁴ АХ ОХ ЗОВ, 28. X 1909. г.

лико година повећана је цијена воде, јер се утврдило да су цијене веома мале, те је било немогуће с тим приходом одржавати водовод. Тада је прихваћен приједлог да се вода плаћа од 2 до 15 круна мјесечно и то према „увиђавности потрошка дотичне странке“.⁷⁵

Правилником из 1928. г. детаљно су предвиђени услови за увођење воде у приватним кућама: врста цијеви, плаћање оправке пута уколико се оштети приликом радова, посебно поправка поплачане улице, итд. Овим Правилником предвиђено је и укидање свих чесми у двориштима и баштама, сем у оним двориштима гдје вода није уведена у куће, а обично са те чесме се користило водом, више околних кућа. Тада је постављен и један техничар који се бринуо о водоводу, а један од општинских чиновника вршио је наплату утрошене воде. Вода се сад плаћала према броју чесми: ако је била једна у кући плаћало се 20 динара, а за сваку даљу по 10 динара. Ако се више породица служило са једне чесме, плаћала је свака породица по 20 динара. Те је године продужена и главна водоводна цијев од куће Фураан до Комненовића улице.⁷⁶ Исте године дозвољено је провођење цијеви од 1/2 цола од главне водоводне цијеви на Јок-мегдану до хотела „Боке“.⁷⁷

1932. г. донесен је нов Правилник о употреби водовода, а годину дана раније измијењене су цијене воде. Новим Правилником предвиђено је увођење водомјера што је коштало 100 динара, а затим се мјесечно плаћало по 6 динара коришћење водомјера, и 5 динара кубик воде. Војне установе биле су ослобођене плаћања, 6 динара на водомјер и кубик воде су плаћале 3 динара. Нижу цијену воде плаћали су, и то 4 динара по кубик, жељезничко одмаралиште и хотели: Јадран, Рудник, Америка и На Плажи. Хотел „Бока“, која је била власништво Акционог друштва за грађевину и саобраћај странаца, ослобођена је била плаћања утрошене воде с образложењем да је ово друштво од велике користи граду. На молбу Самостана Св. Кршка смањена им је цијена воде на три динара, јер се у том „Заводу издржавају ученице грађанске и основне школе па и неке учитељке“. Кафане и крчме нијесу успјеле добити попуст на цијену воде и плаћали су је као и грађанство.⁷⁸

Да би се што мање воде бескорисно трошило, Управителство је донијело одлуку да се све чесме уведу у куће, а сви они који су имали резервоаре морали су поставити вентиле да се

⁷⁵ АХ ОХ ЗОВ, 31. X 1915. г.

⁷⁶ АХ ОХ ЗОВ, 15. I 1928. г.

⁷⁷ АХ ОХ ЗОУ, 4. VII 1928. г.

⁷⁸ АХ ОХ ЗОУ, 7. VI и 6. VII 1933. г.

вода не би пролијевала. Казна за оне који непотребно пролијевају воду износила је од 50 до 500 динара.⁷⁹

Главна водоводна цијев 1933. г. продужена је до Жељезничке станице, а предвиђено је да се од пијаци проведе цијев до куће Калајзића и од Св. Антуна до куће Черовића на Топлој.⁸⁰

Сви предузети послови, посебно увођење водомјера, довело је до повећања прихода од воде са 15000 на 100000 динара.⁸¹

Није био само проблем обезбијелити воду за град, требало је одржавати, поправљати и природне воде-изворе по осталим општинским насељима. Већина домаћинстава по селима имала је своје, веће или мање, цистерне, али су и оне љети бивале недовољне да подмире потребну количину воде за потребе људи и стоке.

Збор села Мокрина 1902. г. одлучио је да се уреди „Велика локва“, с тим да ће сељани одрадити у висини 1910 круна, а рад ће извршити „по нацрту и требовнику под надзором ЦК инжињера, а под одговорношћу кнеза и још четворице сељана“. Затражених 10% од вриједности радова Вијеће им није одобрило, усљед недостатка средстава.⁸²

Исти је случај и одговор дат сељанима Камскога кад су затражили 10% од потребне суме за изградњу водовода у свом селу.⁸³

Ово село било је у предности над осталима, јер је новац који је добијало од лицитације за вађење и продају леда могло да утроши на оправке, поред путева и вода. Зато се радови настављају на изградњи сеоског водовода. Закључке сеоскога збора да ће сами сакупити потребних 7000 круна, ослобађања плаћања доприноса три самохране жене и избор одбора за вођење радова, Вијеће је једногласно прихватило.⁸⁴

У годинама између два рата често nailазимо на молбе сељана општинској управи за пружање помоћи за оправку појединих сеоских извора. Та помоћ се углавном састојала у давању цемента, а сами сељани су добровољним радом обављали оправке. Треба напоменути да су често појединци — повратници из печалбе, градили или поправљали воде у свом селу. О тим радовима неће овдје бити говора, већ само оних који су обављени уз помоћ општине.

За уређење извора „Подкучје“, у Мојдежу, дато је 1924. године 8 квинтала цемента, а за воду „Гучина“ 8 врећа, а четири

⁷⁹ АХ ОХ ЗОУ, 2. IV, 22. VII 1930. г.

⁸⁰ АХ ОХ ЗОУ, 27. VII и 20. XII 1933. г.

⁸¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. IX 1933. г.

⁸² АХ ОХ ЗОВ, 2. XI 1902. г.

⁸³ АХ ОХ ЗОВ, 11. IX 1905. г.

⁸⁴ АХ ОХ ЗОВ, 22. V 1906. г.

године касније још 500 kg. За извор „Ловац“ у истом селу 1933. г. додијељено је 6 врећа цемента.⁸⁵

1928. г. одобрено је селу Кутима за воду „Стрица“ 2 квинтала цемента, а годину дана раније дато је 806 динара за воду „Опачица“.⁸⁶

Да се уреди мост и поток воде „Трепетљике“, Ратишевањанима је 1910. г. дато 50 круна, а 1927. г. 6 квинтала цемента за оправку воде „Врба“.⁸⁷

Двије вреће цемента и 150—200 динара одобрено је 1933. г. за воду „Полачје“ у Подима.⁸⁸

Из расправе о утрошку општинских средстава у 1931. г. сазнајемо да су предвиђена средства за оправку вода прекорачена, јер је утрошено више од предвиђеног за оправку Зубчеве воде у Кумбору. Та вода заједно са Вујиновића водом уступљена је 1916. на коришћење војсци, под условом да сељаци и међаци не буду оштећени.⁸⁹

Из напред изложеног сазнали смо како је вођена брига, од стране општинске управе, за обезбјеђење довољних количина воде за становнике херцеговске општине.

Путеви

Поред обезбјеђења довољне количине воде, једно од виталних питања за живот једног насеља је и добро развијена мрежа путева.

Први податак у вези с путевима, из овог периода, налазимо 1874. г. када се Вијеће обратило Високом министарству с молбом да се предузму што прије „мјерничка испитивања“ за израду „продјета за грађевину пута Суторина — Котор“, како би изградња започела идуће године. Израда пројекта започела је одмах, а изградња вјероватно идуће године. Изгледа да је пут довршен 1884. године.⁹⁰

На основу Закона од 7. IV 1873. г. још и 1925. г.⁹¹ донесене су одлуке о одрађивању пет надница на сеоским путевима, и то

⁸⁵ АХ ОХ ЗОУ, II. IX и 18. XII 1924, 16. V 1928, 18. VII 1933. г.

⁸⁶ АХ ОХ ЗОУ, 3. VIII 1927. и 1. VIII 1928. г.

⁸⁷ АХ ОХ ЗОУ, 23. VIII 1910, 27. VII 1927. г.

⁸⁸ АХ ОХ ЗОУ, II. VII 1933. г.

⁸⁹ АХ ОХ ЗОВ, 15. XI 1916, 7. VI 1932. г.

⁹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 10. VIII 1874. и 15. II 1885. г. — Овај пут изградили су Французи 1809. г., а Аустрија је вршила реконструкцију 1838. г., па поново 1849—1852. када је пут изграђен новом трасом. Аустрија је и даље водила бригу о овом путу иако је исти био на турској територији. Да би одржала интересе на овај стратегијски пут, Аустрија је, односно један њен одред војника под пуном ратном опремом, четири пута годишње марширао од Херцег-Новога до Груде и натраг. Види: Галиб Шљиво, Клек и Суторина у међународним односима 1815—1878, Београд, 1977. г.

⁹¹ АХ ОХ ЗОВ, 4. I 1925. г.

сви мушкарци од 18 до 60 година старости. Понекад је ова законска одредба незнатно мијењана. Тако је Вијеће 1904. г. донијело одлуку да свака кућа, имала или не мушку радну снагу, даде свој допринос за одржавање путева, с тим да кућа која има више од три мушке главе да пет надница, а она која има мање да три наднице.⁹² Годину дана касније ова се одлука укида и поново примјењује допринос од пет надница на сваког за рад способног мушкарца.⁹³

Уређење сеоских путева, изградња мостова преко потока и уређење бујница била је свакодневна брига, првенствено сеоског кнеза, али и заједничка брига и потреба свих сељана.

Главни пут који је повезивао Рисан са Херцег-Новим преко Мориња и Бакоча био је брига сељана свих села кроз која је пролазио. Тако на заједничком састанку, одржаном јануара 1885. године сељани Кута, Ластве, Пресјеке, Сасовића и Пола одлучили су да се изгради мост преко потока „Врело“ уз материјалну помоћ Земаљске владе, а да ће они дати радну снагу. Исте године на овом путу постављен је и путар.⁹⁴

Изгледа да су житељи села Кута били најревноснији у овим пословима, иако су их услови на то натјерали. Тако су са једног свога збора 1894. г. упутили „нарис и требовник“ и тражили помоћ за уређење моста преко потока „Сопот“.⁹⁵ Овај мост, по свему судећи, изграђен је тек 1908. године, када је оправљен и пут од Ластве и Пресјеке до школе у Кутима за што је ЦК Политичко изложениство дало 1300, општина 100 и Кућани 400 круна.⁹⁶

Уређење потока, бујница, путева, Кућани и житељи Сасовића покушали су заједнички урадити са Жељезничком управом јер земљиште на којем је изграђена Жељезничка станица Зеленика и којим је прошла пруга припадало је овим селима. Општина се није могла прихватити уређења потока крај Зеленике у Кутима, „јер је година сасвим оскудна, те народ нема чиме ни да се прехрани, а не камоли да му се прирези повећавају“, стоји у одговору који је упућен Високом земаљском одбору 1903. године.⁹⁷ Преговори вођени око уређења потока и вода дјелимично су довели до договора, па је на терет државне накнаде требало да падне 50% трошкова (22000 круна), Министарство гвоздених путева обавезало се да сноси 30% трошкова (13200 кр.), покрајинске власти 15% (6600 кр.), а одломак Кута 5% (2200 кр.). Будуће одржавање обављених радова требало је 70% да сноси

⁹² АХ ОХ ЗОВ, 10. III 1904. г.

⁹³ АХ ОХ ЗОВ, 6. VI 1905. г.

⁹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 15. II 1885. г.

⁹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 3. IV 1894. г.

⁹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 26. V и 26. XI 1908. г.

⁹⁷ АХ ОХ ЗОВ, 5. II 1903. г.

Куте, а 30% на Жељезничку управу, што Кућани нијесу могли прихватити, а у томе их је подржало и Вијеће.⁹⁸ Идуће године требало је да се оправи пут Жељезничка станица Зеленика — Сасовићи за који су се обавезали Сасовићани дати 263 надница, а од Кућана, преко чијег је села ишао пут, није стизао одговор.⁹⁹ Изгледа да ови радови нијесу до почетка рата ни обављени, а године рата су обуставиле овакве врсте радова.

У трећем десетљећу овога вијека Кућанима се одобрава 8640 динара за изградњу моста на потоку „Иванштак“, а за изградњу моста преко потока „Врело“ подноси захтјев на 14600 динара, с тим што би они обезбиједили радну снагу заједно са сељанима Сасовића, а за довршење пута до Прљаге додијељено им је 12000 динара, док им је обећано да ће Краљевска банска управа уредити бујице. Тих година додијељено је и 5050 динара за пут који је водио од Кута преко Пресјеке и Ластве до Крушевица.¹⁰⁰

За село Мојдеж, поред већ поменутог, о бризи коју су водили о путевима мало нам је остало записано, па је вјеровати да су они тај свој проблем рјешавали сопственим снагама. Познато нам је још да су на свом збору 1889. г. одлучили да граде мост на потоку „Бјеличњаку“, а на мјесту званом „Кута“, с тим да им се да помоћ, а они ће одрадити 290 надница, што је у новцу износило 203 форинте. Уз подршку Вијећа, Земаљски одбор им је одобрио 180 форинти, али је Вијеће тражило да се посао „изда под закуп“.¹⁰¹

На захтјев Грађевинске управе из Котора 1929. г. општинска управа именовала је поред већ једног члана још два у одбор за изградњу пута Суторина — Мојдеж. На истој сједници прихваћен је и одбор од 8 чланова који су именовали сами Мојдежани који „има да надзире све радове и ради у интересу села, а тако исто да буде одговоран за све евентуалне неуредности које настану њиховом кривицом“.¹⁰²

Највјероватније је да је бригу о путу Херцег-Нови — Камено водила војска, јер тек 1923. г. налазимо да се одобрава 12500 динара за оправку тог пута. Тада је доијета и одлука о постављању путара на том путу, који је имао надзирати и пут Херцег-Нови — Поди — Бакочи.¹⁰³

Када су сељани Жлијеба и Пода, на заједничком састанку, одлучили да поправе пут „уза Сплас“ који води преко Пода за

⁹⁸ АХ ОХ ЗОВ, 22. V 1906. г.

⁹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 15. IV 1907. г.

¹⁰⁰ АХ ОХ ЗОУ, 23. XII 1923. и ЗОВ, 22. XI 1925, 15. I 1928, 9. VI 1931. г.

¹⁰¹ АХ ОХ ЗОВ, 10. III и 3. XI 1889. г.

¹⁰² АХ ОХ ЗОУ, 30. I 1929. г.

¹⁰³ АХ ОХ ЗОВ, 8. III 1923. — Путар је постављен идуће године на сједници Вијећа 30. V 1924. г.

Жлијебе, с тим да Жлијебљани дају 80 наднаца што износи 200 круна, а Побани 130 наднаца, што по њиховој процјени износи 312 круна, не само да је Вијеће одобрило ову намјену, него је пружио и помоћ од 100 круна.¹⁰⁴

Навешћемо још неколико података о оправци сеоских путева. 1911. г. оправљен је пут Сушћепан — Ратишевица на којем су сељани оградиле по 5 обавезних наднаца, а општина пружиола материјалну помоћ.¹⁰⁵ На молбу кнеза Мојсџа дата је помоћ од 1000 динара за оправку пута Св. Тројица — Мокрине (Св. Варвара).¹⁰⁶ 1928. г. дата је такође 1000 динара Бешовићима за грађу пута до гробља, (обећано је да ће добити још, јер су тражили помоћ од 5000 динара), и за поправку пута „уз Крему, Јошницама, а по 1250 динара дата је Подима, Сасовићима, Кутима и Крушевицама за пут који је повезивао ова села.¹⁰⁷

У Краљевини Југославији извршена је категоризација путева па су у путеве I реда сврстани: Херцег-Нови — Крушевице — Бајкове (Херцеговина), Херцег-Нови — Бакочи и Крушевице — Зеленика преко Репаја, док су сви остали путеви слагали у путеве II реда.¹⁰⁸ Нешто касније, на основу чл. 5. Закона о недржавним путевима сврстани су у путеве I реда: Камено — Мокрине — Врбањ и пут Херцег-Нови — Србина.¹⁰⁹

Три године касније извршена је нова категоризација путева, па су тако општински путеви I реда: Херцег-Нови — Присташиште, затим Херцег-Нови — Чела — Поди — Сасовићи — Пресјека — Ластва — Репаје — Крушевице — Каменари као и пут Игало — Мојсџ — Мокрине (до Св. Варвара). Остали путеви, као на примјер пут: Ратишевица — Сушћепан, Зеленика — Обалина, Поди — Жлијеби, у Беновићу Мирине — Марићи — Покривеник — Баошњи пта., сладали су у општинске путеве II реда.¹¹⁰

У овом временском периоду у граду и ближој околини изграђена су два пута, и то: пут од града до мора и пут до Србине.

Последње дуге расправе која је вођена на сједници Вијећа 3. IV 1894. г. о потреби грађње колског пута од новог пута у вароши до мора, прихваћена је понуда техничког савјетника Николе Марковића да изведе радове. Закључено је да трошкове грађње заједнички носе општина, Земаљска влада и Вијени ерар.

Године пролазе, па тек након седам година сазнајемо шта је са предвиђеном грађњом. Готов је пројекат, грађња треба да

¹⁰⁴ AX OX ЗОВ, 27. IX 1906. г.

¹⁰⁵ AX OX ЗОВ, 18. V 1911. г.

¹⁰⁶ AX OX ЗОВ, 4. I 1925.

¹⁰⁷ AX OX ЗОВ, 25. I, 22. II и 11. III 1928. г.

¹⁰⁸ AX OX ЗОВ, 23. IV 1930. г.

¹⁰⁹ AX OX ЗОВ, 7. VI 1932. г.

¹¹⁰ AX OX ЗОВ, 23. IV 1935. г.

кошта 80000 круна, а житељи одломка Херцег Новог пристаали су да сnose 1/4 трошкова, док је ЦК Влада замољена да изврши експропријацију земљишта на трошак заинтересованих странака и да дозволи општини да на основу пројекта и предрачуна трошкова изведе радове.¹¹¹ Обезбјеђење средстава ишло је веома тешко, јер пет година касније води се читаве године преписка са Политичким изложеноством које нуди 16000 круна, са Министарством војним, а и сами вијећници немају јединствено мишљење о обезбјеђењу средстава за градњу овога пута. Када је на тражење Вијећа одобрен зајам од 30000 круна, на пет година, уз камату од 4,5%, вијећници не прихватају зајам, већ траже зајам од 20000 круна на 15 година. На крају су прихватили зајам од 20000 круна на пет година и одмах извршили лиценцијацију којом је, изградња пута до мора, повјерена подузетницима Бурју Иветићу и Андру Пуљезовићу из Дубровника, који су били дивет и по пута јефтинији од предрачуна. Најзад, градња је могла отпочети, јер је и Министарство унутрашњих дјела дало помоћ од 10000, Земаљски одбор 2000, а Намјесништво из оскудничких средстава 4000 круна, док је Војна управа бесплатно уступила земљиште, с тим да општина плати укњижбу и пренос као и трошкове одштете, уколико до њих дође, и гарантује солидну изградњу пута.¹¹² Схватајући значај пута, власници земљишта, преко кога је требало да прође пут, продали су га општини за 30% јефтиније, сем једног. ЦК Намјесништво упутило је свога инж. Назора који је подузимачима предао градњу. Новца који је недостајао за довршење пута као и његово касније одржавање пало је на терет одломка Херцег-Новог.¹¹³ Тако је пут изграђен, а 1924. г. извршена је детаљна оправка о којој се старао и вршио надзор радова дугогодишњи општински присједник Едуард Сагер. Како су радови били обимни и добро урађени то је Вијеће одредило Е. Сагеру награду, коју је он одбио образлажући да је он вршио те послове у оквиру својих дужности као присједник. Потом му је Вијеће изразило своју захвалност.¹¹⁴

Одлука о градњи пута Херцег-Нови — Србина¹¹⁵ донесена је 1932. године. Сви власници земљишта, којим је требало да прође пут, сем Хермине Петровић и Елвире Лепени, уступили су

¹¹¹ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI 1901. г.

¹¹² АХ ОХ ЗОВ, 22. V, 27. IX и 29. XI 1906. г.

¹¹³ АХ ОХ ЗОВ, 15. IV и 27. VI 1907. г. ЦК Војни ерар уступио је 836 м² земљишта. Приватно земљиште било је власништво феуда Буровића, Цркве Св. Јеронима, Јефта Гојковића, насљединика Питице, насљединика Минголи, Марије уд. Пилићи Уроша Милашиновића који је такође желио уз попуст од 30% продати земљиште, али градњом пута затварала су му се два магазина, па је већ самим тим трпио штету.

¹¹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 4. I 1925. Општинска управа на својој сједници 7. II 1924. г. одобрила је за оправку овога пута 64.793,50 динара.

¹¹⁵ Данашња улица X херцеговачке бригаде.

земљиште бесплатно, јер су им се развојем вароши и изградњом пута пружале боље могућности продаје земљишта којег су посједовали поред будућег пута.¹¹⁶ По свему судећи, изградња пута текла је нормалним током.

Навешћемо и неколико података о оправци градских улица.

Осамдесетих година XIX вијека извршена је оправка улица и путева који су оштећени проласком државне цесте, нарочито на мјесту гдје су била мала врата. Тада је извршена оправка пијаце, посебно дијела који је поронио.¹¹⁷

„Дуга улица“ поправљена је 1896. године.¹¹⁸

Одломак Топле утрошио је 296 круна за оправку улице која је водила кроз Лазарет, а како је недостајало за довршење оправке још 124 круне, то је Вијеће одлучило да тај трошак сноси одломак Херцег-Нови, чији су становници још више него Топљани користили улицу.¹¹⁹ Предстојник самостана Св. Анђела, заједно са породицама које су живјеле у Лазарету, подио је молбу Вијећу за оправку пута-улице која дијели одломак Херцег-Нови од Топле, образлажући да је то једини пут који води са државне цесте према обали. Самостан је понудио метар земљишта дужином пута за проширење и 400 круна које би самостан и Лазарећани дали, а остали трошак да сноси општина. Овако повољне услове Вијеће је једногласно прихватило.¹²⁰

Када је Данило Репанић тражио да отвори један пролаз (врата) на општинском зиду на Карачи, да би скратио пут до своје куће, Вијеће је два пута молбу одбило.¹²¹

1932. г. утрошено је знатно више новца од предвиђеног за оправку улица и канала, посебно због веома лоше канализације.¹²²

Из заоставштине Васа Буковића, херцеговској општини 1935. г. упућено је 154390 динара, која су предвиђена за уређење пијаце.¹²³

Упознајмо се и са сачуваним називима појединих улица.

Данашња Његошева улица (до „Центропрома“) добила је 1928. године назив Улица краља Петра, а степенице од Зеленог

¹¹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. Х. Петровић и Е. Ленци тражиле су 200 динара по m², а те се године m² земљишта продавао до 40 динара, па је Вијеће одлучило да се земљиште експропририше и плати по реалним цијенама. Ове власнице воде са општином судски спор. — Вилн ЗОВ, 23. IV 1935. г.

¹¹⁷ ХА ОХ ЗОВ, 15. II 1885. г.

¹¹⁸ Данашња улица Марка Војновића. АХ ОХ ЗОВ, 26. X 1896. г.

¹¹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 9. V 1902. г.

¹²⁰ АХ ОХ ЗОВ, 15. IV 1907. г.

¹²¹ АХ ОХ ЗОВ, 14. IV 1904. Кућа се налазила одмах уз општинску зграду.

¹²² АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1930. г.

¹²³ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. г.

¹²⁴ АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1935. г.

трга (трг Николе Бурковића) до мора (данас степениште 28. октобра) носе име краља Александра, док је Бела Виста названа Тргом Николе Пашића.¹²⁵ Поводом 75-годишњице живота Марка Цара улица од куће Балдана до Цркве св. Јеронима добила је његово име, а тај назив носи и данас.¹²⁶

1937. г. Зелени трг мијења назив у Трг ослобођења, а степенице од тога Трга „до ћошка куће Поробића“ добијају назив Улица Васа Буковића, јер су новцем добијеним из његове заоставштине изграђене. Градско пристаниште добија назив „Пристаниште п. пуковника Светислава Симовића“ — име првог официра српске војске који се искрцао на пристаниште по ослобођењу. Улица Кала Лонга носи од тада име Љубе Јовановића.¹²⁷

Можемо рећи да су општинске власти Херцег-Новога посвећивале знатну бригу, у датим условима, изградњи и одржавању путева и улица.

Железничке пруге

Како у изградњи железничке пруге није учествовала општина, то нема много сачуваних података у Архиву општине херцеговске о овој изградњи. Но, како је пруга грађена преко општинског земљишта и земљишта села Кута и Сасовића, захваљујући томе, ипак можемо сазнати нешто о радовима на изградњи железничке пруге уског колосијека која је ишла до Зеленике.

Поводом свечаног отварања железничке пруге Габела — Зеленика 16. јула 1901. г. у 11 сати Општинско управитељство, на својој сједници одржаној 9. јула закључило је: „На Марину да се подигне „Арк триумф“ и уреси заставама, као и куће да се засторима из прозора уресе. Да се машкула опали 21. Да се изведе под надзором Ника Вуличевића на Зеленици главни дочек. Начелник поздравља говорор. Сеоски главари, парох, учитељ са дјецом код станице. Код цркве св. Тројнице паљење машкула и урес заставама. Да се јави кнезу у Куте. Ради дочека да пође на Зеленици цијело Управитељство и чиновници.

На Игалу да буде позван кнез, парох и главари, као и учитељ са дјецом и народ.

Овдје на Марини да се позове грађанство, учитељ и учитељка са дјецом и да се преда молбеница те да се замоли Министарство да се и овдје подигне стација“.¹²⁸ Тако је дочекан пролазак првог воза кроз Херцег-Нови до Зеленике.

¹²⁵ АХ ОХ ЗОВ, 17. XII 1928. г.

¹²⁶ АХ ОХ ЗОВ, 7. XII 1935. г.

¹²⁷ АХ ОХ ЗОВ, 7. V 1937. Српска војска ушла је у Херцег-Нови 7. XI 1918. г.

¹²⁸ АХ ОХ ЗОВ, 9. VII 1901. г.

Било је неких замисли о продужетку пруге до Верига, јер се начелнику, приликом његовог одласка у Задар 1909. г., препоруча да, поред осталог, извиди шта је са градњом жељезничке пруге до Верига, али да тражи да пруга због природних љепота не иде уз обалу „већ с горње стране кућа изнад пута“.¹²⁹

Неколико пута је покушавано „стајалиште“ у Херцег-Новоме да се прошири у станицу, али је то обављено тридесетих година.¹³⁰ Исто тако, тих година изграђен је дупли колосијек на станици у Херцег-Новоме, с тим што је дно земљишта уступила херцеговска банка, а дно купљен у Војина Гојковића.¹³¹

1935. г. Вијеће је донијело одлуку да се гради пут поред жељезничке пруге с мотивацијом да би се тим бар нешто поправило што је Аустрија оштетила градњом пруге поред самих плажа. У том смислу је затражено од Министарства саобраћаја да ријешни ово питање.¹³²

Приликом изградње пруге било је потребно извршити откуп земљишта, власништво општине и села Сасовића. Ни са општином због земљишта и градског бедема у Цитадели, ни са Сасовићима није дошло одмах до нагодбе, те се ова продаја рјешавала судским путем, па је за општинско земљиште и бедеме добијено 12000 круна, а због земљишта у Зеленици (а које је припадало селу Сасовићима) настављени су преговори са Жељезничком управом у Дубровнику. Вјероватно је повећан износ, јер не налазимо на даље податке о овоме.¹³³ Приликом градње Жељезничке станице у Зеленици према процјени Кућана, чије је било земљиште, узето је више од погодбе, те је збор тог села 1. XI 1903. г. захтијевао још 2000 круна. Њихов захтјев Вијеће је прихватило и прослиједило Управи жељезнице у Дубровник.¹³⁴

Пошто је пристаниште у Херцег-Новоме саграђено у времену за које немамо сачуване записнике, то можемо само из неких закључака Вијећа констатовати да је крајем шездесетих година градња пристаништа довршена. Приликом расправе о буџету за 1871. г. констатује се да је потребно исплатити и рату за ново саграђено пристаниште, али ће то извршити од помоћи која се добије за путеве.¹³⁵ Идуће године упућена је молба цару да се отпишу дугови који нијесу исплаћени за градњу пристаништа.¹³⁶

¹²⁹ АХ ОХ ЗОВ, 17. VI 1909. г.

¹³⁰ АХ ОХ ЗОВ, 22. XI 1925. г.

¹³¹ АХ ОХ ЗОВ, 9. VI 1931. г.

¹³² АХ ОХ ЗОВ, 25. IV 1935. г.

¹³³ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI и 2. XII 1901. г.

¹³⁴ АХ ОХ ЗОВ, 10. III 1901. г.

¹³⁵ АХ ОХ ЗОВ, 14. V 1871. г.

¹³⁶ АХ ОХ ЗОВ, 10. VIII 1872. г.

Сви туђини који су владали овим крајевима мало су посвећивали пажње изградњи јавних објеката, сем објеката за војне потребе, а сами становници нијесу били ни у могућности градити веће јавне објекте, сем што су појединци, обогативши се, завјештајима обезбјеђивали зграде за школе или помагали изградњу црква, вода и путева.¹³⁷

Зграда „ОПШНСКОГ ДОМА“, може се рећи, је прва јавна грађевина саграђена сопственим средствима општине херцеговске и њена градња, у то вријеме, била је знак самосталности и својеврсног права под туђином.

Прошло је нешто више од годину дана од доношења одлуке о градњи за које вријеме је ријешено много проблема који су претходили отпочињању радова: добијање дозволе за градњу, рушења старе зграде, смјенгаја општинске управе у другој згради, обезбјеђење средстава, рјешење проблема насталих са власницима сусједних зграда итд.

Током градње јављали су се уобичајени проблеми који ваљда прате сваку градњу, неблаговремено завршавање објекта због закашњења материјала из Трста и Корчуле, повећање трошкова изградње насталих и због градње веће зграде од предвиђене и недостатак средстава. Крајем 1884. г. предвиђено је било довршење зграде, што је било нереално, а зграда је довршена крајем 1885. г. а уселена до априла 1886. године.¹³⁸

Градске зидине и тврђаве биле су војно власништво. Како оне губе војни значај, то је општинска управа, чим јој се указала могућност — још 1863. г., покренула је питање откупа градских тврђава и зидина.

Почетком 1868. г. начелник Борђе Војновић у име општине обратно се вишим властима, тврдећи да је локална војна власт потпуно запустела градске тврђаве и бедеме нарочито послуже 1848—49. г. када су се почела градити утврђења Општра, Маму-

¹³⁷ За вријеме аустријске владавине изградња водовода, посебно путева, била је условљена потребама војске, а истовремено јавним радовима обезбјеђиван је посао и донекле побољшавајући услови живота — исхрана најсиромашнијег слоја становништва који су за рад на јавним радовима обично плаћани у житу.

¹³⁸ Од новца (12000 форинти) који је примљен од Жељезничке управе за земљиште и бедеме којим је прошла жељезничка пруга купљена је кућа Петра Репанића за 11000 форинти (тражио 13000) да би се проширио Општински дом.

У овим зградама радила је општинска управа до 1953. г. када је оваје смјештен Архив и Научна библиотека, односно Архив Херцег-Новога. Зграда је у земљотресу 15. IV 1979. г. веома оштећена. Захваљујући материјалној помоћи свих народа и народности Југославије ових дана врши Занатска задруга Мостар обнову зграде.

О градњи Општинског дома види опширније: Марија Црнић-Пејовић, „Прилози борби за националну слободу крајем XIX вијека у херцеговској општини“, Зборник „Бока“ — 9, Херцег-Нови, 1977. г.

ла и друга. Сматрајући да легитимно право власништво над зидинама има општина, тражи да им се то законски и потврди.

На сједници Општинског вијећа 1875. г. Управитељство добија одобрење да изврши откуп зидина и околног земљишта од ЦК Деманне. Истовремено је формиран одбор који је требало да провјери да није дошло до присвајања, од стране приватника, земљишта поред зидина, јер се до тада није водио надзор над општинским земљиштем.¹³⁹

Двије године касније вијећници су разматрали понуду ЦК Деманне која је тражила 6340 форинти за зидине. Послије дуже расправе донесен је закључак да се понуди 600 форинти и исплати у три рате.¹⁴⁰

Но, до коначне куповине зидина протекло је још десетак година.

Док су измјењивана писма између општинске управе, ЦК Деманне, Земаљског одбора у Задру и других, дошло је до промјене власништва, те је право продаје градских зидина пренијето још 1872. г. о чему је много касније обавијештена општина, на Министарство финансија.

На сједници Вијећа 7. IV 1878. г. вијећници су прихватили приједлог да се у току 1878, 1879. и 1880. г. исплати сума од 600 форинти уз 6% камате и тако купе градски бедеми са околним земљиштем. Октобра исте године вијећници су обавијештени да није могло доћи до куповине, јер је градска тврђава, која спада у склопу зидина, издана „под кесим за 6 година“ па се претходно мора ријешити то питање.¹⁴¹

Још неколико пута на сједници Вијећа расправља се о куповини зидина. Крајем 1879. уговор је о куповини прочитан вијећницима и једногласно прихваћен.¹⁴² Идуће године поново се о овоме расправља¹⁴³ да би на сједници Вијећа 30. IV 1882. г. уговор коначно био прихваћен јер га је и виша власт одобрила па је од тада могла тећи исплата.

Тако су коначно, након 19 година упорне и непрскидне преписке и преговарања општинске управе и аустријских власти, зидине града Херцег-Новога и припадајуће им земљиште постало власништво општине херцеговске.

¹³⁹ АХ ОХ ЗОВ, 9. XII 1875. г.

¹⁴⁰ АХ ОХ ЗОВ, 26. X 1877. г.

¹⁴¹ АХ ОХ ЗОВ, 18. X 1878. г.

¹⁴² АХ ОХ ЗОВ, 19. XII 1879. г.

¹⁴³ АХ ОХ ЗОВ, 23. IX 1880. Касније је општина вршила продају зидина и околног земљишта. Види код изградње железнице. Тако исто Крсто Спалатин и Трипо Треке траже да купе општинско земљиште и то први кулу ниже Караче а други улицу и кулу крај његове новосаграђене куће. Записник Вијећа 3. XI 1889. Да ли им је одобрено, није познато.

Познато је да је Бока Которска за вријеме аустријске владавине (и касније) била јака војно-поморска база. Потребно је поменути и предузимање општине херцеговске око градње на захтјев војних власти или не разних објеката за потребе војске.

По интересовању вијећника како теку преговори око градње војарне изгледа да је њена изградња требала донијети користи овоме граду. Технички савјетник Никола Марковић понудио је општини да изгради војарну и да му се током 25 година исплаћује годишње по 5000 круна, а он за то вријеме да наплаћује од војске кирију и врши све оправке. Након 25 година војарна би била власништво општине.¹⁴⁴ У начелу је прихваћена понуда Н. Марковића, с тим да уговор одобри и Земаљски одбор у Задру. Неколико комисија водило је ове послове, не само око закључења уговора, већ испитивале погодност терена итд.¹⁴⁵

На сугестију Домобранског заповједништва из Задра општина је била вољна изградити касарну и магацине за један батаљон, с тим што би наплаћивала 21000 круна кирије за касарну и 6000 за магацине годишње, и то за 25 година. Послије подуже расправе, овакав приједлог је прихваћен, с тим да се на потезу Игало — Мељине изграде ови објекти.¹⁴⁶ Да ли су ове градње извршене и под каквим условом, немогуће је утврдити из постојеће документације.

Током првог свјетског рата, поред потребе за већом количном воде и хране због придошлог људства и војске, војне власти покушавају уз помоћ општине рјешавати и друге потребе настале због ратног стања. Тако је општина на захтјев војних власти уступила 14 м у дужини и 40 м у ширини земљишта на Карачи да би војничка власт изградила „перманентни синематограф“, чији би чист приход ишао у корист Црвеног крста. По завршетку рата зграда је требала да служи за инвалиде ЦК Домобранског пјешадијског 37. пука и то за инвалиде тог пука из Боке. Земљиште је уступљено уз одобрење Земаљског одбора и уз услов да уколико дође до промјене намјене зграде, да се процијени земљиште и општини исплати.¹⁴⁷ Биоскоп није изграђен, јер је двије године касније исто земљиште општина уступила за градњу војне бараке, која је могла да се користи само док траје рат.¹⁴⁸

Тридесетих година налазимо на расправе и преговоре око градње нове зграде Команде Боке. У ту сврху било је неких преговора да се зграда Команде сагради на мјесту рибарнице, а да се рибарница демолира, материјал депонује док се нађе нова

¹⁴⁴ АХ ОХ ЗОВ, 3. IV 1894. г.

¹⁴⁵ АХ ОХ ЗОВ, 21. VIII и 11. XI 1895. г.

¹⁴⁶ АХ ОХ ЗОВ, 22. V 1906. г.

¹⁴⁷ АХ ОХ ЗОВ, 15. IX 1915. г.

¹⁴⁸ АХ ОХ ЗОВ, 18. XI 1917. г.

локација.¹⁴⁹ Друга комбинација била је да се купи земљиште власништво Цркве Св. Јеронима (није било могуће утврдити даје је то) да се исто уступи војсци а војска општини земљиште и зграду инжењеријског одјељења (Зграда управе предузећа „Мјешовито“).¹⁵⁰ Затим је вођен разговор са власником земљишта даје се налазила зграда Команде Боке, Бонтурином, за откуп земљишта које би се бесплатно уступило војсци, јер је било неких наговјештаја да би се Команда Боке могла премјестити у Котор. Код власника Бонтурина наишло се на велико разумијевање, јер је исти пристао да прода земљиште по веома повољној цијени. Земљиште је откупљено, иако је Министарство војно наговјестило још раније (1931) да није у могућности градити нову зграду Команде Боке.¹⁵¹ Годину дана након куповине, Вијеће је дошљело одлуку да се уступи земљиште војсци.¹⁵² Тих година чуо се и приједлог да би се могао у Суторини градити аеродром, иако нема тако повољних терена као у Дивуљама, али се о овом приједлогу престало расправљати, јер је дато обавјештење да војна власт мисли ту градити водовод.¹⁵³

Сазнајемо за још један покушај општине да јој војска уступи зграду инжењеријског одјељења, а то је 1936. г. када је општина нудила у замјену земљиште на Топлој даје је требало да се гради стамбена зграда за потребе војске.¹⁵⁴ Ни овај подухват није реализован.

Изградња клаоница

Сточарство је било развијено не само у овом крају већ још више у сусједним крајевима, а потребе за снабдијевањем месом становништва, а још више војске, сваким даном су расле.

Како је била веома развијена трговина стоком, требало је створити и услове за њену продају и клање.

Одлука вијећника да се отвори пут кроз стару тврђаву са Јок-мегдана да би створио сточни пазар не даје нам прецизне податке даје је био лоциран „марвени пазар“, али да је било да

¹⁴⁹ АХ ОХ ЗОВ, 12. IV 1930. г. Рибарница није демантирана тада, већ су 1962. г. на њој дограђена два спрата. Укинута рибарница и цијела зграда служила за потребе банке, а 1978. г. пошто је саграђена нова зграда за херцеговску банку, у приземљу даје је некад била рибарница, отворена је месарница, а остале просторије дате су на употребу предузећу „Мјешовито“.

¹⁵⁰ АХ ОХ ЗОВ, 1. IX 1930. г.

¹⁵¹ АХ ОХ ЗОВ, 1. IV 1931. г. и ЗОВ, 7. VI 1932. и 23. I 1933. г.

¹⁵² АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. Нова зграда за Команду Боке није изграђена, а стара зграда која се налазила у близини хотела „Плажа“ срушена је 1944. г.

¹⁵³ АХ ОХ ЗОВ, 23. I 1933. г.

¹⁵⁴ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

се гради, сигурно можемо закључити јер је одмах одобрен пројекат и потребна средства.¹⁵⁵

По наредби Намјесништва и на захтјев Здравственог и ветеринарског повјеренства 1910. г. одређено је ново мјесто за сточни пазар, и то иза старе тврђаве, за што је донесен и правилник. Са власником земљишта, на коме је био пазар смјештен, склопљен је уговор на десет година уз кирију 80 круна годишње. Одобрена су средства да се направе оgrade за стоку и кућица за пазарно повјеренство.¹⁵⁶

Изгледа да се уговор о коришћењу земљишта за смјештај сточног пазара са власником Гангом Вуличевићем продужавао, јер је 1932. г. одлучено да општина откупи то земљиште, што је и учињено идуће године.¹⁵⁷

Стока се клаала по кућама за личну потребу, или су појединци створили какве-такве услове и стоку клаали код својих кућа и продавали месо.

Крајем 1881. године Вијеће је закључило да је потребно „да се извиди мјесто за комарду“.¹⁵⁸ Три године касније начелник је био у могућности да обавијести вијећнике да је на јавној дражби купљена тврђава тзв. „Меза-луна“ и да је у њој подигнута клаоница. Смјештај клаонице баш ту објашњено је повољношћу одвођења нечистоће директно у море „те се није бојати смрада“, и што се малим материјалним средствима може веома брзо претворити у клаоницу.¹⁵⁹

Коришћење клаонице давано је сваке године под кирију путем лицитације.¹⁶⁰

Поред давања клаонице под кирију, путем закупа, давала се и продаја меса. Тако се 1887. г. није могла дати под закуп продаја меса, јер нико није дао понуду, па је остала слободна продаја меса.¹⁶¹ Двије године раније склопљен је уговор са Марком Голубином о продаји говећег меса становништву ове општине, и то пола године за 41 новчић, а пола године 37 новчића по килограму, уз положену кауцију од 200 форинти.¹⁶²

Уређењем општинске клаонице могла се вршити боља контрола меса од стране љекара, а и наплаћивање трошарине. Стока се изгледа клаала на мјесту продаје, јер општина захтијева од

¹⁵⁵ АХ ОХ ЗОВ, 27. X 1881. г. До педесетих година сточни пазар се налазио иза Куле (Калин куле).

¹⁵⁶ АХ ОХ ЗОВ, 23. VIII 1910. г.

¹⁵⁷ АХ ОХ ЗОВ, 7. VI 1932. и 23. I 1933. г.

¹⁵⁸ АХ ОХ ЗОВ, 27. X 1881. г. Комарда — клаоница.

¹⁵⁹ АХ ОХ ЗОВ, 30. III 1884. г.

¹⁶⁰ Комарду је у најам држао Марко Голубин 1882. г., Јово Мршић — 1885, Васо Тушуп 1887, Јово Шимрак 1892, Андро Тушуп 1895. г., Душан Прњат 1901, Нико Радоњић 1901, Ганго Тушуп 1911, Буро Бурић 1912. и Јацо Видовић 1912. г.

¹⁶¹ АХ ОХ ЗОВ, 27. III 1887. г.

¹⁶² АХ ОХ ЗОВ, 18. II 1885. г.

ЦК Царинског уреда да се не дозволи уношење, односно продаја меса од стоке која је заклана у самој месарници и да љекар изврши преглед и тог меса.¹⁶³ Исто тако, раскинут је уговор и враћена му јемчевина Јову Шимраку, јер је вршио клање стоке изван града, ван граница трошарине. Из истог разлога одбијена је молба Тома Трипковића и Андрије Тушупа који су тражили дозволу за клање јагњади и козлића изван потрошарине. Молба им је одбијена и због тога јер то месо није могло да подлеже санитарној контроли.¹⁶⁴

Месарница, у којој смо видјели да је вршено и клање ситне стоке, изгледа да је био отворен простор, јер месари траже да им се покрије простор испред месарнице гдје продају месо, јер су и љети и зими изложени непогоди. У ту сврху одобрено је 2000 круна.¹⁶⁵

Изгледа да је послје скоро четрдесет година клања стоке у Цитадели утврђено да услови за даљи рад клаонице не одговарају санитарним прописима, па је Среска испостава тражила од општинских власти да изграде нову клаоницу. Општинска управа се правдала да није у могућности да изгради нову клаоницу, али како је предвиђено затварање постојеће клаонице, то је оформљена комисија која је такође констатовала да је постојећа клаоница постала неуловна. Лоцирање нове клаонице у „Немили“ одбачено је као неподесно. Друга могућност смјештаја клаонице предвиђена је у Мељинама, те су у том правцу и предузете мјере. Истина, било је још доста колебања и заговорника да се уреди стара клаоница, а нарочито стога што је по њиховом мишљењу њена локација веома подесна, јер се налазила близу мора па је лако било одржавати чистоћу. Колебања је морало бити и стога што су вијећници обавијештени да би нова клаоница коштала 1400000 динара, скоро колико цијели годишњи приходи општине.¹⁶⁶ Било је противника и за смјештај клаонице у Мељинама, због снабдијевања водом а и међашници су се противили тој градњи. У том смислу упућен је одговор среској испостави, поново с приједлогом да се оправи стара клаоница.¹⁶⁷ Идуће године одлучено је да се покуша код среског поглавара, среског ветеринара, па чак и код Великог жупана интервенисати да се не гради нова клаоница.¹⁶⁸ У томе се није успјело па је одлучено да се од зајма, који је општина узела за извршење многих послова, у граду изгради и клаоница.¹⁶⁹ 1933. г. је коначно одлучено да започну преговори са власником земљишта у Мељинама, манастиром Савином, о куповини земљишта за

¹⁶³ АХ ОХ ЗОВ, 15. VIII 1888. г.

¹⁶⁴ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI 1901. г.

¹⁶⁵ АХ ОХ ЗОВ, 14. VI 1904. г.

¹⁶⁶ АХ ОХ ЗОУ, 2. IX 1928. г.

¹⁶⁷ АХ ОХ ЗОУ, 8. IX 1928. г.

¹⁶⁸ АХ ОХ ЗОВ, 4. IV 1929. г.

¹⁶⁹ АХ ОХ ЗОВ, 9. VI 1931. г.

градњу нове клаонице.¹⁷⁰ Власник је одбио продају земљишта, већ га је нудио под кирију и то на 99 година.¹⁷¹ На крају је са манастиром Савином склопљен уговор о продаји земљишта 10 динара по м² (понуда је била на 20 динара), и то за 5000 м². Општина је још дала 5000 динара за израду надгробног споменика епископу бококоторском Кирилу. Овако склопљена погодба и уговор одобрен је на сједници Вијећа 23. IV 1935. г. Исте године лицитацијом је повјерена изградња клаонице Николи Духовичноме из Београда за 727875 динара (Предрачун је износио 950000 динара). Уговорено је такође са фирмом „Шкода“ да испоручи машинске дијелове за 140000 динара с тим да се пола суме исплати када опрема стигне, а пола када се монтира.¹⁷² Крајем године усвојен је и Правилник о раду и реду у Градској клаоници општине Херцег-Нови. Тим Правилником предвиђено је да се сва стока на подручју Херцег-Новога, Игала, Мељина, Зеленике, Кумбора и Беновића мора клати у општинској клаоници. Правилник је такође предвиђао да престаје рад свих приватних клаоница, сем оне у Бијелој у којој се могла клати стока за локалне потребе. Из Правилника сазнајемо да се клаоница састојала из два дијела — опште клаонице коју су сачињавале просторије за клање ситне и крупне стоке, шурење свиња, чишћење дроба и пријева и санитарске клаонице у којој је клана болесна или стока за коју се сумњало да је болесна. Саставни дио клаонице чинила је и управна зграда, стаје, торови за крупну и ситну стоку, постројења за снабдијевање водом, постројења за канализацију, хигијенско уклањање нечистоће и машинске просторије за покретање заклане стоке. Надзор над радом клаонице вршио је градски ветеринар. Даље одредбе односиле су се на поступак око прегледа меса, клања, забране уласка незапосленима у просторије клаонице, вагања, распореда клања, пренос меса до месарнице, хигијенске и прометне одредбе, употреба стаја и торова, а затим у вези с клањем стоке за војску и морнарицу, рад цреваре итд.¹⁷³

Тако је завршена градња и предвиђен начин употребе још једног јавног објекта у херцегновској општини.

Царинарница

Један од већих објеката који је такође саграђен у овом периоду је и зграда царинарнице. Општинска управа била је 1928. г. обавијештена да уколико се не сагради зграда за цари-

¹⁷⁰ АХ ОХ ЗОВ, 23. I 1933. г.

¹⁷¹ АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. г.

¹⁷² АХ ОХ ЗОВ, 30. VI 1935. г. Покушало се да за машинску опрему не плати увозна царина, али се није успјело.

¹⁷³ АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1935. г.

нарницу, да ће се иста укинути у Херцег-Новоме. Најприје се расправљало о куповини куће, власништво Душана Коњевића и то за 32000 динара.¹⁷⁴ Како није постигнута сагласност са Д. Коњевићем, расправљало се о новој могућности, тј. о куповини куће и околног земљишта од Војина Гојковића, те да се купљена зграда сруши и на том плацу гради нова зграда за царинарницу.¹⁷⁵ На приједлог Министарства финансија није купљена кућа већ само земљиште код Војина Гојковића.¹⁷⁶ Касније је докупљено још 80 м² за потребе царинарнице у Ива Доротића.¹⁷⁷ Није само рјешавано питање изградње царинарнице, већ је дуго вођена расправа око локације царинарнице. Наиме, било је много заговорника и о томе је вођено више расправа да се главна царинарница, због важности луке, сагради на Зеленици а у Херцег-Новоме да се смјести само одјељење.¹⁷⁸ Ипак је на крају зграда царинарнице саграђена у Херцег-Новоме, а њена градња стајала је 400000 динара који су добијени из калдрмијског фонда.¹⁷⁹

Гробља и јавна расвјета

Можда нам изгледа да само данашње урбанисте, због вртоглаве урбанизације, мучи питање локације гробља. Међутим, наши стари Новљани са овим проблемом суочавали су се дуги низ година и никако успјешно нису могли да га ријеше.

Већ 1887. г. ЦК Котарско поглаварство из Котора наредило је да се римокатоличко гробље код Св. Антуна и православно код Св. Спаса, прекине употребљавати. На сједници Вијећа, када се о овоме расправљало, расправа је била веома бурна и дуга. На крају су одлучили да препис дописа Поглаварства упуते фабрицијама на Топлој и у граду, а властима је одговорено да општина није у могућности да „огради нова гробишта“, по њиховом мишљењу иста нијесу ни потребна, јер уколико дође до неких зараза, ти мртваци се копају изван гробља.¹⁸⁰ Шта се даље подузимало није нам познато, али из једне расправе која је о овоме поново вођена на сједници Вијећа 1914. г. да се закључити да је о томе и даље вршена преписка између општине и Поглаварства, а сада због ратног стања и Заповједништва ратне луке. Тада је прихваћена понуда управе Цркве Св. Јеронима да се купи земљиште код цркве Св. Ане. Предвиђено је том прили-

¹⁷⁴ АХ ОХ ЗОВ, II, III 1928. г. — Царинарница у Херцег-Новоме постојала је током читавог XIX вијека, па и раније.

¹⁷⁵ АХ ОХ ЗОВ, 2. IX и 8. XI 1928. г.

¹⁷⁶ АХ ОХ ЗОВ, 4. IV 1929. г.

¹⁷⁷ АХ ОХ ЗОВ, 7. V 1937. г.

¹⁷⁸ АХ ОХ ЗОВ, 5. VI 1930. г.

¹⁷⁹ АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. г.

¹⁸⁰ АХ ОХ ЗОВ, 27. III 1887. г.

ком да се надуће године подигне зајам и повећају прирези на цијелу општину, јер се због здравствених разлога морала обавити ова куповина, а здравствени трошкови падали су на терет цијеле општине, а не појединог одломка. Наравно, предвиђало се и учешће војске у куповини овога земљишта, јер је због ратног стања предвиђено укопавање војника на овом гробљу.¹⁸¹ Уговор о градњи мјешовитог гробља код Св. Ане склопљен је са ЦК Ераром, овјерен од стране општине и Земаљског одбора, а због ратних околности градња је повјерена војсци. Изградња није могла отпочети јер општина није имала потребних 18000 круна, већ је тражила да војска учествује са 50% трошкова и да ће моћи ући у такву обавезу једино ако јој се одобри зајам.¹⁸² Ратне године доводе до брзог раста цијена, како материјала тако и радне снаге, па се сада предвиђа 70000 круна потребних за изградњу гробља. Како је војска пристала на 50% трошкова и покриће свих трошкова више од предвиђених, општина пристаје на њено учешће од 50%, с тим да јој се сада одобри зајам у износу од 35000 круна.¹⁸³

Пошто је одлучено да се војним властима уступи гробље код Св. Ане које је већ ионако било испуњено гробовима војника, то је поново дошло у питање потребан простор за гробље за цивилно становништво те је одлучено да се, уколико се зајам добије, купи земљиште Крста Радојевића које се налазило поред војног гробља и изгради конфесионално гробље.¹⁸⁴ На основу ове одлуке двије године касније потврђен је уговор о праву укњижбе војничког ерара на земљиште на коме је изграђено војно гробље.¹⁸⁵

За извјестан број поратних година питање изградње гробља је занемарено.

Тек 1926. године поново се расправља о гробљу код Св. Ане, које је због стрмог земљишта постало неупотребљиво, како је тада објашњавао вијећник Јосип Кошио и тражио да општина тражи од војне власти да уступи један дио војног гробља или да се купи земљиште у Дабижиновића и сагради гробље.¹⁸⁶ На идућој сједници вијећник Едуард Сагер тражи да се ријеша питање католичког гробља. Да ли је извршена тада донесена одлука да због тога у Београд отпутује Мирко Комненовић и Јеротије Петковић и да код Министарства војске ријеше ово питање, није нам познато.¹⁸⁷ Крајем године Министарство војно је

¹⁸¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1914. г.

¹⁸² АХ ОХ ЗОВ, 30. III 1915. г. Општина је најприје тражила зајам 16.000, па 25.000 круна и то на 25 година без камате.

¹⁸³ АХ ОХ ЗОВ, 16. XII 1915. г.

¹⁸⁴ АХ ОХ ЗОВ, 5. III 1916. г.

¹⁸⁵ АХ ОХ ЗОВ, 21. IV 1918. г.

¹⁸⁶ АХ ОХ ЗОВ, 14. II 1926. г.

¹⁸⁷ АХ ОХ ЗОВ, II. VII 1926. г.

одговорило да не може уступити нио војног гробља. Поново се чује приједлог, овога пута од стране вијећника Лазара Доклестића да се нађе локација и изгради заједничко гробље, јер и православно на Топлој па ни на Савили није више подесно.¹⁸⁸ Идуће године вијећник Е. Сагер добија одговор да још ништа није урађено за локацију гробља.¹⁸⁹

Новембра 1928. г. расправљало се о градњи мртвачнице зашта је задужена била општинска управа, с тим да се буџетом за 1929. годину предвиде потребна средства.¹⁹⁰

Ни идућих година, иако се стално поставља питање изградње гробља, посебно католичког, с обзиром на стрмо и клизаво земљиште код цркве Св. Ане, рјешење се не налази. Када се на сједницама Вијећа поставља питање изградње гробља, одговори начелника или неког од вијећника су помало и несобични, нека католичке црквене власти набу земљиште а управа ће предлог проучити и изнијети на претрес пред Вијећем,¹⁹¹ или да нијесу сакупљени сви подаци па да ће се на идућој сједници о томе расправљати,¹⁹² или да се католици сами побрину као православни за своје гробље, на што је слиједио одговор да је гробље код Св. Ане од стране општинске власти одузето и продато војсци за вријеме аустријске владавине. Поново се чују и приједлози о заједничком гробљу, али се по ко зна који пут поново ово питање одлаже за идућу сједницу.¹⁹³ На поновно питање вијећника Е. Сажера, сада је одговор да је потребно 200000 динара које општина нема.¹⁹⁴ Изгледа да се и тако упорни вијећник Е. Сагер уморио постављати питања у вези са изградњом гробља и добијати увијек негативне одговоре, па његово толико постављано питање посљедњи пут је записано на сједници Вијећа 8. IV 1936. године.

Заједничко Градско гробље настало је посљедњих година на војном гробљу, а ове године започела је и градња мртвачнице-капеле о којој су вијећници општине херцеговске први пут расправљали још 1928. године.

О гробљима по мањим насељима, ове општине, бринули су вјероватно сами житељи тих насеља, али кад је требало извршити неке веће радове, обраћало се за помоћ општинским властима.

Знамо да су Трзбесињани 1910. г. добили 100 круна за градњу зида са западне и сјеверне стране гробља,¹⁹⁵ а када су три го-

¹⁸⁸ АХ ОХ ЗОВ, 5. XII 1926. г.

¹⁸⁹ АХ ОХ ЗОВ, 24. VII 1927. г.

¹⁹⁰ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

¹⁹¹ АХ ОХ ЗОВ, 15. VI 1930. г.

¹⁹² АХ ОХ ЗОВ, 6. VII 1933. г.

¹⁹³ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

¹⁹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 8. IV 1936. г.

¹⁹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 23. VIII 1910. г.

дине касније поново затражили помоћ за уређење гробља, молба им је одбијена.¹⁹⁶

Вијеће је одобрило одлуку сеоског збора Сасовића да утроше 3700 круна од продатог сеоског земљишта за поправку гробља, авалије и Цркве Св. Стефана.¹⁹⁷

Херцеговској банци исплаћен је 1923. г. дуг од 3000 динара, а на терет одломка Беновића, што су утрошена за изградњу гробља.¹⁹⁸

Сељанима Ластве дата је помоћ од 16881 динар за градњу гробља, с тим да сваки домаћин да по три надице или исплати сваку неодражену надицу по 40 динара.¹⁹⁹ Двије године касније одређен је од стране Вијећа Лука Беранић да прегледа градњу гробља на Ластви.²⁰⁰

Освјетљење градских улица вршено је најприје помоћу фењера на петруље. Сваке године приликом доношења буџета прихваћен је уговор који је склапан путем лицитације за „ужикање фењера“, односно уговор „о најму за освјетљење града и вароши“.²⁰¹ Касније се овај посао обављао уз мјесечну плату. Закључити је да су се фењери палили осам мјесеци годишње.²⁰² Набавка петруља вршена је такође путем лицитације, а обично су набављачи били поједини трговци.²⁰³

Од 1912. г. започиње вођење преговора за увођење електричног освјетљења, односно освјетљавања градских улица електричним освјетљењем. Први понуђач за извођење овога посла био је Вјекослав Качиреком коме је затражена писмена понуда.²⁰⁴ Изгледа да са Качиреком није дошло до договора, јер се преговара са фирмом Франца Мањшека за увођење планиског освјет-

¹⁹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 9. XII 1913. г.

¹⁹⁷ АХ ОХ ЗОВ, 3. VI 1913. г.

¹⁹⁸ АХ ОХ ЗОВ, 9. III 1923. г.

¹⁹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 5. XII 1926. г.

²⁰⁰ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

²⁰¹ Током 1885. г. фењере је палио Томо Михајловић (ЗОВ, 18. II 1885), 1887. г. Лазар Перчиновић (ЗОВ, 27. III 1887), 1892. Крсто Кепојевић (ЗОВ, 13. III 1892).

²⁰² АХ ОХ ЗОВ, 23. XI и 7. XII 1873. г. — 1893. г. паљење фењера уз мјесечну плату обавља Томо Михајловић (ЗОВ, 16. III 1893), а 1895. г. Јаков Јандрић (ЗОВ, 15. III 1895), 1909. и 1910. г. тај посао обавља Андрија Книбарда (ЗОВ, 17. V 1909. и 29. III 1910), а 1908. Јаков Јандрић и Дервиш Авалић (ЗОВ, 26. V 1908).

²⁰³ 1885. г. лицитацијом је уговорио набавку петруља „са потребитијем стубинама и стијењем“ Крсто Радојевић (ЗОВ, 15. II 1885), 1893. Петар Репанић (ЗОВ, 16. III 1893), 1895. г. и 1901. Лазар Перчиновић (ЗОВ, 15. III 1895. и 18. IV 1901), 1909. браћа Сагер (17. IV 1909), наредних пет година петруље је по уговору набављао Косто Станишић (ЗОВ, 29. III 1910, 15. II 1911, 21. I 1912, 3. VI 1913. и 8. X 1914. г.).

²⁰⁴ АХ ОХ ЗОВ, 22. I 1912. г.

љења.²⁰⁵ Исте године поднијели су молбу за добијање концесије за овај посао Мирко Комненовић и Лудвиг Хефнер.²⁰⁶

Рат је прекинуо започете преговоре и тако је град и даље освјетљаван фењерима на петруље. Тек 1924. г. Вијеће поново расправља о двјема понудама које је добило за увођење електричне расвјете. Понуда Тодора Перчиновића је одбачена, док је прихваћена Антуна Марјановића.²⁰⁷ Идуће године Управитељство је пристало да да јемство за набавку мотора за електричну централу Антуну Марјановићу, да би на идућој сједници то јемство повукло.²⁰⁸ Потпуно освјетљење вароши Марјановић се обавезао извршити до 1. XII 1927. г. с тим да он постави фењере, тражећи 2000 динара мјесечно за утрошак електричне енергије за јавну расвјету, а 6150 динара тражио је за постављање електричне расвјете на пристаништу.²⁰⁹

Од 1933. г. па све до рата водиле су се дуге расправе са власницима електричне централе о њеном откупу од стране општине, о цијени електричне енергије за јавну расвјету и домаћинства, итд. Расправе су биле веома бурне и дуге, а у рјешавању ових проблема учествовала је и Банска управа, Министарство војске, стручњак Марковић из Дубровника, па и суд. Изгледа да је до нерјешивости дошло и стога што склопљени уговор још 1924. г. није био довољно прецизан у погледу права и обавеза како власника тако и општине. Никако нијесу могли општина и власници Антун Марјановић и Буро Јововић да се сложе о висини цијене за откуп централе, а и Вијеће је час доносило одлуку о откупу час одустајало од куповине. Формирају се одбори, преговара с војском, тражи се помоћ Банске управе, предлаже се подизање зајма од стране општине, јер требало је у једном тренутку обезбиједити 857040 динара на основу процјене стручњака. Касније је ова сума смањена за 110000 динара. Вијеће је чак одржавало сједнице тајно — „без присуства публике на галерији“²¹⁰ али се рјешење ипак не налази. Половином 1940. године Штаб морнарице обавијестио је општину да ће се моћи прикључити на њихову централу и да ће они израдити трансформатор. Поједини вијећници незадовољни и процјеном и одлуком о откупу централе и другим расправама, а неналажењем коначног рјешења упућивали су жалбе Банској управи, надајући

²⁰⁵ АХ ОХ ЗОВ, 9. XII 1913. г.

²⁰⁶ АХ ОХ ЗОУ, 13. III 1913. г.

²⁰⁷ АХ ОХ ЗОВ, 10. X 1924. г. Још раније је биоскоп који је био смјештен у бивши Официрски дом имао агрегат па је Управитељство упутило молбу управи биоскопа да би се и у згради општине увело електрично освјетљење. Да ли је молба позитивно ријешена, није познато.

²⁰⁸ АХ ОХ ЗОУ, 20. V и 24. VII 1925. г.

²⁰⁹ АХ ОХ ЗОУ, 23. VIII, 31. VIII и 26. IX 1927. и 30. XII 1930. г.

²¹⁰ Сједнице општинског вијећа тада су одржавали у данашњој сали друштва „Партизан“ (испод биоскопа).

се да ће она помоћи и ријешити овај проблем.²¹¹ Стигао је и други свјетски рат, па је и питање откупа електричне централе и рјешавање електричне расвјете замијенили много сложенији проблеми.

Вишак прихода који је остварио одломак Беновић у 1926. г. утрошен је за увођење јавне расвјете дуж државне цесте у том мјесту, а електрична енергија добијена је бесплатно од Машинске подофицирске школе.²¹²

Исте године одобрено је да вишак прихода одломак Кути утроши за јавну расвјету у Зеленици, с тим што је електрична енергија бесплатно добијена од Грађевинске управе морнарице. Изгледа да се овај посао у Зеленици није извео јер се идуће године поново о овоме расправљало и остало да се ријешити приликом доношења буџета 1929. г. Како и када је ово ријешено није могло бити утврђено.²¹³

Кнез Бијеле 1935. г. тражи увођење електричног освјетљења поткрепљујући овај захтјев чињеницом да у мјесту постоји Дом удружења резервних официра и војних чиновника, а да ће у откупљеној вили Тапавица ускоро бити отворен Дом Јадранске страже. Исте године и мјештани Каменара подносе захтјев за увођење електричне мреже. Оба захтјева су повољно ријешена.²¹⁴

Један од проблема урбане средине је одржавање чистоће градских површина и одвођење смећа. Можда нама изгледа, гледајући са данашњих позиција тадашњи Херцег-Нови, помало и чудно да је ово питање захтијевало толико бриге тадашњих градских власти.

Седамдесетих година XIX вијека одржавање чистоће у граду рјешавало се путем лиценцирања и повјеравао се тај посао једном лицу на годину дана. „Мотиво и чишћење да се изда на јавној дражби, ради мањег трошка“, пише у записнику Општинског вијећа са сједнице одржане 7. XII 1873. године.

Вјероватно се касније показало да на овај начин није погодно одржавање чистоће у граду. Од 1. IX 1880. г. са радником за одржавање чистоће склапао се уговор са одређеном мјесечном платом. Да се изразимо анашњим термином са тим радником склапао се уговор на одређено вријеме. Мјесечна плата, из године у годину се повећавала, сходно осталим животним условима и порасту цијена. Први радник с којим је склопљен уговор о одржавању градске чистоће уз мјесечну плату од 15 форинти

²¹¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. IX 1933, 7. V, 4. X, 25. X 1937, 22. VI, 26. VIII 1938, 21. V 1940. г.

²¹² АХ ОХ ЗОВ, 24. VII 1927. г.

²¹³ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

²¹⁴ АХ ОХ ЗОВ, 23. IV 1935. г.

био је Томан Михаиловић,²¹⁵ па Јово Вуковић,²¹⁶ а затим Милош Павличевић.²¹⁷

У првој десетини XX вијека осјетила се потреба за повећањем броја радника на одржавању градске чистоће, па су тако 1909. г. „пометари“ Дервиш Авдић (60 кр. мјесечно) и Авдо Авдић (50 кр.).²¹⁸

У годинама рата, због већ познатих разлога — повећања броја становника и војске, запослено је 10 лица на одржавању чистоће,²¹⁹ па је Управитељство било присиљено да тражи од Плац команде да она плаћа 4 радника.²²⁰

Познато је да се смеће, почетком овога вијека, кроз прозор комарде (Цитаделе) бацало у море.²²¹ 1904. г. узето је под најам земљиште код Ј. Гојковића на којем је депоновано смеће.²²² Током првог свјетског рата по наредби војних власти смеће је одвожено у Игало.²²³

Тих година била је предвиђена и набавка „кара“ (кола) за одвожење смећа и то најприје један, а идуће године три.²²⁴

Веома је интересантна замисао општинске управе, када је 1931. г. започела преговоре са власницима земљишта на Предивану (Топла) да откупи земљиште како би на томе мјесту саградила пећ за спаљивање смећа.²²⁵

У почетку дужност „метлара“ била је да чисте јавне градске улице, а од 1906. г. дужни су били односити и смеће из приватних кућа.²²⁶ Изгледа да су каснијих година овај посао занемарили па је Општинска управа на једној својој сједници 1935. г. одлучила да предузме потребне мјере да сметљари узимају смеће из приватних кућа.²²⁷

Здравствено похвјеренство (састављено од одређеног броја вијећника и грађана) брижело је, поред осталог, и о чистоћи, па је обилазило град и предузимало или предлагало општини

²¹⁵ АХ ОХ ЗОВ, 15. VIII 1889. г.

²¹⁶ АХ ОХ ЗОВ, 16. III 1893. г.

²¹⁷ АХ ОХ ЗОВ, 15. III 1895. г.

²¹⁸ АХ ОХ ЗОВ, 17. VI 1909. г., 29. III 1910. г. — Остаје Авдо Дервиша Авдића замијенио је Мујо Булчићевић.

²¹⁹ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1914. — Пет радника примало је мјесечну плату по 80 круна, један 60, а један 40 кр. док су двије жене плаћале 22, односно 30 кр. и један „надзиратељ метива“ добијао је плату 100 кр. мјесечно.

²²⁰ АХ ОХ ЗОВ, 4. IV 1916. г.

²²¹ АХ ОХ ЗОВ, 2. VII 1902. г.

²²² АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. и 17. VI 1909. г.

²²³ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1914. г. — за кола се плаћало 10286 круна, а возачу дневно 7,85 кр. док је за земљиште гдје је смеће депоновало плаћало 3 круне мјесечно.

²²⁴ АХ ОХ ЗОВ, 30. III 1904. и 21. VI 1905. г.

²²⁵ АХ ОХ ЗОВ, 15. VI 1931. г.

²²⁶ АХ ОХ ЗОВ, 11. V 1906. г.

²²⁷ АХ ОХ ЗОВ, 30. VII 1935. г.

мјере за одржавање чистоће. Исто Повјеренство издавало је и дозволе: ко, гдје и под којим условима може држати свиње у граду, а чије је држање забрањено 1923. г.²²⁸

Прање и полијевање градских улица и пијаце изгледа да је започело 1923. г. када је набављена бачва са прибором за полијевање пијаце.²²⁹ Полијевање пијаце и улица долазило је у питање због недостатка воде, али се ипак љети (од I. V до 30. X) пијаца и главна улица (од Форте Маре до куће Трана (хотел „Плажа“) до Св. Антуна два пута дневно полијевало морем услијед недостатка слатке воде.²³⁰

У заједници са Среском испоставом општинска управа предузимала је многе мјере, па је тако штампала и плакате којима су упозоравани грађани на прописе којих се морају придржавати у вези са чистоћом.²³¹

О чишћењу димњака вођена је посебна брига, па је 1908. г. изгласан правилник којим је одређено периодично чишћење димњака и други прописи у вези с тим пословима.²³² Исте године виша власт захтијевала је да се одреде котари у вези са чишћењем димњака, а истовремено је предложено да херцеговска општина заједно са луштичком општином (у том погледу) чине један котар. Концесију за овај посао имао је Едуара Сагер.²³³

Још 1872. г. три вијећника задужена су била да се постављају да се изгради јавни WC.²³⁴ Да ли је ова градња тада извршена, није познато, јер је ово питање поново постављено на дневни ред сједнице Управитељства 1902. и 1911. г.²³⁵ Изгледа да је тада изграђен јавни WC поред зграде бившег Официрског дома, па су те просторије уступљене Дому 1935. г. када је изграђен нови WC.²³⁶

Било је још доста предвиђених градњи, али нису из било којих разлога извршене у овом периоду, а неке ни до данас, па су тако остале само записане као жеље општинских вијећника и грађана херцеговске општине.

Још 1931. г. покренута је била приватна акција за градњу Метеоролошке станице, па је управа општине нашла сходно да помогне ову акцију.²³⁷

²²⁸ АХ ОХ ЗОУ, 7. XII 1906, 9. II 1923. г.

²²⁹ АХ ОХ ЗОУ, 1. V 1923. г.

²³⁰ АХ ОХ ЗОВ, 11. VII 1926, 6. IV 1927, 22. V 1929. г.

²³¹ АХ ОХ ЗОВ, 8. XI 1928. г.

²³² АХ ОХ ЗОВ, 26. V 1908. г.

²³³ АХ ОХ ЗОВ, 8. X 1908. г.

²³⁴ АХ ОХ ЗОВ, 14. IX 1872. г.

²³⁵ АХ ОХ ЗОУ, 9. V 1902. и 11. IV 1911. г.

²³⁶ АХ ОХ ЗОВ, 9. IX 1933, 23. IV 1935. г. Војска је тада уступила

30 кубика тесаног камена са војног купатила. Овај WC налазио се преко пута бивше управне зграде Експортбиља.

²³⁷ АХ ОХ ЗОВ, 9. VI 1931. г.

Двије године касније предвиђена је била градња зграде за пошту, али тада није остварена.²³⁸

Дом за сиромаше и старе, иако је неколико пута о њему расправљано, није никада основан.²³⁹

Није отворена ни ткачница Ђилимова, иако су за њу узете просторије и склопљен уговор са власником за њихово коришћење.²⁴⁰

О приједлогу изградње душевне болнице у Херцег-Новоме није ни расправљано, јер је одмах одбијен.²⁴¹

Предвиђена је била и изградња цамије, али на молбу одбора за њену изградњу да им се уступи комад земљишта, општина је одговорила да није у могућности куповати земљиште а затим га бесплатно уступати, а свога нема.²⁴² Када је двије године раније Команда Боке тражила павиљон на Карачи за муслиманску богомољу, општина није удовољила молби образложивши одбијање тим да је у тој згради смјештена Градска музика и њена архива, и препоручила да за ту сврху изнајме под кирију кућу Гојка Гојковића на Игалу.²⁴³

Иако су упућиване многе молбе и предузимане друге мјере, није дошло до остваривања замисли о градњи школске поликлинике и јавног купатила.²⁴⁴

На задовољавајући начин ни до данас није ријешено питање против пожарне службе, иако можемо рећи да је њен зачетак још 1901. г. када је одлучено да се набави 1 пумпа, 50 бучола за воду, 2 комада скала, 4 сјекире, 2 ганча и нешто конопа. Истовремено је одлучено да се позову четири куће „асигурације“ које су вршиле осигурање имовине у овој општини, да помогну ову акцију.²⁴⁵ Тридесет година касније долази до оснивања ватрогасног друштва у Херцег-Новоме, када се огласом позивало и грађанство да узме што активнијег учешћа у оснивању и раду овог друштва.²⁴⁶

Још 1934. г. било је помена о изради регулационог, односно урбанистичког плана за сва насеља херцегновске општине. О овоме се расправљало приликом изгласавања забране приватне градње на Игалу између мора и колског пута, (забрана је донесена упркос противљењу приватних власника који су имали земљу на том дијелу Игала).²⁴⁷ Идуће године о изради урбани-

²³⁸ АХ ОХ ЗОВ, 21. I 1931. г.

²³⁹ АХ ОХ ЗОВ, 27. VII 1934. г.

²⁴⁰ АХ ОХ ЗОВ, 15. XII 1926. г.

²⁴¹ АХ ОХ ЗОВ, 2. IX 1928. г.

²⁴² АХ ОХ ЗОВ, 6. VII 1933. г.

²⁴³ АХ ОХ ЗОУ, 19. IX 1931. г.

²⁴⁴ АХ ОХ ЗОУ, 13. VIII 1930. г.

²⁴⁵ АХ ОХ ЗОУ, 24. V 1901. г.

²⁴⁶ АХ ОХ ЗОУ, 7. VII 1932. г.

²⁴⁷ АХ ОХ ЗОВ, 13. IX 1934. г.

стичког плана поново је расправљано, па су вођени и разговори са доцентом Београдског универзитета инж. Злоковићем, и тада предвиђено да би било потребно обезбиједити 250.000 до 300.000 динара за израду урбанистичког плана.²⁴⁸

Изградња новог пута до Верига, санација ријеке Суторине,²⁴⁹ гробља, зграда за средње и основне школе, поште, водовода, електричне мреже, и многих других објеката извршена је, углавном, посљедњих двадесетак година.

Из овога приказа видјели смо да су становници херцеговске општине, односно њихови представници у општинским органима деценијама, у датим економским и политичким условима, водили непрекидну, стрпљиву, упорну борбу, не само за очување свог националног интегритета већ и за бољи, лакши, угоднији и сретнији живот — свој и генерација које су долазиле.

Обављали су тај посао онако како су најбоље знали и могли, али, вјерујемо, као што су и они вјеровали, људски поштено, несебично, улажући у тај рад дио себе, преживљавајући тешке али и доживљавајући лијепе часове. Вјерујући да тај њихов рад доноси бољи и љепши живот грађанима херцеговске општине, могли су и издржали су, не посуставјући.

²⁴⁸ АХ ОХ ЗОВ, 3. XII 1935. г.

²⁴⁹ АХ ОХ ЗОВ, 18. VII 1924. г.

Summary

THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE COMMUNITY AUTHORITIES OF HERCEG-NOVI (1870—1940)

Marija CRNIC-PEJOVIC

This paper is based on 202 copies of the minutes of the Community Council (1870—1934) and 307 copies of the minutes of the Community Executive Board (1901—1934), and besides the study of the activities and the organization of the community authorities, it treats the development of the city planning and public works in the Community of Herceg-Novi. The development of education, culture, health service and tourist trade will be treated in a separate paper due to the abundant data.

The area of Herceg-Novi Community was much smaller at the period. After World War II the Community was enlarged by the Coast Community (Sutorina, Svrčuge and a part of Mokrine), Luštica Community and the village of Kruševice with Vrbanj and Sitnica. Yet, it was the largest of the fifteen Boka communities which were maintaining very good mutual relations.

The population of Herceg-Novi Community was between 7175 (in 1888) to 8289 (in 1930).

The organization and the activities of the community authorities, reorganized by Austrian authorities in the sixties of the 19th century, were kept as long as to the thirties of this century when a new system of the organization of the community was introduced in particular in tax collection and budget (up to that period the income and expenses of each village were separately treated), there is no more the executive body of the community etc. In that period Boka, and with it Herceg-Novi Community, are separated from the government of Dalmatia region and are joined to the administrative unit of the region Zeta.

The Community was governed by the Community Council made up of 36, that is 24 members, elected by the electors. The executive body, the Community Executive Board, consisted of the chief and 6 deputies elected among and by the members of the Council.

The communities were fairly autonomous and able to make decisions upon the matters of the community property, establish schools and support elementary and secondary schools, take care of building and maintenance of the roads in the community, supervise the health service, city planning and so on.

The Community Council of Herceg-Novi was responsible for making the budget and performing it, making decisions about taxes, selling and renting the community real estate, solving the problems of building and maintenance of the roads to the villages and the village watersupplies, confirming the village assembly resolutions, nomination of various commissions and boards, supervision over the finance of the Đurović — Bošković — Laketić School endowment fund and the School Endowment Fund of Nikola Gojković at Mokrine, decisions on the requests and complaints of individual citizens and other business.

The Community Executive Board executed the decisions of the Council and made less important resolutions and suggestions.

At each of the villages there was a chief with two deputies elected by the villagers and confirmed by the Council. At their assemblies the inhabitants of each settlement (16 villages and the town) made decisions on all the issues of importance in a very independent way, of course within the existing by-laws.

The Council met at least two times a year and not more than eight times in the period. The Board met at least two times a month and not more than twelve times in the same period.

It should be pointed out that mutual understanding between the members of different religious groups enabled easier activity of the Community authorities.

The members of the Council and village authorities performed their duties without any award except the Chief of the Community Board who was the most responsible and busy and was awarded a gross revenue by the Council.

In that period particular attention was given to both town and village water supplies. As early as 1894 there were the first plans for building up the town waterworks and it was finished and started working in 1908. Later, in particular in the thirties of this century, the town water supplies were improved. The village water supplies were also looked after.

In the late nineteenth century a road from Sutorina to Kotor was made and the Community made a road from the city to the harbour and another leading from the city to the suburb of Srbina. According to the law all the male village inhabitants able to work had to work for five days a year on keeping the roads in good condition or to pay the wages for as many days.

In 1901 the railwayline was built in this region.

Of the public buildings made at that time it is worth mentioning the Community Home as it was the first building erected by the local authorities.

As Boka and particularly this community presented an area of military interest, it may be expected that much work was done for the army such as erecting waterworks, providing sites for army facilities etc. The Community negotiated with the Austrian army for 19 years in order to get the city walls and towers.

Until a modern slaughter-house was built at Meljine in 1935, the tower Citadela was used for that purpose.

The conditions and needs made the authorities build the customs office in 1934.

The city streets were lit by oil-lamps. The suggestion to use the electric light in the city and surroundings was given as early as 1912, but it was really done only in 1924.

The Community authorities had to face the problem of keeping the city clean, taking the refuse out of the city, finding a suitable site for the dump, collecting the garbage from the city houses, washing the streets in summer.

The location of the Roman Catholic and Orthodox graveyard as well as a mixed one was on the agenda of the Council as early as 1887 and again in the following years, but the problem was solved much later.

The same as other community authorities the authorities of Herceg-Novi Community performed the duties as the conditions and feasibilities enabled them.

**»ZLIČI« IZ HERCEG-NOVOG I ZULUMČARENJE
NA UŠTRB DUBROVAČKE TRGOVINE
1600—1667. GODINE**

Odnosi između Dubrovnika i Herceg-Novog na ulasku u bokotorski fjord sadržavali su i primere solidarnosti i prijateljstva, ali, na žalost, bili su i svedočanstvo ne samo netrpeljivosti i zavisti nego i neprikrivene zlovolje i otvorene mržnje. Ta ponašanja su ponekad zavisila i od opšteg položaja dvaju susednih gradova: Dubrovnika, kao opštine — nosioca suverene državnice, aristokratsko-trgovačke, i Herceg-Novog, kao tvrđave i važne pomorske baze jednog osvajačkog, verski tuđeg Otomanskog carstva. Dubrovniku je odgovaralo takvo susedstvo više nego da se u Sutorini ugnezdi kultivisanija vlast Mletačke Republike, vrlo opasne u trgovinskoj konkurenciji i uopšte egoistične. Svesni svoje snage, Novljani su počesće davali na znanje da im i nije do nekog susedstva, nego da bi radije na dubrovačkom sistemu fortifikacija gledali zeleni Pro-rokov barjak s polumesecom. Poznato je da je sve do najnovijeg vremena na granicama muslimanskih država praktikovan pogranični pljačkaški rat, opravdavan ideološko-verskim razlozima. Pomenuti odnosi su već u prvim decenijama postojanja osmanlijskog Novog došli u kušnju time što je Novi počeo pretvarati i u prihvatilište stranih a potom i vlastitih gusara, dok je gradu sv. Vlaha, kao izrazito trgovinskom i pomorskom središtu, gusarstvo predstavljalo pravu rak-ranu. Uporedni život dveju lučkih varoši zavisio je i od političkih i opštih društvenih prilika u dvema različitim državama. Dok je mala slovenska Republika u XVII veku već počela da stagnira i opada u snazi, Novi je zahvatila opšta anarhija carstva u istom stoleću, tako da je negativni susedski saldo u velikoj meri bio opterećivan opštom socijalnom klimom u Novom. Novi, u stvari, nije bio nikakav izuzetak, jer je gradskog razbojništva bilo i u osmanlijskim gradovima bez ikakvog gusara, u dubokoj unutrašnjosti Carstva.

I. Odnosi između Dubrovnika i Novljana od kraja XVI veka do početka kandijskog rata (1590—1645)

Negativni trend u dubrovačko-novskim relacijama započeo je 1590—91. godine, s pokušajima beogradskog nazora Ejnehana da uz pomoć na Porti dobijenog berata i uz vojnu snagu Novljana liši susjednu republičicu Konavala i njenih kopnenih poseda. Novljani su uvučeni u njegovu avanturu utoliko, što je Ejnehan falsifikovao cifru o kontingentu naoružanih ljudi koji su imale da mu obezbede novljanske age, pretvorivši tu saradnju u odred od 220—270 ljudi.¹ Još pre toga, zato što su senjski uskoci preko uskog dubrovačkog područja lako prodirali u južnu Hercegovinu, vojvode Novog i Trebinja, skupljanjem znatnih četa boraca — kao februara 1551. godine² —, mogli su kod Dubrovčana izazvati osećanja koja nisu mogla biti podloga za dobre i prijateljske odnose. Nervoja Novljana bila je prirodna, jer se i u Veneciji, i u Napulju, i u Rimu stalno radilo da se spretnim zaverama Turcima preotme značajna tvrđava i vojno sidrište — Novi. U istom su raspoloženju 1605. godine optužili bivšeg bosanskog a tada temišvarskog beglerbega Dželal Hasana da je papl ponudio Novi za 100.000 dukata.³ Jula 1605. godine takođe je postojala opasnost da će Novljani i Trebinjci opljačkati dubrovačku teritoriju zbog upada Senjana; uskoci su divljali, govoreći Dubrovčanima da neki novski Turci drže jednog njihovog druga kao sužnja, te da se zato svete. Novljani su potom svoje optužbe protiv Dubrovčana kao uskočkih saučesnika preneli i u Carigrad.⁴ Početkom 1606. godine čehaja bosanskog beglerbega, neki Derviš čauš, radio je protiv Dubrovčana zbog uskoka, i vratio se na Ejnehanovu tezu da Konavle treba pretvoriti u turski sandžak koji bi se poverio njegovoj brizi. U vezi s poharom dubrovačkog sela Dube od strane Novljana, hercegovački sandžak-beg bio je prisiljen da se spusti u Sutorinu; lukavi Latini su iskoristili boravak krajišnjikov na moru da traže da se kazne neki novski prvaci i risanski vojvoda. U tome nisu uspeli, pa su hućume zbog slučaja u Dubi nabavili u Beogradu.⁵

Nešto ranije, 1600. godine, Husejin Memin i Radul Vlatković iz Zubaca ubili su nekog republičinog seljaka iz mesta Mrcine a tri godine kasnije razbojnici iz Novog su čak presreli i neki kara-

¹ B. Hrabak, Pokušaji beogradskog nazora Ejnehana da liši Dubrovnik kopnenih poseda (1590—1591), Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini, VIII (1971), 98—99.

² Historijski arhiv Dubrovnika (u daljem tekstu: HAD), Lett. Lev. XXIV, 237' od 19. II 1551.

³ J. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, B. II, Pest 1834, 691.

⁴ HAD, Lett. Lev. XLI, 41, 47'—8 i 49' (4. VII 1605), 60 (6. VIII 1605).

⁵ Isto, 113' (14. I 1606), 115, 116 (13. III 1606), 117; B. Hrabak, Pokušaji...

van na putu za Beograd.⁶ Prema tome, već na samom početku XVII stoleća među novskim Muslimanima bilo je profesionalnih razbojnika, sasvim nezavisno od preganjanja sa dubrovačkim susjedima. Karakteristična je i veza sa Zubcima, koja će, kad su u pitanju bili Dubrovčani, trajati gotovo do kraja postojanja osmanlijske vlasti u nekadašnjem Hercegovom gradu.

Marta 1607. godine Turci su uhvatili i zaplenili jedan dubrovački brod u neposrednoj blizini Novog, na Moluntu. Novljani i Vlasi su oteli i dve osobe iz dubrovačkog sela Stedrice. Maja sledeće godine pred novskim kadijom trebalo je raspraviti stvar ubijenog dubrovačkog podanika.⁷ Oko 10. septembra iste godine na Pločama pred Dubrovnikom bio je ubijen Novljanin Hasan Šestokrilović, dok je, pijan, svojim drskim ponašanjem ugrožavao svet. Incident je bio ozbiljan, te se o njemu razgovaralo i sa zatečenim čaušem sa Porte, Omerom; pisaño je i na Portu, a, razume se, morala se drešiti kesa da se odobrovolje faktori i faktorčići.⁸ Za osvetu, Novljani su ipak provalili u Konavle, pa je poslata vojska iz grada pod Srđem da upadače protera. Proces zbog smrti Hasan-age iz poznate novljanske porodice počeo je u Dubrovniku tek 10. januara 1609. godine kad se iznova moralo pregovarati i trošiti. Zbog toga su tada među Novljanima posebno darivani Ahmed Barđonjić, Memišah Ališahović i novi dizdar Kusturić.⁹ Godina 1608. bila je nesrećna za Novljane jer je zbog zemljotresa nastalo spuštanje obale na mestu gde su se nalazile solane, a i Španci su brodovima blokirali novsku luku.¹⁰

Krivica za sve lošije i burnije odnose između Dubrovčana i Novljana nije se mogla pripisati samo ovim potonjim, mada su oni nesumnjivo bili agresivni. Zanimljiva je odluka dubrovačkog Senata od 9. maja 1609. kojom je bilo zabranjeno podanicima bilo koga društvenog reda da pljačkaju sultanove kletvenike. Decembra iste godine ponovo je morao biti darivan Memišah Ališahović.¹¹ Sulejmanu Ljuboviću, bosanskom defterdaru, stalno su davane akontacije na račun sultanovog dohotka od prodaje dubrovačke soli u Neretvi. Kao Ljubović, prijatelj dubrovačkih gospara bio je i Ahmed-

⁶ V. Vinaver, *Bosna i Dubrovnik (1595—1645)*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XIII, Sarajevo 1963, 217 i 216.

⁷ HAD, Cons. rog. LXXXI, 26 (17. III 1607), 30 (29. III 1607), 173 (10. V 1608).

⁸ Isto, 228', 228'—9', 229—9, 230, 230', 230'—1, 231, 251': Lett. Lev. XLII, 1—1' (17. IX 1608).

⁹ HAD, Cons. rog. LXXXI, 251—1' (3. XII 1608); LXXXII, 3' (10. I 1609), 12 (29. I 1609), 23 (21. II 1609), 27' (10. III 1609); Lett. Lev. XLII, 2—2' (posle 24. X 1608).

¹⁰ S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900, 58.

¹¹ HAD, Cons. rog. LXXXII, 51, 84'—5 (10. XII 1609).

-paša Dugalić.¹² Dugalić im nije slučajno savetovao da dobro žive s novskim agama koji su »većinom naši prijatelji«. Ipak, reagovao je kad je bio obavješten da muslimanski gusari plene dubrovačku zemlju na podsticaj onih iz Novog.¹³

Februara 1611. dubrovački glásnik napadnut je u Novom od velikog broja meštana, no uspeo je da izvuče živu glavu. Stradao je, međutim, njegov pratilac, Miloš Ivanović iz Primorja. Idejni začetnik ubistva bio je Ahmed Karajuzović, inače jedan od inicijatora ranije pohare u selu Dubi. Neki janičar iz Novog ipak je pošao sa dubrovačkim poklisarom ljubinjском kadiji po povoljan arz, a potom je putovao za dubrovačke potrebe i u Drač.¹⁴ Nastavljajući da zbog pomenutog ubistva rade na Porti, senatori su odredili represalije prema poslovanju Novljana. Primljena Portina naređenja nisu, međutim, zadovoljila dubrovačku vladu u njenim namerama.¹⁵ Novljani se ni posle toga nisu smirili. Zbog njihovog kretanja, u Konavle su, sredinom juna morala biti upućena dva plemića, da obavestavaju vladu o njihovom gibanju.¹⁶

Posle 1613. godine, poslednje u kojoj su senjski uskoci snažno pritislili južnu Hercegovinu, bilo je manje razloga za međusobnu zavađenost Dubrovčana i Novljana. U narednim godinama (1617—24) španska flota se gotovo svake godine postavljala prema Novom. To je uzbuđivalo duhove Muslimana iz mesta, pa su (1622) optuživali susedni katolički grad zbog veza sa zapadnjacima.¹⁷ U to vreme neki Kopuzdžić okupio je oko sebe razbojнике u Hercegovini, očekujući putnike i ucenjujući trgovce.¹⁸

Godine 1626. odmetnuo se u hajduke raniji novski dizdar a potom turski emin pred Dubrovnikom, Ibrahim-aga. Avgusta te godine njegova družina napala je neke kiridžije koje su vodile karavan od 46 konja (38 sa vunom, 6 sa kordovanom i jedan s voskom).¹⁹ Kad nije uspeo kao trgovinska luka, izuzetno pomagan od Porte (1482—1537), Novi je počeo da razvija gusarstvo a potom i hajdučiju kako bi svojim žiteljima obezbedio gotovansku egzistenciju. U toj atmosferi uzajamnog nepoverenja, maja 1626. godine ranjen je jedan Musliman iz Novog dok je prolazio kroz Konavle.²⁰

¹² Odluka o pisanju pisma Guhaliću ili Dugaliji: Isto, II 5 i 116' (25. i 30. III 1610).

¹³ A. Handžić, Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli, Prilozi za orijentalnu filologiju III—IV, Sarajevo 1953, 121—125.

¹⁴ HAD, Lett. Lev. XLII, 73, 75 (Karajuzovića pominju i kao Čuzovića), 76 (5. III 1611); Cons. rog. LXXXII, 239' (4. III 1611) i 242 (11. III 1611).

¹⁵ HAD, Lett. Lev. XLII, 91—1', 98 (13. VIII 1611).

¹⁶ HAD, Cons. rog. XLII, 282 (10. VI 1611).

¹⁷ Gl. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI—XVIII vijeka, Beograd 1970, 160.

¹⁸ S. Bašagić, Kratka uputa, 62.

¹⁹ Archivio di stato, Venezia (u daljem tekstu: ASV), Capi del Consiglio de' Dieci, Lettere di Rettori e di altri carichi, b. 281, Francesco Venier iz Splita 3. IX 1626.

²⁰ HAD, Cons. rog. LXXXIX, 262' (29. V 1626).

Februara 1628. najpre je Alija Kasumović bio zatvoren u Dubrovniku zbog nasrtanja na ženski svet,²¹ a potom je koju nedelju kasnije na dubrovačkoj teritoriji ubijen famul (momak) Hadži Husejina, dok je Jusuf Čatib bio napadnut. Krivci tog nepolitičkog obračuna bili su jedan dubrovački obućar i Konavljjanin Marko Buljević.²²

Noću 21—22. maja 1630. upali su u Vitaljinu novski Turci, pobili četiri barjaka, opljačkali kraj i odveli neke ljude u ropstvo. Već sutradan dubrovački tumač je bio u Novom i u ime Republike razgovarao je sa starešinom (kapetanom) grada i sa agama. Dubrovačka vlada je taj ispad obrazlagala time što morskim leventama nije uputila kalafate da im izgrade fuste, kako su to inače tražile. Odmah zatim bili su u Konavle upućena dvojica patricija s ljudima, oružjem i hranom, kako bi onemogućili susednim Turcima da štogod slično ponove.²³

Sledeće godine među samim hercegovačkim prvacima došlo je do žestokog obračuna. Tada je kao beglerbeg došao u Bosnu Abaza-paša, koji, kao golač, nije bio prijatelj kolenovića. Posebno mu je smetalo begovsko ponašanje Hadži Sulejman-bega Ljubovića iz Nevesinja. Brat ovog, Mustaj-beg, poznat po junaštvu i bogatstvu, došao je do zaključka da je Abaza došao u Gacko, gde su Ljubovići imali imanja, da njega uhvati i poseće i da potom njegovo porodično dobro sekvestruje u korist fiska i svoga džepa. Sa 20 do 30 svojih ljudi iznenada je napao Abazu dok se ovaj nalazio u lovu. Abazini momci, kao nekadašnji dugogodišnji razbojnici, izdržali su prepad a potom su sami navalili i raspršili napadače. Abaza je ostale Ljuboviće sproveo u svoju rezidenciju, da im sudi za pokušaj ubistva i nasrtaja na vlast. Odmah se našao Novljanin Husejin-aga Šabanović da Ljuboviće optuži za razna nasilja i prekršaje, podmitivši Abazu sa pet tovara akči kako bi uhapšene obezglavio. Kad su nađeni i lažni, učenjeni svedoci, pogubljeni su Hadži Sulejman i sinovac mu Omer Čelebija, a Mustaj-beg je pošteđen smrtne kazne, ali je izgubio posed i ostalu imovinu.²⁴ Poznati pisac osmanlijske istorije, J. Hamer, zna da se Mustaj-beg, pošto mu je utamničen brat, utvrdio u Herceg-Novom, Šabanovići su Abazi obećali 500.000 akči kojim bi isplatio novsku posadu, ako obračuna sa Ljubovićima. Kad su ovi bili pogubljeni, posada je tražila obećanu platu za pruženu podršku, no Hadži Šabanović je odgovorio da novac traže od Abaze, kome su akče pre-

²¹ HAD, Lett. Lev. XLIV, 185 (1. III 1628). — On se pred vlastima u Novom zbog toga herojski žalio.

²² HAD, Cons. rog. XC, 243'. — Opština je da smiri Hadži Husejina morala da potroši 200 dukata, što su joj kasnije naknadili krivci. — O intervenciji Hadži Husejina kod sandžak-bega: Lett. Lev. XLIV, 189.

²³ HAD, Lett. Lev. XLV, 161'—2 (22. V 1630), 103—4 (6. V 1630).

²⁴ S. Bašagić, Kratka uputa, 63—4.

date. Na to su pobunjeni vojnici u Novom kamenovali starog Šabanovića.²⁵

Te navode turskih narativnih izvora nešto precizira dubrovačka arhivska dokumentacija. Alajbeg Hadži Sulejman, sa sinovcem i sa oko 60 Novljana, s jedne, i Ibrahim-aga Šabanović sa ženom, sinovima i svim rođacima došli su u Sarajevo 14. aprila 1631. na beglerbegov sud. Tefterdar Bećir-paša, Daut-beg i drugi uglednici radili su na tome da se zavađene feudalne porodice izmire. Izvršeno ubistvo nije naudilo Abazi i on nije zbog njega bio uklonjen iz Bosne.²⁶ Na Abazino mešanje u hercegovačke poslove uticala je okolnost da je on, mada bosanski beglerbeg, držao hercegovački sandžak kao arpaluk. Između Ljubovića i Šabanovića pre 1631. godine bio je vođen pravi mali feudalni rat.²⁷

Pre pomenutog obračuna i za vreme njegovog izvođenja Dubrovčani su bili neugodno izloženi prema novskim Turcima. Oni su krajem novembra 1630. usmrtili u tamnici Nikolu Šarića iz Neretve zato što je ovaj avgusta 1629. sa svojom braćom ubio trojicu dubrovačkih seljaka sa Pelješca. Kad se o tome, sredinom marta 1631, raspravljalo na Abazinom dvoru u Sarajevu, alajbeg Ljubović i janičarske starešine iz Novog digli su užasnu dreku na Dubrovčane. Na to su neki dubrovački nobili bili zatvoreni a nabačen je jasad na dubrovačku so i robu u Neretvi. Stvar je ipak zataškana sa više desetina hiljada akči. Videvši Abazinu odlučnost i prema dubrovačkim haračarima, Novljani nisu zaboravili da je nastalo vreme da se i oni prvim susedima naplate za pogranične incidente.²⁸

Prava nevolja za malu državicu nastala je u leto iste godine, kad je bosanski paša prolazio s vojskom preko Konavala na putu za Novi. U to doba Dubrovnik je bio u vrlo zaoštrenim odnosima s Mletačkom Republikom koja je vojnom silom nameravala da posedne otok Lokrum i time potpuno s mora blokira svog trgovinskog konkurenta. Dubrovačka vlada tražila je od Abaze da (a) ne prelazi preko njenog zemljišta i da (b) izda arz o neprijateljskom držanju Mlečana prema sultanovom vazalu Dubrovniku. Paša je odbio i jedno i drugo, zahtevajući mnogo veći dar za izdavanje svedočanstva.²⁹ Dok su mletačke galije bile usidrene kod Šipana, očekujući nova pojačanja i naredbe, bosanski namesnik udario je tabor u Novom, skupivši veliko mnoštvo ljudi i nedajući nagoveštaja o svojim namerama.³⁰ Poslanike koje je dubrovački Senat

²⁵ J. Hammer, GOR III (1835), 128—9.

²⁶ HAD, ASMM XVII s, sv. LII, № 1919; sv. LI, № 1913; V, Vinaver, Bosna, 206.

²⁷ Istorija naroda Jugoslavije, knj. II, Beograd 1960, 547.

²⁸ V. Vinaver, Bosna, 209—10.

²⁹ Isto, 209.

³⁰ J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje (u daljem tekstu: DAP), knj. III, sv. 1, Beograd 1939, 364 (l. VIII 1631).

poslao njemu u susret prilikom prolaska kroz Konavle, Abaza je odveo kao roblje u Novi.³¹ Odbijajući pašine optužbe, poklisari su bačeni u novske tamnice. Bosanski beglerbeg je najzad izdao traženi arz, a potom je poslanike predao dubrovačkom odredom na granici, gotovo kao u ratno doba.³² Oslobođene poklisare ispratio je iz Novog ranije pomenuti Ibrahim-aga Šabanović,³³ koji je izgleda tražio i dubrovačku pomoć na Porti kako bi potpuno likvidirao moćne Ljuboviće, nekadašnje dubrovačke prijatelje.

Kulminacija neizvesnosti i straha u Dubrovniku nastala je kad se Abaza-paša vraćao iz Novog. Njega je, kao stražarski odred, pratilo 20 konjanika iz Novog. Novske age držale su se preteći za vreme pašinog ispraćaja i prolaska kroz Konavle, te su se plašljivi gospari odmah setili da im dostave 20 paketa šećera,³⁴ valjda u ime dobrodošlice. Dubrovčani su očekivali napad, verujući da će beglerbeg dozvoliti Novljanima da oplene pogranična sela. »Ako Turci pokušaju da pljačkaju ljude ili robu ili da pale kuće i siluju žene — naređivala je 18. avgusta vlada vojnom zapovedniku koji je preuzeo vlast u Konavlima od kneza — morate se suprotstaviti oružanom silom.« Dubrovački senatori su čak pretpostavljali da je Abaza uspostavio vezu s mletačkom eskadrom, sve u nameri da uguši život Republike. Zato su za odbranu samog Dubrovnika doveli još 400 seljaka.³⁵ Po odluci od 19. avgusta, u Konavle su upućena tri plemića u svojstvu kapetana, sa zadatkom da dignu na oružje 300 Konavljana; asignirano je i 500 dukata za plate vojnika, takođe poslatih u tu graničnu oblast. U to vreme održavana je intenzivna prepiska s agentom u Novom Mihom Kuveljom (inače i mletačkim pouzdanikom!). Korespondiralo se i sa agom Šabanovićem, pa je odgovor njemu pripremljen, pročitao i odobren u Veću umoljenih 31. oktobra,³⁶ kad se gužva oko Abazinog eventualnog napada na dubrovačko područje već utišala. U toku septembra tmurni oblaci nad Minčetom su se već rasturili, nikakve agresije nije bilo, a već 10. septembra poslanici, koji su nosili harač na Portu, saznali su da je Abaza uklonjen sa položaja.³⁷

Potom je nastalo višegodišnje doba relativnog mira u ponašanju žitelja dvaju susednih gradova. U to vreme, na mahove su se pojavljivali sporovi sa Rišnjanima, prvom braćom i pomoćnicima Novljana. Glavni protivnici ovih nisu bili Dubrovčani, nego njihovi prvi susedi Peraštani, ne samo smeli pomorci nego i sami skloni gusarenju a potom hajdukovanju. Još pri pohari Perasta od strane

³¹ HAD, Lett. Lev. XLIII, 173—4' (9. VII 1631), 193'—4' (30. VII 1631).

³² V. Vinaver, *Bosna*, 209.

³³ HAD, Lett. Lev. XLV, 200' od 6. VIII 1631.

³⁴ Isto, 208 (14. VIII 1631), 222'—23.

³⁵ V. Vinaver, *Bosna*, 209.

³⁶ HAD, Cons. rog. XCIII, 10', 11, 11', 14', 29, 143.

³⁷ V. Vinaver, *Bosna*, 209—10.

alžirskih i tuniskih pirata (1624) Rišnjani su pomogli muslimanskim korsarima sa strane, a potom su prema inletačkim podanicima Boke sprovodili zulum.³⁸ U leto 1638. Rišnjani su počinili neku otimačinu u dubrovačkom pograničnom selu Mrcinama, pa su Dubrovčani morali da se s njima nagađaju.³⁹ U Novom su se oni naročito pazili sa dizdarom Mustafom-agom Resulagićem (1639) i dvojicom janičarskih čorbadžija.⁴⁰ To dobro druženje nastavili su zatim i sa obojicom dizdara i Mustafom-agom Bardonićem, starim kolenovićem; dizdari su se zvali Omer-aga i Sulejman-aga Jusufagić. Štaviše, preko kapetana u Vitaljini Dubrovčani su ponudili Novljanima da noću tajno prebace svoje naoružanje i pribor za brodove (armamenta) i svoja stada u Donju Goru ili koje drugo sigurno mesto Konavala, gde bi se to nalazilo pod stražom Novljana (1641).⁴¹ S Rišnjanima račun ipak nije bio prečišćen, te je januara 1643. godine na Pločama bio ubijen Omer Palikuća, Musliman iz Risna ili iz Crne Gore. Zanimljivo je da se Novljani tom prilikom nisu javili ni da odlome svoj deo kolača od više stotina dukata koje su gopari morali platiti Hercegovcima; jedino je agama i kapetanu pisano, praveći pri tome nekakav posao sa Stijepom Rišnjanimom.⁴² Pomenuti Bardonić titulisan je kod darivanja kao čehaja (verovatno kapetana) iz Novog.⁴³

Juna 1644. godine, možda pre svega zbog razbojnika iz Novog, pri donošenju tributnog novca iz Dubrovnika morala je biti angažovana pratnja od 20 naoružanih Turaka, koji su uzeti od kadije u Cernici.⁴⁴

II. Prve godine kandijskog rata (1646—54) I susedstvo Dubrovčana i Novljana

Prvih dana januara 1646. godine neki Novljani su uhvatili i povelili sa sobom jednog dubrovačkog pastira u Osaoniku, a odmah zatim pohvatali su konje koji su iz Hercegovine prenosili žitarice

³⁸ Gl. Stanojević, Prilozi proučavanju istorije Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka, Istorijski zapisi, knj. XXIII, sv. 1/1965.

³⁹ HAD, Cons. rog. XCV, 230 (26. VIII 1638).

⁴⁰ HAD, Cons. rog. XCVI, 19—9' (17. II 1639; darivanje).

⁴¹ HAD, Cons. rog. XCVII, 70 (28. V 1641), 83 (15. VI 1641). — Uobičajeni dar novskom dizdaru bio je komad svile koji se najpre slao dizdaru Omer-agi Sulejmanagiću (Cons. rog. XCVIII, 15 od 28. XI 1643). — O darivanju dizdara Omera 9. II 1647: Cons. rog. C, 26.

⁴² HAD, Cons. rog. XCVII, 169, 170, 178'—9 (21. i 22. I i 26. II 1643). — Možda je ovaj Stijepo onaj Stlepo rais de Rissano, kome je data propusnica da dođe u Dubrovnik bez obzira na neplaćene dugove. (Isto, 21'.) Tadašnji aga u Risnu bio je Ahmed-aga Rizvanović, kome je svakako zbog gornjeg događaja otpisano. (Isto, 202.) Februara 1644. ovaj se aga nalazio među onima koji su redovno darivani (Cons. rog. XCVIII, 27'—8).

⁴³ HAD, Cons. rog. XCVIII, 116 (29. X 1644). — Komad svile Mustafi-agi Bardoniću 10. IV 1646: Cons. rog. XCIX, 125.

⁴⁴ HAD, ASMM XVII s, sv. LIII, № 1935/21, poklisari tributa iz Tjen-tišta 17. VI 1644 dubrovačkoj vladi.

u Dubrovnik. Zaleći se novskom kadiji i krajišniku, senatori su naveli neke obesne drznike (insolenti). To su bili: Kurt Čiplaković, Mustafa Omurović, sin Ibrahima Ogulića, Duka Salkov od Mustafe Morlaka, Smail Francuz, vlah Damjan iz novske varoši, Hodžić sin Hošmata (?) sa sinom, naip iz Trebinja, Arapčirović, Nogić, Omer Furšić i neki drugi, (koje je potom dao zatvoriti Fejzulah-aga Šabanović iz Foče), aga Mahmudbašić, Mahmud-rajs Pašinić iz Novog i neke druge starešine. Te siledžije su presretale i neke druge karavane, vodeći uhvaćene. Sa sobom su stalno vukli dva tovarna voska, četiri tovara goveđih koža, 16 tovara kordovana i izvestan broj grla stoke, što su sve uzaptili pod izgovorom sprovođenja jasaka. Te Novljane su dubrovački predstavnici predstavili pred hercegovačkim sandžak-begom kao ubojice sa drumu, tražeći da ih sandžak-beg kazni preko novskog kapetana.¹

Kapetan Novog Begzadić se tada nalazio na nekom savetovanju u Sarajevu kod bosanskog beglerbega. Tu je čuo o neslavnom herojstvu svojih sugrađana. Kad je prispeo u Crnicu, na povratku svojoj kući, sreli su ga dubrovački poklisari. Kapetan nije hteo da se obaveže da će goniti prestupnike, izgovarajući se da zbog nastalog rata ima pune ruke posla. O ratnim stvarima saopštio je dubrovačkim prijateljima da je paša imao samo naređenje da se iskupe spahije.²

U drugoj polovini marta 1646. godine u Novi je prispelo 350 carigradskih janičara a sredinom jula još 2000 ljudi iz Pljevalja.³ Neko pismo koje je hercegovački sandžak-beg uputio Dubrovčanima da ga dalje ekspeduju u Novi (možda upravo u vezi sa pomenutom otimačinom) bilo je predmet raspravljanja u Senatu, a potom su ga predstavnici vlade dali ne svom kuriru nego turskom eminu pred Dubrovnikom da ga uruči glavešinama u susednom gradu. Meseca aprila doveden je i kadija Novog u Dubrovnik, a potom je zabranjeno dubrovačkim trgovcima i podanicima da se upuštaju u kupovinu ili da se angažuju pri kupoprodaji nekog kordovana u Novom, verovatno zato što je postojala sumnja da je reč o gusarskom plenu. Od te godine i Omeraga Begzadić stavljen je na listu ličnosti iz Novog koje su povremeno primale dubrovačke poklone. Zanimljivo je da su janičarske čorbadžije i njihov buliubaša taino darivani i to minimalnim svotama. Možda je to bilo zbog neke istrage (teftiša), vođene od kraja novembra 1646. godine, u vezi s kojom je pregovarano i sa Omer-ogom Begzadićem, dok

¹ HAD, Lett. Lev. XCIX, 86' (31. I 1646), 89'—90 i 90' (5. II 1646, intervencija kod bosanskog paše i lefterdara), 103' (1. III 1646).

² HAD, ASMM XVII s, sv. XCI, № 2229/2, poklisari vladi iz Cernice, 23. III 1646.

³ L. Dujčev, Avvisi di Ragusa. Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia, Roma 1935, p. 49, № 56 (21. III 1646); p. 65, № 71 (19. VII 1646).

se nalazio na putu za Ljubomir. Njegov brat Alibeg Begzadić bio je i sledeće godine novski kapetan.⁴

Od početka 1647. godine neki Novljani su želeli da pljačkom onemoguće trgovinski promet Dubrovnika sa Istokom. Prva žrtva takvog nastojanja bili su dubrovački Jevreji, čiji su transporti napadnuti. Slučaj je (29. januara) raspravljen u dubrovačkom Veću umoljenih, pa su senatori predložili Jevrejima da upute neku uglednu ličnost bosanskom paši da bi se našlo leka staroj navadi Novljana da na lak način dobro žive i da bi se oteta roba povratila. Meseca marta neki Cigani i vlasi su opljačkali stvari u jednoj parohijalnoj crkvi u Konavlima i plen su doneli u Novi. Tada je važio kao ličnost koja se darivala i preko koje se radilo u Novom Ali-aga Šabanović. Sredinom aprila na Ploče pred Dubrovnikom došao je i novski kapetan Begzadić.⁵

Dubrovnik se tada nalazio na udaru hajduka, organizovanih od strane Mlečana, koji su pored političkih pobuda ispoljavali i čisto pljačkaške; u njihovoj akciji su delimično učestvovali i neki dubrovački podanici.⁶ Zbog toga dubrovačkoj vladi nije bila poslednja briga da se prema višim turskim činionicima obezbedi autoritativnim svedočenjima. Usled stalnih napada mletačkih hajduka preko dubrovačkog područja bio je nabačen jasak, tj. zabrana trgovinskog prometa s dubrovačkom skelom. Dubrovčani su najpre ishodili dizanje jasaka, a zatim su posle tronedeljnog pregovaranja od novskog i ljubinjanskog kadije dobili arz koji ih je oslobađao eventualne odgovornosti za hajdučko haranje. U razgovorima sa hercegovačkim sandžak-begom, koji se septembra 1647. bavio u Novom, Dubrovčane ja zadužio Sulejman-aga Šabanović, i zbog toga je ad hoc bio darovan. Tajno, dva komada svilenog atlasa data su 40 dana kasnije i dvojici drugih Novljana, čija imena nisu zabeležena ni u zapisniku Veća. Tih dana upali su u Konavle neki novski Turci i vlasi, bežeći od zaraze. Slučaj je poslužio da budu zatražena neka nenaplaćena dugovanja Konavljana. Ovakav kontakt mogao je biti opasan zbog zdravljenih prilika, te se u ovo namirivanje umešala i dubrovačka vlada. Dug je nastao tako što su ranije izvesni Konavljani silom uzeli žitarica i sitne stoke što

⁴ HAD, Cons. rog. XCIX, 101 (27. II 1646), 125' (II. IV 1646), 128—8' (18. IV 1646), 200 (12. X 1646), 233' (1. XII 1646) i Cons. rog. C, 2 (5. XII 1646); CVI, 29' 30 (12. II 1647, Ali-beg Begzadić).

⁵ HAD, Cons. rog. C, 21, 52'—3, 52, 52'; 31' i 52; 67 (17. IV 1647). — Prilikom ovog napada neki Jevreji bili su pobijeni (Lett. Lev. XLIX, 145 od 28. V 1848). Taj promet trgovaca Jevreja i Bosanaca sa Dubrovnikom počeli su u leto, 1646. da ometaju Peraštani svojom hajdučijom (Lett. Pon. XVIII, 204 od 13. VIII 1646. — U proleće 1647. mletački podanici su obnovili prešretanje transporta u Turskoj, pa je Porta protestovala (Lett. Pon. XIX, 5', dubrovačka vlada mletačkom duždu 7. III 1647).

⁶ S. Nazečić, Hajdučke borbe oko Dubrovnika u drugoj polovini XVII vijeka i naša narodna pjesma, Pitanja književnosti i jezika, sv. II, Sarajevo 1955, 12—3.

su vlasni prenosili na prodaju u gradu pod Srđem. Oko naplate dugovanja februara 1648. vlada je pisala novskim glavarima i agama, koji su tvrdili da su preko svojih oštećenih kmetova oni verovnici tih Konavljana. I ovom prilikom je Sulejman-aga Šabanović svakako poslužio svojim posredovanjem.⁷

Sulejman-aga Šabanović boravio je od proleća 1647. do novembra 1648. u Cernici kao rudinski vojvoda. On je tražio od male Republike da mu uputi kakvu poverljivu osobu koja bi mu pomogla (razume se u interesu Dubrovčana) u poslu koji mu je poverio bosanski paša, tj. u sprovođenju jasaka i u održavanju primorskih skela u stanju zatvorenosti. Dubrovački Senat je tvrdoglavo držao da ne može biti da sultan želi da su pristaništa blokirana, nego da je reč o inicijativama lokalnih upravljača. Dubrovčani su zaista Šabanoviću, koga su držali ne samo prijateljem nego i poverenikom (confiderte), poslali jednog pouzdanika da se nađe lek protiv preduzetih mera. To je bilo utoliko više potrebno što su, u borbi sa mletačkim hajducima, kadija Ljubinja i Novog svojim arzom uputili na Portu jednu predstavku ljubinjskog age koja je govorila o dubrovačkoj nevernosti, jer da su hajduci obavestavali gospare kad će naići tako da nisu razbijali dubrovačke karavane. U tom smislu istupili su i neki Neretvljani, nabavivši lažne svedoke. U svom uputstvu poklisarima na Porti dubrovačka vlada je navodila da hajduci, kao odmetnuti sultanovi podanici, stalno pljačkaju, nikoga ne štedeći i neprestano pleneći dubrovačku državu. Januara 1648. godine dubrovački oci su iznova podsećali hercegovačkog sancžak-bega na obesne u Novom i na njihovo zločinačko vršljanje na dubrovačkim međama, pominjući naročito nekog Murata Omerovića oko koga se skupila četa neposlušnika koji nanose štete karavanskom prometu.⁸

Krajem marta 1648. Dubrovčani su pustili iz tamnice jednog Turčina iz Novog, koji je bio u milosti kod starešina i aga, koji su za njega pisali dubrovačkoj vlasteli, tražeći da njihovog miljenika oslobode. Odmah zatim, uz dar krajišniku, žalili su se ovom na drznike iz Ulcinja i Novog, podnoseći mu arz koji su protiv ovih zadobili. Novske age i starešine i dalje su isterivale navodna dugovanja konavljanskih seljaka. Novi kadija Ljubinja bio je darivan kad je došao na Ploče i načinio arz protiv Rišnjana. Po uobičajenu trubu svilčnih tkanina primali su i dalje dvojica neidentifikovanih Novljana.⁹

⁷ HAD, Cons. rog. C, 89, 96', 115, 168 (21. IX 1647), 174' 31. X 1647), 174' (causa salutis) i 177' (7. XI 1647) i 181 (15. XI 1647), 217 i 221 (14. i 29. II 1648).

⁸ HAD, Lett. Lev. XLIX 206'—7 od 12. V 1647, Ivanu Capizi; 205 od 9. VII 1647), 225 (31. I 1648). - - Darivanje Sulejmana Šabanovića: Cons. rog. CI, 15' (2. V 1648), 82 i 108 (novi vojvoda Rudina).

⁹ HAD, Cons. rog. C, 2' (28. III 1648), 5' (3. IV 1648), 10 (7. IV 1648), 32' (9. VI 1648), 40' (3. VII 1648), 91 (28. XI 1648).

Risanski Turci držali su robu karavana u kome su svoj deo imali i Dubrovčani. Ovi su se u leto 1648. godine žalili bosanskom paši da stradaju ne samo od drumskih razbojnika iz Novog i Risna, nego i od Peraštana i mletačkih hajduka.¹⁰ U isto vreme Dubrovčani su se jicali na đavolske klevete protiv njih pred duždem i većnicima u Veneciji da Dubrovčani dozvoljavaju barkama i ljudima iz Novog da nanose vred Peraštanima, snabdevajući Turke topovima i municijom; vlada se izjašnjavala da želi da sačuva neutralnost, dozvoljavajući da među Vitaljincima ima ljudi koji su spremni da služe Turcima kao vodiči.¹¹ Priča o dubrovačkoj podršci Novljanima potekla je od Peraštana kad su Ivan Nikolin i braća Pavići bili opljačkani od novskih Turaka iz zasede koju su postavili kod dubrovačkog rta Molunta; Peraštani su tvrdili da su Novljani u zasedi uživali pomoć Vitaljinaca i da trojica tih novskih zločinaca uživa gostoprimstvo u dubrovačkom lazaretu, gde kao uhode svojim obaveštenjima prate promet na moru i pomažu novske gusare.¹² To je ponovo osporavala dubrovačka vlada, navodeći da su Vitaljinci i učesnici akcija mletačkih hajduka,¹³ dakle da rade u korist Mlečana.

Stanje se nije izmenilo ni od proleća 1649. godine, jer Novljani i Rišnjani nisu propuštali u Dubrovnik ne samo dubrovačku nego ni jevrejsku i tursku robu. Protiv tih zasednika (insidiatori) dubrovački poklisari su uzalud obletali pragove turskih dostojanstvenika u Carigradu, Sofiji i na drugim stranama, pokazujući svoje ahname o slobodi trgovanja i trgovačkog tranzita. Revnosni braniči Carstva ne samo što su zaseli na drumovima, nego su u nograničnim zonama hvatali stoku dubrovačkih seljana. Vlada je na Porti tražila slobodu komuniciranja i zabranu Turcima da upadaju u Konavle, a kod sandžak-bega u Pljevljima da se propuštaju karavani u Dubrovnik sa espapom i hranom.¹⁴ Nisu pomagale žalbe kod krajišnika i njegovog čehaje na Novljane, ni darivanja nekih od ovih, kao Omer-age Begzadića i Sulejmana Šabanovića. Praktični Latini su potom obratili pažnju na one sarajevske Turke koji su uživali naklonost bosanskog tefterdara i novskog kapetana (kao

¹⁰ HAD, Lett. Lev. XCIX, 24'—8' i 255 od 26, VI i 18, VIII 1648; A. Vučetić, Dubrovnik za kandijskog rata 1645—1669, preštampano iz gimnazijalnog programa od 1894—95 i 1895—96, Dubrovnik 1896, 13.

¹¹ S. Ljubić, Poslanice dubrovačke na Mletačku Republiku, Starine JAZU XV, Zagreb 1883, 40—1 (10. X 1648). — O pisanju duždu o odnosima Novog i Peraštana: Lett. Lev. XIX, 218 od 10. XI 1648.

¹² HAD, ASMM XVII s, sv. LXXXVIII, № 2210/15 (29. VIII 1648); A. Vučetić, d. n., 14.

¹³ HAD, Lett. Pon. XIX, 220' od 10. XI 1648, Mihi Šorkočeviću u Veneciju.

¹⁴ HAD, Lett. Lev. L, 21' (8. VI 1649), 26 (29. VI 1649), 51' (17. XI 1649). — Novljani su opljačkali i dubrovačke kurire koji su išli u Beograd (B. Hrabak, Jevreji u Beogradu do kraja XVII veka, Godišnjak grada Beograda XVIII, 1971, 39).

neki Ibrahim-beg Tahčizade), čija je roba propuštana u dubrovačku skelu. Novljanske age su i dalje pokretale pitanje tobožnjih kredita od konavoskih seljaka. Izvestan diplomatski uspeh Dubrovčana predstavljalo je to što su na samom kraju godine izdejstvovali hučume protiv Rišnjana,¹⁵ koji se nisu mogli praktično primeniti, jer su iste (1649) Mlečani uz pomoć Peraštana i Paštrovića zauzeli Risan a Muslimani iz mesta su se razišli po Hercegovini, počevši od obližnjeg Novog.

Sredinom februara 1650. godine inicijativa da se postigne kompromis sa Dubrovčanima potekla je od čorbadžijâ i čauša u Novom. Radilo se o tome da Novljani puste na slobodu dubrovačke podanike zasuznjene u Moluntu, ali da zauzvrat Dubrovčani prospu novca. U vezi s tim dubrovačka vlada je pisala glavarima i agama, verovatno, pre svega, da se uveri koliko iza akcije stoje ti glavni faktori Novog. Novskim agama pisalo se i u vezi s opštim pitanjima mletačko-turskog rata. Sredinom marta uslijedili su sitni pokloni u novcu, kao uzdarje čorbadžija novog i čorbadžija starog grada, čaušu, Mehmed-agi Durmaševiću i rudinskom vojvodi Mustaj Begoviću (koji je Republici uputio nešto stoke, masla i pšenice).¹⁶ Puštena su samo trojica uhvaćenih u Moluntu. To bratstvo nije dugo trajalo, jer je postojala realna opasnost da se Novljani osvete dubrovačkim susedima za upad hajdučkog vođe Kulišića preko Župe i Ljute u tursko selo Slivnicu (u prvoj polovini jula), pri čemu je bio zarobljen jedan Turčin.¹⁷

Odmazda zaista nije izostala za pljačku četiri kuće u Slivnici. Novljani su izvadili od ljubinjanskog kadije arz i hudžete protiv Dubrovčana i delovali su protiv Konavljana. Krajem septembra, pak, Turci iz Risna i Novog su na drumu kod Mostaća (Trebinje) napali karavan sa dubrovačkom robom, koja je najpre dugo vremena bila izložena suncu i kiši u Ulogu kraj Nevesinja. U tom pohvatu posebno su se istakli Rišnjani Kasum Futić sa dva sina, Mumin Hadžialić sa sinom Ejupom, Mehmed Pićinić, Mehmed Baraković sa sinom, a od Novljana Mustafa Avdibegović, Mula Bećirović, Vido Cepeša, vlah Alvego (?), Bećir Hodžić, Habib Hasanović i njegova braća Muzul i Ejup, sva trojica sinovi trebinjskog naipa, i njihov sestrić Hasan.¹⁸ Sredinom novembra iste godine Arslan Hadžović, Alaga Jusufagić i Muharem Topčinović sa deset drugova iz Novog prispeli su u Ljubinje da bi zaustavljali i plenili karavane koji su išli u Dubrovnik ili iz njega. Do toga je došlo

¹⁵ HAD, Cons. rog. CI, 150 (27. III 1649), 172 i 178' (1. i 8. VI 1649), 178 i 180 (7. i 8. VI 1649), 215' (26. VIII 1649); CII, 9 (4. XI 1649), 38 (15. I 1650).

¹⁶ HAD, Cons. rog. CII, 49 (20. II 1650), 53' (26. II 1650) i 56' (15. III 1650), 56'—57 (darivanje).

¹⁷ HAD, Lett. Pon. XX, 40 (29. III 1650), 73—3' (14. VII 1650), 76—8 (19. III 1650).

¹⁸ HAD, Lett. Lev. L, 123' (3. X 1650). — Jedan karavan je u drugoj polovini avgusta zadržan u Ljubinju (Con. rog. CII, 145, 148 i 149).

odmah pošto je paša Čengić naredio da se Ejup Hasanagić, brat trebinjskog naipa, uhvati i izvuče iz kuća u kojima je boravio i gde su bile magacionirane otete robe dubrovačkih trgovaca (ne računajući dva tovara neobrađenih koža i tovar vune, što je već bilo odvučeno u Novi i prodato Peraštanima). Pored zasede u Ljubinju, istih su dana Novljani Ali-beg Kurtalić sa bratom, Omer Piralić, Vuko Čulapić, vlah i Osman Bećirović oteli nekim dubrovačkim podanicima mnogo volova i sitne stoke. Zbog takvog pljačkaškog lanca koji se počeo stezati oko Dubrovnika, dubrovačka vlada se morala obratiti Porti.¹⁹ Krajem te godine Senat je u obraćanju svojim diplomatama na Zapadu javno izneo tezu da postupci Novljana i Turaka iz Neretve, tj. Gabeljana predstavljaju legalizovano razbojništvo zbog hajdučkih upada u Hercegovinu preko dubrovačkog područja.²⁰

Prvih dana februara 1651. godine Turci su poharali selo Bani u Konavlima i Vitaljinu. Vlada je morala snabdeti seljake koji su ostali bez ikakve hrane i bobom, solju i uljem. Devetog februara raspršenim Vitaljincima poslato je 100 vojnika, svakako da ih povrate kućama. U drugoj polovini meseca pisano je novskim starešinama i agama, a potom je od novskog kadije dobijen arz i hućum protiv izgrednika u Vitaljini. I bosanski paša je u prvoj dekadi marta prošao Konavlima i boravio je u Novom.²¹ Neposredni izvršilac nasilja bio je Ali-beg Kurtalić s nekim drugim Muslimanima i sa dosta vlaha, a glavni im je udar najpre bio usmeren na selo Bani. Jedan od uhvaćenih seljana (Petar Iv. Karakašić) odveden je u Novi, gde su ga u kuli mnogo mučili Alaga Šabanović i drugovi drznici, posle čega je isečen na komade i bačen u more. Posle upada u selo Bani, Novljani i vlasi su ušli u Donju Vitaljinu, gde su sve opljačkali, odneli što se moglo poneti, oterali stoku i počinili mnoga varvarstva. Tako su novski »zlići« opustošili deo Konavala prema Novom. Odmah zatim u Konavle su upali kao tobožnji hajduci mletački vojnici Arbanasi, da dokrajče ono što su započeli Novljani, kao braneci Dubrovčane od Turaka. Vlada je sa rezignacijom pisala svojim kapetanima u Konavlima da novske glavešine i age ne žele da kazne »zliće« za ono što su napravili u Banima i Vitaljini.²² U uputstvu vanrednom poklisaru, koji je pošao u Carigrad, vlada je pored Kurtalića po imenu navela i Redžepa, sina Husejina Hikovića i Seperovića a između 30 vlaha: Humka Vladulovića iz Mojdeža, Vuka Murišića, Radana Ljupkovića

¹⁹ HAD, Lett. Lev. L, 149 (28. XI 1650).

²⁰ HAD, Let. Pon. XX, 123' uputstvo 10. XII 1650, Nikoli Raf. Gučetiću kod generalnog providura Dalmacije.

²¹ HAD, Cons. rog. CIII, 6' (6. II 1651), 19 (17. II 1651), 31'—2 (7. III 1651), 34' (11. III 1651).

²² HAD, Lett. Pon. XX, 125'—28 (4. II 1651), 131' (7. II 1651), 138'—132/II (24. II 1651).

Mihaila Vučetića iz Prijedora i Mitra Morića iz Prijedora (ovo je i Milivoja Kozića iz Mokrina, Vuka Veseličića, Miloja Vlatkovića, selo bilo dubrovačko!). Dok je jedan Karakašić u novskoj varoši očekivao svoj kraj u kuli, Alaga Šabanović ga je lično masakrirao. Kad je reč o štetama koje se stalno čine u Vitaljini, vlada je kao inicijatore označila: Alagu Šabanovića, Mustafu i Duraka Omuroviće, Kurta Budalicu, Džafera Arbanasa (nekadašnjeg roba Ibrahim-age) ali i Frana Humičića, katolika iz Novog. Sandžak-begu u Pljevljima Alaga Šabanović je bio prikazan kao glavni inspirator svega zla. Protiv njega je i na dvoru bosanskog paše tražen arz za poharu u Vitaljini i za svirepo ubistvo Karakašića.²³ Arz je najpre tražen od ljubinjanskog kadije, ali nije dobijen kao i od paše kad je na putu za Novi bio u Cernici i kad je primio fočanskog muftiju i više kadija.²⁴ Pokazalo se da je sa nižim lakše izvesti sličan pazar, jer su i oni lakši. Bosanskom paši su (krajem aprila) pokazani dokumenti dobijeni na Porti, koji su predviđali da Alaga Šabanović vrati ne samo plen iz sela Bani i iz Vitaljine, nego i ono što je brat trebinjskog naipa Ejup Hasanagić (takođe Novljanin) opljačkao u Mostačima trgovcima koji su dolazili iz Sofije.²⁵

Pomenuta pohara nije bila te godine dovoljna Novljanima. Krajem juna, oni su pripremali pljačkaški upad i na selo Mrcine. Da se to spreči u Konavle je najpre kao kapetan sa 50 vojnika bio upućen jedan Gundulić, a početkom avgusta još trojica nobila, svaki sa po 25 plaćenika, da se nađu u selu Mrcine.²⁶ Dubrovački većnici su shvatili da predstavke i sudska rešenja mnogo ne znače kad »zličić« uживaju nepodeljenu podršku vlasti i aga u Novom, često svojih očeva ili rođaka. Zbog toga je krajem avgusta hercegovačkom sandžak-begu ponudeno da skрати za glavu Alagu, sina Ibrahim-age Šabanovića.²⁷ Od ove kombinacije nije bilo ništa i Alaga će narednih godina još dosta zla počiniti vrednim dubrovačkim seljacima.

Tokom 1652. godine bilo je znatno manje akcija mletačkih hajduka.²⁸ To je bio razlog što je te godine i u dubrovačko-novskim odnosima bilo mirno, bez upečatljivih akcidenata, sa darovima i rutinskim žalbama gospara na Novljane.

Godina 1653. takođe je bila mirna. Dogodilo se da je Alaga Šabanović čak pisao gosparu Vladislavu Jera Menčetiću, a ovaj mu je, po dogovoru sa senatorima, odgovorio u prvoj desetini juna.²⁹

²³ HAD, Lett. Lev. L, 163'—4 (9. II 1651), 167', 168—68', 169—9', 173', 185' (10. III 1651).

²⁴ HAD, ASMM XVII s, sv. LIII, № 1935/35 i 36, Ljubinje 18. II i Cernica 5. III 1651.

²⁵ HAD, Lett. Lev. L, 203 (25. IV 1651), 213'—14 (21. IV 1651).

²⁶ HAD, Lett. Pon. XX, 158—9 (30. VI 1651), 159—60' (1. VIII 1651).

²⁷ HAD, Cons. rog. CIII, 144 (28. VIII 1651).

²⁸ A. Vučetić, n. n., 21—22.

²⁹ HAD, Cons. rog. XV, 29—9' (6. VI 1653).

Krajem januara naredne godine hercegovački paša se nešto duže zadržao u Trebinju, odnosno u Zupcima, pre nego što je preko Konavala pošao u Novi.³⁰ Zupci će biti značajan punkt u radu »zlića« protiv male susedne Republike. Odmah posle krajišnikova prolaska, već sredinom marta, trgovačka roba zadržavana je u prolasku i u Trebinju i drugde u Hercegovini. I tu su glavni vinovnici bili Novljani. Sredinom aprila Alaga Šabanović je ponovo pisao dubrovačkim poslanicima, ali je tada Senat zabranio da mu se otpiše. Od novskog kadije dobijena su dva arza koji su se ticali dovoza zrnaste hrane u grad pod Srđem. Dubrovačka vlada je preko Novoga predala pet zatočenih Ulcinjana. U jesen 1654. Novljani su ponovo zadržali robu dubrovačkim trgovcima, te je vlada molila bosanskog pašu da pismo za novske starešine i age preda nekom Mustafiću. Senat je sâm odbio da ovima piše. Iz porodice Šabanovića novo ime na koje su upućivani darovi bio je Fatular. Husejinu Pirahmetoviću, otimaču stoke, koji je čamio u dubrovačkoj tamnici, suđeno je. Posle su, svakako da se zapečati sudbina osuđenog, dovedeni u Dubrovnik kadije Novog i Ljubinja i Omer-aga Begzadić.³¹ I čorbadžije i novske age su tražile da im se uputi na razgovor kakvo ovlašćeno lice; sredinom decembra pošao je Ivan Kapici, konavoski kancelar.³² Sredinom novembra očekivalo se da će »zlići« preko dubrovačke teritorije preneti robu koju su opljačkali Dubrovčanima. Zato je konavoskom kancelaru naređeno da sa svojih 15 vojnika i sa 40 seljaka iz Dube i Stravče postavi busije na Mrcinama i na drugim tesnacima, ne bi li robu preteo.³³ U to vreme, poklisaru u Carigrad upućen je sledeći spisak glavnih »zlića«: braća Hasan i Mustafa Avdibegović, Sulejman Vafirović, Hadžović, Muho Mumilović, Kurt Agijić sa sinom, Alaga Šabanović i drugi sa raznim vlasima. Kao drznici kojima je dozvoljeno da slobodno dođu u Dubrovnik da bi vratili ugrabljenu robu iz Trebinja i susednih sela navedeni su: Hasan i Mustafa Avdibegović, Sulejman Vafirović, Hadžović i Habil Čelebija. Vafirović i Hadžović su označeni kao otimači 52 tovara (između kojih i sedam sa vunom), koje su sklonili u selo Volujac; kod Habila nalazila su se tri tovara.³⁴

³⁰ HAD, Lett. Lev. LV, 117 od 2. II 1654, Ivanu Kapici, kapetanu u Konavlima.

³¹ HAD, Cons. rog. CV, 94 (17. III 1654), 96—6' (19. III 1654), 101' (26. III 1654), 115' (21. V 1654), 127' (8. V 1654), 130 (16. V 1654), 169—9' (13. VIII 1654), 194' i 195 (7. XI 1654), 204 (19. XI 1654), 215 (20. XI 1654), 218', 222' (24. XII 1654).

³² HAD, Lett. Pon. XXI, 138' od 14. XII 1654.

³³ HAD, Lett. Lev. LV, 217' (16. XI 1654), 234'—5 (11. XII 1654), 217' (13. XI 1654), 219' (16. XI 1654, u Gacko, Nikoli Petkovu).

III. Krvavo pirovanje novskih »zlića« 1655—1667. godine

Hajdučija oko Dubrovnika dobila je puni intenzitet u kandij-skom ratu od 1654. godine. Kad su u pitanju novski »zlići«, ta godina krvavog pira pre bi bila 1655. Ona je počela intervencijom kod bosanskog paše da se strogo kazne zulumčari iz Novog i da se primora Valirović da vrati svih 47 kod Volujca otetih tovara, a ne samo 205 neobrađenih govedih koža. U vezi s takvom restitucijom rugao se Bešir-aga. Uostalom, tako je bilo i prilikom ranijeg vraćanja plena, kad čauš nije uspeo da povрати od Muharema Čehajića, Novljanina, 130 tovara kože i vune, otete u Trebinju od dubrovačkih trgovaca, od kojih se sigurno zna da je odmah prodato 30 tovara. Čauš poslat zbog događaja kod Volujca doduše je došao u Novi, ali se nije usudio da više traži, osim ono koža što su mu pokazali i sutrađan je napustio osinjak (primivši 20 dukata od Dubrovčana za putne troškove).¹

Nekažnjeni zbog svojih haramiluka i ubistava, umesto da vrate plen, Novljani su pod vodstvom Alage Đurimšagića svakodnevno povređivali granicu u ataru konavoskog sela Dube, otimajući od sirotinje volove i stoku sitnog zuba, pa odvlačeći to u Trebinje. U tom gradu su dvojicu dubrovačkih podanika javno iskasapili i razbacali njihove telesne ostatke, a dvojicu su zatvorili u kulu pomenutog Alage, gde ih je posmicao Ivko Muharem Čehajić iz Novog. U poslednjoj pljački dubrovačke robe kod Trebinja taj Muharem je prisvojio sto tovara, kako su o tome Dubrovčane izvestili Ibrahim Hadžović, i Bego Eminović, rodnom Rišnjanim a naseljen u Trebinju; ova dvojica su takođe nagonjena da uzmu učešća u otimačini u Dubi, ali su se oslobodili jer su bili ranjeni. Pomenuta dvojica Trebinjaca posvedočila su i da su tri dubrovačka seljaka iz Stravče ubijena a četvrti je teško ranjen od Omera Galiotovića, Jusufa Subašića i drugih 12 njihovih ubica, koji su napali dubrovačku čeljad i kod Poljica. Tu su dva brata Osmanovića i Galiotović sa družinom od 25 Turaka iz Glavske našli i ubili jednog Stravčanina.²

Iako su se među »zlicima« pojavila nova imena, Dubrovčanima je još uvek najviše bio na očima pusti Alaga Šabanović. Maja 1655. godine, kad je bosanski paša prispeo u Nevesinje, dubrovački poklisari su s njim i sa novskim kapetanom Begzadićem razgovarali o tome kako bi se likvidirao Alaga, koristeći se i svedočanstvom novskog kadije. Begzadić je odmah počeo da se izvlači iz takve akcije, navodeći da takvo što ne bi mogao da učini niko od njegovih ljudi. Pretpostavljao je da takva mogućnost pripada inven-ciji njegovog brata, Omer-age. Novski kapetan je očekivao Alagu

¹ HAD, Cons. rog. CVI, 7 (14. I 1655); ASMM XVII s, sv. LXVIII, № 2090/15, poklisarima u Sarajevu 29. I 1655.

² HAD, Lett. Lev. LV, 257 (13. II 1655), 259 (27. III 1655).

u Gacku i izražavao je nadu da je on spreman da pruži zadovoljenje. Ipak, unapred se izvinjavao ako bi Alaga neočekivano promenio pravac putovanja. Rad protiv Alage nastavljen je na celom putu od Nevesinja do Carigrada. Dvojica dubrovačkih poslanika najmili su 30 ljudi da ih prate dva dana, uhodeći preko svojih ljudi Alagino kretanje i plašeći se da ih ovaj osioni novski feudalac ne uhvati i ne ubije. U Foči je nastavljeno obostrano uhodjenje. U Novom Pazaru hercegovački sandžak-beg nije hteo da se meša u stvar »zlića«. Tu su, međutim, bili spremni da slično »zličima« ometaju promet karavana u pravcu Dubrovnika, tražeći od svakog konjskog tovara po talir. Sredinom jula, kad su prispeli u Carigrad, poklisari su se odmah dali na posao da pariraju poteze Alaginih zaštitnika. Na Porti se u prvoj dekadi znalo da su protiv Alage pisana pisma, na primer čestitog Murata bosanskom paši, tako da je ovaj čak preduzeo neke korake da Alagu uhvati; znalo se da je Alagin ne samo zaštitnik nego »partial padrone« Telak Mustaj-paša, Gačanin rodom, od septembra 1655. novi bosanski beglerbeg, sa titulom vezira sultanovog divanskog saveta. Oko Alagino pitanja više se pokrenuo i Čenan-paša, bivši janičarski aga koji je upravo tada bio postavljen za budimskog beglerbega. Ša velikim veziirom nije bilo teškoća u radu protiv Alage, tako da je odmah otvoreno i pitanje Omer-age Begzadića i drugih novskih »zlića«.³

Kad nisu mogli da odmah dođu glave poznatog Alage, Dubrovčani su primenili taktiku postizanja uspeha u slučaju jednog novijeg i manje znanog novskog »zlića« Omer-age. Oni su protiv njega bez većeg napora zadobili emre u Sarajevu preko jednog svog prijatelja. To je upravo bilo nešto pre nego što je Telak-paša nastupio na bosansko namesništvo. Desetog novembra prispeo je u Carigrad i arz hercegovačkog sandžak-bega Musli-paše Sarajlije protiv Omer-age.⁴

Još pre akcije specijalnog poslanstva, dubrovačka vlada je aprila 1655. godine preko svojih redovnih poklisara u Carigradu povelala akciju da se onemoguće novski »zličići«. Dubrovčane je posebno bolelo što se njihovi teško stečeni kapitali, opredmećeni u izvoznoj robi, lako prisvojeni, po tako »divljim« cenama preprodaju Peraštanima. Ona je nastojala da dobije sigurnu garantiju za prolaz svojih karavana od Novog Pazara do Dubrovnika, jer je to bio teren vršljanja Novljana. Oni nisu mogli da vide razliku između mletačkih uskoka-hajduka i Novljana, odnosno između Novljana i poznatih gusara Ulcinjana. Smatralo se da je pravi put — da se dobiju emri protiv svih haramija, i Novljana i Ulci-

³ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXXIX, № 2212/2, 3, 4, 11, 12, 15, 17, poklisari D. Beñeša i T. Crijević na puta u Carigrad i iz Carigrada.

⁴ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXXIX, № 2212/18, 19, isti iz Carigrada 7. XI i 5. XII 1655.

njana i protiv onih iz Santa Naure. Dubrovačka vlada je tada navodila da su otpadnici od reda iz Novog dejstvovali protiv dubrovačke trgovine počev još od 1649. godine.⁵

Osnovni razlog nerazpoloženja Novljana s Dubrovčanima, čak i jednog Omer-age Begzadića, koji je godinama primao darove i branio dubrovačke susede u Novom, bila je neaktivnost gosparske oligarhije prema mletačkim hajducima, koji su preko Republičine teritorije šetali gotovo kao u svom perivoju. Omer-age je prvih dana jula 1655. pretio ranijim prijateljima kad su mu hajduci pobili neke njegove kmetove. On je počeo ne samo da uznemirava nego i da pljačka i sprovodi represalije na račun dubrovačkih trgovaca i seljaka, kako bi se nadomirio za štete pretrpljene od silovitih došljaka koji su neprestano upadali u Hercegovinu preko dubrovačkog područja. On je, u stvari, radio ono što i Alaga, koji je i dalje zaustavljao Turke i Jevreje iz Sarajeva na putu za dubrovačku skelu. Omer-age je želeo da dovede trojicu kadija da ustanovi krivicu Dubrovčana zbog hajdučkih prodora. On je zaustavio poklisare na putu za Carigrad i vratio ih je u Dubrovnik. Njega su dubrovački senatori odmah okvalifikovali kao novog »zlića«, jer radi protiv sultanovih haračara i zapovesti, jer je smetnja trgovinskom saobraćaju bio najveći od smrtnih grehova. Dubrovačka vlada je sa gorčinom zapažala kako Novljani uvek deluju na pravcima od Ljubomira prema Slanom i od Trebinja ka Dubrovniku a ne na drumu koji vodi ka Novom. Tek u pismu od 12. avgusta 1655. Omer-age Begzadić je potpuno izjednačen s Alagom, Galiovićem, Vafirovićem i drugim poznatim »zličima« iz Novog i Risna. Povodom odlaska dragomana Rogoljanija u Tursku, dubrovačka vlada je pisala Beneši i Crijeviću u Carigrad (23. oktobra) o 20 ili 30 ljudi, kad je govorila o družini Alage i Omer-age, iz čega se mogao izvesti zaključak kao da su ujedinjeni protiv Dubrovčana još skoraški smrtni neprijatelji. Ipak, kancelar srpskog jezika još sredinom novembra 1655. otpavljen je Omer-agi Begzadiću da se oslobodi roba trgovaca, što se nikad nije radilo kad je reč o Alagi Šabanoviću.⁶

O radu specijalnog poslanstva u jesen te godine u Carigradu postoji publikovan izveštaj. Pošto su D. Beneša i T. Crijević obdарили velikog vezira prilikom njegovog venčanja, da bi bio mekši, posetili su ga i »preporučili mu da stavi na srce novom hercegovačkom sandžak(begu) naše interese a posebno (da mu skrene pažnju) na drske postupke Alage i Omer-age i drugih zlića iz Novog«. Veliki vezir se ponudio da to učini i veoma blagonaklono je saslušao dubrovačke predstavnike. Posle toga su pomenuta dvojica posetili novog bosanskog pašu Telaka »i preporučili mu naše stvari a posebno da njegovo gospodstvo suzbije (pošto ga je bog već

⁵ HAD, Lett. Lev. LVI, 1', 3, 10'—11, 13'—14, 17, 23'—4, isti iz Carigrada.

⁶ Isto, 26', 35', 37',—8, 42—2', 43', 46', 49', 53, 58.

odredio za te krajeve koji su mu tačno poznati) stalne drske postupke zlića iz Novog, podsetivši ga na nedavno dobijene emre protiv Omer-age. Rekao je neraspoložno da će neizostavno učiniti sve što iziskuje pravda, ali da naše stvari i naša roba nisu tako hitni, tako laki poslovi u ovo vreme i to utoliko više što on veoma dobro poznaje volju sultanovu, pošto se našao kad je ovaj izražavao svoje mišljenje i da ni Omer-aga ni bilo koji drugi ne bi se osetili pobuđeni da nam čine te stvari kada ne bi bili podbuđeni i kada ne bi imali neki razlog«. Poklisari su mu spremno uzvratili: »Pa utoliko više ostajemo uvereni da njegovo gospodstvo treba da (nas) od toga štiti zato što je lično bilo prisutno kad je sultan sopstvenim ustima zapovedio velikom veziru da se odmah sprovede (što je) u našem interesu i da mi ne tražimo ništa drugo do da se u svemu pridržavamo sultanove volje koja se izrazila u emru. Omer-aga niti bilo ko drugi može da se žali već da se hvali na sve strane poklonima koje je primio i od naše gospode i od čitavog našeg mesta«. Telak-paša je hladno odvratio: »Emri se pišu na razne načine, ali ja poznajem sasvim (sultanovu) volju i (svoju) dužnost.« Telak je u stvari bio neraspoložen što nije bio obdaren kako je očekivao, što je njegov čehaja jasno poručio tumaču i poklisarima.⁷

Značajniji, jer neposredniji, bili su razgovori sa upravo postavljenim hercegovačkim sandžak-begom Musli-pašom, iz carigradskog seraja koji se u ono doba pred Barjam još bavio u raskošnoj prestonici velikog Carstva. Poklisarima je bilo milo što je on kupio defterdarluk dubrovačke skele, računajući da će sam biti materijalno zainteresovan da suzbije delatnost Omer-age i ostalih novskih »zlića«. Kao stari poznanik i prijatelj Republike, novi krajišnik se ponudio da snažno obuzda Omer-agu i ostale koji bi nameravali da nanose štetu dubrovačkom pristaništu. Da bi se provešeli o prazniku, Musli-paša je posetio poklisare i još se jednom raspitivao o lošim postupcima Alage i Omer-age, imajući u vidu svoj interes za prodaju soli na Pločama. Prepredeni Latini su mu odgovorili da frekvencija dolazaka konja po se ne zavisi samo od godišnjih doba nego i od sigurnosti na drumovima. U vezi s tim paša je saopštio: »Čućete i videćete da li sam ja čovek, kao što sam u drugim prilikama činio da se Omer-aga i drugi ponašaju kako treba.« Takav čovek bio je potreban utoliko pre što je paša Čengić, na koga su se dosta oslanjali gospari, otišao da upravlja Kanižom, u Ugarskoj. Srećna je okolnost bila što je 4. novembra smenjen Telak-paša, koji je upravo polazio na dužnost u Bosnu. On je dobio položaj rumelijskog beglerbega, a dotadašnji rumelijski namesnik, Arbanas Topal Mehmed-paša, koji se naročito založio za izgradnju

⁷ J. Radonić, DAP, III—1, 449—51.

tvrđava prema mletačkom Krifu, dobio je nalog da krene u Bosnu i Hercegovinu.⁸

Zanimljive su neke pojedinosti u fermanu sultana Mehmeda IV koji je bio naslovljen na paše Bosne i Hercegovine, kadije Cernice, Mostara i Novog, na zapovednike janičara i emine u skelama bosanskog pašaluka. Povod izdavanju visoke zapovesti bili su postupci drskog Omer-age, zapovednika novskih azapa, sa sedištem u Krivoj kuli (drlla rocca storta) u Novom. Kao krivica pripisano mu je: kad su dubrovački poklisari po običaju išli u susret hercegovačkom sandžak-begu, Omer-aga je pošao sa stotina obesnih ljudi da pljačka robu trgovaca koji su iz Dubrovnika išli u sultanove zemlje ili iz ovih u Dubrovnik; zarobio je te poslanike i držao ih je tri dana zatvorene u svojoj kući, nanoseći im svakovrsnu uvredu i štetu i prodavši u Kotoru stvari koje im je oduzeo. Zaključak je bio: »I stoga, prema izveštaju bosanskog paše i hercegovačkog bega, već su ranije izdata naređenja da rečeni Omer bude kažnjen. Pošto dosad nije kažnjen, te još gore nego ranije tiraniše dubrovačke trgovce i sve ostale putnike, zaslužuje, stoga, prema izveštaju Mustafa-bega od Hercegovine, svaku kaznu. Zato treba da na svaki način pronađete rečenog drskog Omera i da ga za kaznu ubijete.«⁹

U toku novembra 1655. godine novski »zličići« su nesmetano presretali dubrovačke trgovce.¹⁰ Tada kao i početkom sledeće godine Novljani su zaprečavali trgovinu i otimali espap dubrovačkim trgovcima, pravdajući svoje postupke time što su preko dubrovačkog područja upadali hajduci i što su neki hrišćani-robovi pobešli, prelazeći na dubrovačku teritoriju.¹¹ Novski i risanski Turci dočekivali su karavane u prolazu, a one toware koji su pripadali dubrovačkim trgovcima sprovodili su u Morine, selo iznad Perasta ili i drugde, čekajući da se sa svojim barkama pojave Peraštani i Prčanjani i da plen prekupe. Da se spreči takva nedostojna praksa, novske starešine i age uputile su pismo dubrovačkim vlastima a potom su, sredinom decembra, delegirali dvojicu svojih drugova, Mehmed-agu Šabanovića i Mehmed-agu Hadžihasanovića, kao deputate, s jednim janičarom koji je odlazio kao poslanik čorbadžije, da se uredi predavanje robe dubrovačkih trgovaca koji su haramije »zličići« sakupili u Novom.¹²

Šestoga januara 1656. vlada je predložila Senatu u Dubrovniku da votira 300 talira novom bosanskom paši ako prihvati da pogubi do pet »zličića« iz redova novskih haramija, i to one koji su imenovani u hudžetu novskog kadije, s tim što bi mu se dalo

⁸ Isto, 50—2.

⁹ Isto, 464—5.

¹⁰ HAD, Lett. Lev. LVI, 63 (26. XI 1655).

¹¹ A. Vučetić, n. n., 27.

¹² HAD, Lett. Pon. XXI, 209'—10 (1. XII 1655), 211'—13 (15. XII 1655).

još po 1.000 talija za svaku efektivno odsečenu glavu; predlog je izmenjen utoliko što je »ulog« kod pregovora povećan na 500 dukata, ali s tim da ta cena predstavlja i dar za oslobođenje robe zadržane od »zlića«. Za pogubljenje Omer-age Begzadića beglerbegu je trebalo dati u izgled čak 3.000 talira, ali pošto se pogodba stvarno izvede.¹³ Navedene svote nisu tada bile male i zaista bez velike nevolje ne bi se odlučili na takve izdatke štedljivi starci. Kako se Omer-agino pogubljenje preko Sarajeva nije ostvarivalo, dubrovačka vlada je odlučila da se osloni na svoje izvršioce. Konavoski kancelar je dobio zadatak da ode u Zupce i da tamo nađe ljude koji bi za 1.000 dukata ubili Omer-agu, uz mogućnost da budu primljeni na dubrovačku teritoriju, ako bi im to bilo nužno. Kako se na to Zupci, lakomi na novac i uvek lako spremni na ubistva, ipak nisu osmelili, konavoski knez Bernard Kaboga dobio je nalog da izabere osam ljudi, voljnih i sposobnih da neopaženo uđu u Novi, da nađu pomenutog agu i da ga usmrte. To je bilo planirano jer su primljene vesti da se Begzadić tih dana vraća u zavičajni grad.¹⁴

Još se o ovoj zamisli nije počelo pretresati a već su početkom 1656. godine 20 Novljana oteli 350 tovara vune i kože dubrovačkim trgovcima. Specijalni poklisari u Carigradu javljali su da je o zločinu bio obavešten veliki vezir, koji je upravo stupio na dužnost, Deli Husejin. Krajem aprila poslanici su nastojali da vezira divanskog saveta Bosanca Jusuf-pašu zagreju za akciju protiv Alage Šabanovića i drugih prestupnika iz Novog. Preko te veze izdejstvovan je sultanov hatišerif, adresiran na bosanskog pašu protiv raspuštenih agalara koji su oteli 350 tovara, što je potom u bescenje prodato u Kotoru i Perastu. Pomoću Nišandži-paše, drugog takvog vezira, rađeno je u isto vreme da se zabrani delovanje fusta iz Novog i Neretve, uz naglašavanje da su te brzoplovke sagrađene za odbranu a ne za perfidno gusarenje. U drugoj polovini maja, uz darove, dobijen je na Porti hatišerif o slobodnom transportu espapa sa Istoka u Dubrovnik i o pravu Dubrovčana na slobodno poslovno komuniciranje. U to vreme bio je prijavljen i jedan od novih zločina Novljana: otimanje triju devojčica iz Petrovog Sela, a zatim je podnesena sultanovom dvoru rekapitulacija o pljačkama Novljana protiv karavana sa robom samih Dubrovčana.¹⁵

Arz sultana Mehmeda IV protiv 20 Novljana izdat je krajem februara 1656, a adresiran je, kao i ferman iz 1655. godine. Stvar je bila pokrenuta posredovanjem nekog gospodina Sahiba iz Novog, verovatno trgovca i dubrovačkog partnera. U njemu je nave-

¹³ HAD, Cons. rog. CVI, 167'—8.

¹⁴ HAD, Lett. Pon. XXI, 249' i 252' od 23. V i 9. VI 1656.

¹⁵ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXXIX, № 2213/23, 27, 28, poklisari iz Carigrada. — Neki Hercegovci, kao Ali-paša Čengiđ krajem 1656. smatrali su da su se Novljani odmetnuli zbog Dubrovčana (ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, filza 376, № 67 od 8. XII 1656.

deno da je potvrđeno da su Dubrovčani već 400 godina verni sultanovi tributari. Kao prestupnici navedeni su: Mustafa i Hasan Avdi-begović, Sulejman Vafirović, Habil Hasanović, Muksut Rezulović, Omer Galiotović, Omer Spahić, Omer Kučić (Cuzzi), Hasan Pirahmetović, Mehmed Restov Hadžimustafić, braća Husejinović Kurd, Harik i Omer, Ahmet Sofić, Čub Beći, Kurtovići Đilat i Mustafa, Serbat Mustafa i Arslan Čehaja sa bratom.¹⁶ Vlada u Dubrovniku nije bila zadovoljna tim emrom, jer je bilo mnogo teškoća kod njegove primene, s obzirom da nije bio načinjen prema uputstvu, te bi pomenutih 20 Novljana teško bilo distancirati od njihove društvene sredine. Ona je izrazila mišljenje da će se haramije umiriti tek kad vide da su im kolovođe, posebno Omer-aga, pogubljeni. Ona je još pre toga nudila da se u daljem radu u Carigradu iskoristi svedočenje Novljanina Hadži Hasanovića, koji je zbog svojih vlastitih poslova bio spreman da iznese istinu o haramilucima »zlića« iz svog grada i Risna. Sam Omer-aga dao je ubiti dubrovačkog harabanta (vojnika-najamnika) Miha Buruma i njegovog pratioca Turčina, koji su mu doneli kopiju sultanovog emra sa sandžak-begovom naredbom. Omer-agini ljudi su tokom proljeća 1656. ubili i ranili mnoge trgovce Turke, Grke i Jermene koji su dolazili sa sajma u Daburu i oduzeli su njihovu robu uz 4.000 talira u gotovu, preteći da će ih sve pobiti. U drugoj polovini maja trubili su da će opljačkati i popaliti celu oblast Konavala.¹⁷

Dubrovačka vlada je preko svog poklisara Bože (Natala) Prokulića u Sarajevu tražila (u drugoj polovini januara 1656) da se oslobodi 60 tovara vune i kože, što se nalazilo u Korjenićima, u vlasti risanskog hodže Danoa. Omer-aga Begzadić, koji se sa družinom tada nalazio kod Slanog, bio je označen kao glava »zlića«. On je januara 1656. počeo da zadržava robu Turaka, Jevreja i Bosanaca upućivanu u Dubrovnik. Početkom februara Begzadić je sa 40 drugova kod Slanog razbio karavan jednog mostarskog Turčina. Glavna skupina od 300—400 »zlića« iz Novog i Risna nalazila se u ono vreme u Korjenićima. Njima je bio upućen jedan od novskih agalara, svakako da ih za dubrovačke interese odgovori od novih zločina, no i on i njegov dubrovački vodič bili su odbijeni od Rišnjana i ranjeni, pa su se morali vratiti.¹⁸

Dubrovačka vlada poručivala je svojim predstavnicima u Carigradu da bi bilo dobro protiv Omer-age dobiti i hatišerif. Nove emre protiv »zlića« trebalo je na Porti zadobiti na osnovu hudžeta novskog kadije. Vlada je u Carigrad slala i pismo Bega Madićagića (?) iz Risna, u kome su bila zabeležena imena nekih »zlića«. Izvršenje Portinog emra o Omer-aginom pogubljenju nije izvršeno, jer

¹⁶ Isto, № 2212/39.

¹⁷ HAD, Lett. Lev. LVI, 102, 103—3', 121', 123' (25. VI 1656, Carigradu).

¹⁸ HAD, Lett. Lev. LVI, 73', 74', 75, 80', 85' (5. II 1656, u Sarajevo), 91 (20. II 1656).

je bosanski namesnik tražio suviše veliki dar. U tim dokumentima Alaga Šabanović je ostajao po strani, mada je sa »zličima« učestvovao u poharu Vitaljine.¹⁹

U to doba, međutim, on nije mirovao. Dubrovačkim podanicima sa Plata odveo je 200 grla sitne stoke. Ovu je potom noću oterao u pust prostor iznad Ljute u Župi, pa ju je ujutru počeo ukrcavati na jednu barčicu. Neki vlasni iz Slivnice došli su u Plat i obavestili su seljake gde im je stoka. Deo ove vlasnici su uspeli da povrate. Nisu se usudili da uđu u borbu, plašeći se da im Novljani u drugoj prilici ne popale kuće. Verovatno su prilikom te akcije ugrabljeni tri sina neke konavoske porodice koji su odvedeni na prodaju kao roblje. Uzalud su dva meseca kasnije sandžak-beg, mostarski muftija, trojica kadija i čak 3.000 ljudi dolazili u Gacko, gde se Alaga krio, jer je ovaj odatle utekao i sa 80 »zliča« zatvorio se u svoju kulu u Novom. Njemu su u Novom pritekli u pomoć drugi »zličići« i uopšte svi ljudi protivni sandžak-begu, pa i Omer-aga. Oni su se svi grupisali i među njima je bilo i ranjenih »zličića«.²⁰

Praktični dubrovački trgovci počeli su se snalaziti na taj način što su stali obezbeđivati zaštitu Novljana ili drugih Turaka pri dovozu robe sa Istoka, odnosno u odvoženju iz Dubrovnika u Tursku. Senat je (19. maja 1656) zabranio takvo traženje pokroviteljstva, a u stvari priznanje nasilja Novljana, određivši kaznu od 500 dukata za prestupnike i gubitak sve tako prenesene robe.²¹

Dubrovačka skela zbog delatnosti »zličića« bila je napuštena, pa se čak ni so nije prodavala, s obzirom da je neke vlahe koji su se vraćali sa solju onlićkao Omer Galiotović. Dubrovačka vlada je skretala pažnju poklisarima u Carigradu da treba da odu kaimakamu na Porti i da mu ponovo referišu o Omer-agi Beozadiću i Alagi, napominjući da će najveće štete od njihova naopakog rada ipak pretrpeti sultanova hazna, u koju ne pritiče ni trećina dobiti od prodaje soli na Pločama. Kod krajišnika koji se još krajem maja bavio u Gacku vlada je preko svog dragomana Marka Meleia insistirala da unuti svoje sejmene u Ljubomir, svakako ne bi li potisnuo »zličića«.²²

Sredinom juna na Porti se pojavio Arslan Čehaja iz Novog, po poslu za koji ga je slao Hadži Hasanović. Čehaja je bio sinovac (sestrić) Omer-agin, bio je uvršten u sultanov emr kao zločinac i sam je pričao dubrovačkim poklisarima kako je trebalo da učestvuje u poduhvatima »zličića«. Osuđivao je Omer-agino razbojništvo i

¹⁹ Isto, 92 (pismo u Carigrad, 23. II 1656), 93—3', 100 (28. III 1656).

²⁰ Isto, 93' (3. III 1656, u Sarajevo), 99 (8. III 1656, u Sarajevo), 123' (25. V 1656, u Carigrad).

²¹ HAD, Cons. rog. CVII, 33'—4 od 19. V 1656.

²² HAD, Lett. Lev. LVI, 124' (25. V 1656, u Carigrad), 126' (27. V 1656, M. Meleju u Gacko).

rad Avdibegovića i njihovih saučesnika, smatrajući da bi se upravo na Porti mogao naći način da se uzapćena dubrovačka roba vrati vlasnicima. Njemu nije ni vlas pala sa glave što je samo pre nekoliko meseci na toj istoj Porti najteže kvalifikovan. Govorio je o nekom arzu, koji je potvrdio Topal-paša, a u kome je bilo odvratno neistinitih stvari; dodao je da ne spada u red ljudi koji u takvim slučajevima vade arze i mahzare. On je na Porti, navodno, radio da dobije emr o agaluku. Poklisari su se opravdano plašili da nije došao u interesu svog Omer-age, da bi prosuo klevete o vezi Dubrovčana sa mleiačkim hajducima.²³ Vlada se odmah raspitala kod prijatelja u Novom pa je dobila obaveštenje od Hadži Stanovića. Na osnovu njega poručila je poklisarima na Porti da traže da se Arslan ćehaja liši slobode, jer da nije važno pismo kojim ga je preporučio Hadži Hasanović.²⁴

Tražeci u Sarajevu da se izvrši sultanov ferman o »zlicima«, dubrovačka vlada je pisala svom poklisaru Nikoli Ranjini da saopšti paši da »zlici« nisu ni dizdari, ni starešine, ni age nego »prezren narod«; uzalud su paši, koga su inače lepog ledali, gospari poručili da je reč o drumskim razbojnicima i ubicama. Očigledno je da je bosanski namesnik znao da se iza izvršioca nedela nalaze i mnogi funkcioneri i značajni feudalni elementi važne tvrđave Novoga. Sve ono što je beglerbeg bio spreman da učini bilo je da je u Novi poslao svog ćehaju, Ahmet-agu.²⁵

Sredinom juna Omer-aga Begzadić sa 40 svojih i Alaginih »zlica« na Bijelom Dolu više Slanog zaustavio je i razbio ogroman karavan od 1.500 konja, koji je išao iz Sarajeva i Mostara i u kom je pored trgovaca i kiridžija bilo i 200 sarajevskih i mostarskih sejmena. Mnogi sejmeni su bili pobijeni, a većina je utekla, ne želeći da brane transport i da se biju. Omer-aga je izjavio »da je njegova strada«, pa neka Dubrovčani šalju harač na Portu. Poručio je: »Hoću ga ugrabiti zaistinu.« Čekao je pašine sejmene. Imao je prijatelja na Ljubomiru, koji su ga obavestavali o stanju na drumu. Oko 10. jula trebalo je da bude u Novom, na svadbi. Smatrao je da za to kratko vreme Dubrovčani nisu u stanju da pošalju harač i plate sejmene. Pre odlaska na ćerkinu svadbu Begzadić je po glasniku pretio Mostarcima da se ne usude da prenesu terete dok se on ne vrati; poručio je da će prekršiocu njegove zabrane biti pobijeni od ljudi koje ima ne samo na Bijelom Dolu nego i drugde. Krajem maja oteta je i jedna dubrovačka govedarica, koja je u pratnji nekog Ciganina, sprovodila volove Alage, sina Kurtbega

²³ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXXIX, № 2212/29 (Carigrad, 19. VI 1656).

²⁴ HAD, Lett. Lev. LVI, 108'—9 (8. VII 1656, u Carigradu).

²⁵ HAD, Lett. Lev. LVI, 114' (8. VI 1656; gente abietta), 152' (17. VI 1656, Ivanu Ranjini u Sarajevu).

Babovića iz Novog; ona je 20 dana držana u trebinjskoj kuli Jusuf-bega Babovića, a potom ju je Jusuf prodao.²⁶

»Zličići« nisu zazirali da se pojave i pred funkcionerom provincijskih vlasti. U poslednjoj dekadi juna, na primer, Rišnjaniin Bego Hadžalić došao je hercegovačkom sandžak-begu u Gacko sa 85 osoba, koji su bili sve sami pljačkaši i razbojnici, poznati po otimanju robe dubrovačkih trgovaca. Uvek je u letnjoj krajišnikovoj rezidenciji bilo ljudi iz Alagine i Omer-agine kompanije, tako da sandžak-beg nije bio u mogućnosti da bilo šta radi protiv pomenutih glavešina, koji su se povukli u Novi. Da su se kolovođe nalazile na svojim čiftlucima, prema mišljenju dubrovačkih malovećnika, oni bi bili lako uhvaćeni. Uostalom, sam Alaga je ispalio arkibuz (puška široke cevi) na sandžak-begovog barjaktara, a da se preko toga prosto prešlo. Krajišniku je rečeno da je Alaga umešan u sva razbojništva, ali je on na to samo obećavao da će mu doći glave. Kad je zaželeo da ima dobar šator, red je bio da mu dubrovački dragoman ispuni želju; dubrovačka vlada je pri tome poručila da kupi šator koji je krajišnik namerkao, ali da pazi da nije iz plena Alage Šabanovića.²⁷

Novski »zličići« držali su u rukama i efektivne banjalučkog Turčina Rizvana, koji se preko prijatelja u Sarajevu Hadži Halila interesovao u Dubrovniku šta je sa njegovom imovinom. Slučaj je izazvao Banjalučane, pa je neki Mehmed-aga iz Banjaluke sa sejm-nima očekivan u gradu pod Srđem da preuzme osiguranje karavana u pravcu Bosne. Dubrovačka vlada je skretala pažnju da na drumu preči opasnost od mnogih sultanovih neprijatelja, kao što su mletački hajduci ili ljudi Omer-bega Begzadića, obavestavajući Sarajevo da se u Bijelom Dolu još drže »neki poturi i vlasici«, i to čak njih 1008, pod zapovedništvom Omer-aginog subaše.²⁸

Avgusta 1656. godine kao sprovodnik karavana iz Sarajeva u Dubrovnik bio je određen Mostarac Mustafa-aga Vojo, jedan od pašinih agalara. U Dubrovniku je prihvaćeno da on pri povratku primi da prati republičin tribut sultanu. Mostarac je, pre svega, želeo da pazi na interese svog ortaka Hadži Alije iz Sarajeva. Tim konvojem je, izgleda, trebalo da putuje i bosanski paša, koji je potom želeo da preko Konavala dođe u nemirni Novi. Dubrovački gospari su opominjali pašu da ne ide u osinjak, gde pašuju »zličići« i gde se prema njemu neguje mržnja, nego da ostanu u Konavlima i da otuda uređuju poslove u susednoj tvrđavi. Mustafa-aga Vojo

²⁶ HAD, Lett. Lev. LVI, 128'—9 (4. VII 1656), 151'—2 (19. V 1656). — Na Bijelom Dolu sedeo je Omer-aga već u prvoj dekadi juna, te Dubrovčani nisu mogli poslati harač. Za njega je pisano Meleju u Gacko da »razbija pute« (Isto, 137' od 11. VI 1656).

²⁷ HAD, Lett. Lev. LVI, 153'—4 (1. VII 1656, u Sarajevo), 165—5' (4. VII 1656, Meleju u Gacko).

²⁸ HAD, Lett. Lev. LVI, 161' (15. VII 1656, u Sarajevo), 176' (4. VIII 1656, alcuni poturi et Morlachi).

je sa 70 sejmena prispeo na Ploče pred Dubrovnikom 19. avgusta izjutra. Primljen je u audijenciju u Malom veću, gde mu je uručeno pismo pašino s naredjenjem da prati transport u kome će biti poklisari s tributom i jedan trgovački karavan, a da prethodno treba da posreće Omer-aginog zapovednika Mislimovića na Bijelom Dolu i da njegovu glavu ponese bosanskom paši, već prema hudžetu ljubinjskog kadije. Naknadno mu je stavljeno u zadatak da od Omer-age Begzadića oslobodi kramara Duku, poverljivog dubrovačkog čoveka. Aga iz Mostara je čak davao obećanja da će srediti i Novljane, tj. da će izvršiti naredjenje protiv novskih haramija »zlića«. No već poslednjih dana avgusta gospari su zaključili da od kažnjavanja »zlića« neće biti ništa.²⁹

Za vreme poznog leta i jeseni 1656. godine stvar se na drumovima Hercegovine smirila, i to izgleda tako da pljačke nije bilo, jer nije bilo ni iole značajnijeg prometa. Kad je trgovinski saobraćaj meseca decembra opet krenuo, ponovo je došlo do drumskih otimačina. Stradali su neki grčki trgovci koji su se preko Hercegovine uputili svojoj kući. Presretanje su izveli ortaci Fejzulah-age, Ibrahim-age Redžepagića i, razume se, u takvim prilikama nezamenjivi Omer-aga Begzadić i Alaga Šabanović. Samo osam otetih balavunenih tkanina paranguna vredelo je više od 5.000 dukata. Posle tog poduhvata »zlići« su ostali nekažnjeni, pa su takve mogućnosti lake zarade i postupci vlasti, koje su im omogućavale, zarazno delovali na ostale Novljane, i to obuhvatajući ne samo age nego i one sitnije, sve do Cigana. Koncem avgusta Omer-aga Begzadić i Alaga Šabanović sa 40 druga, dakle već potpuno sjedinjeni i udruženi, napustili su Novi i vratili su se u svoju drumsku bazu u Bijelom Dolu. Tu su od njih stradali neki grčki trgovci koji su pošli iz Slanog u pravcu Ljubomira, na putu za Dragomeste (oblast Patraskog zaliva). Alaga je čak blizu Bijelog Dola, na samo pola sata od dubrovačke granice, sagradio kulu.³⁰

Tokom januara 1657. godine dvojica prvaka »zlića« pokušavali su da ostvare izvestan kontakt s Dubrovnikom. Alaga je po običaju pisao, i to iz Novog. Omer-aga je nameravao da se spusti na Ploče pred Dubrovnikom, no Senat je odlučio da mu se uputi jedna osoba s porukom da ne dolazi. Veće umoljenih je u isto vreme (24. januara) zabranilo izvoz robâ u pravcu Istoka, izuzimajući, prirodno, cmina, kao predstavnika strane države. Bilo je to svakako u vezi s nekom privremenom zabranom turskih vlasti, ali i najefikasniji način borbe protiv »zlića«, jer je njihova bespo-

²⁹ HAD, Lett. Lev. LVI, 180—0' (20. VIII 1656, poklisaru u Nevesinje ili Zagorje), 185' (19. VIII 1656), 186—6' (20. VIII 1656), 189, 195 (29. VIII 1656, u Carigrad; neki su došli iz Sarajeva, ali ništa od kažnjavanja »zlića«).

³⁰ HAD, Lett. Lev. LVI, 211 (26. XII 1656, poklisaru kod hercegovačkog sandžak-bega), 213 (28. XII 1656, poklisaru Sorkočeviću i Prokuliću u Carigrad).

slica značila i njihovo izgladnjavanje i rasipanje.³¹ Alaga je na to sa svojim »zličima« načinio busiju da otme dubrovački harač, zajedno sa poklisarima.³²

Osmoga marta Marko Pucić, poklisar upućen novom paši u Sarajevu Sejdi Ahmetu, opširno je upoznao novog beglerbega sa svim nasiljima novskih »zliča« i zatražio da se izvrši smrtna kazna, koju je sultan naredio svojim ranijim fermanima. Paša je obećao da će za svega nekoliko dana lično poći za Novi i da će svi prestupnici iskusiti njegovu pravdu. Razgovori bi bili potpuno prazni da Pucić nije uspeo da pašu nagovori da bar izda naredbu o ukidanju zabrane trgovine turskih zemalja sa Dubrovnikom. Sejdi Ahmet-paša nije mogao krenuti prema Boki Kotorskoj, jer je pošao da intenzivira vojevanje protiv Mlečana na dalmatinskom ratištu. Tek posle toga, krajem avgusta digao se sa 6.000 ljudi da kazni prekršioce reda u Hercegovini. U Novom je nastala panika, jer se niko pred prestrogim pašom nije osećao neporočan i bezbedan. »Zličići« su se razbežali i posakrivali po brdima, a Alaga Šabanović je nestao u vojsci Ali-paše Čengića pod Kotorom. Za njima je »Vitez« (Sejdi) poslao poturu od 300 boraca, a Alagu je ucenio sa 500 dukata. Predstavnici novskih prvaka izašli su da se poklone pred njim još u Bileći, darujući ga sa 9.000 talira, što je predstavljalo njihov godišnji dohodak. Odmah zatim saznalo se u Dubrovniku da su mu zulumčari obećali 15.000 talira, ako ih poštedi. Veliki dar paša je očekivao i pri prolazu kroz dubrovačku teritoriju. Tu je dobio samo 2.000 a očekivao je 10.000 dukata. Naknadio se delimično na taj način što je dubrovačke seljake dobro odrao da bi prehranio svoju vojsku. Dubrovački poklisari su mu izašli u susret i obavestili ga da je u doba njegovog prethodnika Sulejman-paše rešeno na divanu u Sarajevu, u prisustvu mule i 18 kadija, da su Novljani krivi i da ih treba kazniti. Po njihovom mišljenju, tu je odluku trebalo samo ostvariti.³³

Još dok se Sejdi Ahmet-paša nalazio u Bileći, Republika mu je ponudila po 2.000 talira za glavu Omer-age Begzadića i Alage Šabanovića.³⁴ Za njih kao drumske razbojнике rečeno je da su krivi za hiljadu života. U to vreme dubrovačka vlada je iskreno verovala da će novi paša svojom pravdom i razboritošću iskoreniti haramiluk i zločine koji su činjeni dubrovačkim trgovcima na sa-

³¹ HAD, Cons. rog. CVII, 145, 145', 145', 148, 148. — Meseca januara novi bosanski paša Fazli poslao je u Novi 600 janičara, plašeći se mletačkog napada (ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, filza 376, № 77, 22. I 1656. m. v.).

³² HAD, Lett. Lev. LVI, 222, Marku Đ. Puciću u Sarajevo 15. II 1657.

³³ R. Samardžić, Odnosi Bosne i Dubrovnika od 1656. do 1662, Godišnjak Istorijškog društva BiH VIII (1956), 95—6, 101, 104; Lett. Lev. LVII, 16' od 6. X 1657. — Omer-age je još prve sedmice septembra bio u Novom [ASMM XVII s, sv. LXVIII, № 2090/18 (poklisarima u Nevesinju 7. IX 1657)].

³⁴ HAD, Cons. rog. CVII, 262'—3.

braćajnicama.³⁵ Zanimljivo je da je dubrovački Senat korigovao svoje uputstvo poklisarima u umerenijem smislu. Čak se u jednom momentu verovalo u Dubrovniku da paša neće prelaziti preko Konavala, te je poslanstvo određeno da izađe pred pašu, dobilo nalog da ide u Novi. U doba pašino boravka u Novom novskim čorbadžijama bilo je dozvoljeno da iz Dubrovnika izvezu pirinča.³⁶

Sejdi Ahmet-paša rušio je kule neposlušnika po južnoj Hercegovini, ali ih nije palio, nego je prethodno odnosio sve što je bilo u njima od vrednosti, od zlata i oružja do odela i žitnog zrna. U Trebinju je oborio kulu rudinskog vojvode Omera Kočića, koji je inače bio dubrovački prijatelj, a iz kule Omera Galiotovića izvukao je arkibuze i druge stvari od vrednosti. U Novom je porušio i opljačkao dve kuće, od kojih je jedna bila Alagina. Represivne mere najizrazitije je preduzeo prema Omer-agi Begzadiću, za koga je smatrao da je zaista preterao: oduzeo mu je zapovedništvo nad novskim azapima i zijamet koji je uživao za tu zapovedničku službu, pa je taj položaj poverio njegovom sinovcu, koji je, prema mišljenju Dubrovčana, bio još veći zločinac od Omera-age.³⁷ Alaginu kulu između dubrovačkih međa i Bijelog Dola nije porušio, mada je ona podignuta u doba uzurpacije i nereda.

Početak novembra Alija Begzadić, novski kapetan, poslao je Republici na dar stoke i sira, na što mu je dubrovačka vlada uzvratila uzdarjem od 190 dukata, a novskom kadiji darom od 13 dukata. Mesec dana kasnije kadija se nalazio na dubrovačkoj teritoriji da primi »pomoć«, tj. mito.³⁸ Time je izgledalo da se vraća nekadašnje stanje relativno normalnih odnosa između Novog i susednog Dubrovnika.

Posle svog boravka u dubrovačkom susedstvu, Sejdi Ahmet-paša gajio je neprijateljska osećanja prema škrtim i nadmenim Dubrovčanima i bio je spreman da pomaže njihove protivnike, delimično i one iz redova »zlića«. Krajem aprila 1658. vlada je javljala poslanicima koji su išli na Portu sa tributom da je Omer-aga Begzadić nekom bujuruldijom bosanskog paše uspeo da se sa svojim zulumčarima ponovo postavi u Bijelom Dolu. Upravo toga meseca presreo je neke Dubrovčane i hteo je da ih ubije, pošto im je oduzeo novac. Dubrovačka vlada je izračunala da je on svojim razbojništvima oduzeo trgovcima raznih naroda oko 60.000 dukata. Sa upadom peraških hajduka preko Risna na dubrovačku

³⁵ HAD, ASMM XVII s, sv. LXVIII, № 2090/18.

³⁶ HAD, Cons. rog. CVIII, 20—2' (31. VIII 1657), 29' (12. IX 1657), 22'—3 (3. IX 1657), 27 i 31, 33 (17. IX 1657). — O početnim razgovorima: ASMM XVII s, sv. XCI, № 2234/43, Nevesinje 5. IX 1657. — Ponudu sa po 2.000 dukata od glave Omer-agine i Alagine ponovio je predstavnik Republike za vreme prolaska kroz Konavle (HAD, Lett. Lev. LVII, 4' od 21. IX 1657).

³⁷ R. Samardžić, Odnosi, 205.

³⁸ HAD, Cons. rog. CVIII, 58 (8. XI 1657), 74' (30. XI 1657). — Početkom 1658. godine bio je obdaren i Novljanin Daut-beg Sulejmanović (Isto, 89').

teritoriju, digli su se na noge i svi preostali »zličići«. ³⁹ Dubrovčane pa i Novljane zabrinjavalo je to što su se oko bosanskog namesnika počeli da kupe nitkovi svih boja i vrsta, pa i oni koje su oni dobro poznavali kao napasne parazite. Smatralo se da mu se ipak jedino nije priklonio Omer-aga Begzadić, koji je, ozlojeđen i neobuzdan, arkibuzom u Trebinju ubio svog sinovca Arslan Čehaju, zato što mu je preteo službu dobijenu od kapudana mora da vlada nad rajsovima regije i zijamet u vezi s tim. Na to je paša poslao ljude da ga uhvate. Pošto je usmrtio tri svoja gonitelja, poginuo je i sam. Njegovu likvidaciju paša je od Dubrovčana naplatio za obećanih 2.000 talira. ⁴⁰ Ova činjenica nije značila da je Sejdi-paša promenio držanje prema Republici, jer kad je janičarski čorbadžija Novog oduzeo od ulcinjskih gusara dubrovačko roblje i oslobodio ga, paša je zatražio da čorbadžiji oduzme službu a sam mu je zapretio da će mu, kad ga nađe, otkinuti glavu. ⁴¹

Alaga, pak, 8. oktobra, usred bela dana, je upao u dubrovačku Župu zajedno sa novskim zlikovcima i pašinim buljubašom. Pljačkali su i kmetske kuće, i vlasteoske vile i crkve, oduzimali, gospama odelo i nakit, silovali žene i to ne samo u domovima nego i nasred puta, pobili su veći broj ljudi, čak i sasvim malu decu, jednu devojkicu su isekli na komade, trudnice su maltretirali tako da su mnoge pobacile. Najzad, sobom su povelili i jednog vlastelina, Kabogu i jednog dominikanca. ⁴² U ovoj pohari učestvovali su i Omer Galiotović i neki iz Risna i Trebinja. Posle se plen danima razvlačio po trebinjskim kulama, novskim kućama i vlaškim domovima ili su bolji predmeti izloženi prodaji. Dubrovačka vlada zatražila je od hercegovačkog sandžak-bega da organizuje istragu (teftiš). ⁴³

Držanje većine Novljana za vreme ove svirepe pohare bilo je dobro. Prvaci grada su odmah pisali dubrovačkoj vladi i prali ruke od tog sramotnog nasilja. Kad su novske age Mustafa Hadžihasanović i Daut Sulejmanović, vodeći 200 vojnika, susreli kod Bileće Sejdine saradžije i Alaginu družinu, i kad im je saopšteno da treba da im se priključe u pohodu na Župu, oni su tajno poslali kurire u Dubrovnik, da ga obaveste o onome što predstoji. Nedelju dana posle tog haranja sastavljeno je zvanično pismo čorbadžija, janičarskih aga, aga, starešina i celog džemata (naroda) Novog, u kome su se ogradili od nedela. ⁴⁴

Uhvaćeni dubrovački vlastelin u Župi, go i bos, mrcvaren do iznemoglosti, doveden je u Sarajevo, gde ga je paša oslobodio tek

³⁹ HAD, Lett. Lev. LVII, 56 (25. IV 1658), 65—66' (7. VI 1658).

⁴⁰ Isto, 85' i 106'; R. Samardžić, Odnosi, 116.

⁴¹ HAD, Lett. Lev. LVII, 42—44, 125—31, 138—41; Cons. rog. CIX, 38 (23. XI 1658), 66; R. Samardžić, Odnosi, 116.

⁴² HAD, Lett. Lev. LVII, 98' (9. X 1658), 100; R. Samardžić, Odnosi, 117.

⁴³ HAD, Lett. Lev. LVII, 109, 111, 113. — U pohari su, navodno, učestvovali i Turci iz Mostara i Gabele (Lett. Pon. XXII, 154' od 26. X 1658).

⁴⁴ R. Samardžić, Odnosi, 117—8.

kad je, prodavši celo imanje, skupio 2.000 dukata za svoj otkup. Iako je imao sultanov nalog da Alagu liši života, Sejdi Ahmet-paša mu je dozvolio da dođe u Sarajevo i da mu uz skut pije vino. U takvim uslovima dubrovački poklisari bili su ovlašteni da na Porti izjave, odgovarajući na eventualna sumnjičenja za vezu svojih zemljaka sa mletačkim hajducima: »Hajduci su najvećim delom sultanova raja, koja je ustala protiv njega zbog zuluma i nasilja Novljana i drugih zulumčara, pa i samog Sejdi-paše.«⁴⁵

Posle pohare Župe, početkom 1659. godine, postavilo se pitanje odbrane Vitaljine prema Novom. Odbranu je trebalo preduzeti i zbog Mlečana koji su u više navrata pokazali želju da koriste Vitaljinu u pokušajima opkoljavanja i zauzimanja Novog. U odbrambenim pripremama spadalo je i naređenje knezu i kapetanu Konavala da se zabrani mletačkim hajducima da sa barkama pristaju uz obalu, da prolaze preko dubrovačke teritorije u odlasku u Hercegovinu i da se odatle vraćaju sa plenom i robljem. Kad se upravo u to doba dogodilo da su hajduci na toj teritoriji uhvatili nekog janičara iz novske straže, njegovi drugovi i »zlići« pretili su da će ugrabiti dubrovačkog nobila Zamanju koji se službeno nalazio u Vitaljini; jedva ih je od toga odgovorio čorbadžija. Čorbadžija je bio glavni dubrovački oslonac i kod jednog drugog ubistva Novljanina, koje se odmah zatim ponovo dogodilo u Konavlima.⁴⁶

Iako je posredno uticao preko svog buljubaše u pohari Župe, kad se javio čauš sa Porte sa emrima o tom slučaju, Sejdi Ahmet-paša je dao da se dva zulumčara pogube u Sarajevu, a 4. februara, u prisustvu novskog kadije, jedan od njih usmrćen je na Pločama pred Dubrovnikom. To je bila poslednja Sejdijeva intervencija u pitanju »zlića«, s obzirom da je premešten na novu dužnost.

Od novog bosanskog namesnika, Melek Ahmet-paše, Dubrovčani su odmah zatražili da sprovede emre o hvatanju i pogubljenju Alage, kome su na dušu stavili hiljadu života. Kad je novi paša pošao da obiđe Neretvu, pokazan mu je arz ljubinjskog serdara o upadu »zlića« u Konavle. Sredinom maja pokrenuta je akcija o novom svedočenju (i o mletačkim naoružanim barkama), u kojoj su, uz darove, angažovani dva brata Sulejmanagića, Fejzulah-aga Šabanović i Mustafa-aga Hadžihasanović. Sa svedočenjem o nedelima Alage Šabanovića išlo je vrlo sporo na divanu bosanskog beglerbega, tako da je do njega došlo tek novembra 1659.⁴⁷ Ono, u stvari, i nije bilo potrebno, jer je već bilo više emra sa Porte o utvrđenoj krivici, s nalogom da se likvidira.⁴⁸ I novi namesnik

⁴⁵ Isto, 134, 131.

⁴⁶ HAD, Lett. Pon. XXII, 168'—70, 179—81'. — Odgovor Senata na pitanje čorbadžije novskih janičara (Cons. rog. CIX, 66' od 10. I 1659).

⁴⁷ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXI, № 2126/156; Lett. Lev. LVII, 164' (18. IV 1659), 186'—7' (17. V 1659), 237'—8 (3. XII 1659, Carigradu).

⁴⁸ HAD, ASMM XVII s, sv. LXVIII, № 2080/1 (8. XI 1659, Ričardi za Bosnu).

svakako je odmah uvideo da će se zameriti lokalnim faktorima u pašaluku ako bude hteo da slisti jednog domaćeg sina, s čijim su se postupcima vrlo mnogi solidarisali. Zato je ostalo da se oteže, ne bi li se dobilo u vremenu i ne bi li nastao kakav nov pohod, opravdanje ili pogodan trenutak za egzekuciju.

Pre toga, u leto iste godine, došlo je do incidenata između Dubrovčana i Novljana. Najpre su se Dubrovčani žalili na Mustafu Omurovića da je sa naoružanom družinom upao u Vitaljinu. Sredinom septembra došao je u Novi pandur-baša Murat Subašić s optužbama o dubrovačkom jatakovanju s mletačkim hajducima koji su na dubrovačkom području uhvatili jednog pandura sa Pandurice na dubrovačkoj međi; jedva je njega i njegove drugove sprečio janičarski čorbadžija da u zamenu za svog druga ne hvataju dubrovačku čeljad. Kad je jednovremeno na dubrovačkom zemljištu izgubilo život nekoliko ljudi age Mustafe Hadžihasanovića, inače dubrovačkog prijatelja, u Novom je sve bilo u znaku pobune.⁴⁹ Nove, ali veće ispade možda je onemogućila kuga koja je iz Albanije prenetu u Novi.

Krajem 1659. godine došao je konačno red i na Alagu Šabanovića. On se te jeseni nalazio u vojsci bosanskog beglerbega u Banjaluci ili u Gradiški. U glavni grad Bosanske krajine dubrovačka vlada uputila je dragomana Marina Popovića da se starom »zliču« dođe haka. Sredinom decembra stiglo je sultanovo naređenje o njegovom pogubljenju i Popović je bez velike buke zatražio Alaginu glavu. Paša, pokrenut obećanim darovima, bio je spreman da izvrši strogi nalog, pa je uhapsio Alagu. Potom su nastale teškoće, da se Popović više morao brinuti o svojoj nego o njegovoj glavi. Alaga je bio junak sa mnogo rana, i takvog krajišnika bosanske age nisu dale da se pogubi, tim pre što su njegovu smrt tražili kauri. Novi paša se manje plašio da uđe u krv koliko su ga žuljali zlatni cekini. Novac je nađen kod jednog Jevrejina u mestu. Isplaćen je tek kad je jedne noći sredinom decembra Alaga zaista u tamnici udavljen. Svršivši posao, Popović se provlačio kroz zasede i bežao od uhoda, naročito dok se probijao da se dokopa Slanog.⁵⁰

Alagina smrt potresla je tursku Boku i neugodno je odjeknula u celoj Hercegovini. Početkom januara 1660. čak ni Alagina braća Omer i Fejzulah nisu znali da li da poveruju glasinama. Jedan član mostarske muslimanske porodice Vojo konačno je uklonio nedoumice, javivši da su Alagu Dubrovčani posekli svojim velikim blagom i da ne bi bio pogubljen da se išlo na sud. Brat Fejzulah, došavši iz Trebinja, govorio je o Alagininim dušmanima ne samo među kaurima nego i među Turcima. Janičarski čorbadžija zauzda-

⁴⁹ R. Samardžić, Odnosi, 152.

⁵⁰ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXI, № 2126/156; R. Samardžić, Odnosi, 160—1.

vao je Novljane, tvrdeći da se careva reč mora ispuniti. Dubrovčani su imali sreću da su peraški hajduci ponovo zaigrali krvavo kolo, pa su se bes i osveta zbog udesa preneli na njih. Četvrtog marta na Kumboru došlo je do žestokog okršaja u kome umalo nije izgubio život jedan od Šabanovića. Incidenata je, ipak, bilo i na dubrovačkoj strani. Već dan kasnije, petog marta, hajduci su zaplenili jednu od nekoliko novskih fusta, i to pri plovidbi ka Cavtatu. Odmetnici u Novom, uopšte, od 1660. godine manje upadaju u dubrovačko susedsko zemljište i ređe presreću karavane, nego sreću traže na morskim širinama.⁵¹

Sredinom juna 1660. iz Novog je prebačeno u Donju Vitaljinu pismo koje je javljalo da se jedna nova lađa u Ulcinju priprema da isplovi, kako bi ljudi na njoj plenili Vitaljinu.⁵² U Ulcinju je zaista bilo te jeseni dubrovačkog roblja u rukama Sulejmana Bjelalića, Novljanina. Vlada je tada najviše bila na vezi sa janičarskim čorbadžijom, koga je darovala i od koga je preko posebnih ljudi primala tajne poruke. U prvoj polovini avgusta i krajišnik je preko Konavala došao u Novi.⁵³

Od Alagine pogibije novski »zličići« se nisu ustezali da udare i na predstavnike turske vlasti. S proleća 1661. godine oni su, sasvim kao mletački hajduci, ubili jednog agu bosanskog paše na Ljubinju, opljačkali mu blago i preuzeli mu družinu. Uzalud je hercegovački muselim pozivao na odgovornost novskog kapetana, kadiju i janičarskog čorbadžiju, preteći da će štetu naplatiti iz njihovih dohodaka, ako se zločinci, koji su se sklonili izvan grada, ne pokore zakonu. Novljani su zazirali samo od dolaska velike carske vojske u njihovu Boku. Vesti o takvim mogućnostima primali su od prijatelja i iz Mostara. Oni bi jedva dočekali priliku, nastalu u Neretvi, Popovu ili na drugim stranama, da se dubrovački susedi optuže zbog šurovanja sa hajducima. Novske starešine jedva su uspele da zadrže tamošnje Muslimane u njihovoj ogorčenosti na Dubrovčane. Kad su mletački hajduci preko Župe preterali roblje iz Trebinja, od kuće Avdibegovića i ostalih, i kad su Župljani ubili dvojicu Turaka, nastala je prava pomama. Viku o odmazdi opet je presekao janičarski čorbadžija, govoreći da traži

⁵¹ Isto, 161—65, 154, 156. — Dubrovčani nisu bili iskreni kad su, krajem januara 1660. pisali generalnom providuru Dalmacije da su se Novljani zbog ubistva jednog njihovog prvaka pridružili mletačkim hajducima u robljenju dubrovačke države (Lett. Pon. XXII, 259—60, 28. I 1660). — Još krajem leta neki dalji Alagini rođaci svetili su se Dubrovčanima. Sulejman-aga Alašić i neki drugi novski »zličići« pobili su četiri dubrovačka trgovca kod Kamenog Brda u blizini Cernice (Lett. Lev. LVIII, 15—6 od 4. IX 1660).

⁵² HAD, ASMM XVII s, sv. LXXII, № 2127/112, VI. Bunić, knez Konavala 14. VI 1660. — Možda su bile iz Novog i »fuste de Turchi« koje se pominju 29. III 1660 (Lett. Pon. XXIII, 25').

⁵³ HAD, Cons. rog. CX, 99 (29. X 1660), 83—3' (25. IX 1660), 85' (28. IX 1660), 75 (7. VIII 1660).

sud za krivce i da ne može biti samosuda, da se svakako sudi dubrovačkim podložnicima i to zulumom.⁵⁴ Dubrovačka vlada održavala je dobre odnose, kao i ranije, i sa novskim kadijom, čiji su joj arzi, uvek uz pristojan dar, i dalje bili potrebni.⁵⁵

Sledeće godine bile su relativno mirne između Novljana i Dubrovčana. Stara generacija »zlića« postepeno je nestajala smrću, zbog starosti, rana ili stečenog bogatstva. Njihovo ranije presretanje karavana kroz Hercegovinu u punoj su meri preuzeli mletački i domaći hajduci. Uostalom, posle toliko godina rata, koji na ovim stranama nije išao u prilog Turaka, trebalo je zbijati snage za odbranu svoga grada. Čak i Dubrovčani su se u Veneciji, preko svojih poklisara interesovali da li Sinjorija misli da Novi opsedne i zauzme.⁵⁶ Kad je reč o Novljanima, više su u obzir dolazile njihove luste, nego njihovi zulumčari na kopnu. Ipak, u poslednjoj dekadi jula 1663. pretila je opasnost da 300 Novljana prodre i pljačka Zupu, s jedne strane, a Trebinjci preko Brgata, s druge.⁵⁷ Krajem 1663. godine poklisari na Porti, koja je boravila u Beogradu, dobili su zadatak da izvade emre protiv gusara iz Ulcinja, Santa Maure i Novog, koji su držali dubrovačke sužnje. Velikom veziru je trebalo, u vezi s optužbama o jatakovanju s mletačkim hajducima, izrecitovati staru maksimu da su hajduci sultanova raja, koja se odmetnula zbog zuluma »zlića« sa Neretve i iz Novog, a koju su Mlečani iskoristili da pljačka sve do Sarajeva.⁵⁸

Sa godinom 1664. nastaju novi momenti: u izvesnoj vezi sa Novljanima, i to posredstvom Zubaca ili i bez njih, protiv Dubrovčana su se stabilizovali nastupi Crnogoraca. Sredinom marta oni su se sakupili i potom krenuli ka Grahovu da bi opljačkali konavoska sela Mrcine i Stravču. Dubrovačka vlada je o tome obavestila turske vlasti, pominjući delatnost »zlića« iz Novog, a posebno novskog prvaka Glavovića protiv Dubrovčana. U instrukcijama poklisaru, novom krajišniku vlada je povezivala delovanje Novljana i Crnogoraca, izričito tvrdeći da su prvi podstakli druge. Crnogorci su zaista došli i kod žitelja sela Mrcine oduzeli 300 grla sitne i 30—40 glava krupne stoke. To je sve ostavljano u polog Begu Hadžialiću iz Risna i Glavoviću iz Novog, koji su ih pokrenuli i štitili. Crnogorci i njihovi protektori su zapretili da će, pored

⁵⁴ R. Samardžić, Odnosi, 168—70. — Nekad je do osvete dolazilo i kasnije. Na primer, januara 1663. pri prolazu kroz Konavle grupa od osam Turaka, među kojima su bile i tri age (Fejzulah Šabanović, Memo Kopic i Bosna Prentović) ubila je jednog Konavljjanina na drumu (Lett. Lev. LVIII, 166—6' od 27. I 1663).

⁵⁵ Arz je izdejstvovan maja 1661: HAD, Cons. rog. CX, 185'.

⁵⁶ Jedan primer raspitivanja: HAD, Lett. Pon. XXIV, 76 od 11. IV 1663, Mihru Šorkočeviću u Veneciju.

⁵⁷ HAD, Lett. Pon. XXIV, 119—9' (27. VI 1663), 122'—4 (30. VI 1663), 126'—7 (30. VII 1663).

⁵⁸ HAD, Lett. Lev. LIX, 40' (27. XII 1663), 45—6' (5. II 1664).

otimanja stoke, preći i na presretanje transporta s robom za Dubrovnik i iz njega. Na jedan protivrečan način ta delatnost se podudarala sa vršljanjem hajduka sa mletačkog područja. I u kasnijim porukama dubrovačke vlade ponavljalo se da od zulumčara iz Novog zavrbovani Crnogorci dejstvuju protiv Republike. Svojom reklamacijom kod krajišnika (u drugoj polovini maja) Dubrovčani su tražili da se obavi stroga istraga nad Glavovićem, Hadžialićem i nad Omerom Kočićem. Oko 10. juna Crnogorci i vlasii oko Novog udružili su se za novu akciju. Ovoga puta stradali su seljani u Vodovalji: odvedeno je 350 grla sitne stoke, jedna nevesta i neki mladić. Sa Crnogorcima su viđeni i Omer Mali iz sela Krušice i Bego Hadžialić.³⁹

U isto vreme Dubrovčani su se hercegovačkom sandžak-begu žalili kako se novski »zličii« udružuju sa gusarima iz Ulcinja i Santa Maure i da na moru hvataju dubrovačke podanike, tražeći da se ovi odmah oslobode.⁴⁰

Godine 1665. »zličii« nisu ulazili u dubrovački politički vidokrug niti u njihove knjige o prestupima koji se čine od ljudi iz vana.

U proleće 1666. godine dubrovački senatori ponovili su staru tvrdnju da su Crnogorci podstaknuti od strane zulumčara iz Novog, da stalno nanose štetu dubrovačkim selima i prete da će dubrovačke ljude razjuriiti. Zajedno sa Zupcima, Crnogorci su se pokvažili sa seljanima Mrcina, Stravče i Dube. Avgusta iste godine Zupci i Crnogorci napali su Stravču i Jasenicu i odveli preko 500 grla sitne i krupne stoke i odneli su sve što su po kućama našli a što se dalo poneti. Dubrovčani su posebno navodili da je Jasenica stradala jer su Crnogorce natukali braća Vukovići iz Zubaca, koji su bili pandurske starešine, neposredno povezani sa Novljanima. Gospari grada ispod Srđa zapazili su još jednu pojavu: vlasii iz Hercegovine pod imenom Crnogoraca prvih dana septembra, predvođeni od Omera Čaprovića, došli su u dubrovačka sela Višnjicu i Đurinić, te su odagnali veći broj stoke, a Omer je na smrt ranio jednog seljaka, kao što je to ranije učinio sa jednim drugim.⁴¹

Tokom septembra 150 Crnogoraca i Zupčana obnovili su pokušaj sa upadom prema Mrcinama. Koncentracija pred nastup izvršena je u Zupcima. Do stvarnog prodora nije došlo, mađa je dubrovačkih vojnika-plaćenika na tom sektoru bilo malo. Sredinom novembra Crnogorci su se ponovo sakupili u nekoj zubačkoj

³⁹ B. Hrabak, Upadi Crnogoraca na dubrovačku teritoriju u XVI i XVII veku, Istorijski zapisi (Titograd), br. 4/1978, 42—4. — O nastupanju Crnogoraca prema Dubrovniku vidi: G. Stanojević, Odnosi Venecije sa hercegovačkim, brdskim i crnogorskim plemenima od opsade Kotora 1657. godine do početka morejskog rata, Istorijski časopis IX—X, Beograd 1959, 215.

⁴⁰ HAD, Lett. Lev. LIX, 95—5'.

planini. Tu su bili i panduri u turskoj službi. U isto vreme Omer-aga Galiotović nekoliko dana pre toga posetio je Ljubomir, radi nekih svojih poslova.⁶¹

»Zličići« su te godine poslovali i posebno, bez Crnogoraca. Meseca maja Omer Galiotović i Omer Kočić oteli su robu iz transporta dubrovačkih trgovaca, pa su potom poslali dva dubrovačka podanika i ponudili zainteresovanim da dođu u Kočićevu kuću i otkupe uzapćene terete. U isto vreme, neki Novljani su u zajednici sa Ulcinjanima i onim iz Santa Maure hvatali po moru dubrovačke pomorce i putnike i pretvarali ih u sužnje.⁶²

Još početkom marta 1667. godine potknez Konavala L. Kaboga tvrdio je da zubačka hajdučka družina radi u saglasnosti s nekim Novljanima. Neposredan povod za akciju bio je raskomadani leš nekog Turčina, nađen kod sela Prijevora, ali sa turske strane. Odmah su inicijativom nekih Novljana pozvani Zupci da izvrše odmazdu. Već sutradan, 7. marta 70 naoružanih hrišćana nalazilo se grupisano u planini iznad Novog, s ciljem da u dve kolone napadnu dubrovačko područje na dva mesta — kod Prijevora i u Vitaljini. Sakupljeni su predstavljali Zupce koji su bili hajduci, praćeni od hercegovačkih vlaha i običnih Zubaca (koji nisu bili ni hajduci ni panduri).⁶³ U to vreme dubrovačka vlada se žalila u Jedrenu, na Porti, da tovari robe njenih trgovaca koje pljačkaju hajduci završavaju u Novom, gde stanuje jedan Turčin koji je dubrovački neprijatelj. Hajduci su razbili jedan karavan kod Bijelog Dola a novske lađe dejstvovala su na morskoj obali Župe. Hudžeti ljubinjskog i novskog kadije nisu imali snage.⁶⁴

Kad je 6. aprila 1667. zemljotres porušio veliki deo Dubrovnika i usmrtio pretežan deo njegovih stanovnika, više se dobre čeljadi našlo koja se pojamila dubrovačkim bogatstvom: Crnogorci, hajduci i neki Novljani. Tih dana došlo je do okršaja između Novljana i sto hajduka, kojom prilikom su poginula dva brata

⁶¹ B. Hrabak, Upadi, 44—5. O nastupanju Crnogoraca u grupama od 4 do 5 ljudi: ASMM XVII s, sv. LXXIII, № 2128/87 i 89 (27. IX i 16. XI 1666). — Zanimljiva je ova materijalizovana saradnja Crnogoraca s nekim Novljanima. U proljeće 1649. Crnogorci uz Nikšiće i neke druge Hercegovce bili su spremni da sa Mlečanima učestvuju u preotimanju Novog. U to vreme u Zadru se nije znalo ko su knezovi i druge starešine Crnogoraca, da bi im se poslao po komad tkanina na poklon. Ipak, još krajem te godine konstatovano je da se može osigurati trajnija saradnja sa Hercegovcima i Crnogorcima tek pošto se zauzme Novi (ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, filza 373, № 560 (Zadar 1. V 1649; № 602 (Zadar, 24. VII 1649), № 657 (Zadar, 18. XII 1649).

⁶² HAD, Lett. Lev. LX, 29 i 19' (5. i 26. VI 1666).

⁶³ B. Hrabak, Upadi, 45.

⁶⁴ HAD, ASMM XVII s, sv. LXXIV, № 2129/18 (7. III 1667); sv. LIII, № 1980/2 (Jedrene, 19. III 1667). — Ipak, juna 1667. dubrovački poklisar je pred bosanskim pašom u Novom priznao da su Novljani pre dubrovačkih vojnika poterali hajduke koji su razbili jedan karavan na putu za Dubrovnik, i to iznad samih Ledenica (ASMM XVII s, sv. 59, № 1967/1).

Glavović, 28 ih je živo uhvaćeno, a ostali su, bacivši oružje, pobjegli u Crnu Goru. Počev od jeseni 1667. saveznik Crnogoraca i čovek neposredno povezan sa Novljanima, Grujica Vuković, stalno je u Konavlima sa svojom družinom nanosio štete i izazivao razaranja.⁶⁵

Sredinom avgusta 1667, nekoliko nedelja posle posete Novom bosanskog paše, Bego Hadžialić je pošao prema Korjenicima da bi tamo noćio u nekom od sela a potom presreo pašin konvoj mula koji je dolazio od Gacka. Jedne večeri sedmicu dana kasnije, Omer Galiotović je upao u dubrovačko selo Broknicu i batinao ljude, tvrdeći da duguju 50.000 akči nekom Staniću, što on ima pravo da ubere.⁶⁶ Mentalitet brutalnosti, samosuda i rešavanja svega silom nije mogao da izađe iz onog kruga ljudi koji je stalno regrutovao nove »zličice« ili je Novljane kompromitovao da i dalje podražavaju metod sile.

Novljani se, međutim, nisu mogli tada dovoljno uplesti u zbivanja, jer su se i njihovi domovi zbog aprilskog zemljotresa u velikoj meri takođe nalazili u ruševinama. Nešto su u boljem položaju bili njihovi saveznici Zupci. Vođ ovih, Grujica Vuković, kao saučesnik Novljana u pljačkama na račun Dubrovčana, očigledno nije bio spreman da u svojoj kući dočeka pašine sejmene, poslate na zagovor gospara. U isto vreme, sredinom jula 1667. Zupci su uspeali da se infiltriraju među Ljubinjane, koje su poharali mletački hajduci, mada je među domaćim hajducima, čiju je jednu četu vodio Boško Vragolov, bilo momaka i iz Zubaca.⁶⁷

Situacija nastala trešnjom bila je nova ne samo za Dubrovčane nego i za Novljane. Zulumčarenje Novljana obnovljeno je već 1668. godine, ali ono od tada pa za dvadeset sledećih godina, sve do pada Novog u ruke Mlečana (1687), pokazuje i neke nove momente i osobenosti.

⁶⁵ B. Hrabak, Upadi, 45.

⁶⁶ HAD, ASMM XVII s, sv. 59, № 1967/8, 11, Novi 18. VIII i 22. VIII 1667.

⁶⁷ R. Samardžić, Borba za opstanak posle velikog zemljotresa 1667. g. Arhivska građa (1667—1670), Beograd, 1960, 162, 166—7.

Summary

»ZLICI« OF HERCEG-NOVI AND THE OPRESSION OF DUBROVNIK TRADE 1600—1667

Dr Bogumil HRABAK

The relations between Dubrovnik and Herceg-Novl show examples of solidarity and fiendship, but unfortunately, there are many more proofs of not only intolerance and envy, but even open hostility and hate. The attitude depended on the general position of the cities — Dubrovnik as a small sovereign state of aristocracy and tradesmen and Herceg-Novl as the bastion and an important part of the threatening and infidel Turkish Empire. Yet, Dubrovnik preferred this unpleasant neighbour to having the Venetian Republic, dangerous trade competitor and generally extremely egotistic rival settled at the entrance of the Gulf of Kotor. The citizens of Herceg-Novl conscious of their power started showing that they did not care for keeping good relations and that they would rather see the green flag and the crescent on the ramparts of Dubrovnik.

It is known that up to the recent time muslim states tolerated robbery along the borders justifying it by ideologic-religious reasons. The relations between the two cities were getting tense from the very beginning of the Turkish occupation as Herceg-Novl was becoming the shelter of the pirates from the other towns and then even its own ones; the city of St. Vlaho a trade and naval centre could hardly accept the presence of the pirates in the closest neighbourhood. In the 17th century the small Slav republic on the Adriatic slowed down its development while Herceg-Novl was caught by the general anarchy of the Empire. The robbery which characterized Herceg-Novl of that time was common in the cities and towns all over the state including the inland regions without the tradition of piracy.

The relations between the cities were getting worse since 1590—1591 after the attempt of Belgrade governer Einehan to take from Dubrovnik Konavli and other inland estates with the help of Herceg-Novl. In 1600 the inhabitants of Herceg-Novl and their allies Zupci started killing the subjects of Dubrovnik. The bad relations were getting even worse because the subjects of Dubrovnik Republic started robbing and killing the people of Herceg-Novl when they passed through Konavli, and the authorities of the Republic did not really try to stop the attacks of the outlaws passing across its lands from the territories of Venice to Herzegovina. When it could not develop into a trade port, through that was the intention of the central authorities (1482—1537), Herceg-Novl turned to piracy and from the 17th century to highway and border robbery, though it started returning to piracy after the death of the leading criminals Omer-Aga Begzadić and Alaga Šabanović and joined the pirates of Ulcinj and Santa Maura.

The relations along the border were particularly bad in 1630 when Dubrovnik apprehended the invasion of its lands not only by Herceg-Novl but also by the Paša of Bosnia who was returning from Herceg-Novl with his army. The good relations between Dubrovnik and Herceg-Novl were in

great danger when the Candiot War broke out, that is in January 1646. Yet, during the first years (to 1654) the conditions were tolerable. According to Dubrovnik authorities, the robbers from Novi constantly robbed the transports from Dubrovnik passing through Herzegovina and from 1649 to the earthquake in 1667 took the commodities the worth of which was estimated to 50 000 gold pieces. The highest rate of the robberies, as well as their violence, was reached in the period between 1655 and 1661 and there were cruel raids and robberies of the villages of Vitaljina, Župa and Konavli in the same period. Some other years were comparatively more peaceful (1652, 1653, 1662, 1663, 1665). The oppressors from Novi were helped by those from Risan, a town with similar social environment and Zupci from the inland country. In 1664 they made the Montenegrins raid Dubrovnik territories. The robbers from Novi came from all walks of life: the leaders and those who sold the robbed goods came from the upper classes and the families of the state officials, while the rest down to the Gypsies formed the mass. This way of making their living among the border country people was supported by the nobility of Bosnia and Herzegovina, so the representatives of the central authorities were not able to put an end to it in spite of the Emperor's order sent from the Sublime Porte at the request of Dubrovnik. Anyway, the executives who were to perform these orders preferred to delay the task and receive more presents from the, otherwise mean, merchants of Dubrovnik.

The situation that developed after the earthquake of April 1667 was new both in Dubrovnik and in Herceg-Novi. The robberies were revived as soon as 1668, but the actions were characterized by new elements in the last 20 years of Turkish reign.

МАСЛИНАРСТВО У БОКИ КОТОРСКОЈ

Колико је маслинарство у Боки Которској било важна, а у појединим крајевима и једина грана привређивања, најбоље свједоче бројни записи везани претежно за поморство и трговину са којима је и било у великој повезаности. О поморству и поморској трговини, као карактеристици Боке у прошлости, није потребно говорити. Међутим, вриједно је истаћи да је управо поморство оријентисало пољопривреду и њену структуру на овој територији и било заједно са њом, а и индустријом, у међусобној зависности. Ипак, у пољопривреди се највећа пажња посвећивала маслинарству, те се маслиново уље у списима из периода од краја XVIII и током XIX вијека помиње као главни извозни и уопште као основни артикл бокељске трговине и привреде, али као и неопходан артикл у исхрани приморског становништва.¹

Велики значај маслинарства кроз вијекове бококоторске прошлости, престанак архаичног начина прераде маслина и нестанак млинарског занимања, као и елемената материјалне културе везаних за ту врсту посла, подстакло ме да теренским истраживањем на овој територији пронађем и забиљежим све оно што је до данас остало очувано, како у сјећању тако и у облику материјалног добра, а што је искључиво везано за ову тему.

Да су се становници Боке Которске у великим размјерама бавили маслинарством, доказују стољетна стабла маслина дуж цијеле обале Залива. Маслина је остала, она својим стаблом данас даје допринос у украшавању иначе живописне Боке, чекајући да се предузму мјере за њихову заштиту и лијечење. Можда ће се маслина поново опоравити, рађати и давати вриједно и квалитетно уље као некада, али сада уз примјену најсавременијих средстава за одржавање и прераду. Маслина ће, значи, и даље бити, али оно што је карактерисало ову грану привреде

¹ У том периоду се годишње извозило око 6.000 барила, док се око 4.000 барила трошило код куће. Иначе, један барила износи 60 l уља. (Дон Нико Луковић, „Привреда Боке Которске крајем XVIII и почетком XIX вијека у вези са поморством“) ГЕМ III, 1955. год., стр. 88.

током прошлости, архаични начин прераде, ручно израђени предмети и уређаји прављени и кориштени стотинама година на исти начин, нестаје и пада у заборав. Неупотребљиви млинови или скоро сасвим разрушене воденице уз неки поток, данас само подсјећају на вријеме кад се из њих чуло жуборење воде и окретање точка.

Овим радом бих хтјела, на основу затечених нађених објеката на територији Боке Которске, као и сачуваних сјећања мјештана која временски досежу до почетка XX вијека, или тачније од I свјетског рата до данас, дати слику стања о маслинарству кроз тај период, ослањајући се претежно на сачуване и затечене предмете, и допуњавајући их и упоређујући са предметима који још постоје само у сјећањима старијих људи са ове територије.

У раду сам обухватила цијелу територију Боке Которске, с тим што су нека мјеста, као што ће се видјети, заступљена као представници појединих области у Боки, из простог разлога што су у прошлости представљала пунктове маслинарства, а посебно млинарства, и што стари људи у тим крајевима и данас са огромним поносом говоре о тој грани привређивања. У том погледу бих посебно истакла полуострво Луштицу, гдје је свака кућа имала свој млин и одакле је потицало надалеко познато луштичко уље. И данас постоје исправни и очувани млинови у овом крају, који се, на жалост, већ дуже времена не употребљавају.

Поред Луштице, у раду ће бити ријечи о селима Радовићи и Бурашевићи са територије Кртола; селу Кавач, са которске, односно грбаљске области, као и мјесту Прчањ у непосредној близини Котора. За херцеговску област сам као представника обрадила посебно интересантно село Мојдеж, познато иначе као млинарско.

О маслинама уопште

Истичући значај маслинарства у прошлости Боке Которске, сматрам да је потребно нешто више рећи и о самим маслинама, о њиховим особинама и гајењу. Уз то бих навела и обичаје, који се односе на маслине, а који (иако не спадају у сферу материјалне културе) могу послужити за доказ о значају ове привредне гране, а данас су сачувани само у сјећању.

Може се рећи да се у Боки Которској од 1910. године маслине више нису садиле, а гађа већ постојеће су доста прије тога дале први род, што значи данас су већ знатно старе. Иначе, маслина и јесте стабло које живи стотинама година, а по подацима добијеним од мјештана, многе су старе преко 300 година.

За одржавање је веома подесна, не захтијева посебне услове и велика залагања, као лоза нпр., па није чудно што је у

великом броју очувана и до данас. Довољно је поменути да на великом дијелу Боке ције постојало „живе“ воде, па да се потврди колико је маслина захвална и лака за одржавање. Осим тога, добит од маслина је велика, те се приврешивање, осим поморства и трговине уљем, сводило на маслинарство као главно, а негдаје и као једино.

Скоро свака кућа је имала свој маслињак, гдје су искључиво сабене маслине, док се и „земља“ у већини случајева (ако ју је кућа посједовала) ограђивала са њом. Није било ни једне куће, па макар и оне најсиромашније која је посједовала само нешто мало земље уз саму кућу, а да није имала засабену маслину.

Маслињаци и данас постоје, доста су запуштени и необрађени, са обољсалим маслинама које би требало лијечити, јер овакве какве су не служе баш много.

Називи маслињака сачувани су у народу, али више да означе један дио села или одређени предео, него сами маслињак. У понеким су маслине већ одсјечене а дрво је искориштено за огрјев, те је на њиховом мјесту остала „пуста ледина“ (ливала обрасла ниским растињем). Такав је случај са некадашњим маслињаком Потоци, док су Заључи, Рупе, Бијелићи, Границе, Ручелоко, Жива вода, Биче поље, Угрин до, Гајева, Обладна, Страцине и многи други у Кртолима још увијек донекле живи маслињаци.

Маслињаци, у зависности од површине посједоване земље, су различите величине. Има их и по 7000 m² са око 300 коријена, али и сасвим малих од по неколико коријена. Размак међу маслинама је отприлике 10 метара, док једно стабло (са крошњом) заузима око 20 m².

Саднице за маслине су се или куповале или добијале „краптењем“ (одсијецањем) маалице руком или сјекиром, које би се засадице и којима би се касније засијецао врх.

Маслине се најчешће саде у прољеће, јер због зиме, која зна да буде веома оштра, избјегава се сађење у јесен да саднице не би промрзле. Најприје би се ископала рупа 1 метар дубине и 80 см ширине у коју се сипа ђубриво и земља до оне висине до које се мисли садити. На површини се направи мала куполица од земље и тако остави да презими. Кад дође вријеме сађења, поново се ископа рупа, постави садница којој се жила добро сабију рукама, а земља се поново врати, поравна и залије. С времена на вријеме се окопају малом копачицом, а ако је прољеће сушно, пожељно их је залијевати уколико има воде у близини. Када достигну извјесну висину, формира им се стабло тако што се „ножицама“ (маказама) или руком „краште“ (одсијецају) границе које су сувишне. У маслињацима се послје пар година сије и сади све оно што не би штетило маслинама, а то је

обично било зеље (купус), оvas, јечам, пшеница и разна сочива (грах, медула, биж), да би се све то преорало пошто се искористи род, ради бубрења, што је маслини веома користило.

Први род маслине дају послуже пет, шест или десет година. Почињу цвјетати у априлу или мају (обично о Бурбевдану). Прије цвијета иза листа се појави пупољак, када се каже да маслине „ресају“. Цвијет им је бијеле боје, облика дјетелине са четири листа, а на гранама дјелује попут грозда. Цвијет је без мириса. Кад маслина процвјета, сва се забијели, а гледајући је такву у цвијету и по вјетру, добија се утисак као да са грана падају снјежне пахуљице. Иначе, пожељно је да буде вјетра и кише док је на маслинама цвијет, да се он не би „запаучио“, што није добро за плод, а киша и вјетар га на неки начин штите од тога. Суша и град неповољно утичу на маслине док су у цвијету. Зато се каже: „Ако има цвијета, има и маслина“.

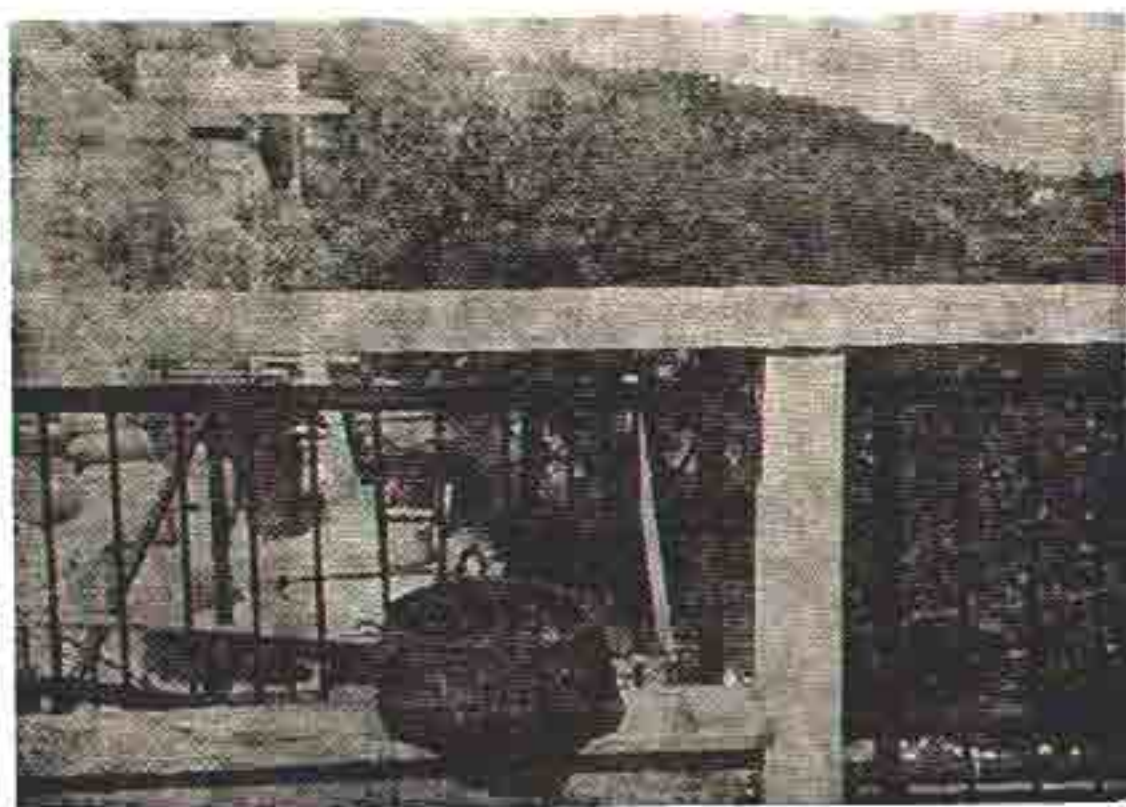
Кад цвијет отпадне, маслине „заграше“, тј. на гранама остају мале зелене бобице маслина које у октобру сазријевају, покрне и почну опадати. У том периоду, када маслине почну сазријевати, каже се да „шарају“. Тада се чисти земља око маслина, а неријетко се услед вјетра и невремена на земљи набу још незреле и отпале маслине које нијесу за употребу, јер се у њима веома брзо појаве црви. Маслине се ријетко беру, једино ако их желе тврћи (тзв. тучене маслине). Тада се још зелене уберу (обично у септембру), затим се тучу „мацолом“ (малим дрвеним маљем попут чекића) и препаре неколико пута (прелију врелом водом), оциједе и посоле. На крају се зачине бијелим луком, першунуом и маслиновим уљем. Такве маслине су се користиле за домаћу употребу, али су их неријетко и продавали, што чине и данас, заједно са усољеним маслинама које се једноставно соле, али тек кад су потпуно зреле.

Са зрелим маслинама има много више посла, јер од њих треба добити уље. Најприје их треба сакупити, у чему учествују сви укућани, а понекад се организују и праве мобе, како за сакупљање тако и за мљењење маслина у млиновима. Понекад су то радници и радници који су добијали дневницу у новцу, тзв. „плету“ или 10 солада, или у натури (уље, ракија, вино). На Луштици су често (том приликом) долазили људи са Његуша, Убала или Кривошија (већном жене) да би учествовале у сакупљању маслина. За рад се добијао 1 литар уља, обезбијећену храну и спавање, а често су жене доносиле сир и бијело „зеље“ да би га мијењале за уље.

Сакупљене маслине се одмах убацују у велике дрвене бачве око 2 метра висине (да се маслине не би „запалиле“, поквариле и учрвале). Одатле се ваде и сипају у вреће или кофе — „кошице“, како их још називају, (сл. 1) и преносе до млинова на магарцима или коњима. Кофе су оплетене од „мрче“ (посебна

врста жбунастог стабла), трске или сомше. Кадастог су облика, а по средини имају дршку. Густо су плетене и доста чврсте па су служиле, како за ношење маслина и воћа тако и за бубриво које су преносили обично у већ старијим и ислуженим кофама од куће до земље.

Што се рода маслина тиче, он зависи од саме врсте маслина и од временских прилика, или како кажу старији „од године“. С обзиром да постоји више врста маслина, нормално је да све не дају подједнако рода, како количински тако и у квалитету. За Боку су карактеристичне слиједеће врсте: „жутица“, зеленог плода, од којег се добија жуто, бистро, јако и тврдо уље; „ситница“, ситног плода и најбољег рода, која даје лијено уље; „дрмници“ је род осредњи, а уље мало „крваво“ и прекосочно; „лубардешка“, даје мало уља, али плод јој је доста меснат. За сољење

Слика 1.

се користи „криваља“ или „баркиња“, док се уље од „глогњас“, тј. дивља маслина користи за кандило и није јестиво.² На Лупштици је нпр. највише заступљена „жутица“ и од ње се добија најбоље уље, док је „ситнице“ и „лубардешке“ веома мало. Ако је година добра (при чему се мисли на временске прилике), једна већа маслина може дати и по млин маслина (један млин = 2

² Саво Накићеповић, Бока, Антропогеографска студија, Насеља српских земаља, књига IX, Београд, 1913. год., стр. 211.

квинтала, а квинтал је 100 kg). Честе кише нису погодне за маслине, јер се може десити да се упрвају и почну опадати прије времена.

Допремљене маслине се међу одамах, уколико се не ради о воденицама гаје би се морала чекати вода да их покрене ако је тренутно нема. На Прчању сам, међутим, забиљежила интересантан податак у вези са сакупљањем маслина.

Наиме, маслине су се купиле по неколико дана, док се не би сакупила количина довољна за један млин. Сакупљене маслине су се прво убацивале у велику дрвену бачву, а затим солиле, да би се с времена на вријеме пребацивале из једне бачве у другу да се не би поквариле. На Луштици су се, међутим, сакупљене маслине одмах мљеле, због чега је вјероватно њихово уље и било боље и траженије.

Како свака кућа није имала свој млин, онај ко се служио њиме морао је дати ујам и то по једном мљењу 1 литар уља, а уз то „браче“ — „комине“ (остатак при мљењу) и „мургу“ (остатак од исталоженог уља), а које се често продавало фабрици сапуна. Онај чије се маслине међу био је дужан да припреми храну за све који му у том послу помажу. Обично се спремао бакалар, уколико би га било, или типична јела: грах, боб и зеље, а уз то су се „пригале приганице“, које су као и остала јела биле спремљене на маслиновом уљу. Окрепљивали су се ракијом и вином, уз пјесму, јер се, како кажу, уз све то лакше радило.

Обичаји у вези са маслином

На цијелој територији Боке Которске, осим у Луштици, старији људи се не сјећају да је постојао неки обичај који се односио на маслину или маслињак. Једино се, а то је и данас случај, маслиновим гранчицама ките куће приликом градње или свадбе, ради напретка и среће.

Међутим, у Луштици је сачувано сјећање на некадашње обичаје везане за то „свето“ дрво, из простог разлога што се на том полуострву од маслина некад живјело, а што се управо тим живим сјећањем и доказује. И овдје су се китиле куће маслиновим гранчицама (често и са рузмарином) у истим приликама као и у цијелој Боки, али не само куће већ и погаче при вјерским празницима, обично за славу. Маслиновом гранчицом се „секала“ (прскала) „света“ вода при Водокршћу у цркви.

Осим ових, постојали су обичаји који су се обављали и у самом маслињаку. На други дан Божића су се стабла маслина китила ловориком. На Богојављење (19. јануар) се ишло на „Мале воднице“ у маслине, тј. ишло се са „светом“ водом из цркве, која се носила у флашама, те се пролазећи кроз маслињак свако ста-

бло попрскало гранчицом маслине замоченом у „свету“ долу. То је обично радио свештеник у пратњи вјерника, с циљем да маслине што боље роде. Из истог разлога пролазиле су и литије кроз маслињаке, гдје су учесници на челу поворке носили крст. Одржавале су се на Ускрс, одмах послје служења у цркви, одакле су поворке кретале и обилазиле маслињаке, пролазећи кроз сва села на Луштици. Појединци су прије Ускрса, на Цвјетну недјељу, преносили уље са цвијећем у посебним посудама кроз маслињак, да би, пошто га обиђу, отишли у цркву гдје су то уље остављали као завјет. Иначе, маслиново уље се обавезно носило за завјет у цркву гдје је служило за кандило. По причању старијих људи маслина се није смјела сијећи, а постојало је и правило по коме се младић није могао оженити ако није посједовао, у ствари, засадио, бар једно стабло маслине.

Колико су маслине значиле, не само у Луштици већ и у цијелој Боки, најбоље говори реченица: „Бокељу нема среће ни берићета домаћег, ако му не родије дрво, бива маслина“.³

Уљани млинови

Иако сам већи дио рада посветила уљаним млиновима са територије Боке Которске, жељела бих, прије него прећем на детаљно описивање сваког појединачно, рећи нешто укратко и уопштено о њима, њиховим саставним дијеловима и типовима.

Изузимајући полуострво Луштицу, које је олувијек предњачило по броју млинова, што је и разумљиво јер се становништво највише бавило маслинарством, на територији Боке Которске се данас може ријетко гдје затећи уљани млин у исправном стању. Најбоље су очувани они који су преправљени на машински погон, иако већ дуго година ни они не раде због болести маслина, и што маслине нема ко да сакупља.

Млинови, воденице (као нешто старији типови) или су разрушени или претворени у помоћне просторије за одлагање сувишних предмета, такође не раде.

Од оних најстаријих типова, које је покретала човјечија снага или упрегнуте животиње, налазе се само дијелови, јер су одавно или срушени или, попут рушевине без крова и зидова, обрасли високим стаблима и шибљем, тако да се до њих тешко може и доћи. Неријетко се могу наћи уљана пила и камени точкови, као једини докази да је некад на тим мјестима постојао млин.

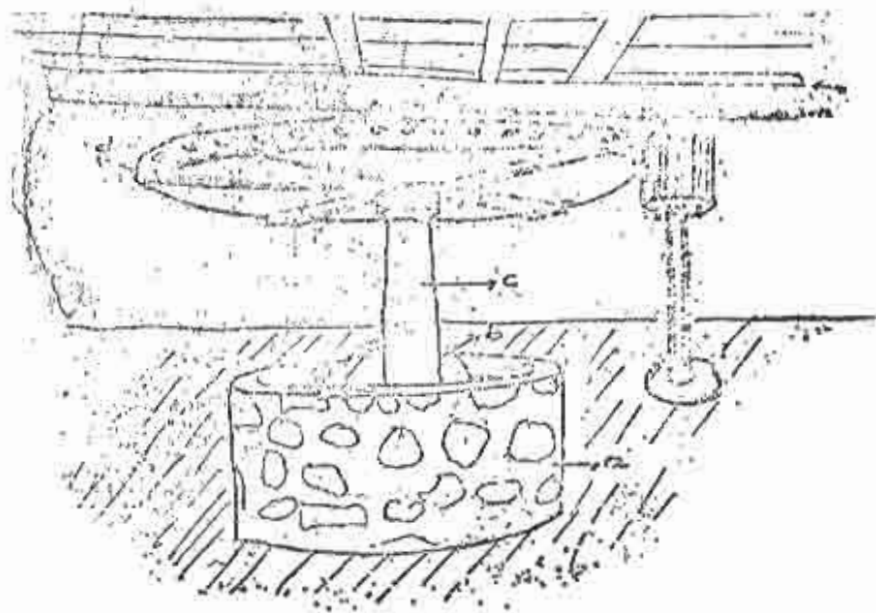
Овај тип млина са малим прсравкама и допунама може се затећи једино још на Луштици, по селима овог полуострва, на коме су маслине и маслинарство значиле живот.

³ Саво Накићеновић, Бока, Антропогеографска студија, Насеља српских земаља, књига IX, Београд, 1913. год., стр. 212.

Што се тиче дијелова млина, без обзира о којем типу се ради, они су веома слични. Међутим, разлике ипак постоје, а претежно се огледају или у називима појединих дијелова или у облику, у зависности о којем је типу ријеч.

Иако сам у раду дао детаљан опис сваког млина појединачно, хтјела бих, ипак, ради бољег разумијевања, објаснити основне дијелове млина без којих се рад, тј. мљење не може обављати.

Млин је обично састављен из два дијела. Дијела у којем се маслине меду и дијела у којем се циједе. Тај први дио сачињава камено шило (Сл. 2а) у коме се окреће камени точак (Сл. 2б), паслоњен на дрвену греду (Сл. 2ц) која, уколико се ради о воденици на горњем дијелу, носи дрвено коло (Сл. 2д), или је без њега ако млин покреће човјечија снага или упрегнута животиња.

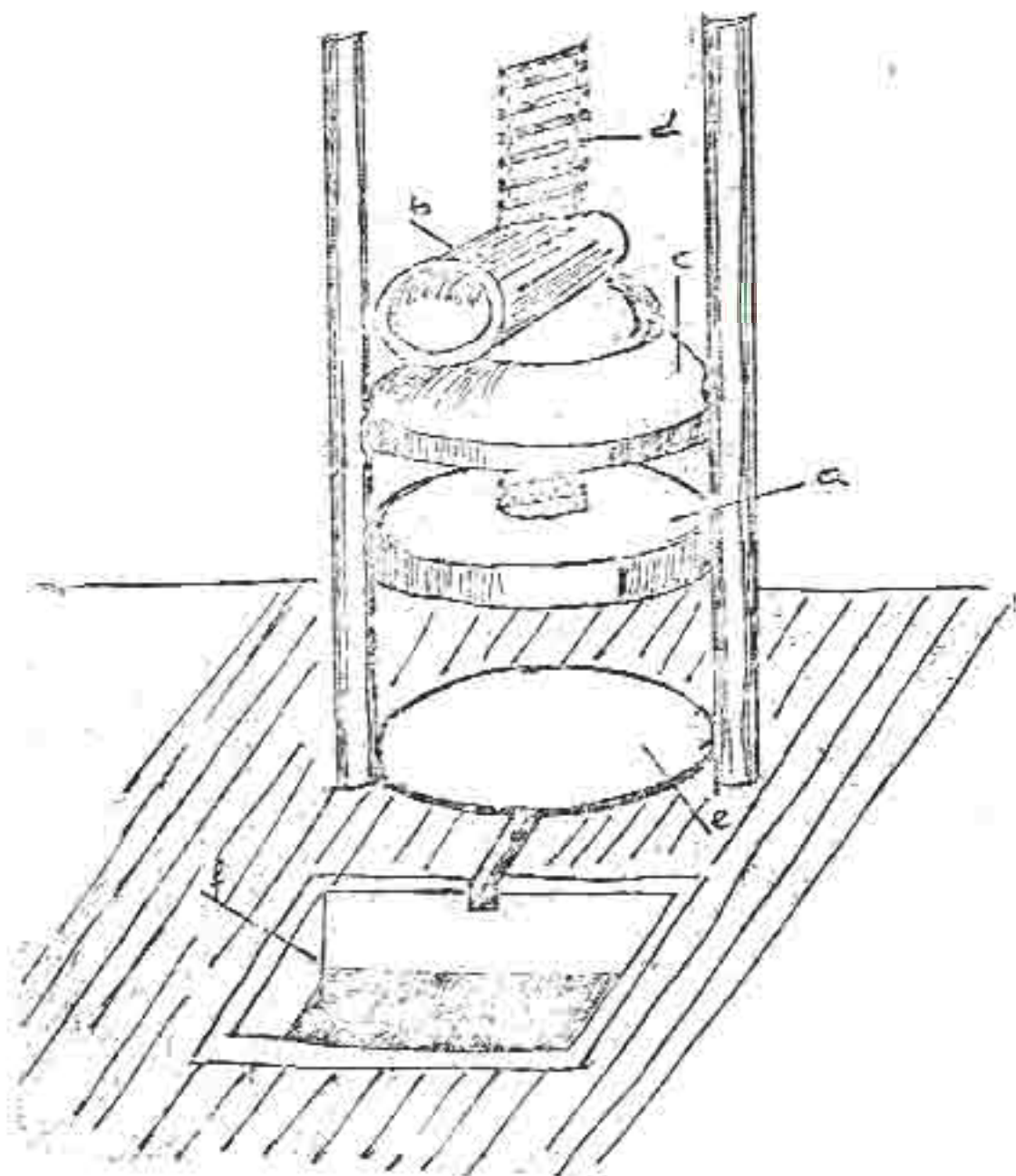

Слика 2.

Други дио, тзв. „тијесак“, је у ствари дио на којем се постављају кошери, о којима ће касније бити ријечи. Изнад њих долази „погача“, а све заједно поклапа и притиска жељезни или дрвени дио округлог облика (сл. 3а) који се зове „кобила“. Изнад кобиле је шупља цијев — „рукавац“ (сл. 3б) у који се увлачи дрвена греда или „станга“, која је везана конопцем за „мулинију“, тј. греду која се окреће намотавајући канап и затежући и

потискујући кобилу. Одмах изнад кобиле налази се „орај“ (сл. 3ц), а изнад њега је „лоза“ (сл. 3д). Испод „тијеска“, тј. „пода“ (сл. 3е) налази се „каменица“ (сл. 3ф) у коју се слијева уље из коша.

Како ће касније бити опширније ријечи о цијелом процесу добијања уља и о сваком мајну појединачно, овдје бих се детаљ-

Слика 3.

није задржала на појму „коша“, који треба посебно објаснити због његове функције у процесу цијеђења маслаца и специфичног начина израде.

Произвођа кошева захтијева посебну вјештину и велики труд. Данас их скоро нико и не прави, а доскора су се за цијелу територију Боке израђивали само у Кртолима, тј. у селу Бура-

шевићима, гдје их још једино зна правити Јане Буришић, стара 68 година, која је вјештину плетења кошца стекла помажући оцу у изради истих.

Из села Бурашевића кошци су се продавали у околним кртољским селима и на херцеговској Пијаци, па чак и у Ко-наваима, гдје су их називали „реће“ или „кошице“, што јасно говори о ријеткости овог, ако се може назвати, заната. Поме-нута старица је посљедњи пут плела кошце преје 2 године и то по наруџби једног Конављанина који још увијек није дошао по њих. На жалост, како и она сама каже, они више никоме нису потребни, па се спрема да од њих направи отираче како би их бар на неки начин искористила. Према томе, може се рећи да се кошцеви овдје више не производе, а за неколико година неће их имати ко направити.

Као материјал за израду кошца употребљава се пољска жука (брџа, трска). Расте у Солиотском пољу поред воде.⁴ Данас жуке има врло мало, а обично се употребљава за везивање лозе. Када

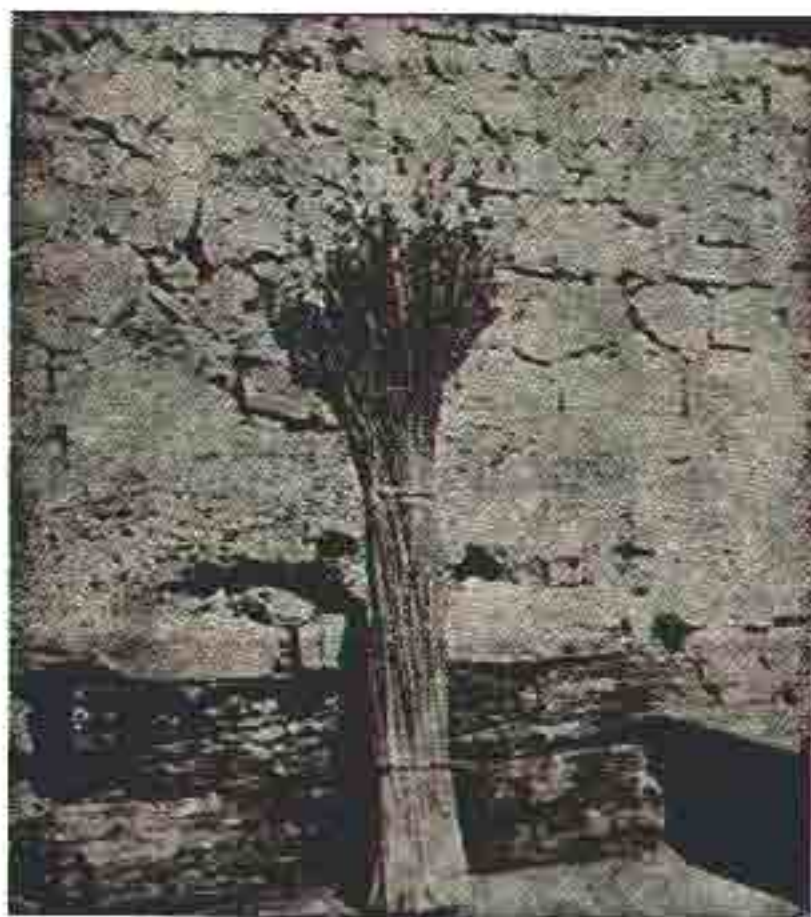

Слика 4.

престане расти (а то је други половина јуна или тачније око Видовдана), „скубе“ се (чупа руком) она жука која при врху има главицу — цвијет, а који није циљат, јер би се таква веома брзо покидала. Убрану жукку у сноповима, пречника око 30 см (Са. 4) носе са поља кући, гдје се прво очисте главе, па се остави да се суну око 10 минута, да би се затим могла „одрагати“.

⁴ Солиотско поље се налази у Кртолима, у непосредној близини села Бурашевића.

„Драгањс“ се врши на слиједећи начин: узме се једна „шиба“ (струк) жуке и уврти се толико да се може спојити у круг који се веже. Кроз круг се провуче лијева нога којом се „драганица“ (уврнути сноп жуке) чврсто притисне на земљу да се не помјери, а лијевом руком се држи затегнута. Десном руком се узима пет до шет „шиба“ жуке и ставља у длан лијеве руке, али тако да коријен обавезно буде у длану. Сада се коријен сваког појединог комада хвата десном руком и провлачи кроз „драганицу“ тако да шибa при провлачењу пролази између длана и „драганице“ додирујући их обоје. Како је „драганица“ увијена, тако се провлачењем увија и сваки комад „шибе“. Тако уви-

Слика 5.

јена жука се веже у „маце“ (сноп) од по тридесетак комада и оставља да се суши (сл. 5). Сушење жуке траје до мјесец дана, осим ако су дани изузетно топли и сунчани, када је сушење краће.

Просушена жука се затим „киша“ (кваси) да би омекнала, јер је овако сува веома крута и неподесна за плетење. Послије пола сата се вади из воде и ставља у хладовину, гдје се поново мало суши покривена неком крпом (обично је то врећа). Мора се водити рачуна да се не скваси више снопова него што је потребно за плетење у наредна два до три лана, јер се од влаге

брзо ухвати „мах“ (пљесан), осим тога потребно је ступи коријене жуке. Таква жука спремна је за израду конопа (канџа).

Коноп (сл. 6) се почиње плести на слиједећи начин: узима се број „шиба“ дјелив са три. Пола од тих „шиба“ се окрене са коријеном на једну, а пола на другу страну. Врхови жуке у том случају стоје обратнo. „Шибe“ се не постављају у истој дужини. Коријен једне „шибе“ се пребаци на половину дужине преко осталих, да би се кроз њих провукло и тако везао. Узму се по двије до три „шибе“, у зависности од дебљине, и уврћу с лијева на десно и пребаце преко осталих. Затим се узима остала половина и пребацује преко првих. Када је оплетено 15 до 20 см,

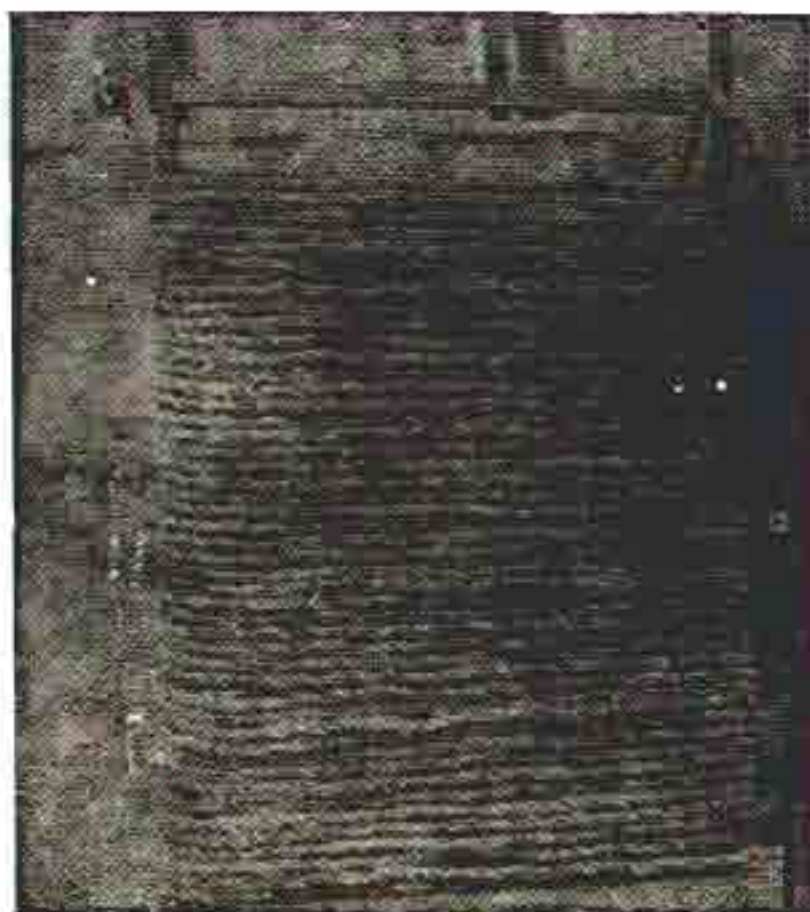

Слика 6.

споје се ова два краја, одведе се „шиба“ која их је везивала и добије се „гафа“ (омча). Затим се умећу нове „шибе“ жуке, образујући три „лумбуа“ (нити у конопу). „Лумбуо“, дакле, чини 4 до 5 „шиба“, ако је жука тања а може их бити и мање у зависности од дебљине. Те нити се уврћу два до три пута, затим се једна нит пребацује одозго преко друга два која се држе у лијевој руци. Ако се праве дужи „лумбуи“, увијају се три пута, али једино ако је жука јака. Тада се каже да се плете „низ прст“, а ако се плете „низ руку“ — радећи краћи „лумбуо“, увијају се само два пута. То уосталом зависи од плетача. Када се умећу нове „шибе“, плетење се започиње са коријеном, јер уколико би се уметао на почетку врх жуке, коноп би био неједнаке дебљине, негде би били само коријени, а негде само врхови. Нове „шибе“ се умећу када оне којима се већ плете дођу на око десет см дужине. Иначе, обим оплетеног конопа износи око 3 см, а за кош је потребна дужина 60 до 90 „паса“ („пас“ представља распон раширених руку).

Да би се исплео коноп дужине око 60 „паса“ вјештом мајстору је потребно око осам сати рада. При том послу он једино користи оштри нож којим „крњи“ (кида) оне комаде коријена који би остали ван приликом уметања нових „шиба“ при плетењу конопа. Руче плетача су послије плетења израђавале од оштре и грубе жуке.

Оплетени коноп не мора одмах да се „снуже“ (саставља) у кош, већ може стајати 10 до 20 дана. Прије „сновања“ коша потребно је коноп прелити водом. „Сновање“ се врши на „трupu“ (калуп), то је греда дужине око 130 см, хоризонтално положена, на којој су двије усправне „таке“ (танке дрвене гредице) висине од 130 до 150 см. Између те двије „таке“ је при врху постављена још једна попречна тана даска, која спречава да се „таке“ не приближе приликом омотавања конопа и да намотаји не би били различите дужине. На лијеву „таку“ се провуче „гафа“, а затим се обавезно у смјеру сунца (с лијева на десно) намотава коноп. Два омота чине један „дућ“, а намота се обично 30 „дућа“ који се збрајају с десне стране. На крају се „пјумбира“ (заврши) на тај начин што се од остатка конопа направи „Гафе“ и провуче кроз лијеву „таку“, а у случају да има пролужетак провуче се кроз коноп (Сл. 7).

Слика 7.

Посебно се узме око 2,50 m конопа, провуче кроз горњу „гафу“, па кроз све „дуће“, с десне стране и веже се. Сада се са лијеве стране почињу скидати „дуће“, при чему је потребна помоћ још једне особе која придржава скинути коноп. Прво се скину све „дуће“ с лијеве стране, а онда се постепено скидају и „дуће“ с десне стране „трупа“, гдје су везане. Тако скинуте „дуће“ се спуштају на земљу, али се при том расплету двије уплетене „дуће“ и пребаце једна преко друге. У круг који се образовао од скинутих намотаја сједне особа која саставља кош (Сл. 8). Узме се „свитњак“ (осовина која је провучена при намотавању конопа на труп) затегне се и веже, док се коноп око „свитњака“ збија ногама. Сада се поново двије „дуће“ расплету, узме се она раније остављена и једна од ове двије расплетене, и пребаце једна преко друге, затим се стегне, а остатак се два до три пута увије и крајеви се провучу један кроз други. Друга расплетена „дућа“ је остављена да би се уплела са новом, и поступак се понавља истим редом.

Слика 8.

При повратку се расплету двије „дуће“, па се укрсте остављена „дућа“ и једна од расплетених, а затим уплетују као и у претходном поступку. Овом приликом остављају се двије „дуће“, које се укрштају прве шест пута, седми пут је при почетку, а осми је као и први, гдје се оставља и расплиће једна „дућа“. Када се прекрштају „дуће“, остави се „дућа“ која је прва на реду с лијеве стране, а узима се она која је на њеној десној страни. Осми пут при преплетању увлачи се „свитњак“ у двије везане „дуће“, који се затим провуче кроз двије, па поново кроз двије „дуће“. На крају се „свитњак“ тако стегне да се два краја коша могу саставити. Ту се већ и назире облик коша (сл. 9) који ће се коначно формирати (сл. 10), пошто се добро збије ногама и остави испод неког већег терета око два сата да се слегне.

Слика 9.

Слика 10.

Посао око састављања самог коша траје доста краће у односу на плетење конопа.

До скоро се један кош продавао по цијени од 250,00 динара. 1963. године могао се купити за 2 500 старих динара, или за пет литара уља. За вријеме Аустрије један кош је коштао 5 круна.

Један добро оплетен кош, од жуке убрале у „стајон“ (у вријеме кад је сасвим доспјела за брање) може послужити за сто маинова (за 100 цијебења).⁵

УЉАНИ МАИНОВИ НА ТЕРИТОРИЈИ БОКЕ КОТОРСКЕ

Мани у Радовићима — Кртоли

У селу Радовићи, у кртољској области, данас, на жалост, више нема маинова. Као доказ да је мани некад постојао у овом селу је срушена стара, раскривена и травом обрасла кућа (сл. 11).

Слика 11.

Унутар зидова, у густом грмљу и хладу већ велике смољке, скривени су дијелови најстаријег мана са овог подручја. Мани и кућа до њега стари су преко 100 година и припадали су поро-

⁵ Фотографије које приказују процес израде кошница снимала је 1964. г. Марија Црнић, етнолог, тада кустос Занимајног музеја у Херцег-Новоме. Израду кошнице, приказане на фотографијама обављао је Илија Перичић.

даци Русовић, који је радио све до краја 1945. године. Међутим, иако млина скоро више нема, код мјештана он као да још живи, јер се његово име — „Русовића млин“ често чује у говору, али тако да би поближе означио овај дио села у коме се налази.

Просторија у којој је смјештен млин је правоугаоног облика, димензија приближно 6 x 8 метара. Под је земљани, а кров, којег већ одавно нема, је био дрвене конструкције са старом приморском каналицом. У горњем дијелу млина, са дијеве стране од улаза, налази се камено пило (сл. 12) округлог облика, равно споља и удубљено изнутра. Висина пила са спољне стране је око један, а пречник му је око два метра. Само удубљење у пилу износи око 0,50 метара. Пило је израђено од бијелог корчуланског камена. Оно се морало поставити тако да око њега буде довољно простора, како би се могло слободно кретати око њега приликом обртања точка, па је најчешће заузимало средишни простор млина.

Слика 12.

У пилу се налази камени точак или „тошило“, око 0,80 cm у пречнику, а дебелина му је приближно око 0,45 cm (сл. 12).

У средини пила налази се вертикално постављена греда, четвртастог облика, дебелине око 20, а висине око 150 cm. Ова греда зове се „чешаљ“. Доњим дијелом је причвршћена у пилу, док је горњим дијелом била причвршћена за кров, али тако да се могла окретати. Тај горњи дио зове се „круница“, „чешаљ“ је израђен од лубовог дрвета.

Кроз точак је провучена једна тања греда, такође четвртастог облика, која је кроз точак причвршћена за „чешаљ“ са једне стране, а са друге (или боље речено са вањске стране) спојена са „чешаљом“ помоћу двије танке дашчице постављене под правим углом.

На супротној страни просторије, у овом случају десно од улаза, налази се други дио машини (сл. 13. и 14), тзв. „тијесак“. Састоји се од двије „дозе“, тј. од двије вертикално забодене

Слика 13.

цијеву, у растојању од око 120 и висине око 180 см. Горњим дијелом су попречно спојене гвозденим дијелом који се зове „кобила“. Кроз „кобилау“ по средини пролази тзв. „мадравид“, гвоздена цијев, спирално зарезана (попут шарафа), на чијем се доњем дијелу, тј. испод „кобиле“ налази један округли дио налик поклопцу испод кога вире четири штапића, који се врховима приближавају другом округлом, гвозденим, али мало издубљеном дијелу, на коме се у средини завршава и ослања „мадра-

вида". То све заједно представља „арган". Кроз „арган", у ствари, кроз оне мале висуљке, увлачи се дрвена греда која се окреће од једне стране до друге.

У овом дијелу машина, у ствари, између „аргана" и „кобиле", постављена је једна цијев, причвршћена једним крајем за „мадравиду", али тако да је може окретати, док је другим кра-

Слика 14.

јем преко ланца везана за једну дебљу четвртасту греду, тзв. „мулинију", која се окреће мањим дашчицама које је пробадају. Окретањем тих дашчица, тј. те греде, намотава се ланац на њој, окрећући греду у цијеви, тзв. „стангу", која повлачи „мадравиду", а у исто вријеме потискује „арган" и „погачу" (сл. 15), која је направљена од дрвета и округлог је облика. Служи да сабије кошеве при цијевоњу маслаца који су наслагани на „тијесак" (на „под") а који се налази између двије „лозе". „Под" је округлог облика и израђен је од камена. На њему се обично наслаже 12 кошева, што представља један „мац", док се могу поставити

и само шест, што у том случају представља пола „маца“. Међутим, при слањању кошера, послане сваког другог, односно сваког трећег, пожељно је поставити по још једну „логачу“, како би се цијећење што боље обављало.

Што се тиче процеса мљења и цијећења маслина, он се обавља на слиједећи начин: сакупљене маслине се сипају у камено пило гдје их меље точак који се окреће. Количина маслина које се мељу зову се „мани маслина“ и може износити до 300 kg.

Слика 15.

Самљевене маслине се називају „млаз“. У пило се већ тада „свало уље“, тзв. самоток или дјевичанско уље, које се сакупља „качма“ и посебно чува.

Самљевене маслине, тј. „млаз“ се „паљима“ ваде из пила и сипају у коше, али прџе него се поставе на тијесак, растресу се у њима, тј. равномјерно расподеле помоћу дрвених „чама“ приликом окретања „аргана“ врши се притисак на коше из којих се постепено слива уље и отиче у „писло“ или „каменицу“ која се налази испод тијеска. „Каменица“ је израђена од камена, четвртастог је облика попут веће кутије, а уље се слива у њу кроз благо удубљен и на врху заштиљен простор на „тијеску“. Дубина „каменице“ је око један метар, а зидови су дебљине око 8 cm.

Послије првог цијећења маслине се ваде из кошера да би се препариале (прелиле врелом водом), а послје поново постављају на „тијеска“ у коше, да би се још једном „затијештиле“, како би се максимално искористиле.

Оно што остане од самљевених и ошијебених маслина познато је као „комине“ или „браче“, а талог од уља се назива „мурга“. До рата су се „комине“ продавале фабрици сапуна у Котору (фабрика Вучковић), а од „мурге“ су жене често кући правиле сапун.

Уљани млин у Забрву (Луштица)

Тек прокопаним путем од Крашића до Забрва, на удаљености од око 6 km, пролази се кроз шуме маслина, старих и по неколико стотина година. Већином су маслињаци запуштени и обрасти густим шибиљем, осим оних у близини кућа које се и данас одржавају. Четири засеока, колико их само има, доста су удаљена једна од других и прилично далеко од морске обале. По двије до три куће груписане у њима, и као укопане у брду, супротстављају се једноличности полуострвског предјела.

Посљедњи засеок Забрве — Мендегаја, као да се уздигао изнад осталих, са малом прканицом (Св. недјеља) у близини старих, приморских, камених кућа, прибијених једна уз другу, изгледа као тврђава када се посматра са пута. У камену укопане „скале“ воде до куће одакле се пружа величанствен поглед на зелену и стрму планину која урива у плаветнило Залива, који понут ријеке раздваја полуострво Луштицу од Бијеле, Кумбора и Херцег-Новог. Иако је кућа претрпијела доста измјена, задржала је изглед старих камених и високих приморских грађевина, типичних за ово поднебље. Осим тога у засеоку, као и у осталим дијеловима полуострва, чувају се боље него итаје у Боки, мада и ту постепено умиру, разни и бројни обичаји, а међу старим и обичајним предметима крије се богат извор за проучавање материјалне културе (оруђе, посуђе, намјештај, па и сама архитектура).

Изградњом пута полуострво ће брзо захватити талас модернизације и прекрити све оно што је древно и што представља прошлост за овај крај. Тој прошлости припадају и уљани млинови који су данас сачувани у малом броју, за разлику од времена када је свака кућа имала свој млин. Како маслинарство не представља више основу привреде полуострва Луштице, и како се мјештани све више окрећу граду, јасно је зашто се само у понекој „коноби“ зачује точак млина и зашто они нестају.

У кући Мендегаја, уљани млин, иако је стар око 100 година, још увијек је у добром стању, а прије двије године су се у њему посљедњи пут циједиле маслине. Смјештен је у „коноби“ са подом од камених плоча, а прекривен је приморском каналицом коју држи доста стара дрвена конструкција.

Камено пило пречника око два метра, заједно са „тоцилом“ пречника око 60, а дебљине око 40 cm, смјештено је на средини просторије. Дрвена греда (постављена од два пила до таванице)

или „чешаљ“, је израђена од дубовог дрвета, четвртастог облика при врху причвршћен за таваницу „крушницом“, док се у пилу држи помоћу жељезне плочице — „паприце“. Уз сами „чешаљ“ наставља се „тоцило“, држећи га да се скрене приликом његовог окретања кроз пило.

Кроз „тоцило“ пролази „рашпа“ (краћа греда), такође израђена од дубовине и четвртастог облика, коју гурају три или четири човјека, окрећући истовремено и „тоцило“ кроз пило. Да би се самљео један „манн маслина“ потребно је око један сат времена. Међутим, у Луштици није обичај као и у осталим крајевима Боке да се маслине држе у бачвама са водом прије мљевења. Чим се донесу до манна, оне се мељу, па је уље много бољег квалитета и веће вриједности од уља добивеног у осталим крајевима Боке. Најбољег квалитета је прво уље или „самоток“, које се добија само мљевењем маслина и пошто се тако самљевене пуге да одстоје извјесно вријеме (од 10 до 15 минута) посланје чега се изнад њих „сведе“ уље. Из каменог пила се „самоток“ вади „конатама“ (мањим кантама) или „паљима“ и сипа у „ботиље“ (флаше). „Самоток“ се иначе узима као лијек, пије се ујутро прије било какве друге хране, а сматра се да успјешно лијечи обољења желуца, жучи, пријева и коже, као и разне упале. Топло се привија на груди и стопала да би „извукло“ температуру, а жене су га употребљавале за његу тијела и косе.

Самљевене маслине се данас дижу из пила гвозденим „паљем“, који подсјећа на мању лопату, док се некад то радило дрвеним, којег на жалост више не постоји. Иначе је био сличан по облику данашњем гвозденом, само што је при врху био мало више удубљен и заокружен.

Самљевене маслине се помоћу „паља“ сипају прво у „теће“ (посуде попут данашњих већих и мањих шерпи) па у кошеве, које су набављали из села Бурашевића.

У углу просторије налази се „тијесак“ на који се постављају кошеви. Обично се сложи по пет до шест коша изнад којих долази дрвена округла „погача“, величине коша. „Тијесак“ се налази између двије дрвене греде која се зову „бедре“. На горњем дијелу су спојене жељезним округлим дијелом — „кобилицом“ која се „арганом“ испод ње потискује коше са „погачом“. „Арган“ је такође израђен од жељеза. По средини „кобиле“ прелази „доза“. Да би се повећао притисак на коше, изнад погаче се постављају „трупце“ (обично двије или четири), које су израђене од дрвета и квадратног су облика, а величина им је око 30 x 20 cm. У „арган“ се између висуљака увлачи четвртаста греда дужине око 160 cm, која се зове „станга“. Поред „тијеска“ налази се, учвршћена и на поду и таваници, друга греда, тзв. „мулинија“. Кроз „мулинију“ су провучене двије тање дашчице, дужине око 1 m, а зову се „рашпице“. Помоћу њих се окреће „мулинија“, намотавајући сајку која је једним крајем причврш-

ћена на њу, а другим за „стангу“ коју истовремено вуче. Тако се окреће „лоза“ гурајући „кобилицу“ на постављене и наслагане коше из којих се под притиском шиједи уље.

Испод „тијеска“ налази се „рупа“ или „бачвица“, или како се још зове „казан“, док се среће и веома стари назив „бигунац“. „Бачвица“ је израђена од камена, а подсјећа на уколану кутију без поклопца. Уље испијеђено у њој вадило се „качом“ и претакало у посебне посуде, које су служиле искључиво за држање уља. Остатак од самљевених и испијеђених маслина — „комине“ се у посљедње вријеме бацао по поду млина, а раније су га продавали Фабрици сапуна у Котору заједно са „мургом“ од које су често и кући правили сапун.

Како се маслине мељу и тијеште (шиједи) само један краћи период у току године, млин, тј. просторија гдје је смјештен служи као остава. Испред некадашњег улаза у млин дограђен је већи ходник у коме се оставља злат и оруђе, док се у самом млину држи храна за стоку, маслиново уље у уљаном шиљу⁶ и „сир из уља“ (посебно спремљен у уљу), а о грелама таванице вие се познати луштички пршут и остало сухо месо.

Пошто је на Луштици свака кућа имала свој млин, ријетко кад се дешавало да се у неком од њих мељу туђе маслине, обично се мељало за своје потребе, као што се ради и данас, с том разликом што се меље у много мањим количинама.

Хтјела бих напоменути и то да на цијелом полуострву Луштице нема живе воде, па је и разумљиво зашто су на овој територији заступљени само „суви млинови“, тј. млинови које је покретала човјечија снага.

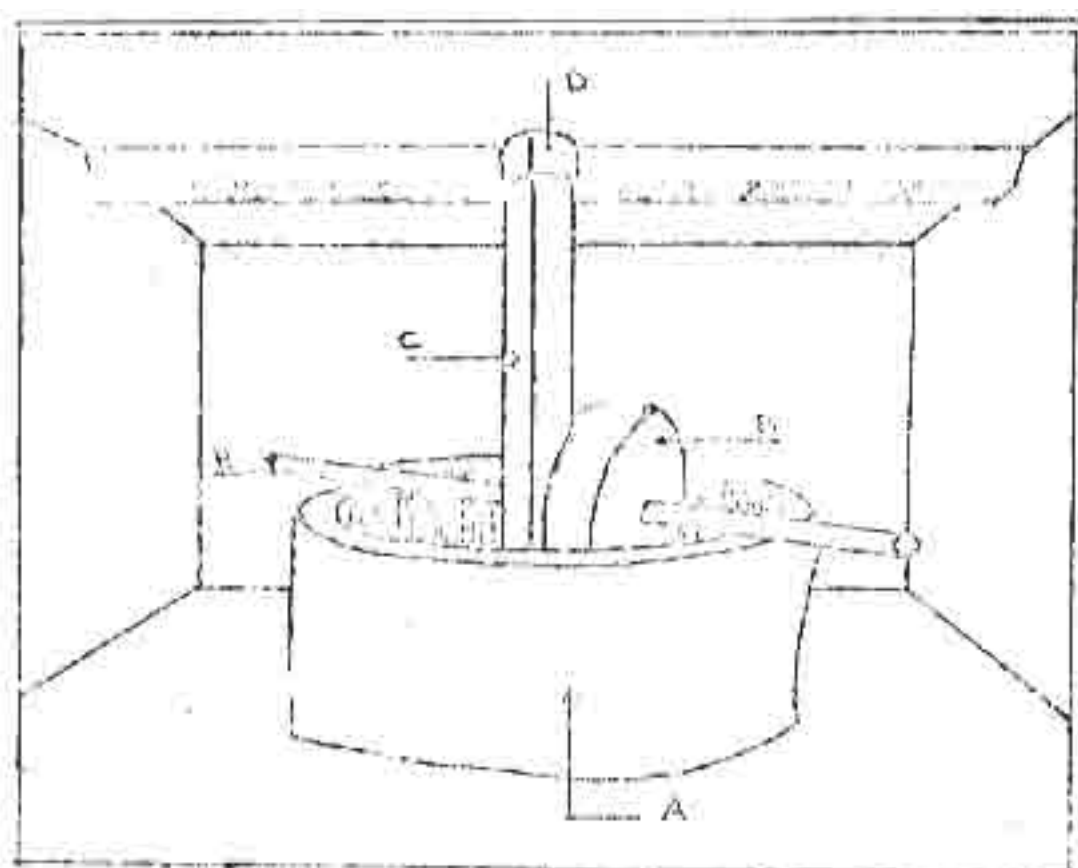
Овом приликом бих хтјела поменути и рад проф. Боривоја Дробњаковића,⁷ а у вези са уљаним млином, у којем је обрађен један старији тип млина, каквог ја, на жалост, нисам затекла на Луштици, а ни у осталим дијеловима Боке. Иако се не зна у којем се селу млин налазио, сматрам да ми његов опис може послужити као драгоцен документ у овом раду.

Први дио млина, у коме се мељу маслине (сл. 16), сачињавају: камено шило (А), топило (Б), крушка (Д) и рашиа (Е). Он у потпуности одговара облицима данашњих уљаних млинова.

Међутим, код другог дијела тзв. „тијеска“ (сл. 17) постоји разлика. Наиме, данас се могу затећи млинови гдје је на тијеску

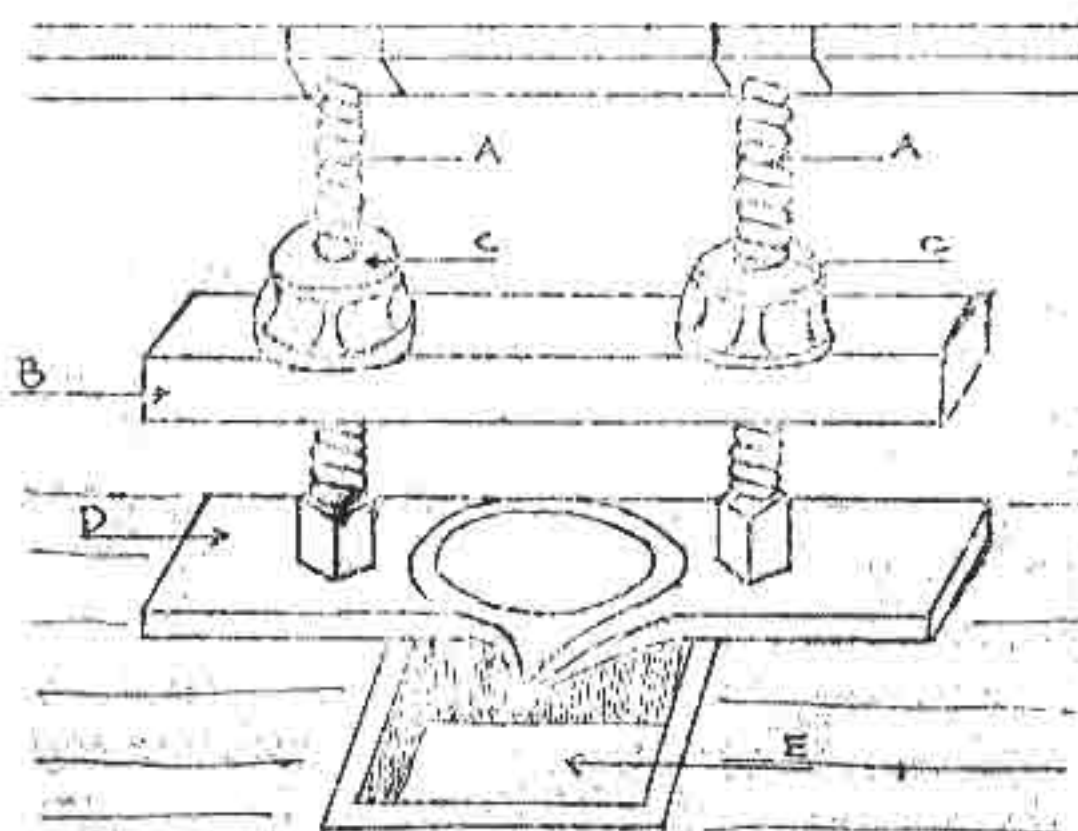
⁶ Од власника млина, Ива Мендогаја, добила сам податак да је уљано шило израђено од буричког камена. Међутим, у селу Бурићи, недалеко од Херцег-Новог, дознала сам од Брашка Бурановића, који иако већ у годинама још увијек обрађује и вади камен из оближњег каменолома, да се у том селу шила никада нису правила, а могуће је да су их мјештани продавали Луштичанцима, добављајући их са Корчула и Брача.

⁷ Боривоје Дробњаковић, „Маслињаци и прерада маслина на Луштици у Боки Которској“, ГЕМ у Београду, књига XI, Београд, 1939. године, стр. 80—87.

Слика 16.

А — камено шло, В тоцило, С — чешаљ, Д — крушка, Е — рашпа

Слика 17.

А — лозе, В — кобиле, С — орах, Д — тијесак, Е — шло

само једна „лоза“. На слици се види да је овај тијесак имао лвије лозе, док су остали елементи слични данашњем. Да се ради о старијем типу млина доказује и чињеница да су сви дијелови „тијеска“ израђени од дрвета, као и стари назив једног дијела „ријеска“ — „орак“ (сл. 17 Ц) или „орај“, који се данас веома ријетко среће. Цанме, „ораји“ се помињу у литератури као „нај-први млини, у којима су наши стари мљели маслине“.⁴ Такве млинове је покретала вода, а назив „орај“ осим за млин, у ствари, воденицу, односио се и на дно који се данас зове „тијесак“, као и нао нај дно на „тијеску“ који потискује „кобилау“. Како је назив „орај“ за један дио „тијеска“ данас неуобичајен и веома ријетак, а млинови под тим називом уопште не постоје, нити сјећања старих људи дошпру до њих, може се закључити да је управо тај дио „тијеска“, под називом „орај“, једини преживјели и сачувани остатак некадашњих млинова „ораја“.

Уљани млин у Кавчу

На мјесту гдје се полуострво Врмац одваја од копна и зарана у море, у самом подножју брда, смјештено је село Кавач које се надином спушта од Тројице до Тиватског поља. На удаљености око 2 km од Јадранске магистрале, а на мјесту гдје се раздваја пут од Котора за Будву и Цетиње, колским путем стиже се до мјеста Водољен у Кавчу и стогодишњег млина, испод кога извире вода, највјероватније ловћенска, и тече бистрим и хладним потоком кроз цијело село.

Млин је до прошле године био исправан, са свим својим елементима, али у априлском земљотресу прошле године му се порушио кров и неки дијелови, тако да од тада нико није ни пошао до њега, осим комисије за процјену штета, која је непосредно послије земљотреса млин само обиљежила и препустила га његовој даљој судбини. Сада од четири млина у селу постоје три, од којих само један може да ради, а припала пороцици Вучетић која га још увијек одржава. Тај млин је ручни, а „вила“ и „орак“ су му од дрвета, што се данас веома ријетко може наћи.

Млин у Водољену, напола разрушен, припала пороцици Пржица и док је радио покретала га је вода из оближњег потока. У старој каменој кући, направљеној из два дијела (сл. 18), смјештени су два млина — уљани и брашњени. На поду су још увијек изгажене „комине“ које прекривају камене плоче воденице. На дрвеним грдама (кровним), кроз које се скоро види небо, међу окаченим и зарђалим алатом, утњијездили су се слијени мипсви, док је зидове и назовимо је апаратуру млина прекрила густа паучина.

⁴ Саво Наквићновић, Бока, Антропотографска студија, стр. 212—214.

Наспрам улаза у малин смјештено је велико камено шило, пречника око два метра, са каменним точком — „тоцилом“, пречника око 50 и дебљине око 30 см (сл. 19), направљеног од камена кременца, којег су вадили у близини малина и ручно обрађивали. У средини шила је „остенцем“ и „плочицом“ причвршћен „че-

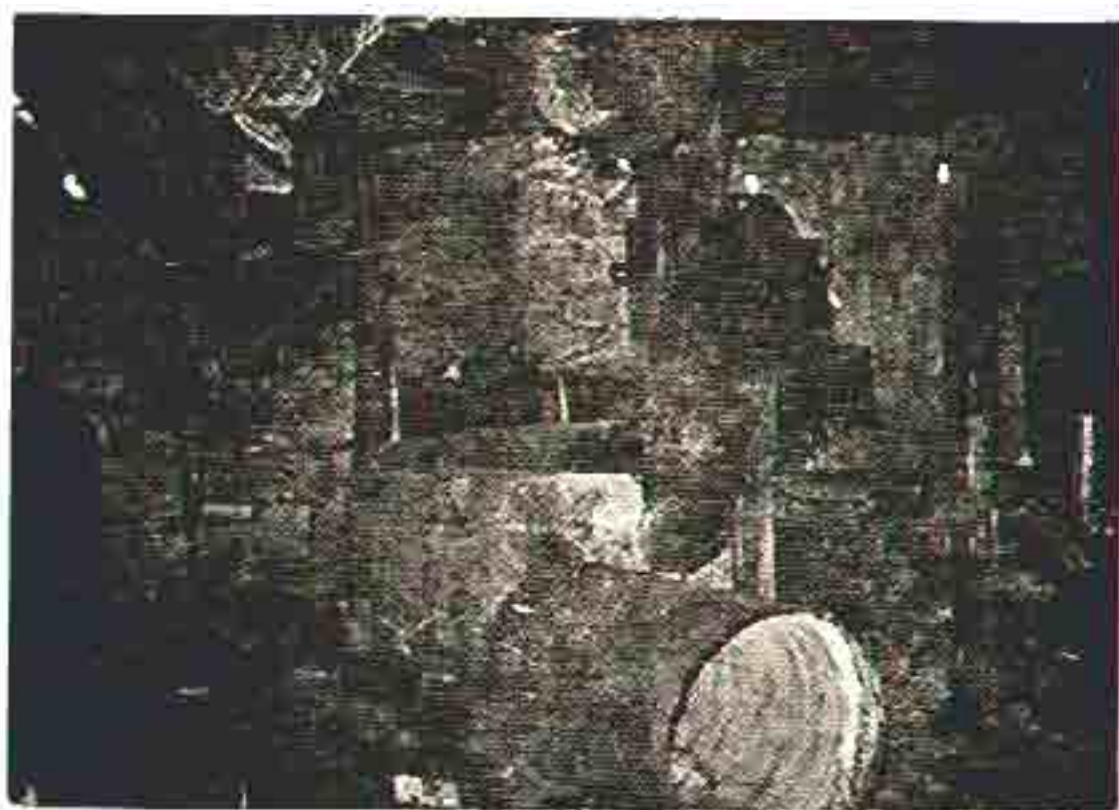

Слика 18.

шаљ“ (греда висине око два метра) израђен од храстовог дрвета. Горњим дијелом га држи „круница“, учвршћена при попречној дрвеној греди. Испод „крунице“, на горњем дијелу „чешља“, је постављено дрвено коло, пречника два метра и двадесет см, са четири греде (по двије на прекрст) од брестовог дрвета, око којег су у обручу усађени дрвени „чворуни“, попут мањих чворова, на растојању око 20 см.

Поред шила је у „лећи“ постављена „латерма“ са жељезним „чворунима“ и осовином (сл. 20). „Печа“ (налик на кутију висине око 80 см са странама око 100 x 80 см) је израђена од камена кременца, а са спољне стране обложена дрветом. Испод ње, у доњем дијелу малина (гађе се сада не може ући), смјештено је водено коло које се, када се пусти вода, окреће, окретајући осовицу и „латерму“ у „печи“, а истовремено и дрвено коло на „чешљу“ изнад каменог шила. У ствари, жељезни чворуни на „латерми“ се углављују између дрвених чворуна на колу, при чему се окреће „чешља“, а са њим и прислоњено му тоцило“ кроз шило, гњечећи при томе маслине у њему.

Како је малин — воденица био и брашнени и уљани, истовремено се у њему мљело и жито и маслине, с тим што је за

Слика 19.

Слика 20.

жито постојао посебан дио у машини, којег је са уљаним покретало заједничко водено коло.

Када су маслине самљевене (тзв. „мааз“), пугте се да одстоје извјесно вријеме, како би из њих изашло прво уље или „самоток“. Ако су добре, довољно је сачекати 10 до 15 минута, послије чега се из каменог пила већ може водити уље, што се обично радило „конатама“ (на сл. 21 се на кошу види једна таква коната из 1925. године), док се остатак „бујелом“ (већом кантом) и „паљем“ простилао из пила у кош.

У другом дијелу машина, на каменом „тијеску“ (сл. 21), округлог облика, се налаже 10 до 12 коша тенза којих се постави дрвена погача, такође округлог облика израђена од парочитје врсте дрвета — кошћела (сл. 21. — „погача“ је изклоњена уз зид“). Преко ње прво дођу три мања и четири већа „длушина“, који изгледају попут панџера, али квадратног облика са странама дужине око 40 см. На двије жлезне „бедре“, постављене са стране „тијеска“ (уцабене у вал и причвршћене за греду таван-

Слика 21.

нице), налази се „орак“ израђен као и остали дијелови од жељеза (сл. 22). „Вида“ пролази кроз „орак“ и „кобилу“ која је зглобовима причвршћена за „бедре“ по којима клизи. Изнад ње је „пјат“ са ручкама, а између њега и „ораха“ налази се шупља цијев — „рукаван“ у који се увуче брестова греда тзв. „полуга“, дуга око 2 m и пречника око 20 см, којем се затеже орак и

потискује „кобила“, која под притиском сабија коше из којих се циједи уље. Другим крајем „полуга“ је везана дебелом жицом која је вуче. Наиме, поред тијеска је учвршћена на полу дрвена греда, али тако да се може окретати. Та греда се зове „мулинно“. Кроз њу по средини пролазе двије тање гредице које гурају четири човјека (два са једне и два са друге стране) правећи круг окрећући се у смјеру из десна у лијево. Жицом је „мулинно“ везан са „полугом“, а при његовом окретању жица се намотава око њега, вучући полугу, која истовремено затеже „орак“ и потискује „кобилу“ на коше.

Слика 22.

Од „тијеска“ води мјевкасто удубљење ка „каменици“ (сл. 23), дубине око 120 см, чију једну страну чини страна „тијеска“ укопана у земљу, док су остале три дограђене од камена, а дно је бетонско.

Уље се из „каменице“ вадило „кочатама“ или дрвеним „палмама“ и сипало у „бујоле“, а олате у уљано шло у које је могло стати 300 kg уља, а купљено је у Шкаљарима — Котор, 1926. године, „Мурга“ (талог од уља) се из „каменице“ такође

вадила дрвеним „лаљима“, а од ње се као и у другим крајевима Боке правио сапун.

Овим млином су се користили и становници околних села (Дуба, Наљежића итд.) остављајући обавезно „ујам“, тј. по литар уља за један самљевени млин маслина. Иначе, у току дана се могло самљети и до 4 млина. Годину 1929. оваје помилу

Слика 23.

као рекордну, када су маслине толико родиле „да их нико није могао освојити“, а власник овога млина те је године успио да добије око 600 kg уља. У овом млину су се маслине посљедњи пут циједиле 1976. године, када су релативно добро родиле и када их је имао ко сакупљати.

Уљани млин у Мојдежу

Почетком XX вијека млинарство као занимање на терену херцегновске општине, било је веома развијено, док се овим послом данас бави пар људи уз друге послове, а у оним давним данима интензивног млинарства можемо читати у записима или слушајући приче старих људи овога краја, који врло радо и са поносом причају о времену у ком је млин значио и живот. Неријетко се налази на остатке или и доста добро очуване млинове, у оближњим селима Херцег-Новог, захваљујући упорности и жељи понеког домаћина да сачува традицију минулих времена.

На такав случај сам наишао и у селу Мојдежу, засеок Ковачи, на удаљености неколико km од Херцег-Новог, гдје Владо

Брајевић још увијек посједује уљани млин у исправном стању, а који је саграђен 1900. године. Иако га већ три године није употребљавао, неће га рушити јер, како сам каже, млин га је задржао у селу и жели да га сачува као споменик и традицију краја. Било их је некада на овој територији око 45, док их данас скоро и нема. Иначе, бројност млинова у овом крају Боке Которске зависила је и од количине, а и саме структуре воде у појединим селима, занимања становништва у прошлости и маслинарства као важне привредне гране. С друге стране, богатство водених извора је становништву пружало и омогућавало идеално рјешење и олакшицу у бављењу млинарством, јер је млинове претежно покретала вода. Међутим, интересантно је поменути да је осим воденица постојало и „сувих млинова“, као и покушаја да се направи нека врста вјетрењаче, али без успјеха. Становништво се претежно бавило сточарством и земљорадњом, а посебно се (пored маслине, у првом реду) гајио кукуруз, пшеница, раж и јечам, тако да је било и нормално да се млинарство развије у великим размјерама. Међутим, од двадесетих година овог вијека оно постепено почиње да јењава, престаје се са градњом млинова, да би се већ од педесетих година њихов број нагло смањило и данас свео на веома мали број активних млинова.

Село Мојдеж, млинарско село у прошлости, најбољи је примјер за то. Некада је у овом селу радило преко двадесет млинова, а данас два до три.

Над потоком са извора „Ловац“, поред куће Влада Брајевића, смјештена је воденица са два „волта“ (сл. 24) као доказ да је некад у њој радио брашњени и уљани млин. Данас се могу видјети остаци уљаног млина у просторији која служи као остава, а на поду су још изгажене „комнице“ од посљедњег мљвења маслина прије 5—6 година.

На средини просторије, на мјесту гдје се данас налази камено пило (сл. 25) до 1947. г. било је старо пило, које је тада заједно са точком замијењено овим данашњим. Дно пила се још једном од тада мијењало, јер је било пропало услед великог трења точка у њему. Пило је израђено од зиданог камена, а чочак од камена кременца, којег су вадили у близини куће. Чочак, када су га поставили, био је тежак 1700 kg, док је данас знатно лакши, јер му се трењем о под пила смањила дебљина за око 30 cm.

Греда постављена у средини пила, а на коју се наслања чочак приликом обртања, је од храстовог дрвета и зове се „греда кола“. На врху греде налази се дрвено коло са зупчаницима израђеним такође од дрвета (сл. 26) који се углављују у зупчанике осовине постављене поред пила (сл. 27) коју покреће вода у доњем дијелу млина. Дрвено коло и зупчаници на њему израђени су од дреновине, док су зупчаници на осовини, као и она сама, од жељеза.

Слика 24.

Слика 25.

Десно од шила налази се „тијесак“. Између два „кашүна“ (велике дрвене греде) и четири „штанге“ (цијевни од пуног жељеза) налази се „под тијеском“ округлог облика израђен од брестовог дрвета, на који се налаже 12 коша са округлом жељезном

Слика 26.

Слика 27.

погачом на врху (сл. 28). Погачу потискује округли жељезни дио кроз који пролази осовина, чији се доњи дио зове „орај“, а горњи „лоза“ и на чијем је дијелу изнад „ораја“ учвршћена шупља цијев, тзв. „рукавац“ (сл. 29). У рукавац се увлачи „ману-

Слика 28.

Слика 29.

вела" (дугачка дрвена греда) која је конопом везана за другу дрвену греду — „вртено“, постављену поред „тијеска“ и израђену од „костања“. Кроз двије рупе на „вртену“ провлаче се двије мање и тање греде које гурају четири човјека окрећући на тај начин „вртено“, а истовремено и „манувелу“, услед чега се дио на коме је „орај“ спушта на „погачу“ и под притиском „тијешти“ маслине у кошима.

Доњи дио млина, тј. воденице, кроз који тече вода, назива се потколо (сл. 30). Водено коло у њему окреће вода која долази из „бадањ“. „Бадањ“, у ствари, подсјеча на цијев која је на

Слика 30.

једној страни пира а на другој ужа и израђен је од камена. Вода у „бадањ“ улази кроз шири отвор, а излази из њега кроз ужи дио на коме се налази једна врста регулатора за пропуст воде који се назива „кантула“. Израђена је од смоковине, а поред ове постоје још и плехане (металне) „кантуле“ које служе у исте сврхе. „Бадањ“ је постављен под нагибом.

У оним мјестима гдје нема довољно воде, она се морала акумулирати, што се вршило у једној дубљој рупи, попут резервоара, назива се „јажа“, одакле је вода кроз „бадањ“ ударала о водено коло окретајући га. Како је водено коло повезано осовином и њеним зупчаницима са дрвеним колом, тако са његовим окретањем истовремено покрће и точак, међући маслине у каменом пилу.

Пошто се сакупи „самоток“, „млаз“ (самљевене маслине) се вади из пила и сипа у коше. И оваје су се коши набављали из Кртола, тј. из Бурашевића. Да би били чвршћи и да би дуже трајали, често би се поред саме ивице отвора на њима провлачило уље од „коштрети“ (козије длаке). Тијештење се вршило два пута, и то тако што би се послуже првог тијештења маслине пропариле врелом водом, па по други пут поново истијештиле, при чему би се максимално искористиле. Уље се из коша слијевало у „подставу“ испод „пода тијеска“, израбену од дрвета и квадратног облика која је могла примити и до 300 литара уља.

Веће количине уља се чувају у каменим пилама, која су као и у осталим крајевима Боке добављана са Корчуле. Уље се из „подставе“ у пилао пресипало дрвеним „мишћелима“ која су налик на мање бачвице и могла су примити од 50 до 70 литара уља. За сипање уља у „мишћело“ или у козје мјешине служиле су металне „конате“ запремине од једне литре, којима се уједно и мјерила количина уља.

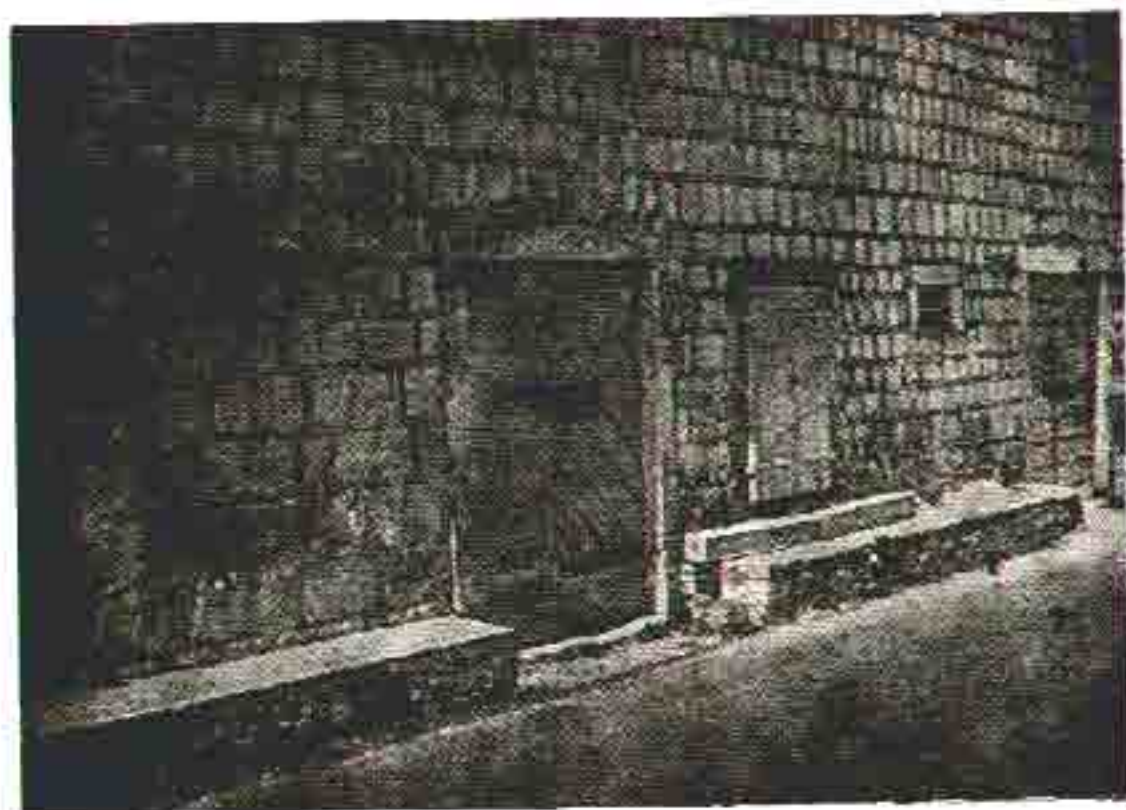
Када се уље из „подставе“ уклони, преостала вода и талог („мурга“) се пресипају у посебне судове, тзв. „чабрине“, у којима се послуже извесног времена поново исталожи уље, јер су и „мурга“ и вода у себи задржале једну количину масноће. Међутим, тако добијено уље је слабог квалитета и не користи се у исхрани. „Чабрине“ данас не постоје, а интересантне су посебно због идеалног рјешења одвођења воде из њих.

Уљани млин на Прчању

Мјесто Прчањ, одавнина познато као мјесто славних капетана и помораца, удаљено је свега 5 km од Котора. У типично приморској, каменој кући (сл. 31), коју само пут дијели од мора, још увијек постоји уљани млин, у власништву старе госпође Лазари. Интересантно је поменути да млин постоји већ 300 година, али данас, наравно, не у првобитном облику, јер су се током времена његови дијелови преправљали, мијењали и дорађивали, тако да је одмах послуже рата (1946. године) почео радити на машински погон, прво помоћу дизел-горива, а затим, неколико година касније, због мириса горива које је уље брзо попримало, мотор је преправљен на електрични погон и као такав постоји до данас.

Посебно је занимљиво то што сам се на Прчању сусрела са називима појединих дијелова млина које нисам имала прилике чути у осталим областима Боке Которске, па сматрам да, иако се ради о једном модернијем и савршенијем типу млина, и његов опис неће бити сувишан. Осим тога, овај млин, наслијеђен, већ дуги низ година, или боље речено од када постоји, припада породици Лазари, чији су се припадници, уз капетански позив, традиционално бавили и млинарством.

Просторија у којој је смјештен мали претрпана је разним предметима и данас служи као нека врста оставе. Камено пило, пречника око три метра, налази се на средини просторије, а назива се „коломат“. Могло је примити по 300 kg маслина, од чега се добијало од 20 до 100 литара уља, у зависности од врсте маслина, само земље на којој су засађене као и од временских прилика током године. У пилу се окреће камен, наслоњен на

Слика 31.

„осовину“ (грелу) од храстовог дрвета. На доњем дијелу осовине је шпалак који је забоден у плочицу на „коломату“, док горњим дијелом носи дрвено коло са зупчаницима (сл. 32). Кроз камен пролази „дигола“, такође храстова грела, али краћа и мања од осовине. Поред „коломата“ се налази „вретено“ са жељезним зупчаницима (горњим и доњим) који се покрете преко кожне ременице, односно мотора, окрећући истовремено и коло изнад „коломата“ и точак у њему. Точак може да се окрене максимум 14 пута у минути, а свако брже окретање би маслине у „коломату“ претворило у кашасту масу, те се не би могле циједити. Сам процес мљењења траје од 20 до 25 минута.

Самљевене маслине „млаз“ одстоје 10 до 15 минута у „коломату“ да би се добио „самоток“. Дрвеним судом попут корита, који се зове „кадјесо“, „млаз“ се сипа у кош. Три „кадјела“ су довољна за један кош.

Интересантно је поменути да су се кошчи овајде плели од кокосовог конопа, којег су поморци доносили са путовања, а мо-

гао се купити и на Ријечи, гдје су га набављали из Индије. На Прчању је коше плео данашњи „патрун“ (старатељ) овог млина заједно са својим оцем. По облику кош од кокосовог конопа је сасвим сличан кошу од жукe, с том разликом што је чвршћи од њега и што много дуже траје.

Други дио млина, гдје се масанне циједе, зове се „мадра-вида“ или „преса“ (сл. 33). Обично се постави осам или девет коша на „под“, округлог облика и од „гизе“ — жељеза, пречника око један метар. Изнад коша долазе два пара дрвених „така“ (правоугаоног су облика, димеизије приближно 30 x 15 cm) ради

Слика 32.

попуњавања висине и да би „преса“ била што мање оптерећена. Изнад њих се постави округла „погача“, направљена од храстовог дрвета и величине коша. На „погачу“ се спушта жељезни округли дно „пресе“ који се потискује затезањем најдебљене осовине — 2 „виде“. Наиме, изнад тог округлог дијела „пресе“ и „виде“ је учвршћена шуња цијев тзв. „рукавац“ у који се увлачи дужа дрвена греда — „станга“, а поред „пресе“ је, од пода до таванице, постављена дебља дрвена греда — „витло“ (сл. 34), али тако да се може кретати. Кроз „витло“, на доњем дијелу, пролазе двије дрвене полуте дужине око два метра, које гурају четири човјека, окретајући га. Горњим дијелом је „витло“ везано ужетом, које се другим крајем везује за „стангу“. Окретајући витло, уже се намотава око њега и повлачи „стангу“, тј.

„рукавац“ у страну, затеже „вилау“ која потискује доњи округли дно „пресе“, притискајући на тај начин „погачу“ са „трупима“ и кошима испод ње. Што је „стангавање“, тј. окретање спорије, то је и уље које се циједи из коша квалитетније и бистрије, и тај процес обично траје око 1.30 минута.

Слика 33.

Испод „Пресе“ је укопано мање камено пило из зидовима и дном, који су били око 10 см дебљине. Међутим, дебљина дна се данас свела на свега 5 до 6 см услед нагризања киселине из маслиновог уља, које се у пилу слијевало и таложило.

Из пила се уље вадило „конатом“, а остатак од таложења, тзв. „мурга“, „паљем“. Како у сваком млину пије било дрвеног „паља“, „мурга“ се вадила и метлицом од „фресине“ (јелне врсте шибља) или жуке, тако што се по врховима метлице хватала „мурга“, а затим се отресала у посебан суд. Сакупљену „мургу“ су жене носиле кући гдје би је посолале и пустиле да проври на ватри. Пошто би се маса охладила и „старала“ на површину би поново исплавало уље. Тако добијено уље није јестиво, већ се користило као гориво за освјетљавање или за прављење сапуна. „Мургу“ су давали и Фабрици сапуна у Котору, а у замјену добијали сапун, а исто тако и „комине“, из којих се послуже испирања бензином вадила масноћа која је такође служила за лобијање сапуна.

Вола, која остаје испод уља у пилу, садржава извјесну количину масноће, па се сакупљала у посебан суд, у тзв. „бабу“.

„Баба“ је, у ствари, већа бачва израђена обично од храстовог дрвета или од камена, а у новије вријеме их је било и бетонских. У току три до четири мјесеца, колико траје мељава, „баба“ се стално пуни, тако да се од те воде, таложењем поново добије уље. Вода посебним каналима отиче у море, а тако добијено уље се употребљава као и оно претходно за освјетљење.

Маслиново уље се као и у свим другим мјестима држало у великим каменим пшима или у „каменицама“, који су добављани са Корчуле, док су мање земљане посуде „царе“ служиле

Слика 34.

за држање сира у уљу, а доносили су их поморци са путовања, обично из Индије. Из млина се уље односило мјеховима, „демижанама“ или „конатама“.

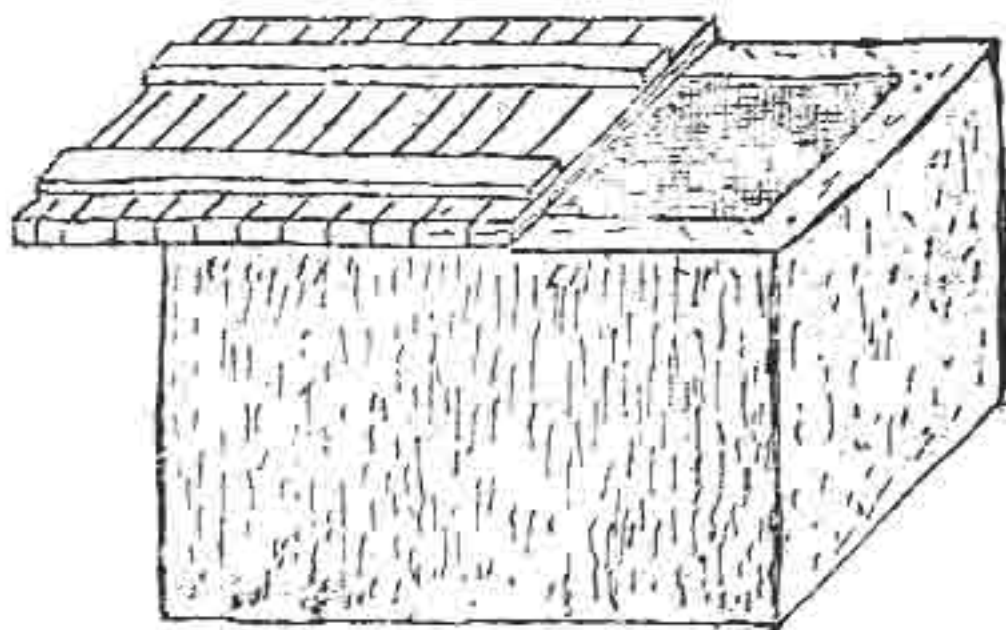
Поменула бих још и то да су се овим млином, уз давање „ујма“ (обично у уљу), служили како мјештани Прчања тако и становници околних села. Последњи пут се зачуо точак у млину прије четири године и данас је он једини сачувани млин на територији которске општине, све захваљујући упорности госпође Лазари да сачува традицију свог преминулог супруга.

Уљане посуде

Уљани млинови полако нестају остављајући трагове ријетких предмета, који су некад служили и били неопходни у сваком млину или кући која га је посједовала. Уљане посуде, и тамо гдје постоје, одавно су промијениле своју намјену, мјесто и продужиле да живе као успомена минулог времена.

Ако је млин још увијек у исправном стању, у њему се може затећи доцекле очувано уљано пило (сл. 35), које је ријетко кад остајало празно. Умјесто уља, данас се у њему олажу којекакви предмети, или је сасвим заклоњено у неком од углова помоћних просторија. Пила су на територији Боке Которске претежно доносили поморци бродовима са Корчуле, гдје су прављена од бијелог корчуланског камена, меког и погодног за обрађивање. Облик им је попут већег сандука, а заклапају се дрвеним поклопцем, причвршћеним са једне стране. У пило је могло стати и до 400 литара уља.

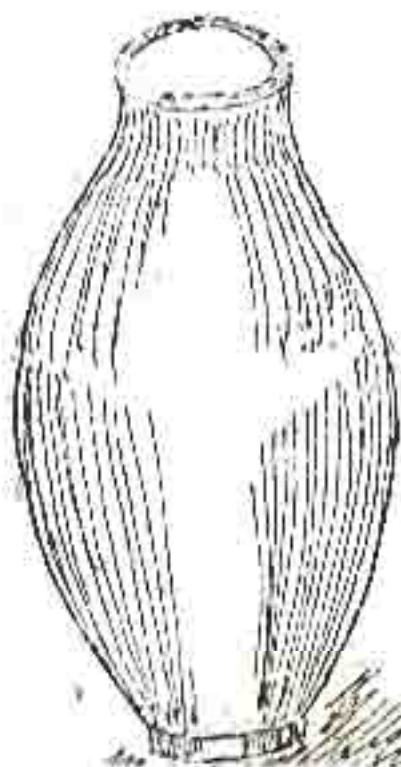
Неријетко се данас могу наћи испред неке куће пила у којима је засађено цвијече, или као украс у доњем дијелу старих приморских кућа.

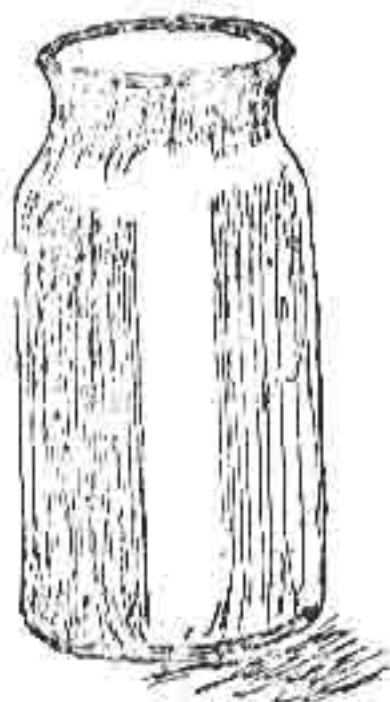
Слика 35.

Мање уљане посуде су познате као „питари“ или „царе“. Било их је разних облика и величина, од крушкастог (сл. 36), до сасвим равног попут лонца (сл. 37), а примале су од 5 до 20 литара уља. „Царе“ су земљане посуде, са унутрашње стране емајлиране, а на врху су имале поклопац од дрвета или тањег камена. Данас, ако их има, служе као диван украс у кући, док их на селима још употребљавају за држање сира у уљу.

Постојала је још једна врста земљаних посуда, налик на шерпе, а називале су се „земљане теће“ или „аркули“. Осим за уље, веома често су се користиле за кухање рибе, која је у њима добијала специфичан и посебно лијеп укус.

Слика 36.

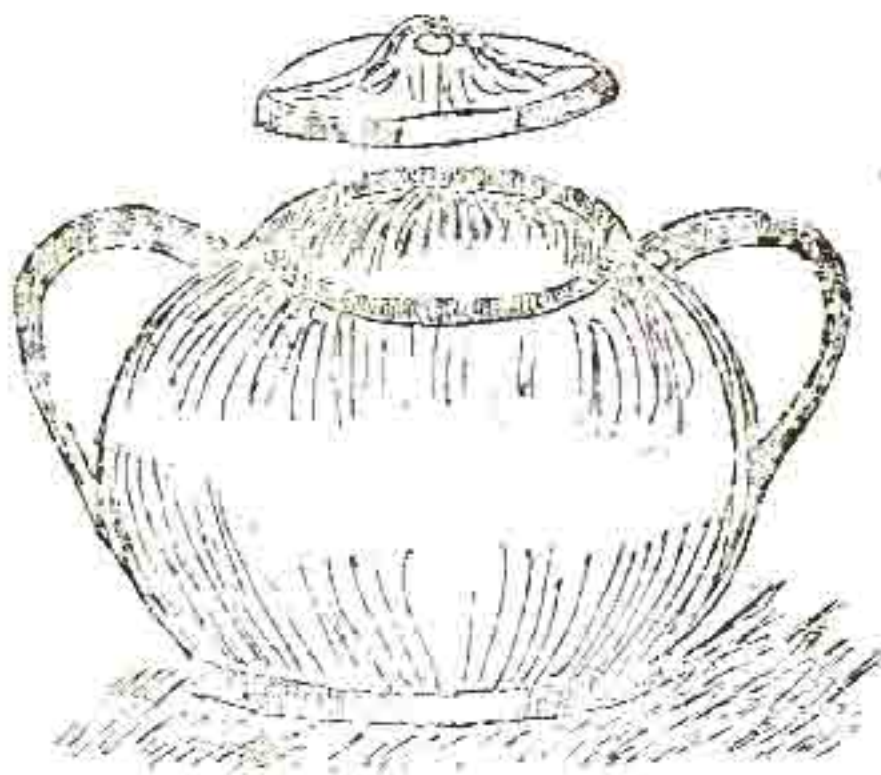
Слика 37.

Нешто веће посуде од „дара“ су биле „каменице“ (сл. 38), израђиване на Корчули од корчуланског бијелог камена, одакле су их доносили у Боку заједно са пилима. „Каменице“ су округлог, више крушкастог облика са великим дршкама за стране и каменим поклопцем на врху. Било их је разних величина, у њима је могло стати од 30 до 70 литара уља, али и већих величина пила. И оне данас служе као украс.

Осим камених и земљаних посуда, постојале су тзв. „рамене“ или „бакарне пињате“. У њима се уље носило из млина у „кужину“, гдје би се поред ватре „тарало“ (таложило) два до три дана, а последије просицало у уљана пила. У „пињатама“ је могло стати од 30 до 50 литара уља, а осим за уље служиле су и за кухање у њима и имале су облик већих шерпи.

Уље за продају се осим у „демижане“ (које су више служиле за вино него за уље) веома често сипало у козије или овчије мјехове, у којима је могло стати од 30 до 40 литара уља, и тако односило на пијаци. Из мјеха се уље могло лијепо сипати у друге посуде, не прелијевајући се, а пошто би се празан доио кући, обавезно би га окачили изнад „дара“ или пила да се

циједи. Од I свјетског рата за ову сврху су се почеле користити и канте од петролеја у којима је обично могло стати око 15 литара уља.

Слика 38

Из шила или „каменице“ се уље вадило „полутком“ (сл. 39), уском и високом каштицом, која је уједно служила и као мјера, јер је захватала тачно 1 литар уља. „Полутак“ се још једноставно зове и „коната“.

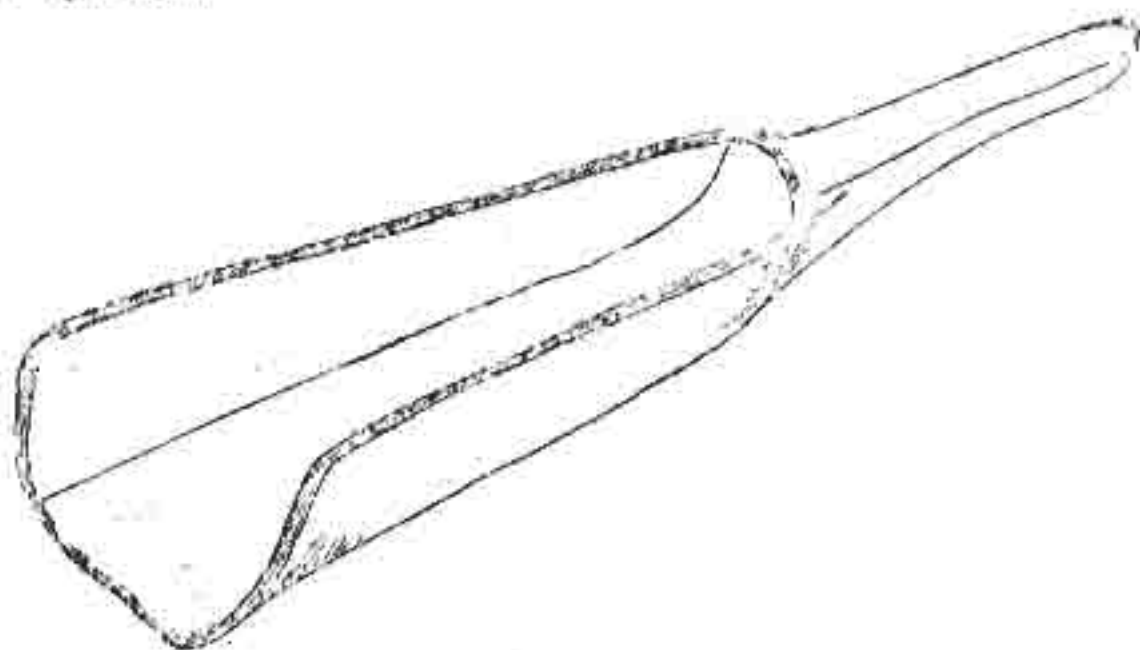
Слика 39.

Слика 40.

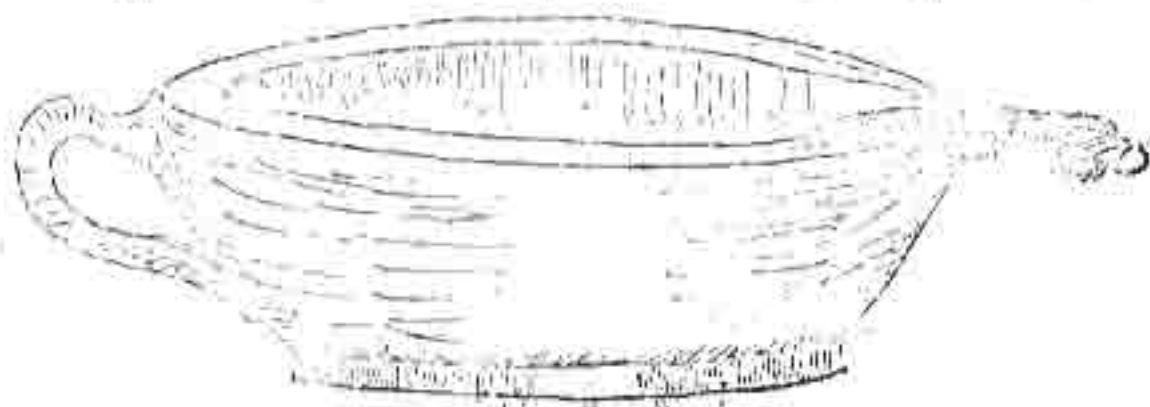
Да се не би пролијевало при претакању, уље се „полутком“ сипало кроз „ширију“ (лијевак) (сл. 40) у „ботиљу“, „демижану“ или мијех.

За вађење „мурге“ и уља из „бачвице“ користило се „паљ“ (сл. 41). Облик му је попут мање лопатице са кратком дршком, а био је израђен од дрвета. Међутим, умјесто дрвеним, у новије вријеме се служи металним „паљем“, по облику и величини сличан дрвеном.

Слика 41.

За добијање уља, које се није користило у исхрани, постојали су посебни судови, тзв. „чабрине“ или како се још називају „бабе“, тј. веће дрвене бачве у којима се таложила вода сакупљена из „бачвице“, а изнад које би се послије извјесног времена

Слика 42.

накупило уље. Такви судови су се у новије вријеме правили од бетона, а данас се веома ријетко гдје могу наћи.

На крају бих поменула и „лукијерне“ (сл. 42), које, иако не спадају у уљане посуде, имају веза са маслиновим уљем. Наи-

ме, служиле су за освјетљење, како млинова тако и кућа, а често су их носили и рибари на својим рибарским походима. На жалост „лукијерне“ до данас нису сачуване, а по причању и сјећању, имале су облик мале, плитке и издужене шершце, са шиљатим продужетком са једне стране кроз који се провлачио фитиљ, док су са друге стране имале савијену дршку помоћу које су се носиле. „Лукијерне“ су биле зсмљане, а фитиљ, који је пливао у маслиновом уљу у њима, су жене правиле од памука. Умјесто њих, у новије вријеме употребљавале су се „лукијерне“ израђене од метала, а подсјећале су на лијевак са затвореним дном и са дршком са стране. Кроз посебан отвор, на којем је био чеп, сипало се уље, док је фитиљ пролазио кроз издужени дио на врху.

Маслиново уље, као гориво у њима, касније је замијенио петролеум.

ОБЈАШЊЕЊЕ ЛОКАЛИЗАМА

- бачва — буре
 ботаља — флаша
 браче — или комине, остатак од самљевених и исцијевених маслина
 волат — полукружно засвођен дио куће
 земља — мисли се на посјед, тј. имање једне куће
 заграше маслине — појава када на гранама остају само зелене маслине
 запаучен цвијет — цвијет у паучини
 кашун — у овом случају означава дуже дрвене греде на „тијеску“, а исти назив се употребљава у значењу дрвеног сандука са поклопцем
 кишати — квасити, држати у води
 клупни — комад дрвета четвртастог облика, могу бити различите величине
 кофа — или кошци, корпице оплетене од „мрће“ — једне врсте жбунастог стабла
 коната — мања канта
 копоп — канал
 коноба — означава просторију у коју је смјештен млин, може означавати и мјесто за стоку али и врсту оставе
 краштити — одсијецати, ломити
 крњити — кидати, чупати
 мацола — мали дрвени чекић
 млин маслина — количина маслина која се меље
 мурга — талог од уља
 ножнице — маказе
 патрун — старатељ млина, особа која осим што одржава млин руководи и радом за вријеме добијања уља, може означавати и члана рибарске дружине која лови рибу мрежама, а који увијек равноправно учествује у диоби улова.
 пљумбирати — завршити, чврсто завезати крај исплетеног коша
 плета — дневница која се давала сакупљачима маслина а 1910. године је износила 10 солада
 пригати — пржити
 приганице — врста посланице слична ушћиницама, спремале су се обавезно за Божић, али су биле уобичајене и у разним другим приликама.
 пушта ледина — запунштена ливада
 ресање — пупчење маслина
 скале — степенице
 скупсти — чупати руком
 стадјон — сезона, у овом случају означава вријеме најповољније за брање жукве
 шарају маслине — маслине почињу да црне, тј. сазријевају
 шоба — у овом случају значи сноп, али означава и прут
 тијештити — циједити.
 труп — у овом случају означава калуп, а може означавати и мали пањ
 ујам — надокнада за коришћење млина, обично за један млин се давала 1 литра уља.

Summary

OLIVEGROWING IN BOKA KOTORSKA

Dragana MAŽIBRADA

Besides seatrade and stockbreeding, olivegrowing contributed a lot to the economic prosperity of the people of Boka Kotorska. One of the most important export commodities, specially in the 18th century, was oliveoil.

The peninsula of Luštica was the leading area as it was almost completely covered with olive-trees.

Since the first decade of this century the planting of olive trees has been much reduced, and the olive trees are neglected, as there are neither people who would plant or those who would gather fruit. Olives used to be pressed in the mills powered by humans, horses, water, or electricity.

There are very few active mills nowadays.

This paper gives minute description of the olive-mills in the villages of Radovići — Kriolo, Zabrđa — Luštica, Kavča — Grbalj and Mojdež — Herceg-Novi community and the township of Prčanj.

The work also treats the production of the baskets used for straining oil out of the pressed refuse of olives.

A significant part of the text deals with the vessels for keeping oil that were earthenware, or made of stone and in recent time industrially produced.

There are indicators that this branch of agriculture is to be given more attention due to its importance and the profit that may be obtained from olivegrowing. Naturally, new agrotechnical means and technology will be applied; therefore this paper may be of interest as it recorded the way of growing and processing olives, practised for decades in Boka Kotorska, at the moment it started disappearing.

SURADNJA I VEZE DUROVAČKIH, BOKOKOTORSKIH I CRNOGORSKIH KOMUNISTA

Proučavajući povijest radničkog pokreta Dubrovnika, od njegovih početaka do 1941. godine, u postojećoj dokumentaciji se nalaze mnogobrojni podaci o vezama komunista Dubrovnika, Boke Kotorske i Crne Gore. Suradnja dubrovačkih i bokokotorskih radnika i socijaldemokrata datira još iz vremena Austro-Ugarske, kada su se ta dva susjedna područja nalazila u sklopu austrijske Dalmacije. Propašću Austro-Ugarske i stvaranjem države Srba, Hrvata i Slovenaca, radničke sindikalne i političke organizacije Dalmacije, zahvaljujući ranijoj administrativno-upravnoj podjeli, ostale su i dalje u okviru Pokrajinskog sindikalnog i političkog rukovodstva u Splitu, odakle će primati direktive i pomoć. Njihovi delegati zajednički sudjeluju na konferenciji 25. ožujka 1919. godine u Splitu podržavajući prijedlog i poziv Socijaldemokratske stranke Srbije i Bosne i Hercegovine o potrebi stvaranja jedinstvene socijalističke partije i jedinstvenog sindikalnog pokreta. Pripremajući se za Vukovarski kongres, tajnik Pokrajinske centrale za Dalmaciju Ljubomir Maksimović (prije prvog svjetskog rata kao tipografski radnik radio i živio u Dubrovniku, te se isticao revolucionarnim radom), prikupljajući podatke o stanju sindikalnih i partijskih organizacija, posjetio je Dubrovnik, Kotor, Herceg-Novi i Tivat, ali je iznenada prilikom povratka 26. travnja 1920. godine uhapšen na željezničkoj stanici Metković.¹ Pokrajinska vlada za Dalmaciju je vješto iskoristila ovaj događaj, da bi noću 26/27. travnja zabranila djelovanje komunističkih organizacija, zatvorila radničke domove u Splitu, Sinju, Makarskoj, Pučišću, Dubrovniku, Herceg-Novom, Tivtu i Kotoru, preuzevši njihove arhive. Istovremeno je uhapšen znatan broj komunista u Splitu i Dubrovniku.

Uprkos hapšenja i zabrane djelovanja dalmatinski komunisti su našli mogućnosti da se njihov glas čuje na Vukovarskom kongresu. U izvještaju, kojeg je delegat Dalmacije improvizirano iznio,

¹ List »RAD«, br. 24 — 1920. godina.

dati su statistički podaci o stanju sindikalnih i partijskih organizacija:

„Do Kongresa Ujedinjenja u Dubrovniku i Gružu je bilo 40 a u Kotoru 30 organiziranih radnika. Od Kongresa Ujedinjenja pa do Vukovarskog kongresa da se stanje poboljšalo te je bilo:

U Dubrovniku, Gružu i Župi 450 organiziranih članova

U Kotoru 120 organiziranih članova i 40 organiziranih žena.«²

Prilikom izbora za Ustavotvornu skupštinu dubrovački i bokotorski komunisti skupa sa ostalim komunistima neokupirane Dalmacije, opet su na zajedničkom poslu. Konferencija delegata komunističkih organizacija i strukovnih udruženja, održana 24. listopada 1920. godine u Splitu, donijela je listu Komunističke partije za izborni okrug Split — Dubrovnik — Kotor.

1. Jelaska Vicko, težak iz Splita
2. Muck Adolf, konobar iz Kotora
3. Šimundža Levin, odvjetnički pisar iz Sinja
4. Kmetović Stijepo, mehaničar iz Dubrovnika
5. Kravarić — Maravić Ivan, zemljoradnik iz Trogira
6. Gregorić Marko, zemljoradnik iz Petrovca
7. Bogilan Stjepan, zemljoradnik iz Glavica
8. Sumić Jure, zemljoradnik iz Poljica
9. Herac Andro, zemljoradnik iz Brašine kod Dubrovnika.¹

Izbori održani 28. studenog 1920. godine donijeli su veliki uspjeh Komunističkoj partiji Jugoslavije. U Dalmaciji, odnosno splitsko-dubrovačko-kotorskom izbornom okrugu glasalo je 49.962 birača, od čega su dobili: Klerikalna stranka 13.947, Težačka stranka 10.636, Komunistička partija 8.074, Radikalna stranka 6.008, Demokratska stranka 5.189, Vanstranačka lista 3.200 i Drinković 2.917 glasova. Takav uspjeh Komunističke partije Jugoslavije u Dalmaciji, koja je po broju glasova zauzela treće mjesto (a zahvaljujući nelogičnostima izbornog zakona i samo jednog poslanika) iznenadio je i zabrinuo, ne samo političke vlasti, već i rukovodstva ostalih građanskih stranaka.

Zabrana Komunističke partije Jugoslavije samo je privremeno prekinula kontakte komunista susjednih područja. Narodni poslanik Bogoljub Gavrilović postavlja 1921. godine pitanje ministru pravde: da li su mu poznata hapšenja i dugotrajno držanje u zatvorima komunista u Kotoru, Podgorici i Dubrovniku.

Konferenciji u Beogradu, prilikom osnivanja Nezavisne radničke partije Jugoslavije u ime dalmatinskih komunista, prisustvuju Ivo Baljkas, Ivo Marić i Adolf Muk. Dubrovačkoj policiji su postali sumnjivi posjeti Adolfa Muka Splitu i Dubrovniku, pogotovo

² Radničke novine, br. 147, 19. VI 1920. godine.

³ Historijski arhiv Dubrovnik (u daljnjem tekstu HAD), Pozicija »Oglaš«, 1920. godine.

kad se iz saslušanja Iva Marića saznalo da je i on prisustvovao konferenciji u Beogradu.

»Vjerojatno da je putovanje Muka u svrhu da potakne radništvo da se pridruži akciji za samostalan istup radništva koliko u sjevernoj toliko i u južnoj Dalmaciji a koja bi akcija bila pokrenuta iz Splita.«⁴

Odlukom Kotarskog poglavarstva protjerani su iz Dubrovnika braća Marinović (poznati komunisti iz Tivta) »jer su primili kod sebe na stan komunistu iz Kotora Adolfa Muka, te što su stajali u tijesnoj vezi s njime i počeli da agituju kod amošnjeg radništva za Nezavisnu radničku partiju.«⁵

Ova mjera je naročito bila uperena protiv Augusta Marinovića, koji se kao zamjenik Marka Gregorića nalazio na listi Nezavisne radničke partije Jugoslavije za Kotor. Interesantna je i optužnica, koju je Državno tužilaštvo 1929. godine podiglo protiv Adolfa Muka jer »je od dana 4. augusta 1921. pak sve do konca godine 1929. bio član komunističkog tajnog udruženja u našoj državi koja je imala za svrhu propagandu komunizma.«⁶

Međutim, u optužnici se posebno mjesto daje osnivanju Nezavisne radničke partije Jugoslavije i uloge koju je on imao: »ne postoji a niti smije postojati u našoj državi nakon 2. augusta 1921. kada je stupio na snagu Zakon o zaštiti države, nikakvo komunističko udruženje, koje bi imalo za svrhu propagandu komunizma. Ali »de facto« sva ona komunistička udruženja, koja su postojala prije nego što je stupio na snagu predrečeni zakon i koja su do tada javno radila na tome da revolucijom izmijene potpuno društveni poredak po komunističkoj ideologiji, ostala su na okupu te su i dalje radila na ostvarenju svojih ideala, ali, naravno, ne više javno kao do tada, već potajno. Da se pak nekako pred zakonom legitimišu, odlučili su bili komunističke vođe da osnuju tobož novu političku stranku kojoj su dali ime »Nezavisna radnička partija Jugoslavije«, koja u sebi nije opet bila ništa drugo nego ona stara komunistička partija, koja je pod tom novom krinkom i dalje propagirala komunizam. To se najbolje vidi iz raznih njezinih glasila ...

Pri ovakvom stanju stvari shvatljivo je da su svi članovi te, silom prilika, stvorene Nezavisne radničke partije bili kao takvi članovi jedne čisto komunističke organizacije, koja je i dalje imala za svrhu propagandu komunizma i tu propagandu vršila ... Jedan od najagilnijih i najaktivnijih članova te nove Nezavisne radničke partije bio je, kako je već prije rečeno, okrivljeni Muck, koji je od prvog početka bio vođa komunista u Kotoru i cijeloj Boki Ko-

⁴ HAD, Dubrovačka oblast Pov. br. 195, 1923. godina.

⁵ HAD, Dubrovačka oblast, pov. br. 201, 1923. godina.

⁶ HAD, Okružni sud Kotor, VR 125/29, Okružni sud Dubrovnik, KZP

torskoj. U tu je novu partiju on prešao odmah, kako i sam priznaje, vetom su, u smislu Zakona o zaštiti javne bezbjednosti, bila raspuštena komunistička udruženja... »On ne može da smisli naših vlasti a niti naše države uopće.« U jednom dopisu komunističkom listu »Fabrika i Njiva« kaže, da u njoj ništa nije nemoguće, a zatim aludirajući na borbu, tj. na revoluciju, u istom dopisu, izjavljuje svoju spremnost na takvu borbu i svoje nepokolebljivo uvjerenje na punu pobjedu komunizma pa i uz cijenu nebrojenih ali neizbježnih žrtava. Osim toga, on se dopisuje u godini 1923. sa zatvorenim vođama Komunističke partije dr Simom Markovićem, Filipovićem, Čopićem itd. Muck, kao vođa komunista u Kotoru, šalje u ime organizacije tobožnje Nezavisne radničke partije vijenac pri pogrebu poznatog komunista Jovana Tomaševića na Cetinju, ide osobno na sprovod te u ime Partije oprašta se sa borcem i vođom komunista a iste godine daje u fond za list »Radnik« svoj prilog od 100 dinara koji na pročelju nosi sliku Lenjina i ako je tobož samo organ nove »nekomunističke« Nezavisne radničke partije. K njemu kao vođi komunista dolaze i s njim se druže svi istaknutiji komunisti, kao Ljumović iz Podgorice i Komušanac Ferdo iz Sarajeva, a u njegovom su društvu neprestano sumnjivi komunistički elementi iz Kotora Petrović Gracije i Vuković Drago. Ako se sada ovo dovede u vezu sa onim što je čas prije bilo rečeno u pogledu čisto komunističke ideologije Nezavisne radničke partije Jugoslavije, onda nema više nikakve sumnje o tome da je Muck ne samo bio u duši uvijek najgorljiviji komunista, već da je, pripadajući kao takav toj partijskoj organizaciji, bio član jednog udruženja koje je imalo za svrhu propagandu komunizma...»⁷

Dubrovačka policija vršila je stalan nadzor nad licima za koje je vjerovala da su komunisti ili komunistički simpatizeri, ali isto tako i nad onima koji su stizali u Dubrovnik. Ovo se naročito odnosilo na bokokotorske i crnogorske komuniste, koji su često i službeno dolazili u Dubrovnik, obzirom da su neke centralne ustanove Zetske banovine bile u njemu smještene. Ponekad su se i dubrovački komunisti sklanjali na područje Boke Kotorske i Crne Gore, kao što je bio slučaj sa Nikolom Maslačem Narodnikom, koji se rujna 1928. godine nakon izdržane šestomjesečne kazne zbog komunizma sklonio u Herceg-Novi, izbjegavši tako policijske pretrese. Slijedeće 1929. godine policija je 21. rujna izvršila pretres kod cetinjskog advokata dr Božidara Radanovića, koji se nalazio na odmoru »radi sumnje širenja komunizma«.

Čim su policijski agenti 6. studenog 1934. godine opazili na Stradunu crnogorskog komunistu Zlatičanin Vasa, obavijestili su Kotarsko poglavarstvo, koje je zatražilo hitnu intervenciju policije. Kraljevska banska uprava na Cetinju obaviještena je 27. studenog 1934. godine da su Zlatičanin Vaso i Vuković Drago dopu-

⁷ Isto.

tovali iz Podgorice, odnosno Kotora u Dubrovnik, prisustvovali sastanku Upravnog odbora Okružnog ureda za osiguranje radnika i kao poznati komunisti bili pod policijskom paskom. Zadnji dan boravka su se uspjeli sastati sa dubrovačkim komunistima.

Značajnu ulogu u komunističkom pokretu Dubrovnika imala su braća Stanko i Dušan Dragojević. Rodeni su u selu Drušići nedaleko od Cetinja. Već od rane mladosti pristupili su radničkom i komunističkom pokretu. Stanko se 1930. godine, a možda i ranije, zaposlio kao činovnik kod Okružnog ureda za osiguranje radnika u Dubrovniku. Policiji je bila poznata njegova komunistička opredijeljenost, te je stalno nadziran, pogotovo što je stanovao kod svog rođaka Nikole Mašanovića. Prilikom ubistva Marka Mašanovića krajem srpnja 1930. godine, izvršen je pretres stana Nikole Mašanovića zbog sumnje da je bio u vezi sa svojim bratom. Uskoro je policija saznala da je Marko prije nego što je krenuo preko Zelcnike za Cetinje zadužio svoj sat u bankarskoj radnji Bajnović u Sarajevu, te pismenim putem zamolio svog brata da ga otkupi. Pošto se on u to vrijeme nalazio na liječenju u Zagrebu pismo je primila njegova supruga Marija i poslala otkupninu. Budući da je sa svim ovim bio upoznat i Stanko Dragojević, policija je pored Nikole Mašanovića i njegove žene Marije, rođene Kolin, »koja je iz ovdašnje bolje porodice«, zatvorila i njega, tvrdeći »da je opasan komunista«. Na traženje Sreskog načelstva sa Cetinja Nikola i supruga su zadržani u Dubrovniku, dok je Stanko sproveden na Cetinje organima koji su vodili istragu »po krivici Marka Mašanovića.«⁸

Nešto kasnije Stanko se razbolio i znatan dio vremena proveo u bolnici. Dubrovački komunisti su mu posvetili punu brigu, pomagali i posjećivali. U posjete su dolazili i drugovi iz Boke Kotorske i Crne Gore. Težak život i policijska mučenja su usloveli da se stanje njegovog zdravlja pogoršavalo, te je početkom ožujka 1933. godine umro. Njegov sprovod se pretvorio u »ogromnu manifestaciju simpatija radnog naroda Crne Gore i Dalmacije za Komunističku partiju. Od Dubrovnika do Podgorice mrtvo tijelo druga Stanka nosili su na rukama, predavajući ga od sela do sela. U samoj Podgorici izvedena je na dan sahrane borbena manifestacija radnika i seljaka.«⁹ O tome je »Proleter« donio poseban prikaz. Njegov brat Dušan, nakon završenog šestomjesečnog kursa kod firme »Singer« u Splitu 1926. godine, službovao je u Banjoj Luci, Sarajevu, Derventi, Podgorici i Beranama, odakle je 1929. godine otpušten. Kao nezaposleni radnik odlazi u Belgiju. Krajem 1932. se vraća u zemlju, zapošljava kod »Singera« u Bitolju, Kruševu i Pod-

⁸ HAD, Okružni inspektorat Zetske banovine, Pov. br. 769, 30. VII 1930. godine.

⁹ »Proleter«, dvobroj 6—7, 1933. godina.

gorici, da bi početkom studenog 1933. godine bio premješten u Dubrovnik. Kao već izgrađeni komunista odmah se uključuje u partijski rad.

Centralni komitet KPJ je tokom 1934. godine, a i kasnije, nastojao stvoriti što čvršću organizaciju među pomorcima. Tako se u pismu od 28. prosinca 1934. godine upućenom partijskim organizacijama Hrvatskog primorja, Dalmacije i Crne Gore, ukazuje na nedostatak »agitacionog i organizacionog rada među mornarima, koliko u obalnoj toliko u sredozemnoj i prekomorskoj plovidbi«. ¹⁰ »Ujedno se ukazuje na činjenicu da se do kraja 1934. godine nije uspjela uzpostaviti stalna veza radi prebacivanja literature i materijala partijskim organizacijama na obali. Materijal je razno-raznim kanalima stizao do Splita (uglavnom iz inozemstva) odakle ga se uspijevalo dostavljati samo najbližoj okolici, dok je onaj namijenjen partijskim organizacijama na širem dalmatinskom području, Boki Kotorskoj i Crnoj Gori, ostajao u Splitu. Izvještaji sa tih područja su ukazivali na poteškoće u radu, upravo zbog nedostatka literature. I zato Centralni komitet KPJ u svakom pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Dalmaciju ukazuje na potrebu što hitnijeg povezivanja i uzpostavljanja veza na Jadranu, pri čemu je Dubrovniku namijenjena posebna uloga, kao mjestu preko kojeg će se prenositi materijal i literatura za Boku Kotorsku i Crnu Goru. Radi što boljeg funkcioniranja takvih veza i stvaranja organizacija među mornarima preporuča se organiziranje »klubova naših pristalica« na svakom brodu. U tom smislu je upućen dopis Pokrajinskom komitetu za Crnu Goru, koji bi trebao sprovesti akciju na južnom Jadranu. I zaista, zahvaljujući zalaganju Centralnog komiteta KPJ i partijskih organizacija Hrvatskog primorja, Dalmacije, Boke Kotorske i Crne Gore tokom 1934, 1935. i 1936. godine, stvorene su veoma dobre veze i organizacije na brodovima. Pošiljke, koje uglavnom stižu iz Beča preko Trsta, sada se mnogo urednije dostavljaju partijskim organizacijama u Dalmaciji, Boki Kotorskoj i Crnoj Gori. Vezu između Pokrajinskog komiteta i partijskih organizacija Dalmacije održavao je Ivo Marić. Nakon njegovog odlaska u inozemstvo rujna 1935. godine u Dubrovnik dolazi Relja Vlasković, vodeći razgovore o preuzimanju materijala i literature koja će se dalje prebacivati u Boku Kotorsku i Crnu Goru radi uzpostavljanja što čvršćih veza između Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju i Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru.

Međutim, prema sačuvanoj prepisci Pokrajinskog komiteta za Dalmaciju i Pokrajinskog komiteta za Crnu Goru sa Centralnim komitetom KPJ vidljivo je da se, iako uz znatne poteškoće, materijal i ranije dostavljao partijskim organizacijama na Jadranu i Crnoj Gori. Tako u izvještaju od 13. travnja 1933. godine pod pseu-

¹⁰ Arhiv CKSKJ, Ki 1934/275, 28. XII 1934. godine.

donimom Jelka (Adolf Muck) javlja da literatura preko Splita nije stigla »te da veza ne funkcioniše.«¹¹

Pokrajinski komitet u svom pismu od 8. lipnja 1933. godine piše: »Sa pokrajinama ukoliko je ostalo na životu imademo veza, ne baš odlične, ali veze ipak postoje. Kanal je opet u redu, a za Crnu Goru smo materijal poslali.«¹² 9. kolovoza 1934.

»Što se tiče materijala za (Srbiju i Crnu Goru) već dva puta putovao u D(ubrovnik) i kod Jelke jedanput. Uza sva obećanja da su angažirali čovjeka, koji će sa brodom materijal prenositi, još se dotični nije javio na određeno i dogovoreno mjesto, pa radi toga još nismo mogli materijal poslati. On je na teretnom brodu koji u naše mjesto pristane jedanput mjesečno.«¹³

Centralni komitet 19. srpnja 1934. (Upućeno Pokrajinskom komitetu za Dalmaciju: »Čudi nas da nemate vezu sa Crnom Gorom? Treba obavezno da uspostavite stalnu i redovnu vezu sa Jelkom. To možete ili preko mornara ili preko Dubrovnika. Od svega stampanog materijala što dobijete šaljite od svega po nešto Jelci.«¹⁴

Centralni komitet KPJ o. siječnja 1935. (Pokrajinskom komitetu KPJ Crna Gora): »Koncem prošlog mjeseca poslali smo Vam preko Splita za vas din. 1000 i literaturu. Omaškom drugova u Dubrovniku, novac i literaturu su zadržali za sebe. Obratite im se sa zahtjevom da vam se novac uruči kao i ostatak literature. Potrebno je da sa Dubrovnikom uzpostavite vezu i dobro izgradite taj kanal, kojim ćemo vam slati materijal i literaturu.«¹⁵

Pošiljke koje su stizale u Dubrovnik prenošene su dalje raznim kanalima. Materijal u Kotor su najčešće prenosili skojevci predajući ga u kafani »Dojmi« bratu Adolfa Muka, koji je u njoj radio kao konobar. Interesantna je i sudbina literature i 1000 dinara, koju u svom pismu spominje i Centralni komitet. Tu pošiljku su krajem 1934. godine donijeli jedan mladić i djevojka. Pošto nisu pronašli Franja Pandžu, zaduženog za preuzimanje ilegalnog materijala, obratili su se na rezervnu adresu: Dušan Dragojević kod »Singer«, Sva nastojanja dubrovačkih komunista da se pročita pismo pisano nevidljivom tintom ostala su bezuspješna, te su zatražili razjašnjenja iz Splita. Oni su bili ranije upozoreni o pošiljci za Crnu Goru, ali su se bojali da u pismu nisu drukčije direktive. Odgovor iz Splita je glasio da se novac i materijal predaju obučaru Bojoviću na Cetinju. Nikola Mašanović je pokušavao preko jednog šofera prebaciti pošiljku na Cetinje pekaru Čufti Kostići, kojeg je kao komunistu poznao od ranije, ali je šofer to odbio, s motivacijom da mu financi često pregledavaju kola. Zbog takve situacije

¹¹ Arhiv CKSKJ, Ki 1933/93 od 13. IV 1933. godine.

¹² Arhiv CKSKJ, Ki 1933/138, 8. VI 1933. godine.

¹³ Arhiv CKSKJ, Ki 1934/169, 9. VIII 1934. godine.

¹⁴ Arhiv CKSKJ, Ki 1934/152, 19. VII 1934. godine.

¹⁵ Arhiv CKSKJ, Ki 1935/8, 9. I 1935. godine.

odlučeno je da se sačeka kurir sa Cetinja, koji je uskoro i stigao. U listopadu 1934. godine, prilikom proputovanja na partijsku konferenciju u Split, Adolf Muk je preko Nikole Mašanovića obavijestio dubrovačke komuniste o potrebi održavanja zajedničkog sastanka. Par dana kasnije, on je Mjesnom komitetu KPJ objašnjavao rezoluciju, koja je donesena i preporučio primanje mladih radnika u Partiju.

Početakom 1936. godine došlo je do iznenadnog hapšenja grupe srednjoškolaca u Dubrovniku (tada još nezavisno od velike provale, koja je nakon Zagreba zahvatila Dalmaciju i Crnu Goru) zbog čitanja zabranjene literature i pokušaja stvaranja skojevskih ćelija. Na saslušanjima oni su priznali da su literaturu primali od Dušana Dragojevića a o komunizmu im je govorio Šćepović Ratko iz Podgorice »ubjedujući ih da treba promijeniti socijalni poredak u državi u smislu ideje komunističke Internacionalne.«¹⁶ Šćepović im je govorio o sportu u Rusiji, demonstracijama koje su komunisti organizirali prilikom dolaska dr. Stojadinovića u Podgoricu, istaknuvši »da u Podgorici ima mnogo komunista i da je nazivlju Moskvom br. 2.«¹⁷ Među optuženim omladincima nalazili su se i Pejović Mihajlo iz Nikšića, Karamikić Petar i Budalić Tomislav iz Bara, koji su pohađali školu u Dubrovniku.

Povijest komunističkog i radničkog pokreta u Konavlima, pogotovo njegovog istočnog dijela, usko je povezana sa razvitkom pokreta u Herceg-Novom, Boki Kotorskoj i susjednoj Hercegovini. Tome je svakako doprinijela i ekonomska suradnja ovih područja, koja će ubrzo poprimiti i politički karakter. Konavljani prodaju svoje proizvode na tom području, bave se trgovinom, a mnogi su zaposleni ili uče zanat. Slobodarski duh i revolucionarna raspoloženja ispoljena 1919. godine, kada seljaci Mrcina i Dunava sa oružjem u ruci protive se mobiliziranju u vojsku i traže agrarnu reformu, i 1920. godine prilikom pobjede KPJ na izborima, bila su stalno prisutna među njima. Samo je nedostajala organizaciona snaga, koja bi ih okupila i usmjerila u željenom pravcu. I upravo zahvaljujući komunistima Herceg-Novog, Boke Kotorske i Hercegovine, koji naročito u godinama pred drugi svjetski rat dolaze na političke sastanke, razgovore, proslave u Dunave, Vataje, Mrcine, Grudu, Pločice i Vitaljinu, a napredni Konavljani na izlete u Bjelotinu i Bijelu Goru, sve više jačaju politička raspoloženja za Komunističku partiju Jugoslavije. Tome su direktno doprinijeli Nikola Đurković, braća Dušan i Jugole Grahalić, Pasko Čupić, Antun Lukateli-Tonći, a pomoć su pružali i Sava Kovačević, Nikola Čirović, Jovan Ratković, Vlado Šegrt i dr.¹⁸ Zahvaljujući takvom radu tokom

¹⁶ HAD, Predstojništvo gradske policije u Dubrovniku, Pov. br. 245/36.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Vlaho Muhoberac, »Iz revolucionarne borbe naroda Konavala«, »Naše more«, br. 5 — 1964. godine.

1939/40. godine, postojali su uvjeti za formiranje komunističkih ćelija, pogotovo što postoje grupe simpatizera i jedan aktiv SKOJ-a. Tek 27. svibnja 1941. godine Antun Lukatec će formirati prvu partijsku ćeliju u Konavlima, a za sekretara je izabran Jugoslav Grahalić Jugole.¹⁹ Ova suradnja susjednih područja Konavala, Boke Kotorske i Hercegovine doći će do punog izražaja tokom narodno-oslobodilačke borbe.

II

Radnički pokret Dubrovnika između dva svjetska rata dao je niz istaknutih revolucionera, a značajno mjesto među njima pripada Nikoli Mašanoviću. Rođen je 17. srpnja 1892. godine u selu Gornji Ceklin, nedaleko od Cetinja. Potječe iz prilično imućne obitelji; otac je bio oficir crnogorske vojske, a stric profesor školovan na Kijevskom sveučilištu. Majka rodom iz plemena Martinićeva bila je u rodbinskim vezama sa vladarskom kućom Petrovića. Osnovnu školu je završio u rodnom selu, da bi kasnije postao pitomac ruskog kadetskog korpusa na Cetinju. Osjećajući nelagodnost vojničkog poziva, napušta ga i završava trgovačku školu u Beogradu.²⁰

Njegov revolucionarni put usko je povezan uz njegovog starijeg brata Marka, učitelja, koji je cijeli život posvetio borbi za slobodu radničke klase i svog naroda. Marko već 1919. godine postaje član KPJ, istaknuti partijski funkcioner Crne Gore, a u vrijeme ilegalnog perioda KPJ djeluje kao profesionalni instruktor širom zemlje.²¹ I upravo iz tog perioda sačuvane su i u Dubrovačkom arhivu potjernice upućivane za njim, a dubrovačka policija je nadzirala Nikolu, sumnjajući da bi se Marko mogao kod njega kriti. Sumnje su bile opravdane, jer se Marko često, iako na kraće vrijeme, zadržavao kod svog brata, koji je početkom 1922. godine došao u Dubrovnik. Zaposlivši se kao činovnik kod Srpske banke, ubrzo počinje akciju na organiziranju bankovnih činovnika. Pod njegovim rukovodstvom održana je 18. prosinca 1922. godine osnivačka skupština, ali će dozvolu djelovanja dobiti godinu dana kasnije. Njemu je povjerena uloga tajnika. Od tada on aktivno djeluje u sindikalnom pokretu, da bi uskoro postao i član KPJ, nalazeći se stalno u prvim redovima borbe dubrovačkog proletarijata. Zbog toga je imao neprilika sa rukovodiocima banke, koji su ga opominjali i tražili da prekine političko djelovanje. Međutim, on je ostao nepokolebljiv i vjeran onim idealima za koje je njegov brat Marko 1930. godine položio život. U vremenskom periodu do 1936. godine,

¹⁹ Isto.

²⁰ Marko Petričević, »Lik revolucionera Nikole Mašanovića«, »Naše more«, br. 6 — 1961. godine.

²¹ Isto.

skupa sa ostalim članovima KPJ u Dubrovniku, radi na njezinom organizacionom jačanju i to je najvažniji period njegovog revolucionarnog rada.

Veliku aktivnost, skupa sa Brunom Radeljevićem, razvio je tokom 1933/34. godine na osnivanju Općeg radničkog sindikalnog saveza. Direktive su primili od Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju. Plodovi njihovog rada su došli do izražaja ljeti 1934. godine u štrajku obalnih radnika, najvećem u Dubrovniku do tog vremena. Njihov izbor u štrajkački odbor je zabranila policija, ali je intervenirala Radnička komora iz Splita ovlastivši ih da u njezino ime pregovaraju »kao eksperti za kolektivni ugovor«. A koliko se policija bojala Nikole Mašanovića, najbolje svjedoče riječi komesara željezničko-parobrodarske-pogranične policije: »Mašanović je vrlo opasan tip pa neću nikada dopustiti da mi se šulja između radništva na reonu poverenog mi komesarijata čim bude isti samo primećen, biti će odstranjen i za njega će se tražiti da se iz Dubrovnika protera...«²²

Pobjedonosni štrajk gruških radnika našao je odraza i na stranicama partijske štampe (»Proleter«, Zakon o stanovima), te se taj uspjeh prikazivao kao velika pobjeda KPJ. Policijski organi su od samog početka u to bili uvjereni, te u svom izvještaju Kr. banskoj upravi na Cetinju predlažu: »Pošto su Mašanović Nikola i Radeljević Bruno bili glavni inicijatori toga pokreta i rukovaoci štrajka, to će načelstvo u povoljnom momentu staviti predlog za njihovo udaljšavanje iz ovdašnje sredine konfiniranjem...«²³

Nikola Mašanović od 1933. do 1936. je član Mjesnog komiteta KPJ, a veoma aktivno radi na organiziranju Odbora Crvene pomoći. Početkom 1936. godine uhapšen je sa ostalim članovima KPJ i članovima SKOJ-a. u Dubrovniku. Mučenja i torture prošao je kroz zatvore Dubrovnika, Sarajeva i Beogradske Glavnjače. Početkom listopada (12. X) 1936. započelo je suđenje pred Državnim sudom za zaštitu države. Osuđen je na dvije godine robije. Kaznu je izdržavao u Sremskoj Mitrovici, gdje se upoznao sa nizom istaknutih komunista.²⁴ Povratkom u Dubrovnik odmah se uključuje u partijski i sindikalni rad, a ministarstvo unutrašnjih poslova upozorava potčinjene da se strogo pazi na njegovo djelovanje. Sačuvani su mnogobrojni policijski izvještaji u kojima se govori o njegovom kretanju, sastancima, putovanjima itd. ...

Veliku pomoć pružio je organizacionom jačanju Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza Jugoslavije. On je aktivan svugdje i na svakom mjestu. Za vrijeme štrajka pekarskih radnika on u

²² HAD, Kotarsko poglavarstvo, pov. spis, 1934. godina.

Izdvojena pozicija »Štrajk obalnih radnika u Gružu«.

²³ Isto.

²⁴ Dr Ivo Perić, »Dubrovački komunisti u Sremskoj Mitrovici«, »Dubrovački vjesnik«, br. 362, od 30. VII 1957. godine.

njihovo ime pregovara s poslodavcima. Prilikom smrti Vida Bora, poznatog sindikalnog funkcionera, Nikola u oproštajnom govoru obećava da će radnici Dubrovnika nastaviti borbu protiv kapitalizma, sporazuma Cvetković — Maček i sve agresivnijeg fašizma.

Dubrovnik je uzdrman velikim štrajkom građevinskih radnika 1939. godine. U njegovom rukovodstvu se nalazi i Nikola, koji svakodnevno obilazi i bodri štrajkače okupljene u tvrđavi Lovrijenc. Poslodavci su prisiljeni prihvatiti novi kolektivni ugovor, ali ne zaboravljaju ulogu koju je imao Nikola Mašanović. On više ne može naći zaposlenje, te je prisiljen napustiti Dubrovnik. Odlazi u Bosnu, gdje se zapošljava i uključuje u partijski rad. Početkom njemačkog napada na zemlju vraća se i aktivno sudjeluje u radu partijskih ćelija. Dolaskom okupatora i stvaranjem NDH svakodnevno mu prijeti opasnost od hapšenja. Prijatelji mu savjetuju da napusti Dubrovnik, ali to ne može učiniti zbog bolesti supruge. I upravo kad se spremao da sa djecom otputuje u Crnu Goru, uhapšen je krajem svibnja i sproveden u Sarajevo. Nakon mučenja 16. lipnja 1941. godine ubijen je na Lašvanskom mostu nedaleko od Travnika.²⁵

²⁵ Saopćenje Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za BiH, broj 7. Objavljeno u »Sarajevskom Dnevniku«, broj 221, 14. marta 1946. godine.

Summary

THE COOPERATION AND CONNECTIONS AMONG THE COMMUNISTS OF DUBROVNIK, BOKA KOTORSKA AND MONTENEGRO

Mato KAPOVIĆ

The cooperation of the working people and the communists of Dubrovnik, Boka Kotorska and Montenegro began as early as the time of Austro-Hungarian reign when Dubrovnik and Boka Kotorska belonged to Austrian Dalmatia. The connections and cooperation were continued in the newly founded state of the Serbs, Croats and Slovenians, reflected in the uniting in the same trade union and political organizations in Dalmatia and participating in the election for the Constitutional Assembly on the same list with the Communist Party of Dalmatia. The cooperation was continued during the illegal period of the Communist Party of Yugoslavia. The secret brochures and books for Boka Kotorska and Montenegro were sent through Dubrovnik. Particularly good economic and politic connections were established between Konavli, Herceg-Novi and Boka Kotorska. The communists of Boka and Herceg-Novi helped and stimulated the development of Party organizations in Konavli. The cooperation was fully expressed during the National Liberation War. A significant part in the development of workers' and communist movement in Dubrovnik was played by the brothers Stanko and Dušan Dragojević, as well as Nikola Mašanović a member of the Local Committee of the Party. In 1936 he was sentenced to two years of conviction. He was killed near Travnik in 1941.

БЛЕХ МУЗИКА БОКЕЉСКЕ БРИГАДЕ

Партијска организација у Боки Которској, последице консолидације, у периоду 1937—1941. године, посебну пажњу посвећивала је раду у масама и објашњавању широком броју радника и грађана карактер и значај отпора класном непријатељу. Организованошћу чланова Партије биле су обухваћене и разне културне институције и друштва. Место дјеловања комуниста у њима био је различит, зависно од значаја задатака, времена и околности у којима се радило. Понекад су се организовали разни излети, нарочито Првог маја, али и за пријеме пркивених празника, а некада су се, за организовано дјеловање комуниста, користили скупови чланова друштва, посебно у оним у којима су управе биле лијево оријентисане. Доста је била распрострањена и форма индивидуалног рада са симпатизерима Партије. У овим друштвима активно је радило доста комуниста, међу којима већи број оних који су се касније међу првима одазвали позиву Партије на устанак. Многи од њих дали су животе за слободу. Међу њима било је и више десетина музичара.

Тема овог рада није дјеловање Партије у културним друштвима у периоду између два рата, о чему има низ илустративних података, већ предратно дјеловање Партије у ГЛАЗБЕНО-ПРОСВЈЕТНОМ ДРУШТВУ „ТИВАТ“ и СЕОСКОЈ МУЗИЦИ „БЕНО-ВИЋИ“, од чијих је музичара била састављена Блех музика Прве бокељске ударне народноослободилачке бригаде. Новембра 1944. године готово сви тиватски и беновићки музичари нашли су се у саставу Бокељске бригаде, у оквиру посебне јединице БЛЕХ МУЗИКЕ. Она је била издвојена из ратног, оперативног састава и директно подређена Штабу Бригаде.

Још у устанку морнара, фебруара 1918. године, многи тиватски музичари били су на страни устаника, нарочито они који су радили у Поморском арсеналу и неким другим базама на копну, у рејону Тиватског и Херцеговског залива.

Већ Првог маја 1919. године врши се организована прослава међународног празника рада. Он је прослављен „са пуном обуставом рада, збором и поворком“. На збору је о Првом мају говорио војник Острошки због чега је осуђен на три мјесеца затвора.¹ У овој антивладиној демонстрацији узела је учешћа и тиватска Музика у пуном саставу, што је рјечит доказ њеног класног опредјељења и оријентације. Већ тада је у Тивту организован жив политичко-идеолошки и, нарочито, културни рад. Прилозима радника отворен је у Тивту Раднички дом са читаоницом и библиотеком. Због своје изразито лијеве оријентације покрет је од самог почетка изложен прогонима полиције, а већ октобра 1919. године которско поглаварство је наредило да се затвори Раднички дом у Тивту. Ипак, покрет је и даље дјеловао. Истина, сада у отежаним условима. Услиједиле су нове репресалије. Половином 1919. године дошло је у Поморском арсеналу до отпуштања 122 радника. У образложењу је стајало да су отпуштени радници „који су немарни и лијени“. Међу овима било је и десетак музичара.

Свакако, посебан је куриозитет податак да су тиватски музичари, скупа са напредним радништвом Тивта, првих година после првог свјетског рата, присуствовали комеморацијама у Котору стријељаним револуционарима у устанку морнара у Боки. Остало је забиљежено да је 11. фебруара 1920. године кроз Котор прошло у поворци преко 200 тиватских грађана на чијем је челу била Лимена глазба. Они су дошли у Котор да би одали пошту стријељаним револуционарима.²

Један број тиватских музичара био је обухваћен штрајковима које је Партија организовала или подстрекавала у Тивту. Од акција Партије треба посебно истаћи задатак да се бојкотије дочек Стојадиновића, предсједника владе, у Дубровнику. Дан раније директива Партије била је пренесена члановима Глазбено-просвјетног друштва „Тиват“. Бојкот је потпуно успио. Реморкер „Марљиви“ отишао је за Дубровник без тиватских музичара.³

Лимену глазбу у Тивту, између два рата, красило је другарство и јасно истицана лијева опредјељења. Због овога у њој нијесу могли да наступају они који су били другачије политички оријентисани. Тиватски музичари, од којих је највећи број радио у Поморском арсеналу, финансијски су помагали неке акције Партије и нијесу се плашили од предузетих репресалија органа власти. Долазило је до сукоба са режимским организацијама, посебно са „Соколом“, тако да музичари нијесу хтјели да насту-

¹ Др Јован Бојовић, „Револуционарна активност радника Поморског арсенала 1918—1941. године“.

² Даро Петковић, „Одлазак тиватских музичара у партизане“ („Бока“, бр. 172).

³ Перо Буклица, „Сјећања“ (у рукопису).

пе на неким њиховим манифестацијама, организованим у славу режима. Ово је само кратак осврт на дјеловање чланова Глазбено-просвјетног друштва „Тиват“ између два рата дат са циљем да се објасни: како то да су се једног дана сви музичари нашли, као добровољци, у једној партизанској јединици.

СЕОСКА ЛИМЕНА ГЛАЗБА „Беновићи“, у току свог постојања, морала је да савлада бројне тешкоће због напредних оријентација њених чланова. Прво је радила у саставу „Јадранске страже“, али када су у њено руководство дошли неки реакционарни елементи, иступила је из њеног састава и дјеловања у оквиру „Сокола“. Међутим, ни оваје се нијесу дуго одржали. Дошли су у сукоб са режимским правилима „Сокола“ и не желећи да сљепо служе режиму, 1936. године формирали су самосталну Сеоску музику „Беновић“ која је бројила 18 музичара, махом радника.⁴

Како је у периоду послје 1937. године Партијска организација у Боки предузимала усјешно низ акција на консолидацији, мартовске догађаје и почетак рата Партија је дочекала спремна без обзира на чињеницу што су јој се тада волећи партијски кадрови нашли у Смедеревској Паланци у логору. Занимљиво је истаћи да су у мартовским демонстрацијама 1941. године узели учешћа и бројни музичари из ове двије музике.

Док су се грађанске партије, по окупацији, пасивизирале, Комунистичка партија развија врло живу активност. Партијским радом руководи Мјесни комитет КПЈ за Боку чији је политички секретар био Никола Бурковић. Послје напада на СССР, убрзавају се припреме за устанак. Међутим, због слабог функционисања система веза у овом крају, до почетка оружане борбе дошло је нешто касније. Партија се повлачи у строгу илегалност, али се истовремено повезује са масама. Оживљавање устанка у Црној Гори непосредно се одразило на оружане борбе у Боки Которској. Прилази се формирању војних јединица и то најприје у западном дијелу: Орјенског партизанског батаљона, а затим у источном: Приморског партизанског батаљона. Период од децембра 1941. до априла 1942. био је испуњен честим борбама ових јединица, приливом нових бораца и организовањем народне власти и осталих антифашистичких организација. У то вријеме долази до страховитих репресалија окупатора који бројне родољубе стријеља или штернира у логоре. Највише их је било на Мамули и Превлаци.⁵

Окупатор, нарочито у првој фази, покушава на разне начине да активира некадашње културне институције у Боки (према томе, и друштва музичара у Тивту и Беновићима), како би

⁴ Полатак Нјка Томановића, Зеленика.

⁵ Томо Гргурешћ, „Збратимљене општине“.

показао да народ овога краја „одушевљено прихвата нову власт“. Обећавају се разне бенефиције, повећање следовања, пријети се казнама. Међутим, став Партије да се бојкогују окупаторске манифестације, Глазбено-просвјетно друштво „Тиват“ и Сеоска музика „Беновић“ и бројни музичари из осталих друштава из ове области, досљедно спроводе. Тивћани су само једном, и то у врло окрњеном саставу, наступили, а Беновичани ниш једном. Увијек су проналазили разлоге за избјегавање наступа. Једном су фашисти у Тивту били одлучили да музичаре покупе по кућама и да их доведу на концерт. Оне прве су стигли привести, док су остали, који су у међувремену обавијештени, успјели да побјегну. Тако је организован једини наступ тиватских музичара, под пријетљом бајонета, 10. јула 1941. године. Партија је врло спремно реаговала на овај фашистички метод скупљања музичара. Тада је дата директива да се инструменти опште или сакрију, што је и урађено. Сљедећих мјесеци један број тиватских музичара био је ухапшен или интерниран. Радије су отишли у логор и велику личну неизвјесност него на пут издаје. Сви од реда имали су одлично држање у логорима. Углавном су се поново нашли на окупу половином септембра 1943. године када је капитулирала фашистичка Италија.⁶

Сеоска музика „Беновић“ такође је била јединствена у оцјени да по сваку цијену ваља избјећи свирање у славу и за рачун окупатора. Ови чврсти и стамени људи нијесу били заплашени фашистичким пријетњама и одмаздом. Иако су знали да им се „дрно пише“, одбили су да пођу на пут издаје. Сви, изузев једног, били су ухапшени и интернирани. Тројица њих: Трипо Вујиновић, Мирко Одаловић и Никола Одаловић били су од стране фашистичког суда осуђени на казну смрти стријелањем, али су касније помиловани. Како су се, још прије хапшења, плашили да их фашисти не изненаде, договорили су се да инструменте сакрију. Изабрали су заиста идеално мјесто — Цркву Св. Спиридона, исправно рачунајући да се фашисти неће сјетити да их тамо траже. Инструменти су овдје остали све док Беновићки музичари нијесу одлучили да их узму и са њима пођу у партизане. Ова мала сеоска музика ни једном у току окупације није засвирала.⁷ Њихов патриотизам, отпор окупатору, коштао их је интернације. Један број њих је активно дјеловао у НОП-у, због чега је послије расформирања Орјенског партизанског батаљона био осуђен на врло високе казне од стране фашистичких судова. Слична судбина задесила је и неке тиватске музичаре.

⁶ Даро Петковић, „Одлазак тиватских музичара у партизане“ („Бока“, бр. 172).

⁷ Податак Божа Мустура, Зеленика.

Чим су формиране прве партизанске јединице, штабови Орјенског и Приморског батаљона, и поред сталних борби са окупатором, нијесу заностављали, у јединицама на слободној територији, културно-забавни живот. Како су се на челу јединица налазили борци, који су прије рата и сами били чланови разних културних установа и друштава, они су, са много жара и елана организовали разне културне активности. Честе су биле приредбе са позоришним комадима, пјесмама и играма које су окупљале велики број бораца Орјенског батаљона, омладине и народа са терена. Оваквим акцијама културно су се уздизале и мобилисале масе за даље велике напоре.⁸

Слична ситуација је била и у истомном дијелу Боке. И овдје су, на слободној територији, организована партизанска посијела, логорске ватре са програмима. Издаване су Зидне по-вине, посвећивала се пуца пажња културно-забавном раду. Приредбе организовале у част прославе Октобарске револуције, Првог маја, Дана Црвене армије биле су врло квалитетне и масовно посјећене. Занимљиво је да је тада у херцеговачком крају лаг позоришни комад „БИДО“,⁹ што говори да су се у партизанским јединицама налазили врхунци аматери који су могли извести ово сложено дјело.

У мају 1942. године дошло је до кризе устанка, не само у Боки, него и на читавом гравитационом подручју, настале као последица повлачења пред далеко јачим непријатељем. Бројни партизани досијели су у заробљеништво. Један број био је стријељан. Међутим, и поред страховитог терора, свула се осјећа активност активиста НОП-а.

Овакво стање било је све до капитулације Италије. Тада се појачава илегални рад, врше припреме за акције у случају капитулације Италије. Девети септембар 1943. године народ Боке дочекује потпуно спреман. У редове народноослободилачких јединица ступају стотине нових бораца. Послије борби на подручју Боке, борци одлазе ради попуне пригорских бригада, које су већ биле формиране или их је требало основати.

Нагли развој НОП-а и све већи прилив бораца у јединице били су разлози што је почетком 1944. године формиран Први бокељски батаљон, а само неколико мјесци касније и Други. Они су одиграли значајну улогу у даљој мобилизацији бораца са овог подручја и њиховом сврставању у партизанске јединице. Иако су батаљони, до јула 1944. године, дјеловали на другој територији, у њих је непрекидно стизало ново људство. Овим су створени услови за оснивање бригада. Прва бокељска ударна народноослободилачка бригада основана је у Коњском почетком октобра 1944. године.¹⁰

⁸ Радовић — Црнић, „Орјенски партизански батаљон“.

⁹ Радовић — Црнић, „Орјенски партизански батаљон“.

¹⁰ Др Душан Живковић, „Бока и Паптровићи у НОБ-у“.

Иако је сада тешко утврдити све околности под којима је почело остваривање идеје да се при Бригади оснује Блех музика, очито је да су први разговори вођени још прије формирања Бригаде. Неки од чланова ове музике и учесника у акцији пребацивања музичара на ослобођену територију, мишљења су да су први предлози потекли још непосредно после капитулације Италије, те да је тада већи број музичара хтио да оде у партизанску музику. Међутим, како још нијесу били створени потребни услови, идеја није реализована. Морамо истаћи да се мишљења учесника, посебно њихова сјећања, у акцији оснивања Блех музике Бокељске бригаде, не могу у потпуности ускладити. Међутим, како се ради о небитним детаљима није нужно посебно их разматрати. Једно је непобитно да је оснивање музике била заједничка жеља музичара који су касније ушли у њен састав и Мата Петровића, ратног комесара Бригаде. Тада је у Штабу Бригаде исправно уочено да се приближавају дани одлучних борби против непријатеља, те да је зато нужно у том побједоносном ходу обезбиједити, по угледу на остале регуларне јединице у другим државама, и војну музику. Она је требала да значи врхунац организованости једне веће оперативне јединице и да да значајан политички удио у задацима политичке изградње новог друштвеног система. Истини за вољу треба истаћи да је о томе, треба ли основати Блех музику у саставу Бригаде или не, било различитих мишљења на терену, па и у самом Штабу Бригаде, што је била посљедица различитог схватања њене улоге и значаја.

Ипак, одлучено је да се Блех музика формира. Пресудна је била чињеница да су илегални партизански радници, који су дјеловали на окупираној територији, доставили Штабу Бригаде све потребне податке који су говорили да су Ђеновићки и тиватски музичари спремни да оду у партизане и да уђу у састав Бригаде. Јавили су да ће они обезбиједити све потребне услове: људство, инструменте и извјесну количину нотног материјала.¹¹

Тада су почели послови за реализацију задатка. На основу задатка Штаба Бригаде Видо Цвјетковић, илегални партизански радник у херцеговском крају, ступио је у контакт са Ђеновићким музичарима како би се на вријеме обавиле све потребне припреме ради одласка у партизане. Крајем септембра, или почетком октобра, Нико Томановић и Мило Мустур били су организатори састанка музичара са Цвјетковићем. Учесници скупа су се договорили да оду у партизане чим стигне наређење. Како предратни диригент Неђељко Милошевић, који је имао око 60 година и био је слабог здравственог стања, није могао поднети напоре који су се очекивали, поставио се проблем обезбјеђивања диригента.

¹¹ Сјећања Мата Петровића, ратног комесара Бригаде.

Другог октобра 1944. године стигло је наређење да чланови Сеоске музике „Беновићи“ крену у партизане у што краћем времену. Музичари су се брзо спремни за одлазак. Онда је требало извући инструменте из цркве, гдје су били сакривени. Кључ од Цркве Св. Спиридона држао је Милаш Петковић. До њих је дошао његов син Саво. Тако су музичари Беновића дошли до својих инструмената.

Ноћу, трећег октобра, музичари су из Баошића кренули у партизане. Најприје су дошли до Обалице изнад Беновића. Онда су кренули даље. Нешто више од мјесец дана задржали су се у селма Рујево, Жлијебе и Обалица, чекајући наређење да уђу у састав Бригаде. Овдје су добили наређење да крену за Кривошије ради прикључења Бокелској бригади. Десетог новембра стигли су на Кривошије, а 11. новембра, доласком тиватских музичара, на Драгаљу су се спојили музичари двије музике, чиме је званично формирана Блех музика Бокелске бригаде. У њен састав из Сеоске музике „Беновићи“ ушли су: Нико Томановић, Младен Вујновић, Војин Томановић, Благо Томановић, Јово Томановић, Трипо Томановић, Илија Томановић, Саво Петковић, Нико Комадина, Михаило (Мишо) Мустур, Мирко Одаловић, Дамјан Одаловић и Вељко Јовановић. Њима се на Драгаљу придружио и њихов предратни члан Божо Мустур, који је већ раније био отишао у Бригаду и припадао Трећој чети Трећег батаљона. Он је по наређењу комесара Бригаде прекомандован.¹²

Крајем октобра 1944. године ишли су се на окупу у Тивту Крсто Вуксановић, Иво (Крсто) Синдик, Трипо (Илије) Петковић и Буро (Трица) Раичевић. Пошто су сазнали да је формирана Бокелска бригада, током разговора дошли су на идеју да организовано оду у партизане. Они су, дан-два касније, ову своју замисао препријели Дару Петковићу, члану илегалног Народноослободилачког одбора у Тивту. Петковић је ово примио „к знању“ и рекао им да напишу имена оних који су спремни да оду. Направљен је списак од 22 члана и предат Дару Петко-

¹² Сјећања Нике Томановића и Божо Мустура.

Аутор у трагању за документима који говоре о путу Блех музике дошао је до закључка да о томе постоје врло оскудни подаци који нијесу могли да послуже за реконструкцију дјеловања ове значајне културне институције. Због тога се одлучио да утврди детаље користећи податке и сјећања преко двадесет судијоника у овим догађајима. У току рада испоставило се да има неких небитних неслагања о неким детаљима, посебно када је ријеч о датумима. Међутим, како су тиватски музичари сачували документ о датумима кретања Бригаде, управо њима поклонили смо пуно повјерење, јер су ти подаци унесени онда када су сјећања била свјежа. Остале детаље смо ускладили у међусобном разговору, а тамо гдје то није било могуће навели смо да постоји различитост интерпретације догађаја.

вићу.¹³ Он је, потом, преко своје илегалне везе, обавијестио Штаб Бригаде који је наредио да се изврше припреме за одлазак тиватских музичара у партизани. Ради договора о техничким детаљима одласка организован је састанак у Горњој Ластви на којем су били Баро Вукасовић, Рако Радуловић, Мато Матијевић и Даро Петковић. Оваје је Матијевић саопштио наређење.¹⁴ Потом је обављен договор како да се задатак изврши, јер је ваљало, да би се отишло у партизани, проћи поред низа њемачких утврбења у овом региону. Закључено је да овај задатак треба што прије обавити. Потом је Даро Петковић отишао код Крста Вуксановића, капелника тиватске музике, ради даљих договора. Том приликом Вуксановић се прихватио задатка да разговара са свим музичарима. Сљедећег дана одржан је састанак илегалног Народноослободилачког одбора Тиват, на којем се расправљало о одласку музике у партизани. Утврђени су детаљни задаци. Највећи проблем је био како узети инструменте који су били у ОРСТ команди,¹⁵ у којој су били Нијемци. Ипак, закључено је да се посао мора обавити по цијену највећег ризика.

Када су музичари били спремни за одлазак, пришла се остваривању плана изношења инструмената из ОРСТ команде. Даро Петковић је тада отишао код Анта Вуксановића, који је тада вршио дужност „предсједника општине“, а био је симпатизер НОП-а. Он је и раније илегалцима давао многа корисна обавјештења. Овом приликом је изразио бојазан да се задатак неће моћи обавити, те да постоји реална опасност да учесници акције страдају у њој. Ипак је илегалцима дао дупликат кључева. Петковић их је узео, а затим је отишао на други састанак у Горњу Ластву, гдје су Баро Вукасовић, Мато Матијевић, Рако Радуловић и Даро Петковић разрадили план „крађе“ инструмената. Закључено је да у овом послу учествује десетак чланова илегалног Народноослободилачког одбора, чланова Партије и Скоја. Наредних дана одржан је састанак на којем су сви учесници у овој акцији били упознати са детаљима плана.

У утврђени час у зграду су ушли Даро Петковић и Винко Гверовић, откључали просторије раније припремљеним кључевима, а потом су кроз прозор спуштали инструменте. Испод прозора био је Трипо Гверовић. Остали су били у близини. Један

¹³ У настојању да неоспорно утврдимо потребне чињенице везане за Блех музику Бокелске бригаде, послаје појединачних разговора, организован је заједнички скуп групе тиватских музичара гдје су усаглашени сви битни ставови. Овом разговору су присуствовали: Крето Вуксановић, први диригент Музике, Буро Петковић, Анто (Ива) Петковић, Трипо (Шима) Гверовић и Ивица (Ника) Фажо. Да би, послје оволико година, реконструисали борбени пут Бригаде, помогла нам је велика географска карта на коју су учесници сви потребни подаци о ратном путу Блех музике.

¹⁴ Сјећање Мата Матијевића дато аутору.

¹⁵ Садашња зграда Скупштине општине. Морамо истаћи да има неслугања разних лица на околност ко је све учествовао у акцији.

дио инструмената био је однесен у приватне куће, док је други био склоњен у дом Трица (Вицкова) Гверовића на Чешљару. Тиватским музичарима било је саопштено да буду спремни за одлазак. Чекало се само да се јави одговарајућа веза. Одлазак је заказан за 6. новембар, али је дошло до неког неспоразума у систему веза од Тивта до ослобођене територије. Будући партизани били су се окупили у кући Трица Гверовића, али су морали одложити одлазак. Сљедећег дана успостављена је веза и стигло је наређење: „Музика ваља да буде спремна 8. новембра увече за одлазак“.¹⁶

Коначно је дошао и тренутак одласка. Осмог новембра, у 18 сати, деветнаест тиватских музичара је отишло у партизане. Кренули су из куће Гверовића, а водичи су им били Баро Вучасовић и Мирко Вучетић. У Богдашићима су се кратко задржали, док ишје јављено да је пут, којим су музичари требали поћи, обезбијеђен. Из Богдашића су се упутили ка Одољену и даље ка Горажди. У одласку тиватски музичари су у више наврата пролазили поред њемачких бункера и стража, на удаљености око сто метара. Каква је била опасност свиједочи и податак да су један дио пута морали проћи носећи цицеле у рукама. Са Горажде су кренули према Крсцу. Била је мјесечина. Ишли су у колони. Негађе у зору дошли су код куће Ласара, на Крсцу. Ту је успостављен контакт са јединицом Бокељске бригаде. До чекао их је Стево Јовановић, комесар IV батаљона. Овађе су, 9. новембра, око 5 сати ујутро, тиватски музичари по први пут засвирали на слободној територији.

Исте вечери, још прије него су званично ушли у састав Бригаде, Тивћани су имали први јавни наступ у Његушима. Свирали су на приредби која се одржавала у Његошевом родном мјесту. На програму су биле пјесме, рецитације, скечеви. На скупу су били мјелтани и борци партизанских јединица које су се бориле у овом региону. Послије завршетка приредбе, музичари су се вратили у своје коначиште: војате на Крсцу. У току ноћи узнемиравали су их бацачи са Тројнице који су насумице тукли.

Десетог новембра, око 10 сати, стигло је наређење да се музичари упуте у Штаб Бригаде да би што прије ушли у њен састав. Кренули су са Крса преко Залаза и Валишта ка Пуцама

¹⁶ О овом детаљу постоји неслагање тиватских музичара и једног од организатора одласка Музике у партизане Дара Петковића. Ми смо узели као тачан податак који изнесе музичари а то је 8. новембра. Иначе, датум 6. новембар, који наводи Даро Петковић био је стварно дан када су музичари требали отићи у партизане. Међутим, како је веза била прекинута то је урађено два дана касније. Оправдано претпостављамо да је Петковић превидно ову чињеницу. Иначе, у свим документима Глазбено-просвјетног друштва „Тиват“ наводи се податак да је музика отишла у партизане 8. новембра.

и даље до Грахова. У Завазима су узели седам рањених бораца, а затим су ноћли у неким кућама у Изворима. Увече, 11. новембра, стигли су гладни, јер нијесу јели четири дана готово ништа, у Грахово. Оваје су имали сусрет са комесаром Бригаде. Том приликом су му предали списак бораца — музичара из Тивта. На њему су се налазила имена: Крсто (Грге) Вуксановић, Трипо (Илије) Петковић, Анто (Илије) Петковић, Јосип (Ива) Петковић, Илија (Ива) Петковић, Јосип (Јосипа) Ламбаша, Буро (Крста) Вуксановић, Божо (Грге) Вуксановић, Буро (Крста) Вуксановић, Крсто (Ива) Синдик, Буро (Луке) Бошковић, Даро (Мата) Петковић, Трипо (Шима) Гверовић, Анто (Анта) Трипић, Анто (Мата) Вуксановић, Анто (Ива) Петковић, Трипо (Филипа) Вуксановић, Буро (Трипа) Рајчевић и Анто (Пера) Станичић. Укупно деветнаест музичара.¹⁷ Ово значи да је Блех музика Бокељске бригаде у вријеме оснивања имала тридесет три музичара.

Када су Тивћани дошли у Драгал, иако су били изузетно уморни, приредили су концерт борцима Бокељске бригаде. Оваје им је саопштено да ће им се сљедећег дана, 12. новембра, придружити и чланови Сеоске музике из Беновића, те да ће заједнички сачињавати Блех музiku Бокељске бригаде. За првог дирижента музике постављен је Крсто Вуксановић из Тивта.

Блех музика остала је на подручју Кривошија до 23. новембра. За то вријеме су вјежбали, јер готово три године, ниги један музичар није свирао; чували су стражу, а извршавали су и друге ратне задатке. Тако су вукли топове на истурене положаје одакле су могли да тукну окупаторска утврђења на Леденицама. Дали су и неколико концерата за рањене борце као и за војнике који су се оваје одмарали. У паузи, између оторчених и тешких борби, извели су низ концерата. Блех музика Бригаде својим наступима омогућавала је да борци забораве сталне нападе, подижући им борбени морал.¹⁸ Колико су ове борбе биле жестоке свједочи податак да је на бојишту, на подручју Кривошија, погинуло 145 непријатељских војника, док је заробљено 400. Партизански губици били су 37 мртвих и 71 рањени борац.¹⁹

Ослобођењем Кривошија пут за одлазак у Боку био је отворен. Блех музика је са нестрпљењем чекала наређење за

¹⁷ Члановима тиватске Музике, који су отишли у партизани, ставили смо у заграда име оца због тога што има доста случајева да у Тивту различита лица носе иста имена и презимена.

¹⁸ Чланови Сеоске музике „Беновићи“ не могу тачно утврдити дан када су отишли у партизани, те дан када су ушли у састав Бригаде чиме је званично основана Блех музика. Како га они немају евидентираног, сматрају да је датум којег наводе Тивћани тачан. Њега као тачног прихвата и Мато Петровић који истиче да нема одговарајућих података у документацији Бригаде.

¹⁹ Мато Петровић, Реферат на свечаној прослави тридесет година формирања Бокељске бригаде.

покрет, Слободне сате, након завршетка борби на висоравни Кривошије, проводили су, углавном, у вјежбању, иако им је велику потешкоћу чинио потни материјал. Музиком је руководио и дириговао Крсто Вуксановић.²⁰

Наређење за покрет у правцу Боке стигло је курирском везом 23. новембра, у послијеподневним сатима. На путу за ослобођењу Рисан сусрели су се са једним батаљоном Друге далматинске пролетерске бригаде, који је ишао према Кривошијама. Пред саму ноћ музичари су стигли у Рисан да би се, послје краћег задржавања, пребацили чамцима за Пераст гдје су ноћили.²¹

Сљедјећег дана, 24. новембра, Блех музика је извршила још једно путовање морем. Из Пераста су чамцима пребачени за Столин,²² а потом су кренули у правцу Котора. Послије подне су стигли у Котор, који је био ослобођен 21. новембра. Чим су се смјестили у зграду старе Гимназије, у Старом граду, стигло је наређење да треба да учествују на приредби која се одавала у згради тадашње Основне школе, у Шкаљарима. На програму су били сксчеви, рецитације и народне пјесме.

За вријеме боравка музике у Котору одлучено је да се ступи у везу са бившим музичарем и диригентом Јованом Борђевићем, који је живио у Бијелој. Пошла је група да га прихвати. Он је стигао током ноћи, а већ наредног дана преузео је дириговање и припремање Блех музике Бригаде. Он је дириговао Музиком до Служа, када је диригентску палицу прихватио Часлав Варва. Морамо истаћи да је за вријеме боравка Музике у Боки основан ЦЕЗ ОРКЕСТАР Бригаде у којем су били чланови Блех музике: Крсто Вуксановић, Јован Борђевић, Буро Петковић, Буро Рајчић и Мишо Мустур. Са партизанима пјесме је увјежбавао Трипо Бурашевић.²³

Блех музика је и даље ишла за Бригадом. Дан-два послје ослобођења, у градове Црногорског приморја стизала је Блех музика.²⁴ Музика је стигла у Будву 25. новембра.²⁵ За музичаре опет није било одмора. Послије уласка у Будву и свирања маршева у пролазу, увече је дат концерт у хотелу „Авала“, којем

²⁰ Овај вриједни радник и данас је диригент Главно-просвјетног друштва „Тиват“.

²¹ Зашто се Музика пребацила чамцима, а није користила пут Рисан — Пераст, нијесмо могли утврдити. По свој прилици постојао је оправдан страх да је пут миниран. Зато се оправдано претпоставља да је ово урађено да би се избјегао ризик евентуалног наласка на мине.

²² Нужно је било пребацити се за Столин, јер је мост на ријечи Лутој, између Ораховца и Доброте, био разрушен.

²³ Податак Мата Петровића.

²⁴ Током читавог пута комесар Бригаде је настојао, исправно уочивши значај овог састава, да музичаре поштеди од учешћа у директним борбама.

²⁵ Будва је ослобођена 22. новембра.

је присуствовало неколико стотина партизана и мјештана. Нарочито топло је била поздрављена Блех музика.

Слиједио је само дан предах, за уморне музичаре, који су сва растојања савлађивали пјешнице, изузев оног дијела када су се пребацивали чамцем кроз Боку. 27. новембра, увече, дали су концерт у Сутомору, а сљедећег дана кренули су за Бар.²⁶ У овај град ушли су на челу батаљона Морнаричке пјешадије. Дочекала их је маса грађана која је аплаудирала Музици. У овом мјесту Блех музика имала је више наступа. Одржавани су чести митинзи, на којима је, по правилу, наступала Музика. Одлазили су и у сусједна мјеста. Увече су изводили властите концерте. У Бару су наступили на народном митингу, одржаном 1. децембра, на којем су говорили партизански команданти и партијски руководиоци: Божо Петровић, Божо Аџмовић и Мато Петровић. Послије митинга Музика је обишла град, а у току одвијања митинга били су испред свечане трибине. У току боравка у Бару музичари су се припремали за сљедеће концерте, а истовремено су вјежбали елементе стројеве обуке. Упознавали су се са врстама пјешадијског наоружања и руковања њима.

Како је убрзо Бригада добила нови задатак (да се пребаци на подручје Катунске пахије, да би узела учешћа у ослобођењу дијела Црне Горе), прекинут је краткотрајни одмор у Бару. Музичари су се укrcали у Бару у воз, којим су се пребацили до Вирпазара.²⁷ Оваје су ноћили на отвореном простору, јер у мјесту није било нити једне куће са читавим кровом. Било је то 3. децембра.

Оваје је одржан састанак партијских руководиоца Бригаде са музичарима,²⁸ на којем је разговарано о културно-забавном животу у Бригади. Овом приликом било је ријечи о идејно-васпитним активностима и задацима музичара на овом плану. Дате су и неке сугестије којима је био циљ да се осавремени репертоар Блех музике. Закључено је да се успостави шири контакт са културно-просвјетним одборима који су били формирани у свим батаљонима, те са органима власти у мјестима у којима Музика борави. Постигнути договор се касније досљедно поштовао.

Послије краћег задржавања у Вирпазару требало је кренути за Ријеку Црнојевића. Преко Скадарског језера, 4. децембра, пребацили су се баркасом. У Ријеци Црнојевића сви чланови

²⁶ Бар је ослобођен 24. новембра.

²⁷ Воз је ишао тако споро уз Суторман да су многи музичари истрчавали из њега и кретали пјешнице. На врх су стигли знатно прије од спорог воза.

²⁸ Сјећање Мата Петровића.

Блех музике су добили нове униформе енглеске војске.²⁹ Од овог тренутка музичари су били јединообразно обучени, што је још више подизало борбено и политичко расположење житеља мјеста кроз која је Блех музика пролазила и стварало увјерење о брзом коначном ослобођењу земље.

Само једну ноћ су се задржали у Ријечи Црнојевића, а онда су се кампоима пребацили до Цетиња. Петог децембра ушли су у Цетиње на челу јединица Бокељске бригаде, свирајући маршеве.³⁰ У Цетињу су преноћили у некој касарни, а потом су кренули према Чеву, на путу ка Даниловграду и даље.

Ноћили су у Ресном. Оваје је одржан још један састанак музичара са одговорним друтовима, који су у Бригади били задужени за културно-забавни рад. Скупу је присуствовао Мато Петровић, комесар Бригаде. Музичари су истакли неке своје проблеме. У питању је био недостатак потребног нотног материјала за нове партизанске пјесме. Током разговора је закључено да би им у овоме доста могао помоћи бивши диригент из Тивта Часлав Варва. Одлучено је да Крсто Вуксановић крене у Тиват са задатком да обезбиједи потребне материјале, у Загарчу су се склонили у неку напуштену кућу. Један број музичара је отишао по неку радио-станицу, али, како нијесу знали пут, залутали су и падали на Нијемце који су били удаљени само стотинак метара.

На Чеву су стигли 6. децембра. Оваје су дали концерт. Како су се на Чеву задржали неколико дана, марљиво су вјежбали, спремајући се за нове концерте. Музичари су помагали и у извршавању других задатака културно-просвјетног рада у Бригади.

У Даниловград су ушли у маршевском поретку 11. децембра. Град је био разрушен, а Нијемци су га и даље тукли топовима. Склонили су се у једну кућу коју су у међувремену погодили непријатељски топови. Срећом, све је добро прошло. Било је врло хладно. Падао је снијег. Оваје су се Блех музици прикључила још два тиватска музичара: Иво (Ника) Фажо и Перо (Ивана) Приват. Музичари су се из Даниловграда склонили у Орју Луку. У Спужу, 22. децембра, Музици се придружио Часлав Варва који је замијенио Јована Борђевића на мјесту диригента Музике. Са њим је стигао и Крсто Вуксановић.

Иако су услови рада били врло тешки, музичари су врло марљиво вјежбали. Оваје су почели да припремају нове мар-

²⁹ Наречење да се ријетке енглеске униформе дају музичарима и да се музика јединообразно обуче дао је комесар Бригаде не консултујући Штаб.

³⁰ Када су се музичари појавили на Цетињу у саставу Бригаде у енглеским униформама, градом се проширила вијест да су оваје стигле енглеске јединице на челу са музиком. Грађани су били одушевљени када су сазнали да је ово партизанска музика.

шеве. Били су најчешће гладни, промрзани, али ипак су радили са пуно одушевљења. Подстрек им је посебно давала брига према њиховој мисији,³¹ као и одушевљени дочек житеља мјеста кроз која су пролазили. Музика је у међувремену постала бројчано већа. Имала је тридесет шест чланова. Међу њима су били познати музички педагози и диригенти Часлав Варва, Крсто Вуксановић и Јован Борђевић. Овим су били обезбијеђени сви потребни услови за стварање једне репрезентативне лимене гласбе.

Послије краћег задржавања у Спужу кренуло се преко Врањских њива за Подгорицу, у коју су ушли на челу једне јединице Бригаде, 29. децембра. Послије краћег задржавања, отишли су на врло напорни и тешки марш: Биоче — Манастир Морача — Гориња Морача — Јавор.

Нову, 1945. годину, дочекали су на врху Јавора, у снијегу, на температури од десет степени испод нуле. Одавде су наставили, у саставу готово читаве Бригаде, марш према Боану. Овдје је, 2. јануара, прослављено ослобођење Црне Горе. Те ноћи владало је изузетно расположење. Пуцало се из свих оружја. Славило. Музичари су те ноћи били изузетно заузети сталним свирањем, Њихов наступ те ноћи и данас памте борци Бригаде и житељи тих мјеста. Игранка је трајала до зоре.

Међутим, иако је читава Црна Гора била ослобођена, рат за Прву бокелску ударну народноослободилачку бригаду, као уосталом и за многе јединице широм земље, није био завршен. Борбе је требало наставити до коначног ослобођења. Тај задатак Бокелска бригада је успјешно обавила, за што је у више наврата била похваљивана или одликована од врховног команданта друга Тита. Истина, музичари су били у нешто повољнијем положају, јер нијесу ишли у борбе, али сва та велика растојања морали су пјешнице преваљивати и то често у изузетно неповољним метеоролошким приликама. Када би стигли у мјесто тренутног опредјељења, морали су давати концерте. Док су други одмарали, они су свирали на концертима, игранкама, свечаним скуповима.

Из Боана су кренули 2. јануара. Ишло се изузетно споро, с обзиром на велику хладноћу, дубок снијег и лед. У Његовоће су стигли 6. јануара.

Све до Пљеваља нијесу имали јавних наступа. Из Његовоћа слиједио је марш: Његовоће — Бурђевића Тара — Пљевља, гдје су остали седам дана. Улазећи у Пљевља, музичари су свој наступ хтјели најавити на већ уобичајен начин, маршем и музицирањем. Међутим, музички инструменти остали су нијем.

³¹ Чланови Штаба Бригаде често су у разговору са музичарима говорили да треба сачувати инструментне јер се оружје и муниција могу отети од непријатеља а инструменти не.

Била је таква зима да нијесу могли испуштати звукове. Тако су у маршевском поретку само прошли кроз град. За вријеме боравка у овом граду имали су низ паступа. Између осталог, учествовали су на дочеку и испраћају једне албанске јединице. Како су били у енглеским униформама, Албанци су мислили да је ова музика „енглеско појачање“, зато су Албанци, од којих су многи знали наш језик, били збуњени када су чули да сви музичари говоре наш језик и када су дознали да су у саставу једне Титове — партизанске бригаде. Овим је побољшан општи утисак о укупном квалитету јединица Народноослободилачке војске.

Блех музика је из Пљеваља кренула 17. јануара према Бродареву, гдје је стигла истог дана увече. Ишла је усиљеним маршем, јер је било стигло наређење да је нужно што прије запосјести ову важну саобраћајну прометницу.

Већ следећег јутра кренули су за Бијело Поље. Иако су били уморни дугим маршем, Блех музика је учествовала у програму којег су дали борци Бокељске бригаде у Бијелом Пољу, увече 18. јануара. У овом граду дат је концерт и следеће вечери. Интересовање је било толико велико да је само мањи број заинтересованих могао ући у малу просторију, у којој је дата приредба.

За Беране (данашњи Иванград) кренули су 20. јануара. Овдје су се задржали десет дана. За вријеме боравка давали су концерте, учествовали у другим културно-нашпитним акцијама и обучавали се у руковању оружјем. Овдје је одржана бригадна конференција, на којој није учествовао IV батаљон, који је био на посебном ратном задатку. Музика је дала концерт за борце и учествовала у другим манифестацијама поводом одржавања бригадне конференције. Овдје је Бригада добила нове ратне задатке у завршним операцијама за ослобођење земље. Наређено је да крене на Косово, да тамо, у саставу јединица Оперативног штаба, учествује у уништењу издајничких балистичких банда. Бригада је истог дана кренула на нови задатак.³²

Бригада је кренула на марш: Беране — Андријевица — Кућишта — Пећ. Овдје су борци стигли након много тешкоћа, посебно због великих мразева, 2. фебруара. Од овог дана па све до краја рата Прва бокељска бригада извршавала је војничке задатке на подручју Косова.

Доласком у Пећ, настали су нови, далеко бољи услови за рад и дјеловање Блех музике. Музичари су почели нормално да вјежбају и да дају концерте према унапријед утврђеном распореду. Било је и доста променадних концерата које је пратио велики број грађана овог краја и бораца. Побољшала се и исхра-

³² Мато Петровић, Реферат поводом прославе 30 година оснивања Бригаде.

на. Обезбијењени су нормални услови становања. Сада се више вјежбало, а од војничких обавеза, углавном су се обављале само стражарске дужности. Посјећивана су и околна села. Свирало се и приликом сахране житеља ових мјеста.

Бригада се није дуго задржала у Пећи. Већ 23. фебруара 1945. године стигло је наређење да се батаљони предислоцирају у Баковицу. Ово наређење је реализовано дан касније.

Блех музика је у Баковици развила још већу активност. Два до три пута седмично давани су променадни концерти који су били врло посјећени. Вршене су и посјете болницама гдје су давани концерти за рањенике. Обилажена су и сусједна мјеста: Јуник, Ереч, Скивјани, Исток. Забиљежен је и податак да је Музика узела учешћа приликом сахране народног хероја Миладина Поповића.¹¹

Борци су 9. мај, односно 15. мај, дочекали у Баковици. Ослобођење читаве земље дочекано је са нескривеном радошћу. Пуцало се и славило. Слављу су се придружили и чланови Блех музике. Читаву ноћ трајао је њихов концерт. Ипак, нико се није жалио на умор.

Сада је Бригада имала мање ратних задатака, иако је, не тако ријетко, долазило до окршаја са балистичким бандама. Ускоро је и суштински завладало мирнодопско стање. Демобилисана су нека старија годишта. И Блех музика се почела осипати. Буро Петковић је отишао за капелника музике IV црногорске бригаде. Ускоро су и други музичари напуштали Блех музику којом су превазилали пут од Грахова до Косова, гдје је дочекано коначно ослобођење земље.

Крајем јуна стигло је ново наређење. Блех музика се требала вратити из Баковице у Пећ. Ово је извршено 26. јуна 1945. године. Тога дана званично је престала да постоји Блех музика Прве бокељске ударне народноослободилачке бригаде.

Ипак, музичари су и даље били на окупу, са малим изузецима. Они су ушли у састав XXIV српске дивизије и постали су званично музика ове дивизије. Она је била појачана и са неколико врхних музичара из Боке. Били су то: Трипо Цуца, Трипо Бурашевић, Анто (Трипа) Петковић, Љубо Вујошевић, Јаков Сајферт, Перо Рафаели и други. Из Пећи је Музика кренула на нове задатке путевима којим се кретала Дивизија у чијем су саставу били. Почетком јануара 1946. године обрела се у Скопљу. Већ тада у њој није био велики број оних који су почели њен ратни поход. Они су на властити захтјев демобилисани или су отишли у друге јединице.

У Скопљу је Блех музика, сада већ у саставу XXIV српске дивизије, коначно престала да постоји, јер је један број музи-

¹¹ Сјећање Мата Петровића.

чара ушао у састав Музике Пете армијске области, док је други дио распоређен у Музику Чetrдесет осме дивизије. Највећи број бокељских музичара се у току 1945. године, на властити захтјев, демобилисао. Они су се вратили у Боку и прихватили су се, углавном, послова којима су се бавили прије одласка у партизане. Скоро без изузетка, поново су се прихватили свирања у музикама којима су раније припадали.³⁴ Већи број њих су и данас, послје тридесет шест година, активни у Гласбено-просвјетном друштву „Тиват“ и Мјесној музици „Беновић“, као и у другим музичким саставима.³⁵

Ради сагледавања значаја задатка којег је обавила Блех музика на борбеном путу Прве бокељске ударне народноослободилачке бригаде, од Коњског до Косова, гдје је дочекала крај рата, нужно је истаћи неке битне закључке. Прије свега, дјеловање Блех музике се не може извојити из укупног дјеловања Бригаде, њене организације и устројства. Блех музика је била њен саставни дио. Она је само, на свој посебан начин, извршавала дио посла на ратном путу ове Бригаде. Може се слободно рећи да га је извршила на најбољи могући начин. Она је својим наступима прошијела славу имена Бокељске бригаде кроз све крајеве куда је пролазила. Блех музика је била и прави репрезентант културне традиције народа Боке Которске. Неко, о томе на следећим страницама.

Овдје ћемо се позабавити системом културно-забавног дјеловања у Бригади, јер је он био специфичан и посебно развијен у знатно већем обиму него што је то било уобичајено у осталим бригадама. Од почетка рата и посебно од тренутка када су основани први бокељски батаљони, који су били окосница за оснивање бригаде, посебна пажња посвећивана је културно-забавном раду. Уосталом, прве ратне године, у условима пуне илегалности, онда када су вршени напади на многоструко јачег непријатеља са слободне територије, културно-забавном раду придаван је нарочити значај. Када је дошло до прилива бораца у Бригаду, у другој половини 1944. године, многи умјетници нијесу добили пушку већ други задатак: да раде на бројним другим пословима, посебно у области културе. Још непосредно по формирању прсовладавало је схватање да је рат при крају, те да ваља мислити и о задацима у перспективи. Чим је формирана Бригада у Коњском, у свим батаљонима су створени културно-просвјетни одбори. Нешто касније, они су формиран и у четима. Руководиоци четних одбора били су чланови Партије или Скоја, а у батаљонима чланови батаљонских партијских комитета. С обзиром да је у Бригади било доста бораца који су се бавили разним културним дјелатностима, развијао се интензи-

³⁴ Податак Ника Томановића.

³⁵ Податак Крста Вуксановића и Ника Томановића.

ван културно-просвјетни рад, Бокелска бригада је била једна од ријетких формација оволике величине која је имала своју Блех музику.³⁶

Док се у почетку културно-забавни рад састојао од предавања и читања партизанских „врабаца“, касније је све више добијао на квалитету, а био је и садржајно обогаћиван. Издаване су цепне и зиане новине, а перманентно је растао број приредби на којима су по правилу биле рецитације, скечеви, фолклор и музичке тачке. Ипак, не може се рећи да је све ишло како треба и без проблема.

У Штабу Бригаде, који је морао да рјешава бројне проблеме, било је различитих гледишта на културно-забавни рад, његов политички значај и посебно на обезбјеђивање услова под којима је радила Блех музика. Неки чланови Штаба, логично оријентисани на чисто војне задатке, више су водили рачуна да у Бригади буде што више оних са пушком у руци, због чега је, посебно у почетку, било различитих гледишта у односу на рад и задатке Блех музике. Срећом, преовладао је став да музика може да да оне исте борбене ефекте као и борци у директним окршајима са непријатељем. Каснији ток догађаја је врло убједљиво доказао да је оваква политика била исправна. Својим радом, залагањем и резултатима, које је постигла Блех музика, музичари су оправдали очекивања и дали свој велики допринос побједи, као и они који су са пушком у руци ratoвали.

Још код формирања Музике пошло се од једне сасвим логичне чињенице да се степен организованости јединице и њене оспособљености за извршавање задатака не може мјерити и цијенити само једнострано кроз њену бојеву готовост и оспособљеност. Искуства из ранијих ратова су говорила да се мора водити рачуна и о неким другим елементима који могу имати битног удјела у успјеху ратовања. Некада су у јурише на челу јединица ишли музички састави. Сада је њихова улога била измијењена, али у условима када се народна власт борила да освоји позиције, ваљало је користити и друге методе борбе. Управо, Блех музика је била примјер како треба дјеловати и она је обавила врло значајну политичко-културну мисију. Она је својом појавом и наступима показивала каква ће бити политичка оријентација у сутрашњим мирнодопским условима. Са Музиком у Бригади читава Бригада је више одавала утисак регуларне армије. Када је Бригада дошла на Косово, Музика је била пријатно изненађење код симпатизера народноослободилачког покрета. Управо, Музика је била та која је, у војничком смислу, утицала да се повећа углед и ауторитет формације у чијем је саставу била. У многим мјестима, видећи Музику на челу Бригаде, мјештани су јој трчали у сусрет и одушевљено је дочекивали.

³⁶ Податак Мата Петровића.

Блех музика Бокелске бригаде била је прави вјесник једне нове социјалистичке културе у којој је право на културу и забаву морало постати својина свих. Овакво опредјељење, започето у првим устанничким данима 1941, све се више истицало и кроз конкретно дјеловање и доказивало. Велики број грађана, у свом дутом маршу Бригаде, по први пут су тада слушали музику. То је значило много за освајање позиција нове народне власти. Њени наступи били су значајна помоћ акцијама политичких активиста на терену. Она је допринијела да се неки неопредјелени изјасне за народну власт. Зато се може слободно рећи да је Блех музика одиграла, поред своје културне, и политичку мисију, и то на најбољи могући начин.

Музика у Бригади није значила само дио борбе за ослобођење земље и борбе против банди. Њен задатак је био да васпитава житеље крајева кроз које је пролазила и да дјелује на мијењању старих схватања и резона. Она је уградила један од првих камена у изградњу нових друштвених односа у култури. Рецимо и податак да ни једна црногорска бригада није имала овакву музику. У другим срединама није се могао наћи толики број музичара на окупу у једној бригади. Ово је било могуће у Бокелској бригади, због тога што је у Боки прије рата било пет-шест дувачких оркестара од којих је већина била напредно оријентисана. Они су то своје опредјељење показали добровољним одласком у Бригаду.

Ваља нешто рећи о културној мисији ове Бригаде на Косову, посебно са аспекта ширења братства и јединства. По свом саставу многонационална бригада, каква је била ова, најбоље је могла да изврши овај, у то вријеме, свети задатак. Ево само пар података како је изгледао састав Бригаде по националности бораца. У њој је било 1.407 Црногораца, 828 Срба, 569 Хрвата, 21 Словенац, 44 Муслимана, 39 Италијана, те 12 бораца разних осталих националности.³⁷

Од самог доласка на Косово Штаб бригаде и Блех музика имали су сасвим јасно опредјељење како дјеловати на ширењу братства и јединства. Уосталом, ови ратници већ раније, у дутој историји Боке, били су навикли на националну толеранцију која се успјешно одвијала у Боки, чак и онда када је непријатељ покушавао да завали народе који су оvdје живјели. Народ је увијек пружао отпор онима који су покушавали да носе националну мржњу, а оне појединце који су радили тај нечасни посао знао је бескомпромисно жигосати.

Блех музика је на Косову одмах успоставила, као уосталом и читава Бригада, присне односе са припадницима разних националности које живе на Косову. По свом схватању и политичким

³⁷ Податак Ника Томановића.

убјеђењима национално толерантни, они су одлично obavili задатак ширења братства и јединства. Мора се рећи да је то био сложен и одговоран задатак, с обзиром на услове у којима се одвијало његово извршење. Било је то вријеме када се овдје водила борба против разних балистичких и четничких банди. Овдје су тада дјеловали и разни други поражени непријатељи који још нијесу били истакли бијелу заставу предаје. Они су право развијали своју концепцију отпора и борбе на даљем развијању међунационалне мржње. Зато је доласком Бригаде на Косово отпочела борба на објашњавању основне поставке нове државе на којој је почивала нова Југославија, братска заједница свих народа и народности који у њој живе.

Да би се ова политика могла исправно реализовати, морала је у пракси да покаже такво своје опредјељење. Она је тај свој задатак успјешно obavila, за што је добила и бројна признања. Блех музика је на овом послу радила марљиво и стрпљиво. Одлазила је у удаљена села, у која раније никада није дошао неки музичар и тамо давала концерте. Понекад су пјешнице ишли и по двадесет километара да би присуствовали неком збору или дали концерт. У почетку неповјерљиви према овој музици, житељи Косова су је брзо прихватили као своју. Број концерата стално се повећавао. Када је донесена одлука о расформирању Музике, због преласка са ратне на мирнодопску формацију Југословенске народне армије, и њеном преласку у састав XXIV српске дивизије, многи становници Косова су са жаљењем примали чињеницу да се морају растати од једне такве Музике која је одиграла значајну улогу на ширењу братства и јединства на овом подручју, те на мијењању старих схватања и грађењу нових социјалистичких односа. Она је својим примјерним држањем и дјеловањем доказивала да обећања која су давали разни политички активисти Народног фронта постају стварност.

На крају, морамо рећи и то да се дјеловање Блех музике није исцрпљивало на концертима и дефилеима које је приређивала. Они су наступали и у Забавном оркестру, којим је дириговао Трипо Бурашевић из Котора.³⁸ Музичари су имали свој секстет и октет са којима су наступали на разним приредбама, посијелима, свечаностима. Они су радили и као музички педагози на ширењу опште музичке културе на Косову. Треба истаћи да су учествовали на издавању зидних новина и билтена. Били су активни и као спортисти. Када је требало, извршавали су и војничке послове и задатке. Иако је Блех музика била ван батаљонског састава, она је пружала велику помоћ батаљонима Бригаде у организовању разних културних и политичких манифестација.

³⁸ Трипо Бурашевић је више од двадесет година био диригент Градске музике „Котор“.

Да закључимо: Блесх музика Прве бокељске ударне народноослободилачке бригаде часно је извршила свој политички и културни задатак ради чега је и била основана, а њени чланови дали су свој допринос побједи над окупатором и домаћим издајницима и у послјератној обнови земље, за вријеме док је активно дјеловала. Готово сви музичари из ове Бригаде наставили су даље да се баве овим послом: неки као аматери, а други су постали врло цијењени професионални војни музичари.³⁹

³⁹ Користим прилику да посебно захвалим свима онима који су ми ставили на располагање податке или изијели сјћања на основу којих сам и написао овај скромни прилог о постојању Блесх музике Бокељске бригаде.

S u m m a r y

THE BOKA BRIGADE BRASSBAND

Tomislav GRGUREVIC

The foundation and activity of the Boka Brigade Brassband is treated in the paper mainly according to the memories.

The introductory part is dedicated to the activities of the town brassbands of Tivat and Đenović between the two wars. It is stated that both these bands were connected with the Communist Party of Yugoslavia and as such participated in various activities organized by the Party. Even then the activity of these bands and their members was suspected by the bourgeois authorities.

During the war until they left to join the Boka Brigade, the members of these music societies had been supporting the Communist Party and the aims of the People's Liberation War, and had been persecuted and put to prison by the occupying forces and quislings.

As soon as they were called to do so, both bands joined the Boka Brigade.

The paper deals, in detail, with the activities of the celebrated Boka Brigade Brassband according to the memories and documents. The cultural and entertaining elements of the activity of the Brassband is pointed out, as its members did not only perform their fighting, but also cultural duties. Particular attention is paid to the activity of the Band in the region of Kosovo.

Dr Melanija OBRADOVIĆ

PRILOG ADVENTIVNOJ FLORI OKOLINE HERCEG-NOVOG

UVOD

Prilikom istraživanja flore okoline Herceg-Novog tokom poslednjih godina, obratili smo pažnju i jednoj posebnoj grupi biljaka, koje su poznate kao pridošlice ili adventivne vrste.

U našem radu, ovom prilikom, opisujemo četiri biljke: *Tagetes minutus* L., *Helianthus scaberrimus* Ell., *Commelina communis* L. i *Tradescantia albiflora* Kunth.

TAKSONOMSKE, HOROLOŠKE, FITOGEOGRAFSKE I EKOLOŠKE ODLIKE

Sve četiri navedene biljke u taksonomskom pogledu pripadaju pododjeljku *Magnoliophytina* (= *Angiospermae*), skrivenosemenice u okviru odeljka *Spermatophyta*, semenice. *Tagetes minutus* L. i *Helianthus scaberrimus* Ell. su uvrštene u razred *Magnoliatae* (= *Dicotyledoneae*) sa dva kotiledona, dok *Commelina communis* L. i *Tradescantia albiflora* Kunth. pripadaju razredu *Liliatae* (= *Monocotyledoneae*) sa jednim kotiledonom. (Magdefrau, Ehrendörfer, 1978)

Porodica *Compositae* (= *Asteraceae*)

Tagetes minutus L. (*T. glanduliferus* Schrk.) opisana je u dostupnoj literaturi kao kadifa, žutelj, ukrasna biljka koja se gaji, južnoameričkog porckla, a kod nas se može naći i u slobodnoj prirodi (oko Mostara). Rod je dobio naziv po lepom i pametnom mladiću iz etrurske literature, tj. mitologije (Simonović, 1959). U novoj flori Mađarske opisuje se kao vrsta koja retko podivlja (Györ), terofita i efemerofita (Soó IV, 1970). U flori Balkanskog poluostrva navodi se kao adventivna biljka Dalmacije iz američkih tropa (Hayek II, 1971). O rasprostranjenju ovog korova u Me-

diteranu i Submediteranu nabrajaju se i lokaliteti u Boki Kotorskoj kod Dobrote, Kamenara, Kostanice i dr., te se ova biljka konstatuje kao nova za floru Crne Gore (Šilić, 1973).

Prema flori Evrope *Tagetes minuta* L. je uspravna, glatka jednogodišnja biljka, visine do 100 cm, jakog mirisa, kratkih grana. Listovi su 3—15 x 3—10 cm, perasto deljeni; segmenti 3—7, 2,8 x 0,2—0,6 cm linearno kopljasti; samo su donji listovi naspramni. Glavice su brojne i nalaze se u gustim vršnim granama. Involukrum je 8—12 x 1,5—2 mm, oblika cilindričnog, sastoji se od 3 do 4 žućkasto-zelene brakteje. Jezičasti cvetovi su obično 1—3 mm, obrnuto jajasto-lancetasti, žućkasto-zeleni. Cevasti cvetovi su zeleni 4—5, 3—4 mm. Plodovi su roške 4—6 x 0,5—1 mm, linearni, crni, imaju prilježne bele dlačice. Papus ima 5 ljuski 0,5—3 mm. Raste na zapuštenim mestima, a i na obrađenom zemljištu. Lokalno odomaćena u južnoj Evropi, u ostalim regionima se povremeno javlja (Francuska, Italija, Jugoslavija). Poreklom iz Južne Amerike (Tutin et al., 4, 1976).

Detaljniju dijagnozu biljke dali smo, jer nije navedena u korovskoj flori Jugoslavije (Čanak et al., 1978).

Mi smo ovu vrstu našli sporadično u okolini Herceg-Novog, u Igalu, Savini i Meljinama na ruderalnim i zakorovljenim staništima.

Helianthus scaberrimus Ell. (*H. rigidus* Desf., *Harpatium rigidum* Cass.) kao podivljalu, tu i tamo, odomaćenu biljku prvi pominje Gáyer za Mađarsku kod Celldömölk-a za floru ovog područja. Kasnije je nađena na oko dvadeset lokaliteta. Raste nedaleko od bašta, na suvom peščanom ili lesnom tlu. U Severnoj Americi je član prerijske vegetacije. Karakteristična je po dugim stolonima (20—25 sm), a ova odlika se ne pominje u severnoameričkoj flori. Biljke roda *Helianthus* L. u Rumuniji se ubrajaju u karantinske korove.

U dijagnozi *Helianthus scaberrimus* Ell. ističe se da su listovi kožasti, tvrdi, rapavi, sedeći i naspramni. Po obliku su uzano-duguljasti. Nervatura je razgranata od lisne osnove. Prosečna veličina lista je 5—18 sm. Obod lista je retko, grubo nazubljen. Na jednoj biljci razvija se 2—6 glavica, čiji je prečnik 6—7 sm. Dužina drške je 12—25 sm. Listići involukruma su poredani, tamno-zeleni. Broj jezičastih cvetova je 18—30. Krtola je tanka, vretenastog oblika, stoloni su izuzetno dugački 20—25 sm. Cveta od avgusta do septembra (Priszter, 1960). (Fig. 1.) Rod je dobio naziv od grčke reči helios — sunce i anthos — cvet (Simonović, 1959).

U novoj flori Mađarske ova se biljka navodi kao severnoamerička, hemikriptofita, koja je podivljala na više lokaliteta. Raste u baštama, suvim korovskim zajednicama, u travnoj vegetaciji peškova kao neofita (Sóó IV, 1970). Pominje se i u flori Evrope kao biljka koja se gaji i odomaćuje, poreklom iz severozapadne Amerike (Tutin et al., 4, 1976).

Mi smo ovu biljku zabeležili u celom priobalnom pojasu od Igala do Meljina, podivljalu uz rub prirodne vegetacije makija i gariga, kao i u baštama, a naročito na staništima pored novih zgrada, koja još nisu uređena. Na takvim mestima je masovna u

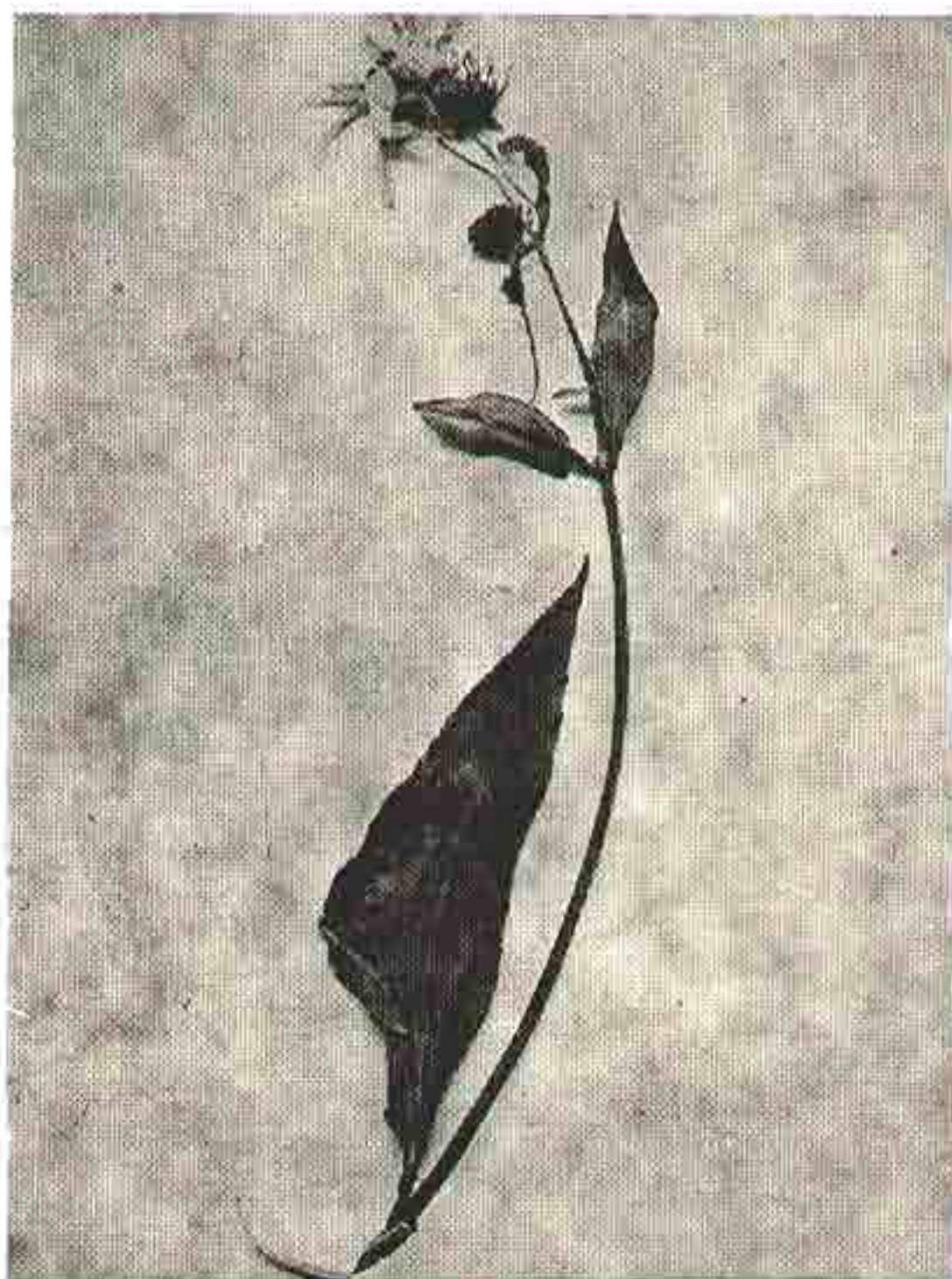
(Fig. 1.) *Helianthus scaberrimus* Ell. (Czapody Vera)

Igalu, Toploj, Herceg-Novom, Savini, Meljinama i Zeleniki. Ponaša se kao podivljala neofita u celom Zalivu Boke Kotorske. (Fig. 2.)

Koristimo se ovom prilikom da saopštimo prisustvo *Helianthus scaberrimus* Ell. na Andrevlju u Fruškoj gori od 1968. godine. U istom periodu i lokalitetu zabeležena je još jedna interesantna biljka

Helianthus decapetalus L. (Budak!). Obe biljke su podivljale u vegetaciji uz rub šume.

Pošto u novijim florama, koje se odnose na područje Jugoslavije (Mayer, 1959, Hayek II, 1971, Popović, Sterni-

(Fig. 2.) *Helianthus scaberrimus* Ell.

ša, 1971, Josifović, VII, 1975, Čanak et al., 1978), nema podataka o vrsti **Helianthus scaberrimus** Ell., to su lokaliteti u okolini Herceg-Novog, u celom Zalivu Boke Kotorske i u Fruškoj gori verovatno prvi koji se objavljuju za floru Jugoslavije.

Porodica Commelinaceae

Commelina communis L. je poreklom iz Kine, useljena uz obale, u vinogradima, između zidina i dr. Porodica je zastupljena spontano samo u tropima i subtropima (Schröter, Schmid, 1956). Rod je dobio naziv prema holandskom botaničaru Commelyn-u, koji je živio do 1692. godine (Simonović, 1959).

U flori Balkanskog poluostrva ova se vrsta navodi kao gajena u baštama i subspontana u Hrvatskoj. To je zeljasta biljka sa cvetovima u cimoznim cvastima, koje su smeštene u šiljatoj spati, a ona je gola ili dlakava. Cvet je zigomorfan, na kratkim drškama intenzivno plave boje, ima 3 fertilna i 3 sterilna prašnika. Plod je bivalvalna čaura. Stablo je uspravno ili ascendentno, člankovito, glatko, visoko 15—70 sm. Listovi su ovalno-lancelasti, zašiljeni, pri osnovi zaobljeni ili ublaženo suženi u rukavac (Hayek III, 1971). (Fig. 3.)

(Fig. 3.) *Commelina communis* L.
(Schröter — Schmid 1956)

Zabeležili smo je u novije vreme u subspontanoj vegetaciji Novog Sada i verovatno je nova za floru Srbije i Vojvodine (Obradović, 1978), a prošle godine našli smo je i kod Subotice. Ne navodi se u korovskoj flori Jugoslavije (Čanak et al., 1978).

U Herceg-Novom smo je našli u Njegoševoj ulici subspontano, a sporadično uz rub zapuštenih bašta u korovskoj i ruderalnoj vegetaciji u Karači i Igalu. Spada u ređe neofite Herceg-Novog i okoline.

Tradescantia albiflora Kunth. je jedna od vrsta roda **Tradescantia** koji je dobio naziv po engleskim botaničarima amaterima ocu i sinu Tradescant iz XVII veka (Simonović, 1959).

U flori Balkanskog poluostrva ova je biljka opisana kao sinonim vrste **Tradescantia fluminensis** Vell., čije je naličje listova i stablo crvenkasto-ljubičaste boje, što nije slučaj sa našom biljkom (Hayek, III, 1971). U podacima mađarskih botaničara ove se dve biljke opisuju kao vrlo slične, ali predstavljaju posebne vrste. **Tradescantia albiflora** Kunth. je poreklom iz Srednje Amerike i ima zeleno stablo i listove sa lica i naličja. **Tradescantia fluminensis** Vell. je južnoamerička vrsta (Soó, Kárpáti, 1968, Soó, V, 1973).

Tradescantia albiflora Kunth. je višegodišnja zeljasta biljka. Stablo joj je pleglo sa člancima, koji se zakorenjuju. Listovi su jajasti ili jajasto-eliptični, dugi 4—5 cm, sa rukavcem, zeleni. Brakteje su jajaste, cvetovi beli, aktinomorfni, 1 sm u prečniku sa šest fertilnih prašnika. Sepale jajaste, šiljaste, petale manje više slobodne.

Tradescantia fluminensis Vell. se navodi u literaturi pored potočića kod Baošića u blizini Kotora kao podivljala (Rohlena, 1923). Ovaj podatak je potrebno proveriti iz ranije navedenih razloga.

Mi smo **Tradescantia albiflora** Kunth. zabeležili kao odomaćenu vrstu koja se mestimično masovno javlja, kao što je slučaj u Karači u Herceg-Novom iznad izvora, na bedemima i brežuljcima pored hercegnovske obale i u Igalu. Mnogo je češća od prethodne srodne biljke **Commelina communis** L. Nije zabeležena u ilustriranoj flori korova Jugoslavije (Čanak et al., 1978).

DISKUSIJA

Tagetes minutus L., **Helianthus scaberrimus** Ell., **Commelina communis** L. i **Tradescantia albiflora** Kunth. su neofite, adventivne biljke u flori okoline Herceg-Novog. Sve one pripadaju grupi gajenih biljaka koje podivljaju, javljaju se subspontano i manje ili više odomaćuju u prirodnoj vegetaciji.

Tagetes minutus L. je tek u novije vreme zabeležena u Crnoj Gori kao nova vrsta (Šilić, 1973), u Zalivu Boke Kotorske i južnoameričkog je porekla. Našim nalazima ove biljke u široj okolini Herceg-Novog na ruderalnim i zakorovljenim staništima konstatujemo da je ona u ovom florističkom području u fazi širenja.

Hellanthus scaberrimus Ell. prema raspoloživim podacima iz literature nije bila navedena u flori Jugoslavije. Poreklom je iz prerija severozapadne Amerike (Priszter, 1960). Odomaćuje se i vrlo brzo širi u priobalnom pojasu Bokokotorskog zaliva i u okolini Herceg-Novog, kao i u novim naseljima u baštama i neuređenom prostoru.

Commelina communis L. je za razliku od prethodnih američkih vrsta poreklom iz Kine. Zabeležena je kao dosta retka biljka u subsponatnoj vegetaciji ruderalnog i korovskog karaktera u Herceg-Novom i Igalu.

Tradescantia albiflora Kunth. je poreklom iz Srednje Amerike (Soó, V, 1973), mestimično vrlo česta biljka kao u Karači pored izvora, a raste i u priobalnom pojasu od Herceg-Novog do Igalu.

ZAKLJUČAK

Tagetes minutus L. je južnoamerička biljka podivljala u široj okolini Herceg-Novog i nalazi se u fazi širenja u ruderalnoj i korovskoj vegetaciji.

Hellanthus scaberrimus Ell. je stanovnik prerija severozapadne Amerike. Odomaćuje se u priobalnom pojasu pored prirodne vegetacije u celom Zalivu Boke Kotorske. Vrlo je česta u baštama, u novim naseljima okoline Herceg-Novog, naročito na neuređenim mestima. Verovatno je nova vrsta za floru Jugoslavije.

Commelina communis L. vodi poreklo iz Kine. Raste sporadično u Herceg-Novom i Igalu, naročito pored zapuštenih bašta, na ulicama i u ruderalnoj i korovskoj vegetaciji.

Tradescantia albiflora Kunth. spada u srednjeameričke biljke. Od Herceg-Novog do Igalu, raste u priobalnom pojasu, a u Karači iznad izvora izgrađuje skoro homogene sastojine.

* Zahvaljujem se mr Veri Budak i Pal Boži na stručnoj pomoći koju su mi pružili u pripremanju rada.

L I T E R A T U R A

- Bunuševac T. et al., Dekorativne biljke Bokokotorskog zaliva i njihov značaj u turizmu. Boka 10/II, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti. Herceg-Novi, 1979.
- Canak M. et al., Ilustrovana korovska flora Jugoslavije. Matica Srpska, Novi Sad, 1978.
- Domac R., Mala flora Hrvatske i susjednih područja, Školska knjiga, Zagreb, 1973.
- Hayek A., Prodrromus Florae peninsulae Balcanicae I—III. Nachdruck im Verlag Otto Koeltz, Koenigstein-Taunus, 1971.
- Jávorka S., Növényhatározó. Tankönyvkiadó vállalat, II kiadás, Budapest, 1955.
- Josilović M., Flora SR Srbije, VII tom, Srpska Akademija nauka i umetnosti. »Naučno delo«. Beograd, 1975.
- Magdefrau K., Ehrendörfer F., Lehrbuch der Botanik für Hochschulen (Sistematika, evolucija i geobotanika). Školska knjiga, Zagreb, 1978.
- Mayer E., Seznam praprotnic in cvetnic Slovenskega ozemlja. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti. Dela 5, Institut za biologijo 3. Ljubljana, 1952.
- Obradović M., *Commelina communis* L. u flori Novog Sada. Matica srpska, Zbornik za prirodne nauke br. 55, Novi Sad, 1978.
- Obradović M., Budak V., Prilog flori okoline Herceg-Novog. Boka 10/II, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti. Herceg-Novi, 1979.
- Popović D., Sterniša A., Flora i vegetacija hercegNovskog područja s posebnim osvrtom na parkovsko bilje. Izdali Skupština opštine Herceg-Novi i Turistički savez Boke Kotorske. Beogradski izdavački zavod, Beograd, 1971.
- Priszler Sz., Megjegyzések adventiv növényeinkhez. Botanikai közlemények, XLVIII. Köt. 3—4. Akadémiai kiadó, Budapest, 1960.
- Pulević V., O flori i vegetaciji Boke Kotorske i potrebi njihove zaštite. Boka 10/II, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti. Herceg-Novi, 1979.
- Rohlena J., Additamenta in floram Dalmaticam. Preslia věstník československe botanické společnosti. Ročník II. Praha, 1923.
- Schröter C. und Schmid E., Flora des Südens. Rascher Verlag. Zürich und Stuttgart, 1956.
- Simonović D., Botanički rečnik, Srpska Akademija nauka, posebna izdanja, knj. CCCXVIII. Beograd, 1959.
- Soó R., A magyar flóra és vegetáció rendszertani növényföldrajzi kézikönyve IV—V. Akadémiai kiadó, Budapest, 1970, 1973.

- Soó R. és Kárpáti Z., Növényhatárórá, II kötet. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
- Šilić C., *Tagetes minutus* L. — sve masovniiji i sve opasniji korov na poljoprivrednim površinama Dalmacije, Hercegovine, Crnogorskog primorja i Južne Dalmacije. Jugoslovenski Simpozijum korova brdsko planinskog područja. Sarajevo, 1973.
- Tutin T. et al., Flora Europaea, Vol. 4. University press. Cambridge, 1976.

S u m m a r y

CONTRIBUTION TO ADVENTIVE FLORA OF THE SURROUNDINGS OF HERCEG-NOVI

Melanija OBRADOVIĆ

Our field investigations and the literature data available were the basis for the presentation of four adventive plants from the surroundings of Herceg-Novi. These are: *Tagetes minutus* L., *Hellanthus scaberrimus* Ell., *Commelina communis* L., and *Tradescantia fluminensis* Vell.

Tagetes minutus L., the South American species occurring in vegetation near Mostar (Simonović, 1959) and in Boka Kotorska (Šilić, 1974). We found it to live in wild state, sporadically grown, in the surroundings of Herceg-Novi, Igalo, Savina, and Meljine, in ruderal habitats overgrown with weeds. It has become dispersed.

Hellanthus scaberrimus Ell., autochthonous plant inhabiting prairies in northwestern America. It was found in wild state at several localities in Hungaria (Priszter, 1960). There are no literature data on its occurrence in flora of Yugoslavia. The localities in the surroundings of Herceg-Novi and in Boka Kotorska probably represent new record from flora of this country. *Hellanthus scaberrimus* grows in the coastal region at the edge of natural vegetation, in gardens, widespread in modern dwelling-places.

Commelina communis L., from China, recorded for subspontaneous vegetation of Croatia (Hayek III, 1971). This plant has been found recently in Vojvodina Province (Novi Sad) (Obradović, 1978). It is subspontaneous in Herceg-Novi, while its sporadic occurrence was recorded for weedy and ruderal vegetation, at sites rendered unfit for habitation in Karača and Igalo.

Tradescantia albiflora Kunth, grows in warm habitats in Central America. Its occurrence was recorded for the subspontaneous vegetation of Dalmatia (Hayek III, 1971), sub *Tradescantia fluminensis* Vell. = *T. albiflora* Kunth.

It was found in wild state along a small stream in Baošići (Rohle-
na, 1923). *Tradescantia albiflora* Kunth, is naturalized in natural vegetation, occurring commonly in Karača near the spring, at foot of the Fortress, on ramparts and slopes along the shore in Herceg-Novi and Igalo. This plant is more common than *Commelina communis*.

The four plant species cited above belong to the group of the cultivated plants. They live in wild state, being distributed in natural vegetation of the region investigated.

Мр Рајко ВУЈИЧИЋ

ИКОНОПИСНА ДЈЕЛА ДИМИТРИЈА ДАСКАЛА У РИСНУ

У Цркви св. Петра и Павла у Рисну налази се неколико вриједних икона настале у домаћим радионицама XVII и XVIII вијека. Четири међу њима привлаче посебну пажњу својим изгледом и солидном изведбом. Оне су накнадно оковане сребреним лимом и уграђене у касетиране оквире, те су захваљујући томе добро очуване. Већ и при летимичном прегледу¹ да се утврди да су то радови једног сликара, мада, како ћемо касније видјети, нијесу настали истовремено.

Биће да је најстарија икона она са представом **Исуса Христа** (42,50 x 79,50) приказаним како сједи на раскошно украшеном пријестолу са златним прафама и низовима бисера по ивицама. Обучен је у тамноплави хитон и црвени лиматион, чији су набори веома фино обрађени. Док десном руком благосиља, у лијевој држи отворено Јеванђеље по Матеју.² Њему се са стране обраћа Богородица (MP — QV) и Јован Крститељ (Iω). Њихове фигуре су приказане веома мале у изразито хијератичном односу другостепености. Тиме је занемарен денсисни смисао композиције, а наглашена је величина протагонисте — Исуса Христа. Основа слике је двобојна, тамнобраон и златна. У лијевом доњем углу записана је година настанка слике (7189), што прерачунато на данашњи начин рачунања времена одговара 1680/81. години. На десној страни је приложнички нат-

¹ Сребрени окви су причвршћени на ивицама слика доста лабаво, тако да се испод њих може видјети већи дио осликане површине. Једино су грубо прикућене круне над главама светитеља, којих ипаче нема на слици, што је и једини детаљ гдје златар није поштовао оригинал. Слике смо проучили, дакле, онолико колико су нам то окви дозвољавали. Посебну пажњу смо обратили приложничким натписима од којих смо неке успјели и калкирати.

² Мт. 25, 34.

писан златним словима на браон полеђини у једанаест не-
једнаких редова. Он гласи:

СНЮ
 ИКОНУ ПРИ
 ЛОЖИ СТИЈЕПО
 АУТИНЬ РЕЧЕНИИ
 МНСИТИЖЬ СЪТВОРИ
 СЕБЕ И РОДИТЕЛЕМЬ
 СВОИМЬ ВЕЧНИ ПОМЕ
 БТЬ ДАПРОИ ПЧКИ
 ПОНОВИ ИКОНУ СНЮ
 ИСЪВЧНЬ СЪВОВЬ УНУКЪ ВИШЕ РЕЧЕНОТЧ
 СТИЕПЧ ВЪ ЛЕТО ГНЕС
 Я. У. К. И.

Из натписа произилази да је икону приложио Стијепо Ми-
систић (1680/81. године), а да је њену оправку, тј. „обнову“ фи-
нансирао Стјепов унук Иван 1728. године. Натпис је вишеструко
занимљив. Поред помињања личности које се и архивски могу
идентификовати,³ он нам свједочи још и о рестаураторским по-
духватима и бризи која се у то доба поклањала дјелима овакве
врсте.

И друга икона, Св. Никола и св. Борђе (44,50 x 79,50) је, по
свему судећи, настала кад и претходна. Даске на којима су изра-
ђене су од истог комада дрвета. Св. Никола је приказан у богатом
архијерејском орнату, док је св. Борђе обучен у ратничко одије-
ло и наоружан мачем и копљем. Изнад фронтално стојећих све-
титеља насликана је деонисна варијанта са Богом Оцем на осмо-
кракој звијезди, док му се са страна обраћају Богородица и
Јован Крститељ (на окуву погрешно сигниран као „Богослов“).

³ Стјепо Мисистић се помиње и у изворима Историјског архива
Котор (ИАК). Неке податке о њему даје и Рисански катастик из 1705.
Те године је одредио и свог заступника (procurator-a) Јосипа Симоне-
тија (ИАК, СН СXXX, 691).

Руб иконе је издигнут за неколико милиметара. Мајстор који је оковао икону није оставио слободне инкарнате руку, како је то било уобичајено приликом таквих интервенција.

У десном доњем углу исписан је приложнички натпис у којему само неколике ријечи нијесу читљиве. Он према нашем читању гласи: „Писа Мато Вујов (љу)бимом с(и)ну својему... за покој д(у)ше помен и напр... Б(о)г да прости.“

И сљедећа икона, **Св. Јован Крститељ и св. Сава Српски** (38,50 x 74) је веома слична претходној. Светитељи су приказани у читавој фигури фронтално окренути према посматрачу. Јован Крститељ држи као атрибут крст са дугачком дршком, а св. Сава (Сты Сава Српски чюдтворъ) затворен кодекс. Нарочито пажљиво сликана је одјежда на српском светитељу — епитрахил, сакос и надбедреник. Колико смо могли утврдити, не дижући сасвим сребрени оков на икони, изузев сигнатура, нема натписа.

Посебно занимљива је икона **Богородица са Христом и Арханђелима** (70 x 82,50) на којој нам сликар својим потписом коначно открива своје име. Богородица (MP — QV) је приказана како сједи на столици са високим наслоном и придржава дијете Христа који у свом ореолу, умјесто уобичајене ознаке ω. O. N. („χο.ο.ν“) има уписано С.П.С.⁴ Симетрично постављене фигуре Арханђела Гаврила (Арх. Г.) ливијево и Михаила (Арх. М.) десно, замисљене су као чувари централних личности. И овдје се сликар показао нарочито стрљив при сликању одјеће светитеља. У доњем дијелу је исписан приложнички натпис: „Сију икону писа Саво Степанов родителем за душу а себе за здравле и напред(а)к и последк и сав... дом Б(ог) да прости.“ Нешто мало удесно написана је датација: „Са благословением В(ла)дике Херцеговачка Кпр Саватна“ и потпис сликара: „Рука Димитрија“, исписан курзивом.

⁴ Димитрије врло често употребљава тај монограм, што се сусреће и код осталих сликара бококогорске школе. Поред икона, те ознаке су употребљене и на фрескама у Шишићима и Пслаинову (Грбаљ) и то у олтарном простору (фреске у Мрковима на Луштици ипјесмо успјели анкетирати у вези овог питања). Сам сликар нам је оставио и разјашњење те скраћенице у пелинском живопису, гдје Христос у лику Старца дана држи свитак са текстом сја пријезде сја. Такво разјашњење је дао и П. Шеровић (О генеалогичји породице иконописца Димитријевића-Ра-

Помињање владике Саватија (Љубибратића) може нам дати само оквирни хронолошки ослонац о времену настанка ове слике. До сада се, колико нам је познато, није поуздано знало када је Саватије Љубибратић ступио на захумско-херцеговачки владичански пријесто, мада нас о томе довољно прецизно обавјештава један запис у Архијерејском служабнику манастира Савине (стари инв. бр. 125), који је познат и објављен,⁵ али у науци није коментарисан. Он гласи: „+ Сиа хертунна владике захамскога хаши кир Симеона лето 7189. Послежде пожалован биет владикоју захамискому и пол херцеговачкому кир Саватију лето 7191.“

Нема разлога да не повјерујемо овом запису из којег произилази да је Саватије те „7191“, односно 1683. године, био за владичен, те нам та година вриједи као граничник за *terminus in quo* настанка поменутог слике Димитрија даскала. Но сигурно ћемо бити ближе истини ако вријеме настанка овог дјела помјеримо за неколико година, или тачније око 1694, када је митрополит Саватије, бјежећи од Турака, био одушеваљено примљен у Боки, гдје се и настанио; најприје на Савини, а касније у Топлој. Тада се могло догодити да се и у Рисну, који је био под јурисдикцијом цетињског владике,⁶ датумска индикација веже за личност захумско-херцеговачког а не цетињског митрополита.

Четири наведене иконе би биле, према досадашњим сазнањима, најранији радови Димитрија даскала, односно његови први радови након доласка у Бокв. До сада се није поуздано знало када и одакле се Димитрије доселио у Рисан. Претпоставка да се то десило након ослобађања Рисна од Турака 1684. године, изгледала је врло прихватљива. Но, рисанска икона датирана 1680/81. помјера почетак Димитријевог дјеловања у Боки неколико година уназад. То се управо поклапа са временом када у манастиру Прасквици мајстор Радул изводи зидну фреско-декорацију у Цркви св. Тројице.

Димитрије је зацвијело учно сликарски занат код зографа Радула. Тешко да се у нашем познијем сликарству може наћи тако чврста веза и скоро дословна ликовна интерпретација, као у случају Радула и Димитрија. То нас наводи на помисао да је

фанловића, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXIII, 3—4, 1957, 255—260), међутим то није иновација бокоцоторских сликара, како то помиња Шеровић. Такве ознаке у Христовом ореолу сусрећемо раније код Попа Страхине из Будимља (на живопису у Лекси), Козме (парацлис св. Стефана у Морачи), Георгија Митрофановића (морачка икона Богородица са Христом и пророцима) и др.

⁵ Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи. I, Београд 1902, бр. 1784 и 1785. Ми смо неке ријечи прочитали нешто другачије, али то не утиче на значење текста.

⁶ О јурисдикцији цетињског митрополита уп. Историју Црне Горе, књига трећа, том први, Титоград 1975, стр. 250.

Исус Христос, мозајка истоименог цркве у Ризни

Св. Никола, дедца троне
Св. Никола и Св. Борбе из Риска

Св. Борбе, детаљ изике Св. Никола
и Св. Борбе на Ристи

Димитрије дуго времена провео са овим мајстором, било као ученик или помоћник. Њега је, као надареног ученика, Радул могао водити са собом приликом извођења радова у разним мјестима,⁷ те га је тако по свој прилици довео 1680. у паптровски манастир Прасквицу, како би живописао малу Цркву св. Тројице. За сада питање Димитријевог учешћа, као и обим евентуалног учешћа у извођењу те декорације остављамо отворено, утолико прије, што нас и најсвестраија анализа појединих дјела често доводи у недоумицу, да ли се ради о једном или другом мајстору. Зато није чудно што, на примјер, Св. Радојичић држи икону **Три светитеља** на иконостасу св. Луке у Котору за „најбоље остварење зографа Радула“,⁸ док П. Мијовић ту исту икону приписује Димитрију даскалу.⁹

У сваком случају, дјеловање нашег сликара у Боки можемо пратити већ почетком осамдесетих година XVII вијека. Да ли се он по доласку у нову постојбину одмах населио у Рисан, или је као „лутајући сликар“ тражио посао и боравио у разним мјестима Боке, не можемо са сигурношћу утврдити. Он се, ипак, прије или касније, стално настањује у Рисну, оснива породицу¹⁰

⁷ Поред знатног броја икона које се чувају у Морачи, Бијелом Пољу, Пећин и Сарајеву, Радул је живописао цркву св. Јована у Црковцу код Истока, капелу св. Николе у Пећкој патријаршији, пећинску црквицу св. Крста у манастиру Острогу, цркву св. Тројице у Прасквици, а ми му овдје по прилици приписујемо и фреске у цркви св. Николе у Ареноштину код Богетића у општини Никшић. Ту је осликан само олтарни простор. У првој зони апсиде представљена су два литургијачара са развијеним свитцима, између којих је вјероватно била трпеза са Агњетом на мјесто којег је пробијен прозор. У кохви апсиде смјештена је Богородица Платитера са Христом, а на тријумфалној луци попреје св. Николе и још два светитеља која нијесмо успјели идентификовати. У гјелу је приказан Христос у Вавилону, а од сцена на латералним зидовима распознаје се још једно Распеће на сјеверној страни. Ове фреске су према нашем мишљењу једно од бољих Радулових радова, те сматрамо да их је сликао као сасвим зрео мајстор. Помислимо чак да је то његово последње дјело које није успио довршити. У њему је вјешта рука мајстора сјединила стрпљивост иконописца и свјежину фрескисте. Држимо да попреје св. Николе спада у најбоља остварења XVII вијека у нас. Фреске се налазе у рупевној цркви, која нема ни најосновније обезбјеђење — врата. Скоро сасвим су се олајешале од зида, те ће тако ускоро наша бантина бити епромашија за једно дјело ненадокидаиве вријелности.

⁸ С. Радојичић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955, 94.

⁹ Павле Мијовић, Боко которска сликарска школа, И Димитрије даскал, Титоград 1960, 75.

¹⁰ У Рисанском катастику («Тегга D'Risano», ИАК, VPM CC, f 11) који је завршен 11. 3. 1705. у попису страних лица («Segue la nota della gente forestiere (!) che abita (!) a Risano sin all principio della Guerra») наведен је под редним бројем 55 «Miter Dascolo detto Pizaz», који у породици има «Gente di Armì (1), Vecchi (—), Done (1), Putte (1), Putti (3) ...» Димитрије је, како произлази из документа, једини „човјек од оружја“ у породици. Има жену и четворо дјете — једну кћер и три сина. Родитељи не живе с њим, иначице би били уписани под «Vecchi». Сигурно је да

и тако постаје *initio gentis* познате сликарске породице Димитријевића-Рафанловића, који ће скоро два вијека дјеловати у Боки Которској и сусједним областима. Сликари из те породице ће често истицати на својим дјелима да су „от Рисна“, „от богохранимаго“ или „богоспасаемаго места Рисна“,¹¹ што би се дало разумјети као израз посебне привржености граду који је прихватио њиховог родоначелника.

Изгледа да је Димитрију посао ишао добро, те је тако убрзо у Рисну посједовао »casa di mugu coperta di corpi«.¹²

Но док, захваљујући натписима на поменутих рисанским иконама, с довољно сигурности можемо утврдити почетак Димитријевог сликарског дјеловања у Боки, питање његове раније постојбине је још увијек проблематично. У недостатку архивских извора вриједан податак за расвјетљавање тог питања пружа нам натпис из 1713. године исписан на икони Успења Богородичиног у манастиру Морачи.¹³ Заједно са духовником Јефимијем, који је очито монах у том манастиру, у приложничтву те иконе учествује и Димитрије даскал, и то са по једним декином за дједа Давида, бабу Љиљану, оца Босна, мајку Даницу, жену Фему, којој је монашко име Марија, те коначно за себе. Као што се види, натпис нам даје неколико података првога реда, нарочито што се тиче Димитријевог родословља. Но оваје нас, прије свега, занима колико нам тај натпис може помоћи у откривању поријекла Димитрија даскала.

Приложнички натписи попут овог морачког чести су и уобичајени у нас, нарочито у времену о којем разлажемо. Поручилац плаћа икону или неки други предмет, прилаже цркви, желећи најчешће при том да не остане анониман, већ да се за

никада нијесу ни живјели у Рисну, јер би у том случају биљежник катастика умјесто Димитријевог необичног занимања зацијело навео његов патронимик, као што је поступило код осталих пописаника који нијесу имали устаљено презиме. Податак из катастика да је Димитрије имао три а не четири сина, како обично мисле истражитељи генсалошког стабла Димитријевића-Рафанловића, унио је доста забуне, а и полемичких тонова (уп. П. Шеровић, О генеалогiji породице иконописца Димитријевића-Рафанловића, Прилози за књижевност... XXIII; исти, Павле Мијовић, Бококогорска сликарска школа XVII—XIX вијека и зограф даскал Димитрије, Историјски записи, година XV, књига XIX, свеска I, Титоград 1962, 119—141, осврт на књигу). До нових открића то питање ће и даље остати отворено.

¹¹ Тако се потписао Петар Рафанловић 1770 на иконостасу у цркви св. Стефана у Врановићима (Грбаљ). Исти квалификатив је употребљено и у потпису Богородице Одимитрије која се чува у Музеју за умјетнички обрт у Загребу (уп. Душан Берић, Неколико икона бокелеких сликара Димитријевића-Рафанловића, Прилози повијести умјетности у Далмацији, 9, 1955, стр. 280).

¹² ИАК, УПМ СС, f. 5 (t).

¹³ Натпис објавио: А. Јовићевић, Опис манастира Мораче, Просвјета II, Цетинье 1895, св. IV, 189; Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 2243; П. Мијовић, Бококогорска са. шк., стр. 3 (калк).

то његово дјело зна „в настањаннем и в будушћем вјене“, како то лијено нише на морачкој икони. Приложник често наводи поред свог имена и имена својих родитеља, прародитеља, а и других лица за које жели да „сатвори вјечити помен“ - Циљ натписа је, поред осталог, да га запазе, читају и помињу познаници, а и будуће генерације. Натпис са набрајањем имена, као што је то случај са Димитријевим у Морачи, има тек онда потпуни смисао ако су људи у том крају познавали именоване, или бар неке од њих. То нас наводи на закључак да завичај Димитријевих предака треба тражити негде у близини манастира Мораче. Да су они, пак, негде друго живјели, зацијело би то приложничтво било учињено у некој другој њима блиској цркви. Досадашње хипотезе о могућој постојбини Димитрија даскала биле су доста произвољне и кретале су се од „Старе Србије“,¹⁴ „Македоније“,¹⁵ „области од Шаре до Ловћена“,¹⁶ до, по нашем мишљењу најрепизније, „области између Пећи и Колашина“.¹⁷ Морачки натпис нам је довољна индикација да су преци Димитрија даскала поријеклом из подручја које гравитира манастиру Морачи. Овом мишљењу се може додати још један аргумент. Параћински свештеник Петар, приликом полагања свештеничког испита („ексамена“) 1733, каже за себе да се родио „во Колашинском предјелу у селу Милоју, учио књигу код некоје Гаврила Зутрафа од Рисна, и код њега проучив псалтир... (и тд.)“.¹⁸ Други пут, исти свештеник изјављује да „учио се књиги от Гаврила даскала мирскога человјека у Кулапинци“, што Г. Томић наводи на погрешан закључак да се ради о селу „Кулапинци“ у околини Пећи.¹⁹ Гаврило је син Димитрија даскала. Њих двојица су заједно израдили морачку икону Успење Богородице. Гаврило се није вратио у Боку већ је дјеловао у морачком крају. Не зна се да ли се и даље бавио сликарско-резбарским занатом којег је изучио код свог оца или је само поступавао читање и писање. У сваком случају, могао је имати добар разлог да остане у морачком крају уколико је отуда водио поријекло. Ми у поменутом селу Милоју видимо локалитет Мио-ско, које се налази између манастира Мораче и Колашина.

Четири рисанске иконе, о којима је овдје било ријечи, су добра и коректно изведена дјела Димитрија даскала, која имају и знатну умјетничку вриједност. То што ова најранија дјела

¹⁴ Поп Сава Накићеновић, Бока, Антропогеографска студија, Насеља српских земаља, СКА, Београд, 1913, 300—301.

¹⁵ Д. Миковић, Иконописци Димитријевићи-Рафаиловићи, Гласник Народног универзитета Боке Которске, 4—6, Котор, 1955, 8.

¹⁶ П. Мијовић, нав. дј., стр. 4.

¹⁷ Гордана Томић, Бокогорска иконописна школа XVII—XIX век (каталог), Београд, 1957, стр. 4.

¹⁸ Гласник српског ученог друштва, књ. 56, Београд, 1884, стр. 124.

¹⁹ Гордана Томић, нав. дј., стр. 6.

спадају међу његова најбоља иконографска остварења не треба да повлачи за собом сумњу у аутентичност Димитријевог ауторства. Није риједак случај да код наших старих сликара, нарочито код оних из тзв. турског периода, наиђемо на дјела са диспаратним осцилацијама у погледу умјетничког нивоа и занатске обраде. Разлози за то нијесу само присуство односно одсутност стваралачког надахнућа, већ су често последица недостатка техничких или материјалних средстава, исхитрености, претјераног утицаја наручилаца и сл. Димитрије је свакако настојао да прве поруџбине које је добио у Боки што љепше и савјесније обави. Тиме је желио да направи себи рекламу доброг занатлије, што је свакако и био, те да обезбиједи на тај начин што већи број поруџби, у чему је такође успио. За исту сврху је Димитрије употребљавао и звучну титулу „даскал“.

Summary

ICON-PAINTINGS OF DIMITRIJE THE DASKAL IN RISAN

R. VUJIĆIĆ

In St. Paul and Peter's church of Risan one can find several worthy icons produced in the local workshops during the 17th century. Four of these are the works of the well-known icon-painter Dimitrije the Daskal (daskal is the Greek word for «teacher») who was the founder of the Boka icon painting school named Dimitrijevići-Rafailovići. They are his earliest works produced in Boka to which he came in the early eighties with his teacher, painter Radule to decorate the St. Nikola's church in the monastery of Praskavica. The author expresses the opinion that Dimitrije came from Morača.

ПРВИ КЊИЖЕВНИ ЧАСОПИС МЕЂУ БОКЕЉИМА

Народни препород, који се ширио у Далмацији у првој половини 19. в., имао је најпогодније тло у Боки Которској, припремано од дубоке старине. То је, у ствари, био јавни снажни глас нашег народа за своја права, одбрана добро чуваних тековина, чији су опстанак угрожавале туђинске, окупаторске силе.

Добро је познато да су бокелске општине, углавном, употребљавале народни језик и ћирилично писмо не само у своме интерном животу него и у службеним контактима са туђинским политичким властима. Та околност је највише и придонијела да су се толика покољења васпитавала у духу и традицији домаће културе и напредне политичке мисли о слободи и народном јединству. Национална свијест Бокела се изграђивала и његовала кроз народни језик, писмо, умотворине и обичаје. И онда када је књига била тако ријетка да је скоро и није постојало на овом подручју, осим црквене богослужбене, као што су псалтир, апостол и часловац, а које су биле врло блиске и добро познате нашем човјеку још од прије, јер је из њих научио своје писмо до доласка првих буквара, бокелско село, као и многа друга, чувало је и преносило новим нараштајима своју усмену књижевност у разним врстама поезије, у приповијеткама, заговеткама и историјским предањима.

На почетку прошлог вијека, кад су сазреле прилике, осјећала се потреба за покретањем гласила које ће да прибира све облике културног блага и да окупља домаће интелектуалце на заједнички рад народног просвјешћивања. Ту је замисао успио први да оствари првак Српске народне странке др Божидар (Теодор) Петрановић покретањем годишњег часописа који се у почетку називао „Љубитељ просвјешћенија“, па „Србско-далматински алманах“ и, на крају, „Србско-далматински магазин“. Прва свеска се појавила 1836. године. Том приликом Петрановић је упутно проглас у којем, између осталог, пише:

„Она љубав к предрагом ми роду србском, која ме к издању Даалматинског алманаха за 1836 љето побудила, принуђава ме да исти забавник и за идущиј 1837 год средством штампарије на свјет издам, а општа благонаклоност којом су не само моји патриоти у Даалмацији него и сосједна браћа наша Србо-Рвати дјелце моје примили, родила је у мени наравну жељу да се у сочињенију новог Алманаха такове неопјениме за ме љубови и повјеренија достојан покажем“. Тако је „први часопис на народном језику у Даалмацији био „Српско-даалматински магазин“... бавио се историјом, литературом и науком, био за своје време одлично уређиван и наишао на опште симпатије, као што може да посведочи и једна одушевљена песма, коју је оснивачу Магазина посветио дубровачки песник Антун Казначић.“¹

Послије њега немамо више таквог часописа. Појављују се само политичка гласила као што су „Српски глас“, а потом, кад је овај полиција забранила, „Српски глас“, „добро уређени и много читани борбени национални орган“, оба у редакцији Саве Бјелановића, досљедног и истрајног борца за народна права и врло поштованог вође Срба на Приморју.²

Свега три године послје ових листова, појављује се у Сплату литерарно-политичка ревија „Драшков рабош“, чији је власник био Јово Метлички, а уредник Викентије Бутијер. Прожет духом југословенства, шибao је сваки шовинизам и сервилност према Аустро-Угарској монархији.³

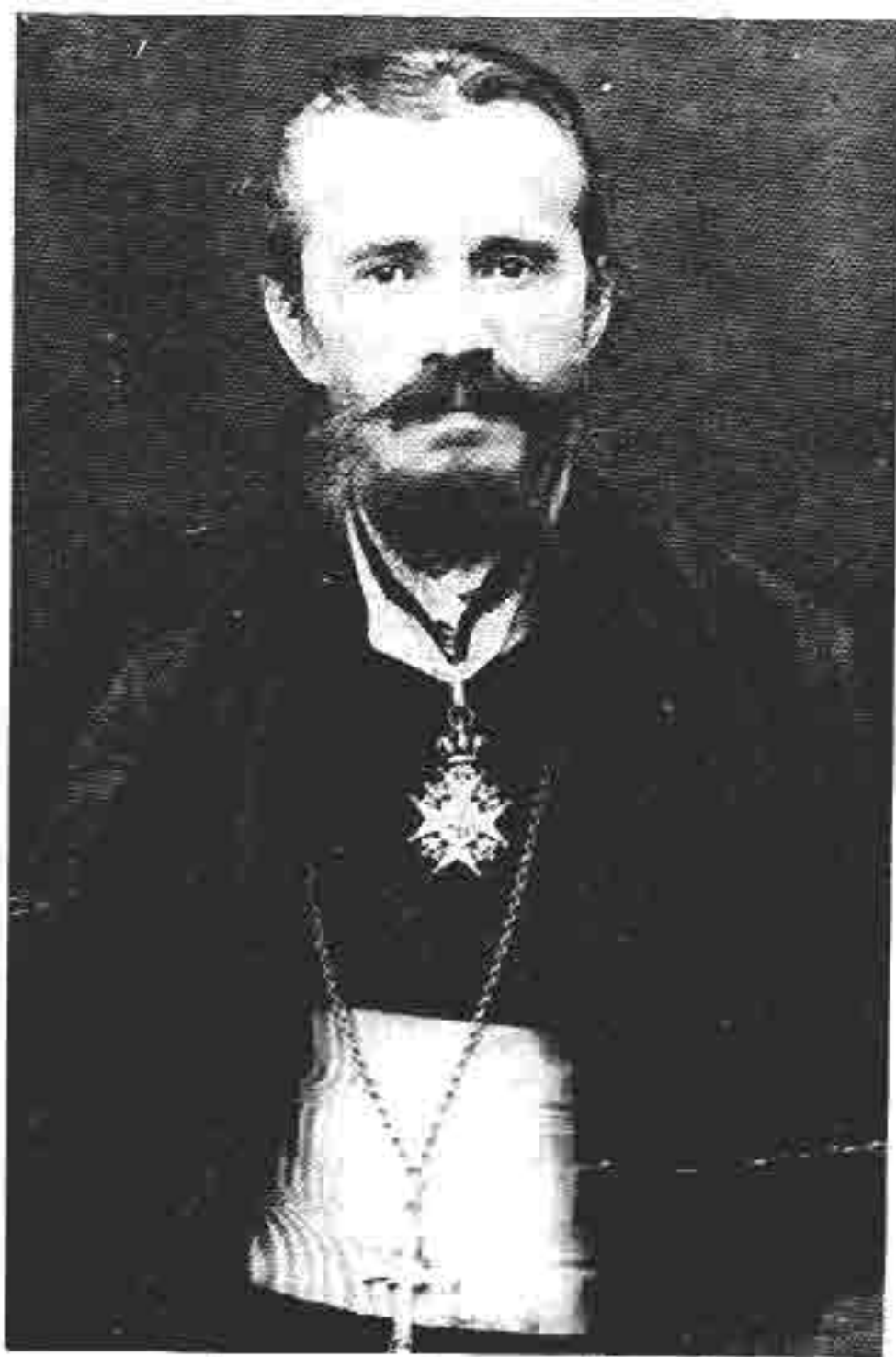
У овим гласилима сарађује и Дионисије Миковић, игуман манастира Бања код Рисна. Са скромним, образовањем и талентом, а великим ентузијазмом да се укључи својом сарађиом у напредни патриотски покрет, који, послје Петрановића и Стефана Љубише, врло борбено вођи Бјелановић, он почиње да пише пјесме и приповијетке и да их објављује у разним домаћим часописима почев од дубровачког „Словинца“ до новосад-

¹ Лујо Бакотић, Срби у Даалмацији од пада Млетачке Републике до уједињења, 18. књига еднције „Српски народ у XIX веку“ (уредник Ст. Станојенић), Београд, 1939, с. 35.

„Српско-даалматински магазин“ су уређивали и издавали Божидар Петрановић (1836—1841), дубровачки парох и професор Задарске богословије Георгије (Борбе) Николајевић (1842—1861), касније митрополит дубро-босански и Герасим Петрановић (1862—1871), касније епископ бококоторски и дубровачки. Часопис је лијепо примљен и радо читан у Даалмацији, Боки Которској и другим нашим крајевима. Многи Бокелци су у њему сарађивали, описујући свој завичај.

² Марко Цар, Сава Бјелановић, Дубровник, 1911, Владимир Боровић, Бјелановић Сава, Народна енциклопедија СХС, I, 202, Јаша Продановић, Српска народна странка на Приморју, Народ. енциклопедија, IV, 349—350, и Лујо Бакотић, Срби у Даалмацији, 67—69, 92.

³ Д. Бакотић, и. д., 88—89, Марија Роца, Култ Његоша у Црној Гори и Даалмацији, Гласник Етнографског музеја, Цетиње, 1963, III, 380.

Архимандрит Дионисије Миковић
(1861 — 1942)

ске „Заставе“ и цетинске „Просвјете“ и „Луче“.⁴ Он је веома цијенно заслуге „Српско-далматинског магазина“ у ширењу просвјете и политичке мисли. Прошло је било већ скоро четврт вијека откако је овај годишњак престао да излази. Долази на идеју да сам покрене часопис којим би покушао да оживи славну улогу Петрановићевог Магазина. Зато објављује књижевни оглас у љето 1895. г. који су донијели многи часописи у којима је сарађивао. У овом огласу, између осталог, пише: „Лијепи број сложне далматинске Србадије, без разлике вјере и звања, дошао је на мисао да, у име Божје, покрене „Српски магазин“. Он треба да замијени „Српско-далматински магазин“. Њега ће, ево, ако и касно, али часно, да замијени „Српски магазин“, који се покреће из једнако племените родољубне тежње. Штампаче се ћирилицом и латиницом, како му који сарадник приволи. Имаће особити обзир на српске народне обичаје и повјесничке успомене, а заступаће и остало умјетне и забаву.

Молимо све српске листове и друге, који су расположени према нашој просвјети, да овај оглас објаве.“⁵ У интервјуу, који је дао дописнику „Босанске виле“ и сараднику свога часописа Богдану Крајишнику 1898. г. Дионисије каже: „Силам дуг дугујем роду и цркви, па ваља да допринесем и ја бар један камичак на онај олтар јединства, основан у сваком племенитом и родољубивом срцу, и да, по дужности, послужим својим скромним силама.“⁶

У вези с појавом Дионисијевог часописа објављујемо овдје и фрагменте из његових писама новосадском књижевнику Александру Сандићу,⁷ који су веома важни за познавање прилика у којима се уређивао и штампао. Тако у првом писму од 30. априла 1896. г. му, поред осталог, пише:

„Ка урвинама наше несреће (нашег назадовања у свијема гранама) научише ме плачевно гледати покојни моји добри родитељи. Стога, ето, и појаве „Српског магазина“... Да мuku моју подијеле српски родољуби, окренух се ја многима, а међу тијем и Вама... Хвала Вам на пажњи према „Срп. магазину“. И молим Вас да га, у интересу наше ствари, ни убудуће не забравите.“⁸

Рукописе за прву свеску свога годишњака Дионисије повјерава новосадском штампару Борбу Ивковићу, који је 1895. г.

⁴ Васо Ивошевић, Југословенске пдеје Дионисија Миковића, Боса 2, 1970, 241—255.

⁵ Дионисије Миковић, Нов годишњак, Просвјета, Цетинье, 1895, IX, 508. Бранково коло, Сремски Карловци, 1895/1, 283—284. и 1896/2, 1245.

⁶ Богдан Крајишник, Игуман Дионисије Миковић, српски књижевник, Босанска вила, Сарајево, 1898, 273—274.

⁷ Вељко Петровић, Сандић Александар, Народ. енциклопед. IV, 34—35.

⁸ Рукописно одељење Матице српске у Новом Саду, рег. број 1938.

преузео штампарију од Арсе Пајевића и проширио је својом књиговезницом.⁹ Не знамо данас што је побудило Миковића да свој часопис штампа тако далеко поред толико ближних штампарија. Да ли је то била Сандићева жеља и препорука или што је неке своје рашије радове Дионисије штампао код Пајевића не можемо да тврдимо, јер немамо о томе сачуваних података.

Исте годише, 23. маја, пише Сандићу: „Г. Б. Ивковић извољно ми је саопћити својим писмом од 12. т. м. да је Ваше родољубље удостојило се примити тешког труда да води коректуру за радове „Српског магазина“... Г. Ивковић писао ми је да сте саизвољели примијетити да С. М. требао би имати наслов „Српско-далматински магазин“. Допустите да Вам то растумачим колико је то сада могуће.

„Срп. далм. магазин“ називом „далматински“ имао је нешто ужи и као егостички обим; његов садржај је више одговарао вјерској потреби. Наше данашње прилике захтијевају програм „Срп. магазина“: „Брат је мио које вјере био“. Стога смо нашли за нужно да у огласу истакнемо тај програм и да напоменемо да је „Срп. магазин“ по свему и свачему једнак сваком Србину. Кад бисмо сад доистинули оно „далматински“, не би већ било по обећању. Но у ствари је једнако, јер и онај је био, и остаје, једнако сваком Србину. На перу засталог крила његовог, полетно је опет „Српски магазин“... Г. Ивковић пише да не може више штампати од 1000 комада С. М., а ја сам га молио, негде касније, за 1500, јер сам хтио послати мукте неколико 100-на у Стару Србију да се користи. Вас молим да будете добри препоручити му да штампа бар штогод више од 1000 комада, ако баш не може 1500. То не кошта више ништа него износи карта и мастило, па за ту маленкост грјехота је да много српско сироче буде лишено те лијепе духовне хране. Друго издање доживјети неће“... А у писму од 17. јула исте године му пише: „Оним родољубним дјелима с којима знадoste и умједoste стећи себи у народу српском неизгладиви споменик на сва времена, прибројисте једно више старањем око „Српског магазина“. Свијет то треба да зна, а већ и ради тога што се ја туђим перјем не могу китити. Свијет ће то и знати, ако дочекамо у недалекој будућности. И овдје хвала.

Г. Ивковић ми писао неки дан да сте извољели помислити се озбиљније о овом наводу у опјени „Књ. Арванита“, гдје се напомиње да је кнез аутор... Хвала Вам на тој пажњи. Високи аутор царује у мом срцу, а дјело његово заслужује сваке похвале. Ја сам, дакле, хтио да му поштовање и хвалу према работи одам, колико сам кадар. Г. Ивковићу сам писао да Ви изволите и још боље и како најбоље можете и умијете удесите... Препоручити ми је и Вама да не изостану на насловном листу, који

⁹ Душан Поповић, Ивковић Борбе, Народ. енциклоп., II, 11—12.

ће служити мјесто корица, они стихови „Брат... и т. д. Ја сам већ два пут о томе писао г. Ивковићу, а Вас молим да му то и Ви препоручите, јер тај његов програм и одговара његовом смјеру и садржају. Нека они стихови буду уоквирени. Хвала Вам велика што ме тјешите ошако дивним изразима о вредности „Срп. магазина“. То кад би он допринио доле користи нашој, заједно би подијелили сви честити сарадници, а мени би била утјеха што сам с њима свима могао допринијети одој згради један камичак. Овамошњи листови, као што ће Вам бити познато, врло су се ласкаво већ о њему унапријед изјавили. Г. Ивковић пише ми да ћете и Ви ових дана коју рећи у н. сад. „Застави“. Ви као коректор то можете најбоље... допринијети.“¹⁰

Крајем 1896. г. појавила се прва свеска Дионисијевог књижевног годишњака са опширним списком претилатника. У Београду је претплату скупио књижевник Андра Гавриловић, а у Приштини српски конзул Бранислав Нушић. Међу „предбројницима“ су, поред толиких интелектуалаца разног нивоа, били и предсједник Српске краљевске академије Милан Б. Милићевић, предсједник Министарског савјета и министар иностраних послова у оставци Никола Пашин, академик др Милан Јовановић, сликар Стева Тодоровић, етнолог Сима Тројановић, Стеван Сремац, Илија Вукићевић и други.¹¹

У фебруару 1897. г. поручује Светозар Боровић по Вељку Радојевићу да му Дионисије пошаље три примјерка свога часописа. Боровић се дописивао с Радојевићем и у његовим писмима слао поруке Миковићу због полицијске присмотре.¹²

Појавом Миковићевог „Српског магазина“ Бокељи су добили свој први књижевни часопис.¹³ То је био храбар и врло рис-

¹⁰ Рукон. одељ. Матице српске, рег. бр. 10.375 и 1939.

¹¹ Дионисије Миковић, *Имена господс предбројника*, Српски магазин 1896, с. 244—254. Часопис се читао по градовима Србије, Војводине, Црне Горе, Босне, Херцеговине и Далмације. Стигао је у Казањ, Цариград и Њујорк.

¹² Илија Кеџмановић, *Из преписке Светозара Боровића*, Питања књижевности и језика, издаје Катедра југословенских књижевности и српско-хрватског језика Филозофског факултета у Сарајеву, књ. III, сп. I—II, Сарајево, 1956, с. 175. Из ове преписке сазнајемо да је Дионисије, на предлог Боровића, послао му чланак о манастиру Бањи са сликом. Боровић моли Вељка Радојевића да поздравн Д. Миковића и да му каже „да је његов чланак и слику мап. Бање забранила цензура и задржала. Ја му пијесам могао одговорити“.

¹³ Знатно раније појавио се часопис „Бока Которска, српско-народни књижевни забавник за поуку и забаву младежи народа, користи и друге потребе, у неколико годишњих свезака, пише и уређује Јован Шарин, свеска прва, у Задру, у штампарији Н. Волишке 1883. г.“ Тај „мали забавник... био је намијењен бокељској омладини“ и у много чему се разликује од „Српског магазина“ који има ширу перспективу и сарадњу и с правом се може назвати првим бокељским часописом. Податке о помпутном забавнику наводи Радивоје Шукровић у раду „Велики илустровани календар „Бока“ — алманах литерарно-научног смјера (1909—1914), Библиографски вјесник, VII, Цетиње, 1978, 3, 5—48.

кантан покушај с политичког и финансијског аспекта. Иницијативу му је дао Сава Бјелановић и храбрио је „докретача и уредника овога годишњака да не клоне духом у овом својем мучном предузећу“.¹⁴ Чисти приход од продаје часописа Миковић је предвиђао за фонд „Српског гласа“ у Задру да би могао двапут већјељно излазити.

Прве оцјене о „Српском магазину“ доносе Летопис Матице српске и „Бранково коло“. Анонимни писац приказа, претпостављамо да је то, можда, и сам уредник Летописа у то вријеме Милац Савић, пише: „Нећемо да тврдимо да су сви сарадници „Магазина“ млади књижевници, има их који су већ стекли одређен положај свој, али ће већина бити од оних којима се меси књижевна поступаоница. Такви важе овде масом, бројем својим. У овој књизи има их, ако се не варамо, четрдесет и пет радника, од којих су гдекоји по више чланака написали, сам уредник десет.“

Ако одвојимо познате и уважене писце, остају већином млади непознати људи као сарадници. По то не чини ништа. Ти су млади људи показали да штогод и умеју или бар да вољно раде на пољу на ком се мисле одомаћити. Свакако се мора признати да је „Магазин“ заштимљива и разноврсна књига којом читаоци могу бити задовољни. Једно нам ваља замерити што нису сви чланци у целини изиссени. У часопису који годишње излази тек само једаред, не сме ући ствар која ће се наставити.“¹⁵

Детаљнији приказ и строжу оцјену дао је у „Бранковом колу“ књижевник Милан Будисављевић, познат као приповједач и преводилац.¹⁶ Наводимо карактеристичне одломке из његовог осврта о Дионисијевом Магазину:

„Писати о неком књижевном подухвату које је тек почело живјети, одиста је тешка ствар, особито у нашим српским приликама гдје се за сваку ријеч подмећу сасвијем други мотиви од оних којима који су заиста изазвали искрену бисједу. Но нама у овој прилици бар се неће моћи пребацити двије крајности, што нећемо наиме обасути књигу ни ботзна каквом хвалом, као што би то с пуно права а са свога гледишта учиниле одушевљене патриоте нити можемо обалити вриједност оваквој књизи како би то могли, иако не с правом, неки наши крајњи критичари. Ми наиме држимо да једној књизи остаје иста вриједност, па ма је хвалио ко или кудио, јер она сама за себе најбоље казује колико ваља и шта би јој још требало, те је дужност наша само да у свом приказу нижући шта је у њој, ухватимо њезину ври-

¹⁴ Митровић — Омладински Л. Алекс. Сава Бјелановић (некролог), Срп. магазин за 1897, непатинирано.

¹⁵ Анонимци, Српски магазин, Летопис Матице српске, 1897, II, 163—164.

¹⁶ Вељко Петровић, Будисављевић Милан, Народ. енциклоп., I, 287.

једност и јасније је читаоцу оставимо, те да он сам цјелокупан суд о њој створи.“

У наставку излагања Будисављевић истиче општи утисак о вредности Дионисијевог годишњака ријечима: „Ко је читао некадашње књиге овога имена и из исте српске покрајине, мора признати да је овај нови „Српски магазин“, крај свег труда, који се на њему огледа, ипак иза пређашњих заостао. Кад би се то, правдало, као што је то већ ушло некако у обичај, читавим стањем садање српске књиге увелико би се гријешило, јер овај „Српски магазин“ није, што би требао да је, право огледало српске књиге и њезиних раденика.“

Писац приказа замјера старијим угледним пјесницима, као што су Андра Гавриловић и Драгутин Илић, да се нису побринули овдје истаћи бољим прилозима. Тако исто оштро замјера младим пјесницима што су лирику жртвовали и потчињали под терет слабо умјетнички изражених патриотских мотива. А поред оправданих замјерки су и његове похвале почетницима који обећавају даљи полет својим стиховима.

Посебно истиче вредност народних пјесама и приповиједка, које су украс сваког зборника за скупљање народног блага. Похваљује уредника Миковића да има „опрезно око у избору народних умотворина“. Прикази, по мишљењу оцјењивача, су сасвим слаби. Први на „Босанску вилу“ и није то него само књижевни оглас, иако се о овом часопису могло доста написати пошто је десет година постојања. Тако исто и оцјена „Књаза Арванита“ није успјела, јер, изгласла, да се више мислило о аутору-владару него о његовом дјелу о којему се могло „доста повољно“ изнијети. На крају жели да друга свеска часописа буде плоднија.¹⁷

Другу свеску Магазина за 1897. годину Миковић повјерава познатом родољубу, дубровачком штампару Антону Пасарићу. Она је изашла из штампе са закашњењем, тек 1898. г. и са знатно мањим обимом. Док је часопис за 1896. г. имао 254 странице, ова друга свеска има свега 136. Издавач и уредник трудно се да одржи све рубрике из прве свеске. Те године жали се Сандићу у писму од 26. августа:

„Питате ме за „Срп. магазин“ и ево Вам одговора. Ја сам с њим тешко награђисао, јер претплатници су књиге с похвалом примили, а још многи не шаљу претплате, а међутим ја морам да платим штампарији. Ивковић је учинио као што Вам је познато и на томе се је свршило, јер га нијесам хтио гонити судом. Он је урачунао и коректуру, коју сте Ви из Вашег чистог родољубља водили. Навео је да Ви нијесте досијели, па да је другом платио. Ја мислим и даље гонити са овијем претешкијем послом да тијем улијем једну капљицу уља у оно свеопће кан-

¹⁷ Буд. М., Српски магазин, Брапково коло, 1896, 1435—1437.

дио, а тако ми Бог дао да ми се нађе свијећа на задњем часу, више пута узамљујем хљеб за храну, јер је манастир јако сиромашан, а ја нећу да га оставим, јер би морао бити затворен...

Позвао сам за сарадника госп. д-ра Тројановића и он се је радо примио подијелити са мном ову тешку но родољубну муку. Ако изађе, изнијеће до 20 штамп. табака, а са једнаком цијеном. Прошли није могао бити обилатији ради трошка. Ако видите оглас и позив на предбројадбу, топао Вам се препоручујем за сарадничтво... Уосталом ја Вас молим да ми јавите у ком листу буде изашао Ваш приказ на „Срп. магазин“, на чему Вам унапријед велика хвала.¹⁸

Као што се види из овог Дионисијевог писма Сандићу у Ивковића се разочарао, јер му је наплаћивао и услуге које није учинио. И поред толиког труда и апеловања на савјест претплатника, Миковић је остао дужан Ивковићу. Тада му је помогао пријатељ и сарадник Сергеје Поповић, игуман манастира Врдника, и измирио сва Ивковићева потраживања. И са издавањем друге свеске опет запада у дугове. О томе се жалио читаоцима свога великог илустрованог календара „Бока“ у предговору 1909. г. овако: „Далеко од штампарије, учених људи и књижница, морао сам бити и био сам и презадовољан успјехом и јавном оцјеном. Кад сам се оправдано надао дугом животу „Српског магазина“ онемогућише му излажење предбројници, не платише свој дуг ни до сада не подмирише, те наша српска штампарија у Дубровнику и још изгледа на подмиру дуга.“¹⁹ Још ни 1909. г. овај дуг није био подмирен. Дубровачки штампар Антун Пасарић стрпљиво је чекао на исплату часописа, јер је добро разумијевао Дионисијев положај и са њим сарађивао на заједничком дјелу народне просвјете, уз браћу Тројановиће, познате бокељске пјеснике-родољубе.²⁰ Није ни дочекао ту исплату.

¹⁸ Рукописно одељење Матице српске, рег. бр. 1933.

¹⁹ Д. Миковић, Мало говора и предговора, Бока, илустровани календар, I/1909, 33.

²⁰ Власник и управник Српске дубровачке штампарије Антун Пасарић радио је предано на публикацији домаћих едиција. Често је штампао без добити и на кредит. Био је истакнути поборник слоге и јединства Срба и Хрвата. Због своје антиаустријске активности често је преславшаван у полицији. Био је дуже вријеме под присмотром. Спремала се оптужница против њега и дружине дубровачких родољуба. Због објављивања пјесме младог бокељског пјесника Уроша Тројановића „Бокенка поћ“ у часопису „Срб“, који се штампао у Пасарићевој штампарији, у сриједу 5. новембра 1902. г. пред подне ухапшен је Пасарић, а штампарија запечаћена. Омах је ухапшен и уредник овог часописа Антун Фабрис и писац поменутих пјесме. Истрага је дуго трајала. О токовима истраге писала је скоро сва јужно-словенска штампа и неки европски листови. Велика је устајала у одбрану оптужених. Од послелца тамновања више мјесци у влажним дубровачким затворима, сва тројица, послје пуштања на слободу, за непуну годину су умрли. „Антун Пасарић, чувени српски дубровачки штампар“, рукопис његовог унука Ратка Н. Пасарића, публи-

И поред оваквих невоља Дионисије не клоњава. Ускоро припрема прилоге за трећу свеску „Српског магазина“, која пије угледала свијета. Шаље књижевни оглас у редакције појединих листова и часописа. Тако уредник „Бранковог кола“ објављује 1900. г. његов оглас: „Добили смо овај позив на претплату за „Српски магазин“, годишњи часопис за поуку, забаву и књижевност, књига III, уз сарадњу српских књижевника издаје и уређује Дионисије Миковић, игуман. Ова ће књига изнијети до 10 штампаних табака. Цијена је књизи једна круна. Имена г. г. претплатника штампаће се на крају књиге. Госп. скупљачима десета књига на дар. Претплату за Србију прима дворска књижарница Мите Стајића, Београд, а за Црну Гору Прва К. Ц. повлашћена књижара П. М. Калуберовића, Цетиње. Чист приход ове књиге намијењен је зидању српске православне цркве у Сплету, те коме је наручније може претплату слати одбору за градњу цркве у Задар. Рок претплате: овогодишњи Митровдан. Књига ће ући у штампу док се пријави довољан број претплатника за исплату штампарских трошкова.“²¹

Уредништво једног београдског часописа пише о томе: „Наш врсни сарадник и вредни књижевник на Приморју Д. Миковић, игуман ман. Бање, позива на претплату „Српског магазина“, III књига, кога он издаје и уређује.“ То је „један од најстаријих и најврснијих повремених часописа наших, удешен за шири круг читалаца“.²²

Без средстава за један такав ризикантан полухват, остављен од претплатника, подозрејеван од полиције, Миковић је морао да одустане од даљих планова за издавање часописа. Али ипак уз издавачки слан и осјећање брине и одговорности да помогне своме народу под туђинском управом издавањем популарних и корисних едиција, дошао је до нове замисли да умјесто часописа издаје велики илустровани календар који ће да буде пријемчивији за широке народне интересе од књижевне ревије. Тако је настао Дионисијев велики илустровани календар „Бока“, који је одиграо велику патриотску улогу и због којег је страдао и добио велика признања.²³

цисте из Новог Сада, коме сам веома захваљан у прибављању траге за Дионисијев часопис.

Д. Бакотић, и. д., 131—132. Васо Ивошевић, Браћа Тројановићи — заборављени pjesници-борци Боке, Сусрети, Цетиње, III, 5, 1955, 362—365. Новак Р. Миљанић, Пјесници браћа Тројановићи из Роса, Бока 4, 1973, 189—200.

²¹ Бранково коло, 1900, с. 1149.

²² Хришћански весник, Београд, 1901, св. 2—3, с. 99.

²³ Васо Ивошевић, Велики илустровани календар „Бока“ и његова мисија, Бока 10, 1978, с. 81—92. Овдје указујемо на помнути значајан библиографски рад Радивоја Шуковића „Велики илустровани календар „Бока“ — адманах литерарног — научног смјера“ (1909—1914), Библиографски вјесник, г. VII, Цетиње, 1978, 3, с. 5—48, којим је сачувана садржина овог календара, те је у наше вријеме постао библиотечки раритет.

Дионисијев „Српски магазин“ данас је тешко наћи; можда само у старијим библиотекама. О њему се својевремено писало, као што смо навели овдје и на крају рада. У новије вријеме се обиљежила шездесетогодишњица издажења само једним пригодним чланком.²⁴

Својом кратковременом појавом дао је драгоцен допринос интелектуалној борби Бокеља за своју културну и политичку самосталност. Тај његов кратки дах имао је снажан морални утицај на своју средину. И даље од ње, поготово на оне крајеве који су заједно са Бокељима очекивали свијетле дане слободе и јединства. То свједоче и сарадници, поготово из Херцеговине и Босне, чији су радови, углавном, политичке тенденције. Да би се данас могао сагледати значај овога часописа у своме времену, потребно је, макар и латимично, прелистати његове стране и разумјети све оно о чему пишу наши реномирани књижевници, а, поред њих, и почетници.

На корицама Дионисијевог књижевног годишњака била је истакнута уредничка идеја-водиља: јединство нашег народа, без обзира на вјерске разлике. Поред стиха из Давидовог 133. псалма „Како је добро и лијепо кад браћа заједно живе“ (Псал. 133, 1) и Његошевог гесла „Брат је мио које вјере био“, цитирани су и стихови црногорског кнеза-пјесника Николе I. Идеју југословенства Миковић је заступао у свима својим радовима и своме личном животу. То је нарочито изразио у својој програмској пијесми „Ој Словени, љубимо се!“, објављеној у Магазину за 1896. г.²⁵

Предвиђајући велики значај свога часописа, за чији се опстанак грчевито борио уз велика одрицања и разочарања у људе, пише у предговору прве свеске: „Историја овог предузећа казаће у своје вријеме како смо започели, ко нас је помагао, а ко нас је одмагао. На овај тешки посао није ме повела никаква лична корист или амбиција, него опћа родољубна ствар.“²⁶ С правом је истинао да опстанак часописа зависи од претплатника и читалаца. Надао се у њихову свесрдну помоћ да се овај годишњак, као једино књижевно гласило, одржи. Претплатници су га разочарали.

То спомиње у предговору друге свеске: „Овај лијепи опћи јавни глас, који је попратио лањски „Српски магазин“, охрабрио ме, па благодарехн Богу, ево ме, драги читаоци, пред вама и са другим Српским магазином... Могао бих повикнути „Пробух кроз огањ и воду“ док искуших лањско обећање. То ће ми

²⁴ Васо Ивошевић, Први књижевни часопис у Боки Которској, Сусрети, IV, Петине, 1956, 9—10, 649—654.

²⁵ Васо Ивошевић, Југословенске идеје Дионисија Миковића, Бока 2, 1970, 241—255.

²⁶ Дионисије Миковић, Поздрав читаоцима, Срп. магазин, 1896, с. 3.

СРПСКИ МАГАЗИН

ГОДИШЊИ ЧАСОПИС

ЗА 1936. ГОД

ЗА ПУКУ, ЗАБАВУ И ЖИВОТНОСТ

ОД САРАЈЕВУ СРПСКИХ КЊИЖАРНИКА

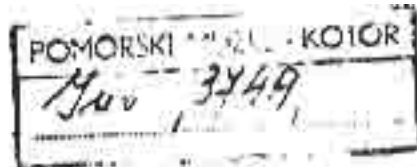
ОБРАЗЛОЖЕЊЕ
РЕДОВНЕГ ЧЛЕНА
МАЈ 1936.

ГОДИНА 1.

У БОВИМ САНУ
СРПСКИХ КЊИЖАРНИКА

XLVI 28 / 1897

СРПСКИ МАГАЗИН

ГОДИШЊИ ЧАСОПИС

за 1897. год.

ЗА ПОУКУ, ЗАБАВУ И КЊИЖЕВНОСТ

(Са двије панорне слике.)

за сај дѣу српских књижовника

излаже и уређује

игуман ДИОНИСИЈЕ МИКОВИЋ

ГОДИНА II.

У ДУБРОВНИКУ
Српска Дубровачка Штампарија А. Пасарића.
1896.

лако повјеровати сви који пишу, издавају и уређују српске листове и књиге; а још ласније они који још познавају моје околности којијема сам у скромном положају подвргнут. То нека ме и извини што вам прије са овом књигом ове године не могах назвати Бога... До вас је да слиједити могу... Нека је хвала сарадницима, скупљачима и помагачима."²⁷ Нажалост, овај Дионисијев поздрав претплатницима, читаоцима и помагачима друге свеске „Српског магазина“ био је истовремено и уредников опроштај од оне мале групе пријатеља који су га храбрили да издржи све потешкоће у издавању часописа. И за другу свеску упао је у дуг, јер „предбројници“ не платише „који свој дуг од преко 1000 круна“.²⁸

Миковић је био велики ентузијаста и родољуб. И док је сам живио у немаштини, често болестан и од полиције сумњичен, имао је снаге да планира своју издавачку дјелатност и да, уз мали таленат и велики труд, пише и сарађује у преко тридесет часописа и листова.²⁹

То је изразно на више мјеста, а особито у своме часопису најљепшим стиховима што их је успио да напише. То је поминута пјесма „Ој Словени, љубимо се!“ од које овдје наводимо најизразитије мотиве:

„Ој Словени, љубимо се,
јер још никад сунце није
огријало оним жаром
којим братска љубав грије.

Ој Словени, љубимо се,
са љубављу опасани,
славно ћемо дочекати
што будући носе дани.

То је наша хора
и свијетла зора.
Еј, словенска хора
и свијетла зора.“³⁰

Мање умјетничке вредности, а истог политичког значаја је и његова пјесма „Из славе у славу“ којом обиљежава два велика славља: четиристогодишњицу Ободске штампарије и откривање Гундулићевог споменика у Дубровнику.³¹

²⁷ Дионисије Миковић, Читаоцима, Срп. магазин, 1897. (непагинирано).

²⁸ Дионисије Миковић, Мало говора и предговора, календар „Борба“, 1909, 33.

²⁹ Васо Ивошевић, Дионисије Миковић (монографија), Котор, 1968, 81—86.

³⁰ Читаву пјесму смо објавили у поменутом раду „Југословенске пјесме Д. Миковића“, Бока 2, 1970, с. 249.

³¹ Српски магазин за 1896, 169—171.

Таква је и пјесма „Сан“ познатог бокељског пјесника др Владимира Тројановића, пуна слободарских наговјештаја о великим данима који долазе иза дуге окупације.³²

Слична је и стиховима исповијест „Звјездама се туже“ једне почетнице Олге Ракићеве из Шибеника, коју је добро запазио и похвалио оцјењивач Дионисијевог Магазина у „Бранковом колу“³³ и о којој је Дионисије писао: „Поздрављамо ову нашу почетницу добродошлицом. Желимо да не сустане него да стече вијенац славе којим се већ ките неке наше сестре.“³⁴

Таква је и друга почетница, учитељица Катица Крајић из Босанског Петровца са пјесмом „Браћи Босанцима“, којој Дионисије жели успјеха.³⁵

Добре прилоге из области историје и етнографије доносе обје свеске. Ту су, на првом мјесту, радови Вида Вулетиха-Вукасовића, професора из Дубровника, из области етнографије (о украсима код Јужних Словена и о народним обичајима на Корчули). О црногорској теократији пише Лазар Перовић, професор на Цетињу, а Јован Шарић из Задра даје антропогеографски приказ Далмације.

Од биографија истиче се она Филипа Радичевића о црногорском митрополиту Петру I Петровићу — Његошу, која је објављена у двије свеске. Миковић пише о поморском капетану Андру Бурковићу из Рисна.

Посебно поглавље посвећено је народним пјесмама, приповијеткама, пословицама и загонеткама. То су, углавном, умотворине непознате Караџићу и Врчевићу, записане од народних пјевача и овдје први пут објављене. У томе Дионисије предњачи. Он је својевремено скупио двије збирке народних епских и лирских пјесама разнога жанра, дотле непознате. Како није имао средстава да их штампа, предао их је Српској академији

³² Српски магазин за 1897, 30—32.

³³ Буд. М., Српски Магазин, Бранково коло, 1897, 1435.

³⁴ Српски магазин, за 1896, 43. У овој пјесми има извесних инсинуација као што је у стиховима:

„А те сјетне мисли у брзоме лету
величајно стижу до звјездишта сјајна,
звјездама се туже те незнанке свијету.
Море, моје море... и теби су тајна.“

³⁵ У пјесми „Браћи Босанцима“ она казује:

„И ево ме сада овдје
у средини браће миле,
ој, у теби, славна Босно,
гаје се тол'ке сузе лиле.“

Поздрављам те и молим те
да пут рујне гледаш зоре,
а она ће твоје мукe
утопити све у море.“

Српски магазин, 1897, 46—47.

наука, уз посредништво Српског академског друштва „Зора“ из Беча још 1887. г. За овај труд Академија му је додијелила награду из Фонда Коларчеве задужбине.³⁶

Врло мало се бавио књижевном критиком. Најранији рад му је оцјена „Књаза Арваншта“. У приказу се осврће на конструкцију и сиже дјела. У почетку приказа говори о критичару уопште: „Критичар је душманин свог рода, који лично пријатељство појединог писца претпостави опћем интересу просвјетног напретка, а тежину тога гријеха јако осјети на савјести. Критичар је судија, па као такав не смије имати пристрасних очију него држати књижевно мјерило као што нам приказује сузе слика старијех цара.“ Миковић истиче примјере народног морала као инспирацију за књижевно стваралаштво: „Тужили би се ми, а чини нам се с разлогом, што наши пјесници немају достојније пажње за наше ствари, јер ми имамо свога доста и предоста. Ту ваља да тражимо извора, да се напојимо књижевне славе. И нигдје се тако напојити нећемо, ни ролу више користити. Гуцдулић, Пуцић, Милутиновић, Ненадовић, Бранко били су прожети тијем духом. И „Снохватице“ Змајеве свједочанство су томе, јер њихова једрина мирише душом народног генија. А је ли што више обесмртило владику Његоша од „Горског вијенца“. Он га је свио из баште наше народне философије... Овај сијев пије драмски чин у строгом смислу ове ријечи него је дивна историјска црта, приказана у драмском облику.“³⁷ Колико је Миковић успио као књижевни критичар казали су оцјењивачи његовог часописа. И просјечан читалац то увиђа. Ово је више похвала кнезу-пјеснику и величање његове личности као владара и пјесника него објективна оцјена спјева.

Дионисијев „Српски магазин“ имао је скоро све рубрике које имају и данашњи књижевни часописи. И нешто више. То се нарочито односи на оне одјелке са етнографском грађом, у првом реду фолклором.

Његов вишеструки и врло плодни рад на народној књизи доносио му је и висока признања. Почев од Стојана Новаковића, на чији предлог је одликован Орденом св. Саве III степена са ограницом, па све до Јанка Беновића, који олушевљен у старчевој радној соби пише му ријечи похвале, и до наших дана, када је оживјела успомена на његово стваралаштво у низу написа и нарасла је литература о овом заслужном прегаоцу.

Он несумњиво припада плејади наших културних радника „који својим скромним трудом свесрдно служе своме позиву и идејама свога времена“.³⁸

³⁶ Васо Ивошевић, Архив. Д. Микозић, 98.

³⁷ Српски магазин за 1896, 213.

³⁸ Трифун Букић, Преглед књижевног рада Црне Горе, Цетинје, 1951, 270.

БИБЛИОГРАФИЈА

I

ОПШТИ ПОДАЦИ

СРПСКИ МАГАЗИН годишњи часопис за 1896. год. за поуку, забаву и књижевност уз сарадњу српских књижевника издаје и уређује Дионисије Миковић игуман година I у Новом Саду, Штампарија Борба Ивковића 1896, стр. 1—254 + двије непaginиране странице на крају на којима су објављени садржај и штампарске грешке. Формат 21 x 14 см. Тираж 1000 примјерака.

СРПСКИ МАГАЗИН годишњи часопис за 1897. год. за поуку, забаву и књижевност (са двије изворне слике) уз сарадњу српских књижевника издаје и уређује игуман Дионисије Миковић година II у Дубровнику Српска дубровачка штампарија А. Парсарића 198, стр. 1—136 + четири непaginиране странице на почетку и на крају ове свеске на којима су објављени уредников поздрав читаоцима и садржај. Формат 24 x 16 см. Тираж непознат.

Напомена: На корицама обје свеске, као и на насловној страни с наличја, налазе се стихови „Се што добро или што красно но еже жити братији вкупје“. Св. пророк — цар Давид.

„Брат је мио које вјере био.“ Његош.

„Брат је добро од свих одвојено:
слога братска крјепост је и снага,
а неслога оружје сломјено.“ Никола I.

Илустрације: портрет (икона) Петра I Петровића Његоша, митрополита и господара Црне Горе и фотографија поморског капетана Андра Ј. Бурковића налазе се у тексту свеске за 1897. г. на страницама 54. и 66.

На посљедњој страни кориша пише:

„Дијена за г. г. претплатнике 1 фор.

Дућанска цијена фор. 1 и 50 новч.

Чисти приход намијењен је фонду „Српског Гласа.“

II

САДРЖАЈ ЧАСОПИСА „СРПСКИ МАГАЗИН“ ЗА 1896. ГОДИНУ

УВОДНИ ЧЛАНЦИ

1. Миковић, Дионисије, Поздрав читаоцима, 1—6.
2. Милићевић, Б. М., Један изабрани суд, 23—32.
3. Митрополит Михаило, Писмо Клаудије Прокуле, 7—23.

ПОЕЗИЈА
„Српске пјесме“

4. Аноним, Слога, 46.
5. Арачанја, Исповест, 49—56.
6. Бешевих, П. Стево, Српској мајци, 40—42.
7. Гавриловић, А(ндра), Звон, 33—34.
8. Илић, Данил, Окрутна краљица (латиница), 50.
9. Илић, Ј. Драгутин, Псалом 50, 54—56.
10. Јов.(ановић) М. Вл., Болесни странац, 35.
11. Ко(стић), Мирко, Иза плеса, 52.
12. Крстић, Васа-Љубисав, Наши дани, 36—39.
13. Љубица, Срцу, 44—45.
14. Миковић, Дионисије, Љубимо се..., 52—53.
15. Милановић-Крајишник, Р. Богдан, Стани сузо, 51.
16. Одавић, Ј. Р. (иста), Сумња, 40.
17. Попић, Сергије, У свету, 53—54.
18. Радивојевић, Љубомир, Братски дозив, 48—49.
19. Ракићева, Олга, Звездама се туже, 43.
20. Рашић, Р. Вој.(ислав), Српском небу, 43—44.
21. Сокољанин, Србинова молитва, 47.
22. Србински, Србадији, 34—35.
23. Србински М., Исповијест сиротана, 45—46.

„Пјесма нестиховна“

24. Сандић, А.(лександар), Два бела орла — две среће српске (Ускршња легенда) 1896, 57—63.

ПРОЗА
„Приповијетке из српског живота“

25. Миловановић-Крајишник, Р. Богдан, Добро се свршило, 74—79.
26. Родољуб, Каведија, 67—74.
27. Србинић, Миливој, Без куће и кућишта, 64—67.

ПУТОПИСИ

28. Бурковић, Ј. Андро, Успомене с мора, 160—167.
29. Миковић, Дионисије, С мора на Требишњицу, 168—178.

„Историјски дио“

30. Драгутић, Турчин спасао калуђера, 102—103.
31. Перовић, Т. Лазар, Теократска влада у Црној Гори, 80—96.
32. Црногорчевић, Младен, Старинска црква св. Луке у Кртолима и њена околина, 97—102.
33. Шарић, Јован, Прилози за познавање Далмације, 104—118.

„Разни описи“

34. Вудетић-Вукасовић, Вид, Народни уреси код Јужнијех Славена (латиница), 119—132.
35. Вудетић-Вукасовић, Вид, Народни обичаји на отоку Корчули (латиница), 132—144.
36. Иванчевић, Сп. Петар, Српски народни обичаји у Босанској Крајини, 145—147.

„Животописи“

37. Миковић, Дионисије, Срби поморски капетани (Андро Јов. Бурковић), 157—159.
38. Радичевић, Филип, Свети Петар, митрополит и господар црногорски, 148—156.

„Стара писма“

39. Миковић, Дионисије, Грамата Петра I, руског цара, 179.
40. Миковић, Дионисије, Сипгелија попа Андрије Павловића, 180.
41. Писмо Мехмеда, рисанског дыздара, 181.
42. О прѣији (миразу) жене св. Стефана Штиљановића, папштровског кнеза, 181—183.

НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

„Српске народне пјесме“

43. Бабић, Борбе, Бој на Платој и Трновици, 184—189.
44. Јововић, Перо, Смрт Леке капетана, 192—196.
45. Миковић, Дионисије, Сердар Беловић и которски провидур, 190—191.
46. Миковић, Дионисије, Свети Јован, 197—200.
47. Миковић, Дионисије, Рисанка Ђевојка, 200.
48. Момир, Дјечије пјесме, 201—202.
49. Радојевић, В(ељко), Сестра Лазарева и Јован чобан, 200—201.

„Српске народне приповијетке“

50. Јововић, Б. Перо, Краљица Јелена, Сотонићи и Глуходољани, 208—209.
51. Карабузовић, Мурат, Хитар ђак, 203—204.
52. Кашиковић, Т. Н(икола), Цигани у рату, 204.
53. Марковић, Р. М., Кадрија и харамбаша, 204—207.
54. Миковић, Илин, Мило, Баба и Мујо, 207—208.

РАЗНИ ЧЛАНЦИ

„Књижевни прикази и оцјене“

55. Дионисије, Мали, Босанска вила, 210.
56. М(иковић), Б(уров)с(ин) Д(ионисије), Књаз Арванит, 211—233.

„Привреда“

57. Лазаревић, Андра, Из виноградарства, 234—243.
58. Уредник, Имена госноде прелбројшика, 244—254.

ЗА 1897. ГОДИНУ

УВОДНИ ЧЛАНЦИ

59. Миковић, Дионисије, Читаоцима (непагинирано).
60. Миковић, Дионисије, О светом крсном имену код Срба, 3—5.
61. Митровић-Омладински, Љ. Алекс.(андар), Сава Бјелановић (непагинирано).

„Историјски дио“

62. Вујановић, Јован, Биљешка о православној цркви у Улцињу, 17—25.
63. Вулетић-Вукасовић, Вид, О Корчули и о корчуланским савезницима Неретванцима, 6—16.

ПОЕЗИЈА

„Српске пјесме“

64. Абдулах, Зоде, Поздрав браћи, 48—49.
65. Арачлија, Кад ме гледаш, 47—48.
66. Бешевић, Петров Ст(ево), Витезови, 34—37.
67. Илић, Лазин, Давид, Романса, 44—45.
68. Јововић, Мило, Тица у кавезу, 42—43.
69. Крајић, А. Катница, Браћи Босанцима, 46—47.
70. Кривокапић, Буров, Симо, Збогом пошани, 50—51.

71. Луковић, М. Ст., Завет, 38—42.
72. Милановић-Крајишник, Р. Богдан, Српској школи, 45—46.
73. Миковић, Дионисије, Братски загрљај, 51—53.
74. Надољуб, П., Гуслама (латиница), 49.
75. Њоли, Доменико, Црногорској кнегињици Јелени свадбени поздрав, 33—34.
76. Ракић, Олга, Слога, 37—38.
77. Србински, М., Хајте, сици ..., 49—50.
78. Тројановић, Владимир, Сан, 30—32.

ПРОЗА

„Приповјетке из српског живота“

79. Родомуб, Старо и ново доба (Слична из херцеговачког варошког живота), 26—29.

„Животописи“

80. Миковић, Дионисије, Српски поморски капетани (Андро Ј. Бурковић), 66—69.
81. Радичевић, Филип, Свети Петар, митрополит и господар црногорски (свршетак), 54—65.

„ПУТОПИСИ“

82. Бурковић, Ј. Андро, Успомене с мора, 70—72.
83. Бурковић, Васов, Марко, Код кнеза Милоша и кнеза Михаила, 72—76.

„Стара псема“

84. Александров, А(лександар), Писмо Вука Стеф. Караџића, 77—78.
85. Александров, А(лександар), Двије синџелије владике Петра I, митрополита црногорског, 78—80.
86. Миковић, Дионисије, Писмо бјелопаванићких и пјешивачких старјешина, 80—81.

„Разни српски обичаји“

87. Иванчевић, Ст. Петар, Српски народни обичаји у Босанској Крајини, 82—84.

НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

„Српске народне приповијетке“

88. Карабузовић, Мурат, Хитар хоџа, 86.
89. Рајић, Иван, Како се је пазио кум и кума (латиница), 85.

„Српске народне загопетке, прекорјечнице и разне изреке“

90. Радојевић, Вељко, Српске народне загопетке, 87—88.
91. Радојевић, Вељко, Српске народне прскорјечнице и разне изреке, 89.

„Српске народне пјесме“

92. Јововић, С. Перо, Погибија Махмут-бегза за Суторманом око 1860. г., 115—124.
93. Кашиковић, Т. Никола, Погибија кнеза Данила I Петровића Његоша и узрок окупације Босне и Херцеговине, 92—101.
94. Миковић, Дионисије, Срикиња бегојка, 102.
95. Миковић, Дионисије, Марко Краљевић и вила нагоркиња, 103—111.
96. Миковић, Дионисије, Чобани и чобанка, 124—125.
97. Миковић, Дионисије, Вјерни вјереници, 126—127.
98. Миџор, Петар, Свети Сава пише своме роду, 90—91.
99. Родољуб, Српске севдалинке, 111—114.

РАЗНИ ЧЛАНЦИ

„Из привреде“

100. Ранко, Нова растопина галице против пероноспори, 128—129.

„Књижевни огласи и оцјене“

101. Аноним, Босанска вила, Зора, 130.
102. Радојевић, Вељко, Српске народне женске пјесме из Сарајева, 131—136.

ЛИТЕРАТУРА О „СРПСКОМ МАГАЗИНУ“

1. Аноним, Српски магазин, годишњи часопис за год. 1896, Летопис Матице српске, 1897, II, 163—164.
2. Буд(исављевић), М(илан), Српски магазин, годишњи часопис за 1896. годину, Бранково коло, 1896, 1435—1437.
3. Ивошевић, Васо, Први књижевни часопис у Боки Которској, Сусрети, Цетиње, 1956, св. 9—10, с. 549—554.
4. Ивошевић, Васо, Први књижевни часопис покренут је у Боки Которској 1896. г. Да ли знате? Политика, 30. V 1966, 3447.
5. Миковић, Дионисије, Нов годишњак, Просвјета, Цетиње, 1895, IX, 508.
6. Миковић, Дионисије, Позив на претплату за Српски магазин, III, Бранково коло, 1900, 1149.
7. Омладински, Алм. Српски магазин, годишњи часопис за 1896. годину, Босанска вила, XII/1897, I, 11.

Summary

THE FIRST LITERARY MAGAZINE OF BOKA

Vaso IVOSEVIC

The first literary almanac named «Srpski magazin» («The Serbian Magazine») appeared in Boka Kotorska in 1896. Its publisher and editor was Dionisije Miković, a priest and the prior of Banja Monastery near Risan. The 1896 volume was printed in Novi Sad by Đorđe Ivković and contained 254 pages. The 1897 volume was printed in Dubrovnik in the Serbian Press of Dubrovnik owned by Anton Pasarić and it had 136 pages. The magazine contained poems and stories, sayings and riddles, biographies of the famous people, travels, old documents, articles on history, descriptions of folk costumes and literary reviews. The contributions were printed both in Cyrillic and Latin alphabet.

This almanac supported the ideas of national unity and religious tolerance, which was expressed by the leitmotives on its covers. The contributors were from different regions inhabited by the Yugoslavs, mainly Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, Dalmatia and Boka Kotorska. The literary critics accepted it well more because of its patriotic function than its artistic value. It stopped being published after two years because of financial troubles.

JEDAN BOKELJSKI PROUČAVALAC JEZIKA S KRAJA XIX VIJEKA O VUKOVOM SRPSKOM RJEČNIKU

«Može biti da nikako mjesto u narodu našem nije tako važno i znatno za jezik naš kao Boka... u svakome se mjestu drukčije govori... U Boci miješa se hercegovački i crnogorski», kaže sam Vuk u **Predgovoru svojih Poslovice**,¹ posvećujući ovo djelo **Visokopreosveštenome gospodinu i gospodaru Petru Petroviću Njegošu II, vladici crnogorskome i brdskom**, kada ga je i odštampao u Cetinjskoj štampariji, 1836. g.

«Vukov jezik je imao jednostavnu i veliku vrllnu da je bio lak, njega je prosečni Srbin znao, u glavnim crtama, samim tim što je znao svoj maternji govor.»² Poznato je da je Vukov jezik, osim što je bio narodni, bio ijekavski. O pitanjima jezika, i u okvirima Vukovog leksikografskog rada, raspravljao je krajem prošlog vijeka, Bokelj **Veljko Radojević** (1868 — 1959), koji je imao prisne književne veze sa krugom književnih i naučnih radnika na Cetinju i sa mostarskom književnom grupom Šantić — Dučić — Čorović; od 1900. g. Radojević je politički emigrant u Americi, gdje je i umro u dubokoj starosti.³

Za vrijeme školovanja u **Srpskoj pomorskoj zakladnoj školi** u Srbini (Herceg-Novi), maternji jezik i književnost predavao mu je Simo Matavulj.⁴ Učeci i italijanski jezik, Radojević je, svakako, u pomenutoj školi, imao prilike da sistematski prođe kroz gramatički materijal jezika. Time je njegovo darovito jezičko osjećanje i izvorno poznavanje maternjeg jezika dobilo i obilježje znanja jezika.

U svojoj raspravi **O srpskom jeziku**,⁵ Radojević na osnovu Vukovih leksikografskih zapisa zahvata 23 imeničke odrednice, 13

¹ Vuk, **Poslovice**, 21, 40.

² Ivić, **Pogovor**, 20.

³ Zloković **Radojević**, 308, 322.

⁴ Zloković **Radojević**, 303.

⁵ Luča, Cetinje, 1895, sv. IV—VIII.

glagolskih, 5 pridjevskih, 1 prilošku i 2 uzvične, ukupno 44 odrednice. Ovu leksikografsku kritiku i dopunu Radojević je radio s ciljem da se uporede značenja određenih riječi iz Vukovog **Srpskog rječnika**⁶ »sa njihovim značenjima u našem kraju, a ima i takih kojima još treba dodavati novih značenja... ja ću se ovdje ograničiti samo na one, koje su pogrešno ili nepotpuno istumačene, pa ako se nađe koja da joj pogrešno negiram Vukovo tumačenje: opet smo se koristili, jer takoj riječi iznosim drugo značenje, koje nam nije bilo nigdje navedeno.«⁷

U raspravi se uočava da Radojević navodi i one lekseme kojih nema kod Vuka i da ukazuje na postojanje i takvih riječi koje se u nijansama razlikuju od istih kod Vuka. Njegov trud da ostane što vjerniji principima tvorbe riječi prema narodnom jeziku zapaža se i u jezičkim osvrtima na primjere iz **Paljetkovanja**⁸ Luka Zora (1846 — 1906), sastavljača gramatike i sintakse za gimnaziju, direktora Kotorske gimnazije (1872 — 1877), poznatog prosvjetnog i kulturnog radnika.⁹ Naš je cilj da istaknemo vrijednosti dijalekto-loške i književne leksike koju je Radojević ekscerpirao iz dva pomenuta pisana izvora. Trgovačke, a i druge veze Bokelja, kao i naseljavanja iz Hercegovine, ostavile su izvjesnog jezičkog traga najviše u leksici, na teritoriji Cuca i drugih starocrnogorskih plemena zapadne Crne Gore; zato ekscerpiranu građu upoređujemo i sa **Registrom reči starocrnogorskih, srednjokatunskih i lješanskih govora**.¹⁰

I

Značenja imenica, glagola, pridjeva, priloga, uzvika

»Kao da nije **brabonjati** = **brabonjčiti**, a **brabonjanje** = **brabonjčenje**... znači ono što Vuk veli, ali u prenesenom smislu, dakle *figürlich*, kao što i riječ **drobiti** ima svoje pravo značenje *bröckeln*, pa tek onda *figürlich* — **govoriti koješta**.« Radojević dakle, zapaža da je, riječ nepotpuno istumačena, a takvu nepotpunost u figurativnom značenju propustio je, opet prema Radojevićevoj primjedbi, i »pok. Bošković u novom izdanju Vukova **Rječnika**, iako je dodao kod riječi **brabonjčiti** u zagradi uglastoj: »od brabonjak — baljezgati«.¹¹ Danas u Risnu **baljēzgāt** znači brbljati, lupetati.¹² **Zaledati**, značenje ovog glagola Vuk opet daje u suženom smislu, tj. kao »**razboljeti** se (ali samo za ovcu i kozu koje zaledaju jedući

⁶ **Srpski rječnik** iz 1852. g.

⁷ Radojević, **Jezik**, IV, 266.

⁸ Zore, **Paljetkovanje** za 1892. i 1893. knj. 108, 110, 114, 115.

⁹ Vukmanović Zore, 344.

¹⁰ U daljem tekstu skraćnica **Star. govori**.

¹¹ Radojević, **Jezik**, IV, 267—268.

¹² **Star. govori**, 221.

travu tzv. leđaonicu).¹³ Vuk je propustio da istakne »da se uopće za svaku bolest kod čeljadeta taj glagol upotrebljava u komičnom smislu.«¹⁴ Zora kaže da je **zaleđati** narodni glagol u značenju bolesti koja se povraća (*recidivare*), a u **Star. govorima** indeklinabilno **lědero: svě lědero** = sve bolesno.¹⁵ **Pětnjati** = rđavo što raditi osobito šiti. **Pětnjanje** = krpljenje. »Nego nije to tako. **Pětnjati** znači uopće sporo što raditi, pa ma bilo i jesti, znači sporo raba-tanje bilo kakva rada.«¹⁶ U **Star. govorima** **za-petljāvāt, petljavina**,¹⁷ sa asimilacijom **tnj > tlj**, i sa značenjem koje se ne odnosi na rđavu nego na sporu radnju. **Trätiti/potratiti/istratiti/straćiti**, ima takode nepotpuno objašnjeno značenje kod Vuka. Radojević ga, opet, dopunjuje: »**tratiti** znači **trošiti** (*consumare*), upotrebljavanjem nečega«, a zatim navodi izreke s ovim glagolom, koje se upotrebljavaju u Boki. Iz njih se vidi da je **(is)tratio, (po)tratio** sinonim pojma **potrošio**.¹⁸ U **Star. govorima** riječ je nepoznata.

Jezikovati, kod ove izvedenice Radojević ispravlja tumačenje L. Zora da »jezikovati ne znači govoriti (*sprechen*) nego znači ugovarati (*verabreden*), **utvrđivati nješto ugovorom**«. ¹⁹ Ni ove riječi nema u **Star. govorima**.

Obusatiti, treba da po značenju predstavlja sinonim pojmu »**orunjaviti po životu**«. Radojević ispravlja i ovdje Zora, navodeći da »**obusatiti** ne znači orunjaviti po životu nego — i to *figürlich* — **orunjaviti** »po tijelu«, (*Schamhaare bekommen*), pozivajući se takođe i on na izreku: Kad **oprsati** i **obusati** ko će je zauzdati!, dok ta riječ ima svoje pravo značenje kao i kod Vuka u korijenu **būs** i derivatima **būsânje, būsati**.²⁰ U **Star. govorima** leksema je nepoznata.

Ošikati/šikati, glagol se upotrebljava u govoru hercegnovske sredine; za razliku od objašnjenja koje daje Zora, glagol ne znači »poći kamo nenadno« nego samo »poći«, i to u figurativnom smislu, kao što je **drobiti** i **brabonjati** = »govoriti koješta«. ²¹ U **Star. govorima** **šikāt, -am** odnosi se na dijete, roj pčela,²² sa značenjem kao u Krivošijama: **(po)kretanje sa određenom namjenom, u određenom ritmu** (moj materijal).

Udomazetiti, upotrebljava se u smislu koji je takođe pogrešan, ako se odnosi i na pojmove koji znače uopšte sve udomaćeno: »riječ se udomazetila«. »**Domazet** znači samo čovjeka, koji oženivši se

¹³ Radojević, *Jezik*, IV, 268.

¹⁴ Radojević, *Jezik*, IV, 268.

¹⁵ *Star. govori*, 252.

¹⁶ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 467.

¹⁷ *Star. govori*, 266.

¹⁸ Radojević, *Jezik*, IV, 267.

¹⁹ Radojević, *Jezik*, V, 342.

²⁰ Radojević, *Jezik*, V, 342.

²¹ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 468.

²² *Star. govori*, 293.

dođe na ženino ognjište da živi.« Radojević dalje objašnjava da bi se glagol mogao upotrebiti samo u podsmijehu i za skitnicu, »za nekoga što nikada ne izlazi iz tuđe kuće, uvijek u pogrdom smislu.«²¹ I u **Star. govorima: domazēt, domazē(t)stvo.**²² Značenje samo čovjeka, koji svaki dan dolazi u tuđu kuću, koji se »osidrō« = usidrilo (figurativno), pored značenja uljeza na ženino ognjište, ima ova riječ u Krivošijama.

Dopunska objašnjenja Radojević dodaje i uz veći broj imenica koje je zabilježio Vuk. Kod imenice **bālega** primjećuje da ona nije tako općenita riječ da može značiti uopće životinjsku nečist (*Viehkot*), nego da ona znači govedu nečist »dok za konjsku imamo (kod nas) **krkarina/krkala/konjština**, » za ovčju i kozju **brabonjak**«. ²³ Bālega, krkarina, brabonjak upotrebljavaju se u istom značenju i u govoru Krivošija.

Drvenica, kao dio samara, kod Vuka nema ispravno i tačno značenje. Iz Vukovih tumačenja proizlazi da »se svaki komad po sebi na samaru, osim stelje, zove drvenica«. Da bi tačno opisao što se zove drvenica na samaru, Radojević polazi od naziva svih dijelova samara: prednjeg dijela koji se zove **glāvār**, stražnjeg dijela što je konju preko sapi, **krstēnice**, kod Vuka **křstina**, u Krivošijama **křsnica**, u **Star. govorima** kao kod Vuka; a **křsnica** je »poprečna letva u ulištu«, ²⁴ — da bi na kraju bio izričito jasan u svakoj pojedinosti: »Kod nas se zovu drvenicama **one palice** na samaru koje su jednim krajem udjevene u **glāvār**, a drugim u **krstēnice** ili bolje palice na kojima jašemo.«²⁵

Kimpija, ovu danas malo poznatu narodnim govorima riječ, Vuk je zabilježio u Crnoj Gori u značenju velikog nevremena: kiše, snijega, grada. U Boki je, kaže Radojević, »**kimpija** samo **silno vrijeme** od same kiše«. Nevrijeme izazvano gradom zove se **suljaga**, to je **suh grad**, uopće grad bez kiše, bio on veliki ili mali; a Zore suljagu naziva »**mali grad**«. Radojević, dakle, razgraničava pojmove **kimpije** i **suljage**, a na ovaj posljednji još ukazuje kao grad sa omanjom kišom, i to zato što narod brka.«²⁶

Radojević primjećuje da Vuk ne tumači šta je **lēventa**... »već samo dodava kod te riječi određene stihove«, a sam kaže: »Levente dakle bijahu kod Srba isto, što u Njemaca *fahrende Ritter* ili u Francuza *avanturier*. Kraljevski sinovi bijahu takođe levente. Kao takav bijaše i Kraljević Marko.«²⁷

Ljētorāst/litorēst, pojam je zabilježen kod Vuka u dvije navedene varijante, od kojih je druga »zapadna«, i istumačen kod njega

²¹ Radojević, *Jezik*, VI, 385.

²² *Star. govori*, 234.

²³ Radojević, *Jezik*, V, 343.

²⁴ *Star. govori*, 250.

²⁵ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 468.

²⁶ Radojević, *Jezik*, V, 342.

²⁷ Radojević, *Jezik*, V, 342.

ovako: »das Erzeugniss der Hanstieren von einem Jahre.« Kod Radojevića je ljetorast »opći naziv za svaki uzrast od jedne godine i znači bilju i stablo, kao god i životinju od jedne godine.³⁰

Manjkāvānje/manjkāvāti/mānjkatī. Vuk u svome Srpskom rječniku i Bošković u svojoj knjizi *O srpskom jeziku* o tom italijanizmu daju značenje *lpsati, crći, skapati* (o životinjama), koje je nepoznato u Boki. Bošković navodi i ono drugo značenje, koje je jedino poznato Bokeljima: *manjka (mi) = nemam to, nedostaje mi to*, koje je prihvaćeno u govoru narodnom. I ovdje Radojević zapaža da u govoru postoje oblici sa različitim fonetizmom: *manjka/majka* i potvrđuje ih primjerima iz narodnog govora i narodnom poslovice: »Majka mi devedeset i devet do stotine; vrednu radinu nikad posla ne manjka.«³¹ Ovdje se svakako radi o daljinskoj disimilaciji grupe nazala *m — nj : m — j*. Ova pojava poznata je i u *Star. govori* sa metatezom u riječi *sumnja : sujma*.³²

Pānada, goveđa juha s kruhom u Vukovom Srpskom rječniku. I ovdje je Radojevićeva dopuna izvršena na osnovu značenja koje riječ ima u govoru Bokelja, i na osnovu njenog italijanskog porijekla. »Italijanizam *Panata* znači uopće kruh kuhan u jusi ili u bistroj vodi s maslom ili uljem (*minestra fatta di pane cotto nel brodo, o nell'acqua con burro od olio*).«³³ U bokeljskom govoru Perasta zabilježen je oblik *pānāda*.³⁴

Prčica, kod Vuka se nalazi objašnjenje mali čovjek koji se lako rasrdi. Radojević i ovdje dopunjuje značenje i ukazuje na semantičku osnovu ovog značenja. »Prčica, pak u prenesenom smislu znači ne samo maloga nego i velikoga čovjeka — koji se lako rasrdi.« Značenje potiče od vrste mrava koji se u Dubrovniku nazivaju *přčica/štípulja/màsovac/crveni mrav*. U prilog ovom tumačenju da je ovo ime u prenesenom smislu mrav-čovjek, dakle sredstvom sinegdohe, — postalo od osobina mrava: štibanje, crvene boje, što se prenosi na osobine ljutitoga čovjeka — primjenljivo na ljude, bez obzira na njihov uzrast, Radojević navodi: »Zar se ne kaže prasac, krmak i ostalo i za čovjeka...«³⁵

Skōsje, u Boci drvlje što se kosijerom potkreše, te padne na tle, kaže Vuk. Njegovo objašnjenje i ovdje nije tačno. Radojević kaže: »da se u Boci *skōsje* i *skōsina* zove razna travurina što se *pokosi*, a ne *potkreše* kosijerom po docima, ispod maslina i ispod međa, kao npr. kupjena, skrobot i ost.« Za Vukovo potkresano drvlje, koje on zove *skōsje*, Radojević kaže da su u Boki *skrēsine*

³⁰ Radojević, *Jezik*, V, 344.

³¹ Radojević, *Jezik*, VI, 385—386.

³² *Star. govori*, 122.

³³ Radojević, *Jezik*, VI, 386.

³⁴ *Brajk. Perast*, 16, tačka 126 f.

³⁵ Radojević, *Jezik*, VI, 387.

(od skresati), »jer se vočke i druga stabla ne kose nego se skrešu, potkresavaju«. ³⁶ U Star. govorima: skrèsine su »odsječeno granje«. ³⁷

Trklja/pritka kod Vuka su sinonimske lekseme. Radojević ističe da se u Boki razlikuje pritka od trklje, time što je prva mnogo tanja i upotrebljava se ne samo za grah nego uopće za pasulj i ost, »a trklja je mnogo deblja i upotrebljava se za lozu, pa se još kaže trkljati lozu, ali samo pritkati grah, pasulj«. Radojević uočava da kod Vuka nema glagola pritkati, ali ima priticati sa istim značenjem. »Smiješno bi bilo kazati (barem kod nas) pritkati lozu i trkljati grah, kao što izgleda po Vuku da je moguće.« ³⁸ U Star. govorima: pritka, ³⁹ takođe i u Krivošijama, dok je trklja nepoznata u oba područja.

Krtina, u tumačenju Radojevićevom je ne samo meka pečnica nego uopće krto meso. Ovdje se poziva na Vukovo objašnjenje: *das Fleisch, mit Ausschluss des Fettes*, na osnovu čega znači i pečnicu, meku ili tvrdu. Uz pojam krtine, dodaje i odrednicu pretlina za koju kaže da ne znači samo loj ili slaninu »već uopće pretilo meso«. ⁴⁰ U Star. govorima: krtina i pretijo, -la, -lo. ⁴¹

Lišnjäk/lišnik, kod Zora u značenju »rpe lišća«. Kod Vuka samo oblik lišnik, u značenju stog lišća (*ein Laubschober*)... isto kao što je i stog sijena (*Heuschober*). Radojević se pita da li je Zore kao i Vuk podrazumijevao u oba naziva isti pojam. ⁴² U Star. govorima poznat je samo oblik lišnik, lišnikovlšte (mjesto gdje je bio lišnik). ⁴³

Radojević se osvrnuo i na neke riječi iz kategorije pridjeva. Pñjav, u značenju canjav, dosadan zabilježio je Vuk, opet u Boki. Radojević tvrdi da je pñjav »epitet za tvrdicu, a znači veoma tvrd, dakle protivno od razoručan (nema u Vuka), izdašan. ⁴⁴ U značenju zakerati, tj. dosađivati i u Star. govorima nalazi se cñjav, cñjät. ⁴⁵ Pridjev canjav poznat je i u bokeljskom peraškom govoru. ⁴⁶

Pustòruk, prazne ruke čovjek, kako to objašnjava Vuk. Radojević ovdje ispravlja: »pustòruk znači puste ruke čovjek«, izdašan, trošadžija (protivno od razoručan), za kojega bi Italijanac kazao *Danti piglia, tanti mazza* (troši koliko zarađuje); a praznòruk znači »prazne ruke čovjek.« ⁴⁷ U Star. govorima: praznorük, -a, -o. ⁴⁸

³⁶ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 470.

³⁷ Star. govori, 278.

³⁸ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 468.

³⁹ Star. govori, 271.

⁴⁰ Radojević, *Jezik*, V, 344.

⁴¹ Star. govori, 250, 251.

⁴² Radojević, *Jezik*, VI, 387.

⁴³ Star. govori, 253.

⁴⁴ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 469.

⁴⁵ Star. govori, 289.

⁴⁶ *Brajk. Perast*, 11, tačka 64, VIII.

⁴⁷ Radojević, *Jezik*, VI, 387.

⁴⁸ Star. govori, 270.

⁴⁹ **Urijezan** = oštar (*scharf, acutus*). Radojević ovdje dopunjuje i ispravlja »urijezan znači podložan lakom naoštrenju. Urijezan je nož, dakle onaj koji iz zatupljenosti kratkim oštrenjem prelazi u rijež, naoštri se.« Radojević kaže da je Vuk pogrešno protumačio rečenicu: »Ala urijezna noža!« — da time treba podrazumijevati ne oštrinu noža, nego vrijednost gvožđa koje lako prelazi iz zatupljenosti u rijež, koje se daje lako naoštriti. »Glede na to, nož može biti i tup, pa ipak urijezan i obrnuto.«⁴⁹ U **Star. govorima**, samo glagolski oblik **pre-rijezàt, -žem**.⁵⁰

U tumačenju L. Zora **pribran** znači **ugledan**, u **Konavlina**. Radojević ne dijeli ovo tumačenje. »Pribran znači čovjek koji se pribira u pristojna društva, gdje dolikuje ljudima koji su na svome mjestu, ma on bio i najneugledniji. Zar nema pribranijeh ljudi i neuglednijeh da bi se čovjek prepao od njih? Pomislimo samo na Ezopa...« U prilog ovakvom tumačenju navodi zdravicu: »Kupili ti se **pibrani** i **prizvani**«, za koje riječi kaže da su pleonazam. Ukazuje da Vuk ima glagol **pibirati** sa dva značenja: »1) npr. *sofru (abtragen, aufero, tollo)*; 2) *mit Achtung empfangen, colo, honorifice excipio*.«⁵¹ Ovo značenje nepoznato je danas u govorima Boke i u **Star. govorima**.

Za Vukov veznik **vöč** »*interj. Lantum ein Rind davon zu jagen*«, Radojević pretpostavlja da ima dva značenja: prvo, navedeno — i drugo, opet još jedna ispravka, u značenju uzvika. U **Star. govorima** **vöč** = uzvik pri pojenju goveda;⁵² »kod nas se kaže **vöč**, pa se doda **kráve** ili **vóko** govečetu kad ga nudimo vodom«. U smislu značenja kod Vuka, kaže se još i **jöč/söš!**.⁵³

Naustavke (sveca), i ovdje se značenje u Vukovom **Srpskom rječniku**, u Zorevom **Paljetkovanju** i u Boki ne podudara. U Vukovom **Srpskom rječniku** ustavci su pluralija tantum, a znače treći dan po krsnom imenu, a u Crnoj Gori prvi dan po krsnom imenu. U Boki su **ustavci** što i **zàglava**; riječi nema kod Vuka.⁵⁴

II

Neke morfološke strukture riječi

Ukániti se / nakániti se kod Vuka je upotrebljeno u značenju *Sich entschliessen*, a oblik **ukahnuti se** (u Prčanju) — *dosaditi se, lästig werden*. Vrčević u pripovijetkama kaže ... »nije imao posno da jede osim leće, koja mu se **ukani** treće nedelje posta.« Radojević dalje upoređuje sve tri varijante osnove: **(u)kaniti se** : **(u)kahniti**

⁴⁹ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 463.

⁵⁰ *Star. govori*, 274.

⁵¹ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 469.

⁵² *Star. govori*, 228.

⁵³ Radojević, *Jezik*, IV, 268.

⁵⁴ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 468.

se : (u)kahnuti se, dakle — Øni — : — hni — : — hnu —, pitajući se da li je ispravan ili pogrešan. Vrčevićev aorist ukani (varijanta osnove — Øni —), umjesto ukahnu (— hnu —), odnosno ukanu (— Ønu —) da bi postavio otvoreno pitanje: »A može biti da imaju pravo oba Vuka?«...⁵⁵ U Star. govorima oblik ukanūt se »izaći iz volje (o jelu),⁵⁶ a u Krivošijama: ukánulo mi se sa istim značenjem kao u Star. govorima, kada se misli na jelo.

Iskrpàtati, ovako akcentuje L. Zore, a kod Radojevića je drugi fonetizam i akcenat, i dodato još jedno dopunsko, tačno određeno značenje. »Iskrpàtiti kod nas znači uopće što drobno iskomadati, isjeci na komadiće... pa tek onda može doći na red postav«, (npr. istrići kakav postav na male ustriške, kaže Zore). Radojević ističe da oblici glase krpàtiti i iskrpàtiti (sa -l- u osnovi), potiču od osnove krpa, i da, kao i kod Vuka, krpa ima još jedno posebno značenje, nepokazano kod Zora. »Pored ostalih značenja u Vuka, krpa (slanine) znači još i parče (slanine), tj. jedan dio, jednu poluticu cijela vepra.«⁵⁷ U govoru Krivošija krpa znači izrezanu slaninu sa leđa krmeta, ali nikada ne znači »poluticu cijela vepra«, kako, kaže Radojević.⁵⁸

Nabrbljati, za ovaj oblik Radojević kaže da je pogrešno izgovoren, a treba da glasi nàbrbàti. Osnovnog oblika bŕbati takođe nema kod Vuka, a Radojević ga daje u značenju pipati, tražiti u nevidjelice, kao i glagolsku imenicu bŕbànje = traženje, pipanje u nevidjelice. Kod forme nabrbljati, koju Zore daje u značenju bŕbati/nàbrbàti, Radojević kaže »da bi moglo podnijeti za nabrbljati, nagovoriti koješta«, pa dodaje sravni Vukovo bŕbljati i bŕbljanje.⁵⁹

Za iterativni glagol ometiljaviti, Radojević kaže da se »kod nas ne upotrebljava tako već u formi ometiljati, pa i u Vuka ima metiljãnje i metiljati se.«⁶⁰ Zaključujemo da je iterativ koji se izvodi nastavkom -a- prema -ava- od iste osnove mētlj, poznata i u Star. govorima,⁶¹ karakterističan za govor ovog dijela Boke. Ova osobina podudara se sa govorom Njegoševog zavičaja, gdje »prema izvedenim glagolima književnog jezika s nastavcima -lva-, -ava- još i danas ima jedan broj iterativnih glagola izvedenih nastavkom -a-«.⁶²

Raščevrtati/iščevrtati (od čevrtati), Radojević objašnjava da znači »izdupsti nješto jamicama, kao što urade miši po tikvama, lubenicama, jabukama, a da za pojam »obruniti ruži latice«, kako to kaže Zore da je uobičajeno značenje u Konavlima za navedeni

⁵⁵ Radojević, Jezik, VII—VIII, 468.

⁵⁶ Star. govori, 287.

⁵⁷ Radojević, Jezik, V, 342.

⁵⁸ Subotić, Krivošije, 158.

⁵⁹ Radojević, Jezik, V, 344.

⁶⁰ Radojević, Jezik, VI, 387.

⁶¹ Star. govori, 256.

⁶² Stevanović, Njegoš, 29.

oblik, treba kazati *raščerupati/lščerupati*, od infinitiva *čerupati*, kao što je u Vuka...⁶³ Današnji dijalektizam *čerubāt*, -am u značenju »kruniti, otkidati npr. lišće u Star. govovima⁶⁴ potvrđuje ovu Radojevićevu ispravku.

Ljučavina je kod Vuka istog značenja što i *štukavica (Rilpsen)*, i to sa isticanjem da je tako »u Boci«. Radojević opet ispravlja Vuka i izričito kaže da su *ljúčavina/ljučevina/ljútina* derivacioni oblici osnovne *ljut*, da se »dađu svesti pod isti pojam«, ali da *ljúčavina = štukavica* ne nalikuju jedna drugoj koliko ni *koza prascu*.⁶⁵

Leksema je poznata u formi *ljúčavina* i u Star. govovima.⁶⁶ U govoru Krivošija *ljúčavina* samo sa ovim fonetizmom znači neugodnu, kiselu vodu u ustima, iz oboljelog želuca.

Bremenoša/telećak/prtljaga, Zore u *Paljetkovanju* upućuje na *telećak* kod odrednice *bremenoša*. Odrednicu *telećak* on daje samo u Programu iz kojeg je docnije nastalo *Paljetkovanje*, za koju stoji v. *prtljaga*. Drugih objašnjenja nema. Zato se Radojević poziva i na *Parčića*, pa kaže: »Ja mislim da bi riječ *bremenoša* najbolje odgovarala italijanskoj *facchino*.« Opet se poziva na potvrde iz narodnog jezika, i to za pojmove koje danas u jeziku poznajemo kao kategoriju nomina agentis. »Isporedi *torbonoša, krvopija, vodo-lja, kozodera*« da bi njima razgraničio 1) pojam radnika, ovdje *bremenoša*, od oruđa *telećak/prtljaga*; 2) Radojević razgraničava i značenje oruđa-predmeta *telećak* prema *prtljaga*. On navodi *Parčića* kod kojega je *telećak = kožna torba* (dakle nije isto što i *prtljaga!*); a vojnička kožna torba (*Tornister*) je *torbak* u govoru bokeljskih seljaka.⁶⁷ U Star. govovima postoje riječi *telećak* i *torbâk*.⁶⁸

Glävara se objašnjava u značenju prednjeg dijela samara oko čega se zamotava ular (vođa). Radojević odmah ukazuje da ovdje ženski rod (morfema -a kao njegovo obilježje), koji je kod ove riječi postao od maskulinuma *glävâr (-a : -Ø)*; inače, leksema je nepoznata Vuku (up. naprijed pod *drvenica*), ima sasvim drugo značenje. Oblik *glävara glävalja* znači u Boki »*crijep* (tigla = *tegoła*) širi od običnih crepova, te služe za kućni pokriv, njima se upravo prekriva kuća preko samoga šljemena uzduž, gdje se sastaju obje strane običnih, nješto manjih crepova.« Ovakvu opširnost kazivanja Radojević pravda time što u Vuka nema odrednice *glävara/glävalja*.⁶⁹ U Star. govovima *glävâr/glävâr* je prednji dio samara.⁷⁰

⁶³ Radojević, *Jezik*, VI, 387.

⁶⁴ Star. govori, 291.

⁶⁵ Radojević, *Jezik*, VI, 385.

⁶⁶ Star. govori, 254.

⁶⁷ Radojević, *Jezik*, VI!—VIII, 467.

⁶⁸ Star. govori, 283, 284.

⁶⁹ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 467.

⁷⁰ Star. govori, 229.

Grinjac je narodno ime za vrstu goluba. Radojević upoređuje naziv sa ovim fonetizmom kod Zora i naziv sa fonetizmom **grinjāš** kod Vuka, pored bokeljskog **grmljāš**. On ne ulazi u objašnjenja postanka oblika **grinjac/grinjāš**, ali kaže da »grmljāš dolazi od **grm**, jer se ta vrsta golubova leže po grmovima, kao **dupljāš** ili **jāmar** (nema u Vuka) od **duplja** i **jama**, jer se leže po dupljama ili jamama... Ja ovo samo spomenuh, da se zna kako se i kod nas zovu te dvije vrste goluba, pošto u Vuka to ne stoji.«⁷¹

Ljuckota, kod Zora sinonim za izobraženost (*Ausbildung*). Radojević kaže da se ne smije upuštati u značenje izobraženost = *Ausbildung*, ali tvrdi da **ljuckota** ne znači *Ausbildung*. »Ljucki je adverbije i znači najprije što i **čovječki**, pa tek onda ima šire značenje n. p. **kako treba, pristojno, dobro** i ost. protivno dakle od **nečovječki, nepristojno, bezobrazno** i ost. Pridjev pak **ljucki, -a, -o** znači **čovječan, pristojan, obrazovan**, n. p. **ljuckō dijete, ljuckō čeljade**. Prema tome, **ljuckota** značilo bi što i **čovječnost, obrazovnost, pristojnost** nikako *Ausbildung*. **Ljuckota** dolazi od **ljudi**, kao god i **čovještvo** od **čovjek**... Nješto mi pade na um: koliko ima ljudi izobraženijeh da bi im prelijepo dolikovala ona naša: Nemaju cojstva (ili ljuckote) ni pod noktom...«⁷² I u **Star. govorima: ljucki** (pril.), **ljuckōca**.⁷³

Odoljen/odumiljen, odrednice su zabilježene kod Zora, a kod Vuka su utvrđene »kao nekaka trava«, i u pripjevu: »Devojke su ružu brale, **ododoljeno, odumiljeno**.« Radojević tvrdi da je Vuk pogrešno zapisao i akcentovao u svom **Srpskom rječniku ododoljeno, odumiljeno**. U prilog svojoj tvrdnji, on izlaže 1) da se imalo zapisati i akcentirati od **odoljeno** i od **umiljeno**, i da je u zapisanim Vukovim primjerima »prijedlog od spojen sa supstantivom«; 2) da je dokazao odakle »dolazi ono -o na kraju riječi mjesto -a u jednoj svojoj ranijoj raspravi **O srpskim narodnim pjesmama kao skitačicama**, koju je podnio Matici srpskoj; 3) **odoljen** je istina nekaka trava... **umiljen** je upravo ona trava što g. Zore krsti sa *il calmante*, a njihovo postojanje potvrđuje i narodna pjesma: **Ubra Ajka odoljena / punu kitu umiljena / i rukovet karamfila**, — ali **odumiljen** nije ništa«; 4) iz svega izloženog Radojević zaključuje da »**umiljen** nema nikakva posla sa glagolom **odumiljati**«, da taj glagol i ne postoji u Vukovom **Srpskom rječniku**, a da **oduminiti** znači i ublažiti, npr. boli.

Određenu jezičku obrazovanost Radojević je pokazao i u poznavanju procesa jotovanja kod trpnih pridjeva u I vrsti ispred nastavka **-en**. Iz Zoreovog objašnjenja uz odrednicu **crijevad** »narodna riječ u Hercegovini za **DONOSNJE** makarule«, Radojević izdvaja oblik popridjevljenog participa **donošnje** i ukazuje na njega

⁷¹ Radojević, *Jezik*, VI, 386.

⁷² Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 469.

⁷³ *Star. govori*, 254.

kao na pogrešno izveden gramatički oblik. Izričito tvrdi da treba kazati **DONOSNE, dovozne, odvozne**, a da ne valja **donošnje, dovožnje, odvožnje**. »Istina da je od glagola **donositi, dovoziti, prevoditi**, trpni pridjev **došen, dovožen, odvožen, prevođen**, jer postaju od zapovijednog načina nastavkom **-en**, od čega opet postaju glagolske imenice nastavkom **-je: donošenje, dovoženje**, ali u gornjem primjeru ne biva tako, jer je postao od imenice nastavkom **-ne**, pa ovome **-j** ne može biti tu mjesta.«²⁴ Ova Radojevićeva analiza verbalnih osnova nije ispravna, ali su derivacioni oblici trpnih pridjeva, upotrebljeni atributski, ispravni kao morfološka kategorija i sa gledišta savremene srpskohrvatske književne norme.

Za risansku uzrečicu **izovne!**, Radojević kaže da je unekoliko istumačena, ali nikako kako treba, da se upotrebljava u onom smislu kako je Vuk tumači, ali se onako ne izgovara nego **izone!**, što znači »u zao ne«, gdje se jamačno podrazumijeva »čas«. Tako se kod nas kaže i »u dobre!« a ima isti smisao kao i »u z'o ne!«.²⁵

Povodom izvedenice **tuđinka** i **našinka** (tuđa-naša riječ) u jednom objašnjenju L. Zora uz odrednicu **pomadora/pomidora**, Radojević kaže da su to »pogrde, jer ih naš narod nigdje ne upotrebljava«. Da one kvare jezik, Radojević dokazuje paralelnim obrazovanjima: **vašinka, tvojka, mojka, njegovka, njihovka** kao neodrživim formama. Za Vukovu odrednicu **tuđica** u značenju »čela iz druge košnice« kaže: »da bi se može biti dala prenijeti i na kakvu drugu stvar ili životinju, ali **vašica, našica** bile bi uvijek pogrde.«²⁶ Dakle, oblici sa nastavkom **-ka, -ica** mogu se derivirati od opisnih pridjeva, ali ne i od pridjevskih zamjenica.

Kao i Vuk, Radojević razjašnjava šta je šta, ako mu se učinilo da riječ neće biti poznata svima u čije ruke **Srpski rječnik** dospije. Radojević obrađuje razgranato: on daje egzemplifikacije svugdje gdje je tome bilo mjesta, i to riječima iz razgovornog jezika ili odabranim stihovima i poslovičkim izrazima. Ponegdje daje i sinonimske oblike.

Sva ova građa u Radojevićevoj obradi može se podijeliti na **značenja riječi**, mahom dijalekatski obojenih, od kojih se neke nijesu učvrstile u književnom jeziku, i predstavljaju leksičke arhaizme: na **morfološke strukture** sa određenim derivacionim obrascima, prema kojima se podrazumijeva mogućnost njihovog obrazovanja na bazi srodnih riječi ili se na toj osnovi podrazumijeva nepravilnost njihovog građenja.

Radojević poznaje novoštokavsku akcentuaciju i grafijski predstavlja sve kvalitete i kvantitete riječi.

Njegovi jezički radovi pokazuju da je on nastojao da se u književnosti učvrsti izražajni fond njegovog maternjeg hercegovač-

²⁴ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 466.

²⁵ Radojević, *Jezik*, VII—VIII, 466.

²⁶ Radojević, *Jezik*, IV, 267.

kog govora. On je argumentima dopune i ispravke pojedinih Vukovih riječi i drugih leksikografa potvrđivao širinu koju je Vuk ostavio kod književne osnovice jednog određenog narodnog govora. Ovakvom koncepcijom Radojević je nastavio proces koji je otpočeo sam Vuk. Jezik bokeljske sredine sa dijalekatskim osobinama učinio je vukovskim.

LITERATURA I SKRACENICE

- Brajk., Perast** Tomo Brajković, **Peraški dijalekat**. — Program C. K. Državne velike gimnazije u Kotoru za školsku godinu 1892—1893, Zagreb, 1893, str. 3—21.
- Vuk, Poslovice** Vuk Stef. Karadžić, **Srpske narodne poslovice**. Sabrana dela Vuka Karadžića, Beograd (Prosveta), 1969, str. I—LIV + 389.
- Vuk, Srpski rječnik** Vuk Stef. Karadžić, **Srpski rječnik (1832)**. Beograd (Nolit), 1969, str. I + 862.
- Vukmanović, Zore** Dr Savo Vukmanović, **Luko Zore kao direktor Kotorške gimnazije**. — **Boka**, zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti (SIZ kulture i nauke Herceg-Novi), Herceg-Novi, 1977, knj. 9, 343—349.
- Zloković, Radojević** Maksim Zloković, **Veljko Radojević, književnik i folklorist**. — **Boka**, zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti (SIZ kulture i nauke Herceg-Novi), Herceg-Novi, 1979, knj. 11, 301—322.
- Zore, Paljetkovanje** Luko Zore, **Paljetkovanje**. — Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1892, knj. 108, 209—236; knj. 110, 205—236; 1893, knj. 114, 221—236; knj. 115, 137—190.
- Ivić, Pogovor** Dr Pavle Ivić, **O Vukovom Rječniku iz 1818. godine, Pogovor**, 3—59, u knjizi: **Sabrana dela Vuka Karadžića. Srpski rječnik (1818)**. — Beograd (Prosveta), 1969, str. I—LXXI + 928.
- Radojević, Jezik** Veljko Radojević, **O srpskom jeziku**. — **Luča, Cetinje** 1895, godina I, sveske: IV (266—268); V (342—344); VI (385—387); VII—VIII (466—470).
- Star. govori** Mitar B. Pešikan, **Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori**. — **Srpski dijalektološki zbornik**, Beograd (Institut za srpskohrvatski jezik), 1965, knj. XV, str. 1—294 + 4 + I karta.
- Stevanović, Njegoš** Dr Mihailo Stevanović, **Neke osobine Njegoševa jezika**. — **Južnoslovenski filolog**, povremeni spis za slovensku filologiju, Beograd, 1951—1952, knj. XIX, sv. 1—4, 17—33.
- Subotić, Krivošlje** Jelisaveta Subotić, **Nazivi za stoku, opremu i stočarske proizvode u govoru Krivošlja**. — **Prilozi proučavanju jezika**, Novi Sad, 1972, knj. 8, 145—160.

Summary

THE STUDY OF VUK'S DICTIONARY BY A STUDENT OF LANGUAGE IN BOKA IN THE LATE 19TH CENTURY

Jelisaveta SUBOTIĆ, M. A.

In the late 19th century Veljko Radojević of Boka Kotorska (1868—1959) discussed the problems of Serbo-Croat language within the lexicographic work of Vuk Karadžić. He was a pupil of Simo Matavulj at the Naval School of Herceg-Novi, a writer and student of folklore, after 1900 as a political emigrant he lived until his death in USA. He was a contributor to the magazines «Glas Crnogorca» and «Luča», and associate of a circle of writers and scholars at Cetinje as well as of the Mostar literary group Santić — Dučić — Corović.

In his treatise «O srpskom jeziku» («On Serbian Language») published in series in the magazine «Luča» at Cetinje in 1895 (volume IV—VIII) Radojević discussed Vuk's lexicographic records from Boka published in «Srpski riječnik» («The Serbian Dictionary») of 1852. His aim is to complete and correct according to the speech of the common people of Boka. In his treatise «O srpskom jeziku» he quotes the lexical items which are not mentioned by Vuk and points to the words slightly different from those with Vuk. Radojević particularly treats the principles of word formation which he considers to be wrong and that were published in «Paljetkovanje» by Luko Zoro the author of the grammar and syntax for grammar school pupils, the headmaster of Kotor Grammar School (1872—1877).

Radojević treats the lexical material widely. He gives examples wherever it is possible using the instants of colloquial speech, poetry, sayings and word formation patterns. He is familiar with the novoštokavski dialect accent system and marks graphically the quality and quantity of the words. With his amendments and correction he joined the language of Boka to the lexic material studied by Vuk.

Срђан МУСИЋ

НЕКОЛИКО ЦРНОГОРСКО-БОКЕЉСКИХ ПРЕВОДИЛАЦА ЛЕОПАРДИЈА У XIX ВЕКУ

У својој гласовитој студији објављеној 1929. године „Леопарди у Хрвата и у Срба“¹ Ђовани Мавер помиње неколико преводаца Леопардија који су поникли на терену Црне Горе и Боке Которске. Они спадају у прве преводиоце Леопардија у нас, а за превод Филипа Ковачевића,² који је Леопардијеву песму „Италији“ (All'Italia) превео у дубровачком часопису „Словинац“ VI, 1883, 3, стр. 33—34), ћирилицом, Мавер вели да је то прва посрба Леопардија и да је тај превод „први који се више односи на српску него на хрватску књижевност“³ (сасвим разумљива дистинкција ако се узме у обзир да је у трећој деценији нашег века, када је Мавер писао своју студију, српско-хрватска дихотомија била једина призната у званичним књижевним круговима). Настављајући о Ковачевићевом преводу, Мавер додаје: „Посрбљујући песму („Италији“), Ковачевић се не задовољава средствима која су већ употребили његови претходници већ са извесним задовољством додаје локализме својствене говорима Црне Горе и Боке Которске. Његов пример следиће и остали његови земаљци: Бокелци или Црногорци и тако у извесним преводима на српскохрватском језику Леопарди постаје дијалекталан песник. Нема сумње да је то велики нескадад. Постоје песници који се не могу свести на дијалекталне форме — а такав је сигурно Леопарди чија дубина, универзалност и читав карактер његове уметности не допушта никакву

¹ Giovanni Maver, Leopardi presso i Croati e i Serbi, *Rivista di letteratura slave*, IV, 2, Roma, март — април 1929, стр. 99—163.

² Филип Ковачевић (1860—1922), рођен у селу Пријевору недалеко од Будве. Бавио се књижевношћу и био је типичан представник оне пригодне поезије која је цвела око цетињског двора. Преводио је са немачког, италијанског и грчког језика. Најважнији му је превод Eschilovog „Прометеја“. Уп. др Мирослав Лукећ, *Црногорски књижевни часописи 1871—1891*, Цетиње, 1978, стр. 185—186.

³ Giovanni Maver, *нав.*, стр. 122.

популаризацију. Па ипак, у тим преводима које бих, пре него српским или хрватским, назвао 'бокељским', стиче се утисак да се налазимо пред једним Леопардијем, свакако прерушеним на сељачки начин, али и интимније асимилованим, а исто тако изгледа нам да то прерушавање открива посебну симпатију за тог великог туђег генија: као да су преводиоци, да би га боље присвојили, осетили потребу да га прилагоде својим потребама и обичајима."⁴

Сви преводи те групе црногорско-бокељских преводилаца одишу локалним колоритом. Стих народне песме, десетерац, је стих којим они преводе веома рафиновану Леопардијеву поезију која је револуционисала италијанску метрику у првој половини XIX века. Епски карактер народних песама тешко се могао саобразити са Леопардијевим лиризмом, мада су се, како вели Мавер, преводиоци „напрезали да избегну интонацију својствену народним песмама”.⁵ Такав је случај и са другим преводиоцем из те групе, анонимним Н-Пћ, који је у „Словинцу” (VIII, 1884, 16, стр. 251) превео Леопардијеву песму „Силвији” (A Silvia), можда најлирскију Леопардијеву песму. Он се посебно труди да избегне замке нашег епског десетерца, али то му још теже успева него Филипу Ковачевићу јер, док је Ковачевић превео песму „Италији” која — посебно у свом првом делу има епских елемената (и Шантић је 1903. године песму „Италији” превео десетерцем), дотле је Н-Пћ морао да у десетерац сабије сав лиризам Леопардијеве најлирскије песме.

Трећи из серије тих превода је превод песме „Жуква” (La Ginestra) („Стражилово”, IV, 1886, 19, стр. 615—620 и 20, стр. 651—656), свакако најамбициозније (мада можда не и најуспјелије) Леопардијеве песме из збирке **Цанти**. Морамо истаћи да је то први превод те обимне (317 стихова) песме на српскохрватском језичком подручју. На жалост, преводилац Нико Ш. Црногорчевић⁶ покушао је да, као и претходници, у десетерачке стихове уклопи Леопардијеву филозофску лирику (посебно наглашену у песми „Жуква”), те није ни чудо што је из тог покушаја произашла једна лоша поезија. Критикујући тај превод Мавер наглашава „да се 1886. године и у српској књижевности могло од преводиоца захтевати нешто више од обичног дословног превода, привидно у десетерцу, а, у ствари, у развученој,

⁴ Исто, стр. 122—123.

⁵ Исто, стр. 123.

⁶ Нико Црногорчевић, син капетана Шпира Црногорчевића, запеваника више бокељских бродова. Учио гимназију у Котору, али морао је да напусти школовање због учешћа у другом бокељском устанку (1881—1882) и да потражи склоности у Црној Гори. Године 1885. поново је у Котору и преводи са италијанског. Котор напустио 1889. и сели се у Аргентину, у Буенос Аирес. Умро је после 1925. године. (Подаци добијени добротом колеге Максима Злоковића).

неповезаној и често неразумљивој прози. Боље да је преводилац напустио такву фикцију и да је обожаваоцима Бранка (Радичевића?, ваљда се односи на часопис „Стражилово“ — прим. С. Мусића) пружио један добар прозни превод.⁷

Последњи и најплоднији из те групе преводилаца је познати књижевник и политичар из Боке которске, Лазар Томановић.⁸ У часопису „Дрнгорка“ (I, 1884, 17, стр. 137) објавио је одломак из песме „Успомена“ (*Le Ricordanze*),⁹ од 136. стиха па напред (први превод те Леопардијеве песме у нас) и песму „Тишина по олуји“ (*La quiete dopo la tempesta*) (I, 1884, бр. 29, стр. 246).¹⁰ Ове две песме објавио је под псеудонимом Т.¹¹ Затим је у часопису „Стражилово“ (IV, 1888, 32, стр. 502—504) под истим псеудонимом Т.¹² објавио преводе још три Леопардијеве песме „Силвији“, „Ноћна пјесма пастира азијатскога који лута“ (*Canto notturno di un pastore errante dell'Asia*), „Залазак мјесеца“ (*Il tramonto della luna*) и нову верзију већ поменутих песме „Тишина по олуји“. Уз преводе „Неколико Леопардијевих пјесама“ Томановић говори о преводоцима који су пре њега преводили Леопардија и вели да из раније преведених Леопар-

⁷ Giovanni Maver, *нав.*, стр. 125.

⁸ Лазар Томановић (1845—1932), рођен у Лепетанима у Бокви которској. Студирао право у Пешти и Грацу где је и докторирао. Свој политички рад започео је у Бокви, али је затим прешао на Цетинје где постаје истакнути државник. Био је председник Министарског савета Црне Горе и министар спољних послова. Веома плодан публициста и књижевник. Преводио је с италијанског и немачког језика. Најзначајнији му је превод „Обсада Флоренције“ од Франческа Доменика Гвараџија. Уп. др М. Лукетић, *нав.*, стр. 187—189 и Мирка Зоговић, *Списи Лазара Томановића о италијанској књижевности и култури*, рукопис магистарског рада, Београд, 1976—77.

⁹ Наслови Леопардијевих песама на српскохрватском језику су опакви какве је преводилац дао.

¹⁰ У досада најпопулнијој библиографији о преводима Леопардија у нас, Младен Макиједо је направио пар ситних грешака. За оба Томановићева превода у часопису „Дрнгорка“ он даје исте податке; међутим, док је за песму „Успомена“ тај податак тачан, песма „Тишина по олуји“ објављена је у 29. броју на стр. 246. Уп. Mladen Machiedo, *Antico sulla fortuna di Giacomo Leopardi in Jugoslavia, Studia romanica et anglica zagabrensis*, н. 13—14, Загреб, 1962, стр. 136; др Мирослав Лукетић, *нав.*, стр. 81; Мирка Зоговић, *нав.*, стр. 124.

¹¹ Мавер је, следечи Респетарову сугестију, мислио да се под псеудонимом Т. крије Бокељ Сима Тројановић. Дошнје му је, међутим, Петар Колендић сугерисао да је реч о Томановићу што он и бележи на крају своје студије. Уп. G. Maver, *нав.*, стр. 126 и 161. Данас је то неоспорна чињеница.

¹² И овде Макиједо прави грешку на коју је у свом раду указала Мирка Зоговић. За преводе песама који су објављени у часопису „Стражилово“ Макиједо доноси псеудоним Пр. Т., док је у ствари псеудоним исти као у часопису „Дрнгорка“ Т. Уп. М. Machiedo, *нав.*, стр. 136—137 и М. Зоговић, *нав.*, стр. 126, бел. 9.

дијевних песама („Италији“ и „Жуква“ које је превео познавао), мада су изврсно преведене, „не дише онај песимизам у свој његовој сили, који несрећнога пјесника прослави. За то сам још ове његове пјесме превео, јер ми се чини да је у њима пјесниково очајање врхунац свој постигло.“¹³

Анализирајући Томановићеве превео Леопардија у свом раду „Списи Лазара Томановића о италијанској књижевности и култури“ који ће, надамо се, ускоро изаћи из штампе а који смо консултовали у рукопису, Мирка Зоговић вели да је Томановић поред различитог стиха (код Томановића је десетерац, а код Леопардија једанаестерац или једанаестерац и седмерац), поред неадекватне риме, мењао и број стихова и строфа (у песми „Силвији“ наместо шест имамо пет строфа), те закључује да „с једне стране, Томановићев десетерац на изванредан начин укалупљује Леопардијеве, метром различите стихове, а с друге — Томановић те стихове лишава и рима, па канцоне у преводу губе од снаге своје драматичности, губе од оне намерне леопардијевске „асиметричности“, што је једно од основних, формалних обележја Леопардијеве лирике. На српском језику оне добијају монотону ритмичку константу, упрошћено су уједначене и лишене једне од најзначајнијих одлика Леопардијеве поезије — разбијености устаљених метричких форми. Лишене су оне нарочите, за тадашњу италијанску поезију нове, метричко-синтактичке структуре.“¹⁴

Поред тога, Мавер, а и Зоговићева, посебно замерају Томановићу на великом броју локализама који, како смо већ поменули, и њега сврставају у преводнице који су Леопардијеву поезију свели на дијалекталну поезију. Тако, на пример, Томановић употребљава **чечји** за људски, **на двор** за напоље; **прђ** за преко, **врће** итд.¹⁵ То су, међутим, застрашења која данашњем читаоцу упадају у очи, док су у оно време те речи имале право грађанства, нарочито у свакодневном говору тог краја. Томановић, на жалост, „није имао неких великих узора у преписима са страних књижевности“, али ипак, закључује Зоговићева, „он је овим својим преводима постигао да се Леопардијеви стихови течно читају и да нам њима приближи великог песника. Мишљења смо да се може рећи да су управо преводи Леопардијевих стихова Томановићеви најбољи преводи.“¹⁶

Са Томановићем завршава група боквањско-пригорских преводилаца Леопардија из XIX века (у XX веку ће се јавити још понеки као, на пример, 1927. године Рачета који је у „Записима“ I, 1927, 5, стр. 277 превео Леопардијеве песме L'Infinito

¹³ Стражиловић, 1888, бр. 32, стр. 502.

¹⁴ М. Зоговић, нав., стр. 117.

¹⁵ Уп. G. Maver, нав., стр. 127 и М. Зоговић, нав., стр. 119 и *passim*.

¹⁶ М. Зоговић, нав., стр. 131.

и Alla lupa). Сложили бисмо се с тврђењем да се ради о провинцијским преводницима Леопардија који су више од поетског умећа поседовали добру вољу и искрену жељу да српскохрватским читаоцима што потпуније и што пријемљивије пруже Леопардија на нашем језику. Њихов стих је десетерац јер то је стих народне поезије и Његоша, највећих узора и њихових и њихове читалачке публике; међутим, са правом се може тврдити да је њихово познавање италијанског језика и италијанске књижевности ипак било на висини. Они су, како вели Мавер,¹⁷ „наместо да подражавају Леопардија, на крају подражавали сопствене народне песме или пак некога од својих песника као, на пример, Његоша или Бранка Радичевића.“¹⁸ Почетком XX века — наставља мало затим Мавер — „Леопарди прерушен у Бокеља или Црногорца више није могао да се замисли. Нови људи који се пењу на позорницу књижевног живота поседују озбиљније схватање не само о свом књижевном већ и о свом преводилачком раду... Њиховим претходницима мора се признати једна неоспорна заслуга: готово увек савршено познавање италијанског језика. Ту би млађи могли нешто да науче од старијих“.¹⁸

Овом Маверовом констатацијом завршавамо кратак приказ о бокељско-црногорским преводницима Леопардија из XIX века. И поред ограниченог песничког талента и недостатка преводилачке културе, они ипак обележавају значајну етапу у превођењу Леопардија у нас и без њиховог рада незамисливи су доцнији преводници Леопардија у нас као Тресић — Павичић, Сибе Миличић, Владимир Назор, Франо Алфиревић и остали.

¹⁷ G. Maver, *nav.*, стр. 131.

¹⁸ Исто, стр. 132—133.

Riassunto

ALCUNI TRADUTTORI MONTENEGRINI E BOCCHESI DEL LEOPARDI NEL SECOLO XIX

Srdan MUSIC

Nel suo noto lavoro «Leopardi presso i Croati e i Serbi» del 1929, lo slavista italiano Giovanni Maver parla di alcuni traduttori del Leopardi di origine montenegrina o, ancor meglio, «bocchese». Partendo dal detto lavoro e dai lavori più recenti, del Machiedo e della Zogović, abbiamo esaminato le traduzioni leopardiane di quattro dei più conosciuti traduttori «bocchesi» del XIX secolo: Filip Kovačević, anonimo N. Pč., Niko Crnogorčević e Lazar Tomanović. Sono le traduzioni che, come scrisse Maver, presentano un Leopardi «travestito alla maniera paesana», però sempre intimamente sentito e assimilato.

Dr Savo VUKMANOVIĆ

JOSIF TROPOVIĆ I PETAR II PETROVIĆ NJEGOŠ UČITELJ I UČENIK

Josif Mršić, »rečeni« Tropović, kaluđer je manastira Savine i paroh sela Tople u Boki Kotorskoj. Kao svešteno lice i učitelj odlikovao se moralnim osobinama i savjesnim radom. U svoje vrijeme bio je jako cijenjen među svojom braćijom i vrlo popularan u narodu. Danas se najviše pominje kao učitelj i vaspitač mladog Radivoja Petrovića, docnijeg vladike i pjesnika Petra II Petrovića Njegoša.

O životu i radu Josifa Tropovića ne zna se mnogo. O njemu do danas nije opširnije ni pisano. Svi dosadašnji napisi, koji o njemu govore, kratki su i većinom zasnovani na usmenom kazivanju pojedinaca. Mi, pak, u ovom našem radu o Tropoviću pridržavali smo se najviše arhivske građe, kao i nekih njegovih sopstvenih proizvoda, pisama, akata, crkvenih besjeda i drugih zapisa.

Tropović se rodio u Presjeci, zaseoku »Kučanske knežine«, Opštine hercegovačke, godine 1775. Starinom njegovi preci doseljeni su iz Risna, gdje su se prezivali Mršići. Otac mu se zvao Andrija, a majka Tereza, za koju neki navode da je bila Mlečanka ili da je samo živjela u Mlecima. Josifa je vrlo rano, još kao dječka, uzeo kod sebe njegov ujak¹ Jovan (Inokentije) Dabović, arhimandrit i nastojatelj manastira Savine, da posluži i da se vaspitava kao manastirsko đače. Tu, na Savini, Tropović se jedino učio i obrazovao. Na jednom spisku iz 1815. godine, na kojem su još imena osmorice kaluđera sa izvjesnim karakteristikama, za njega stoji da se »školovao bez metoda i od kuće«, ali da je »dovoljno sposoban i dobrog vladanja.«² U obrazovanju Tropovića najviše mu je koristio ujak Inokentije, kaluđer koji je mnogo putovao i koji je za ono doba važio da je vrlo učen. Radi crkvenih potreba četiri puta je odlazio

¹ Po iskazima Petra Dostinića Tropović je bio unuk, a ne sestric arhimandrita Dabovića, Dr M. Vukčević, *Iz jednog napisa Njegoševog školskog druga, Zapisi*, januar 1929, str. 242.

² Eparhijski arhiv u Kotoru, fase. god. 1815.

u Rusiju i Ugarsku i tamo se zadržavao po nekoliko godina. Na tim čestim putovanjima i upoznavanjem ruskih i srpskih manastira, naročito kod nas fruškogorskih, on se bio duhovno znatno uzdigao. Po riječima Toma K. Popovića, jednog od najboljih poznavalaca hercegovačke prošlosti, arhimandrit Dabović je »bio odvojio svojim znanjem od ostalih savinskih kaluđera«. »Osobito je sebe bio izgradio u bogoslovskoj nauci i u crkvenim obredima i pjevanju.«³ Kako je Dabović bio dobro upoznao i izučio fruškogorski način crkvenog pjevanja, to je pokušao da ga zavede i među savinskim kaluđerima. Ali ovi su oštro ustali protiv toga i osudili ga. Jedino ga je prihvatio i usvojio Dabovićev sestrić, Josif Tropović.

Godine 1808. Tropović je postavljen za paroha na Toploj. Na ovo mjesto došao je po želji i na zahtjev samih mještana. Jedne godine o Spasovu-dne, na dan slave topaljskog hrama sv. Spasa (sv. Vaznesenja), Topljanima se mnogo dopao Tropović i njegovo pjevanje, kada je odgovarao na liturgiji, koju je držao arhimandrit Dabović sa sveštenicima. Pošto oni tada nijesu imali svoga sveštenika, to od nadležnih vlasti zatraže Tropovića i ubrzo ga zatim i dobiju. Godine 1812. Tropoviću je bilo dozvoljeno da otvori i školu na Toploj. U aktu koji mu je povodom toga upućen sa Savine, episkop Venedikt Kraljević ga je obavještavao da je »vziskaniju nuždi i želaniju vsjem blagosloveniem hristianom« dopušteno i naređeno »da unapredak ima stati u keliju cerkovnu u Toplu«, kako bi lakše mogao da zadovolji duhovne potrebe svojih parohijana, ali da ne ostavlja sasvim manastir Savinu, »no za stanovito vrijeme i to najmanje za pjat ljeta«. »Suviše (mu je) zapovijedeno da se popašti (pobrine) otvoriti školu prosvješćenija radi dieci hristijanskoj...« U pismu je Kraljević još izražavao »balgoufanije« da će »hristiani zadovoljiti« Tropovića »u svaku nuždu i duhovnoe ugoždenie za koe će preporečiti njima pismeno i ustmeno« da ga »derže kako su nami i obećali«. Uz to ga još obavještava da mu za pomoćnika »u vsjako duhovno djelo« postavlja popa Leontija Vučkovića, kojemu je zapovijedio da ga ima »poznavati za stariega«, kao i on ovoga da smatra za svoga »manjejša pomoščnika«. Na kraju je obojici preporučeno i naređeno da se kao sveštenici imaju vladati »s vsjakim s(ve)ščeničeskiem blagonaraviem za dobar izgled prostomu narodu i za svako »balagopolučie.«⁴

Na dužnosti paroha i učitelja u Toploj Tropović je ostao do kraja života. Godine 1825, poslije smrti Sofronija Čučića, paroha Crkve sv. Save, na navaljivanje mjesnog sveštenstva i jednog broja mirskih glavara, primio se još da bude i »nadziratelj« manastira Savine.⁵ U to vrijeme, kako je uvjeravao nadležnog episkopa Kra-

³ Tomo K. Popović, Josif Tropović, učitelj Vladike Rada, Bosanska vila, 1910, str. 279; Isto, Zetski glasnik, 1934, br. 42—43.

⁴ Eparhijski arhiv u Kotoru, fasc. god. 1812, br. 361.

⁵ Isto, fasc. god. 1825, 27. februara.

ljevića, povodom svade sa svojim pomoćnikom Vučkovićem,⁶ Tropović je obavljao više datih i povjerenih mu dužnosti. Održavao je bogoslužjenje, vjenčavao, kršćavao, sahranjivao umrle, išao po narodu radi ubiranja milostinje i obavljao učiteljski posao. Ponekad je rješavao i sporove između pojedinaca u mjestu i van Novoga. Godine 1822. pominje se i kao sudija u sporu između popa Nikole Jovanovića i učitelja Petra Ćirkovića u Kotoru.⁷

Dočim, Leontije Vučković, koji je bio dužan kao kapelan da ga u svemu pomaže, izbjegavao je svaki posao. Uz to je još vodio nemoralan i »sablaznjiv« život. Zbog toga su između njega i Tropovića nastajali stalni nemiri, trvenja i uzajamna optuživanja. Na posljetku, Vučković je, po nalogu episkopa Kraljevića, morao da pređe u manastir Savinu kao »brat i zakleti postriznik njegove obitelji do skončanja« ili samo privremeno da »utoli jarost podozritelnu« i dok ne »prestane narodno roptanje«. Od tada Tropović je ostao sam na Toploj, gdje je vršio svoju sveštenu i učiteljsku dužnost sve do svoje nenadne i nagle smrti. Umro je od kapi 8. avgusta 1828, u pedeset trećoj godini života. »Nie bolovao tokom dvadeset četiri ure«. Narednog dana sahranio ga je iguman Rapovac uz mnoštvo naroda i saučešća iza oltara male Crkve sv. Gospe na Savini, gdje su već bila ukopana dva jeromonaha. Na grobnoj ploči stoji im zapisano:

»Zdje pogrebeni
Dionisije Vladovič + 1794.
Jepifanije Pješka + 1806.⁸
Josif Tropovič + 1828.«

Smrt Josifa Tropovića vikarije Makarije Grušić je ožalio kao težak gubitak. U izvještaju koji je povodom toga podnio Episkopskoj kuriji u Zadru, u kojem je još istovremeno zatražio da se Topljanima odredi drugi paroh, on je na kraju iskreno zažalio za svojim umrlim sabratom: »Ali nikada neće imati dobrog našeg brata, oca Josifa.«⁹ Potom je isti Grušić za privremenog sveštenika na Toploj postavio kapelana Leontija Vučkovića, koga je još namjestio u parohijskoj kući blizu crkve, a za učitelja je na upražnjenom učiteljskom mjestu Tropovića postavljen njegov sestrić i učenik, Njegošev školski drug, Petar Dostinić.¹⁰

O Tropoviću poslije njegove smrti izricani su razni sudovi. To je dolazilo najviše otuda što mnoge pojedinosti iz njegovog života

⁶ Vučković je porijeklom iz Crne Gore, iz Ceklića. God. 1780, 15. avgusta, rukopoložio ga je mitropolit Sava Petrović za đakona u crkvi sv. Trojice u Stanjevićima, a 27. avgusta iste godine za sveštenika na Cetinju.

⁷ Eparhijski arhiv u Kotoru, fasc. god. 1822, 4 (16) maja.

⁸ Ime Tropovića, kao i ostalih jeromonaha, danas je skoro sasvim izbrisano i potrebno bi ga bilo osvježiti da bi se moglo pročitati.

⁹ Eparh. arhiv u Kotoru, fasc. god. 1828, 9. avgusta, br. 90.

¹⁰ Isto, fasc. god. 1828, 17/29. avgusta, br. 163.

i karaktera nijesu bile poznate. Stoga su nastajala neslaganja i razilaženja u ocjeni i prikazu njegovih duhovnih i moralnih osobina. Jedni su ga smatrali da je bio vrlo učen i da se duhovno bio znatno uzdigao iznad svoje sredine, dok su drugi navodili da nije bio »velike sposobnosti« i da mu je obrazovanje, koje je dobio u manastiru, bilo »površno«. Vuk Vrčević, koji je i sam bio u stanju da upozna Tropovića i da čuje još i mišljenje drugih o njemu, naziva ga »oglašenijem čovjekom onoga doba, pravijem kaluđerom i primjernijem nastavnikom mladeži, što se crkve i morala tiče, a, inače, bez ikakve pravilne nauke.«¹¹ Drugi Tropovićev savremenik i pretpostavljeni episkopski vikar u Boki, Gerasim Zelić, pominje ga kao »časnog i razumnog sveštenika na Toploj«.¹² U ovim pohvalama Tropovića najizdašniji su bili domaći, lokalni pisci. Svi su oni skoro isticali njegovu učenost, moralan život i dobro poznavanje italijanskog jezika.

Dr Lazar Tomanović kaže za njega da se učio kod »vrlo obrazovanog arhimandrita Dabovića« i drugih kaluđera, a da je italijanski naučio od svoje majke koja je bila vaspitana u Mlecima.¹³ Slično Tomanoviću i Isidora Sekulić smatra da je Tropović »bio lepo vaspitan od svoje majke koja je gajena u Veneciji, pa da je i sin govorio pravilno i dobro italijanski«.¹⁴

Da je Tropović »dobro poznavao italijanski jezik« navode i Tomo Popović¹⁵ i Mladen Crnogorčević.¹⁶ Njihovo mišljenje samo je donekle prihvatio dr Vido Latković. Po njegovim riječima Tropović je »koliko-toliko već u djetinjstvu izučio italijanski« i kao »kaluđer za ono vrijeme bio prilično obrazovan«.¹⁷ Sava Nakićenović¹⁸ i Mirko Stanišić,¹⁹ oba sveštenici, za Tropovića naglašavaju samo da se »pročuo bio i izašao na glas kao dobar i vrijedan učitelj«. O njegovom poznavanju italijanskog jezika ne govore ništa. Ljuba Vlačić Tropovića hvali kao »duhovno lice« i stavlja ga u red »najboljih parohijalnih sveštenika«. Što se tiče njegovog znanja, odriče

¹¹ Dubrovnik, IV, 72; Vuk Vrčević, Petar II Petrović Njegoš, Glasnik i prikazi, Matica srpska, Novi Sad, 1914, str. 112.

¹² Memoari Gerasima Zelića, SKZ, sv. III, str. 52.

¹³ Lazar Tomanović, Petar drugi Petrović Njegoš kao vladalac, Cetinje, 1896, str. 3.

¹⁴ Isidora Sekulić, Njegošu, knjiga duboke odanosti, Beograd, SKZ, 1951, 63.

¹⁵ Tomo Popović, na str. 279.

¹⁶ Mladen Crnogorčević, Manastir Savina, Beograd, 1921.

¹⁷ Dr Vido Latković, Petar Petrović Njegoš, Beograd, 1963, str. 24.

¹⁸ Sava Nakićenović, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, 1922, sv. 1, knj. II.

¹⁹ Marko Stanišić, Spomenica manastira Savine, Kotor, 1930.

mu »naročitu učenost«. ²⁰ Jedino ga kao »duhovno lice« stavlja u red »najboljih parohijalnih sveštenika«. ²¹

Mnogo prije svih ovih i ruski naučnik P. A. Lavrov za Tropovića kaže da je »za ono vrijeme bio poznat kao rukovodilac mladića, koji su htjeli da prime monaško zvanje«, ali, u drugom pogledu, »razumije se, bio je lišen svakog ozbiljnog obrazovanja«. ²²

Poput Lavrova i Svetislav Vulović kaže da je »Tropović« učio one koji su se spremali za monaški čin«. Inače, da je »bio čuven i hvaljen sa svoje čestitosti, ali da nemađasće nikakve pravilne nauke«. ²³ Rus, Pavle Apolonovič Rovinski, koji je o Njegošu napisao zamašnu studiju, izbjegava da govori o njegovom učitelju Tropoviću. On samo indirektno napominje da je Njegoš kod njega »morao naučiti crkveno pravilo i službu«. ²⁴

Realnije i svestranije od svih drugih pojedinačno Tropovića je prikazao kotorski sreski načelnik Pantoni. U izvještaju koji je 4. jula 1822. godine podnio namjesniku dalmatinskom, baronu Tomaševiću, on je u najkraćim potezima iznio sve karakteristične crte njegove ličnosti kao čovjeka i duhovnika. Po Pantoniu Tropović je »čovjek dostojanstvenog i zdravog izgleda (di dignitoso e sano aspetto), oblači se na sasvim svojstven način (con moltissima proprietà), oskudan je u učenosti (znanstvenoj naobrazbi (di erudizioni scientifiche), pošto vaspitanje koje je dobio u manastiru nije bilo nego površno. Nije velike sposobnosti, ali nastoji da pokrije nedostatak videla nauke i znanja (difetto dei lumi) primernim vladanjem. Stavije, poznato mi je — kaže dalje Pantoni — da on spada među najbolje parohijske sveštenike pošto se ističe revnošću u obavljanju božijih službi. Izgleda da je koristoljubiv i baš da je pod veliki, a možda i nedozvoljeni interes svoje kapitale, nagomilane velikom štedljivošću. Sudeći po tome, on ukazuje veoma malo ljubavi hrišćanske prema blišnjima.

U pogledu morala uživa dobar glas. U političkim prilikama bio je dosta obazriv. Ođan je vladici crnogorskom, koji ga je rukopoložio za sveštenika. ²⁵ Dopisuje se sa arhimandritom Zelićem, kao što potvrđuje moj današnji izvještaj pod br. 269/p. Ukazuje poštovanje prema preosveštenom Kraljeviću, pošto je ovaj znao da podgrejava njegovo slavljublje, a on opet znao da prikrije protivnost, na koju ga podstrekavaju drugi kaluđeri. Kod sveštenstva bokokotorskog uživa dosta povjerenja, iako broji među svojim protivnicima nekoliko paštrovskih kaluđera iz ljubomore zbog vlasti.

²⁰ Ljubo Vlačić, Učitelj Njegošev, Josif Tropović, Prilozi za knjiž., jez. istor. i folkl., 1937, knj. XVII, str. 247—248.

²¹ П. А. Лавров, Петръ II Петровичъ Нѣгошъ владика черноргорскій и его литературная дѣятельность, Москва, 1887, str. 18.

²² Svetislav Vulović, Cjelokupna dela, knj. I, str. 80, 81.

²³ Rovinski o Njegošu, Cetinje, 1967, str. 31.

²⁴ Ljubo Vlačić, nav. čl., str. 248. — Tropovića je »zbog vrline« 4. juna 1794. Petar I u Stanjevićima proizveo za sveštenika.

Rukuje imovinom parohijske crkve pohvalnom tačnošću, primjenjujući od svoje volje u rukovanju državne propise koji su na snazi.²⁵

Karakteristike koje je o Tropoviću dao njegov savremenik, kotorski načelnik Pantoni, vjerujemo da su najautentičnije. Kao potvrda za ovo mogu da nam posluže i mnogi podaci koji se nalaze u Eparhijskom arhivu u Kotoru kao i pojediniosti u Muzeju u Herceg-Novome. Na osnovu svega ovoga izlazi da Tropović nije znao italijanski jezik, da je bio vrlo oskudnog znanja, slabe pismenosti, nesređen i haotičan u izražavanju i da je veliki štediša i srebrroljubac.

U pomenutom Arhivu ima akata od strane Topaljske parohije na italijanskom jeziku na kojima se Tropović redovno potpisivao ćirilicom. Jedino na jednoj ovjeri, koja je pisana u Kotoru na talijanskom jeziku, kojom »tvrđi da je saglasan sa prepisom«, njegovo ime nalazimo sa potpisom Giuseppe Tropovich.²⁶ U inventaru Arhiva od 19. novembra 1823. zaveden je predmet u kojem se govori da Tropović ne zna italijanski. U cjelini sadržina zavedenog akta glasi: »Izjavlenoe blagodarnost što mu je vrućeno nadziranje nad sveštenstvom zaedno s o. Tropovićem; predlaže da on korespondira s političkim vlastima, jer o. Josif ne zna italijanski; javlja kako se neuredno vode Registri.« Da je Tropović poznao ovaj jezik, vjerujemo da bi njime i sam napisao neki akt ili pismo, kao što su to umnogom činili i ostali bokeljski sveštenici onoga doba. U najboljem slučaju njegovo znanje italijanskog jezika moralo je biti nedovoljno, pa i kada bismo prihvatili pretpostavku da mu je majka bila Mlećanka ili samo vaspitana u Mlecima.²⁷

Uopšte, Tropović je bio vrlo površnog obrazovanja. Crkvene propovijedi, koje je održavao prilikom bogoslužjenja, obično su parafraziranja tema iz Svetog pisma. Ali, ni njih nije uvijek sam sastavljao i obrađivao, već se služio tuđim. U pismu od 12. februara 1825, koje je po majci poslao kotorskom prezvitoru, Jakovu Popoviću, šaljući mu još »knjigu Gerasima Zelića i dvije boce vina«, on mu se snishodljivo obraća, izvinjava i na kraju »preporučuje zakoku Propovijed, a obećali ste — kaže — za sv. Georgija«.²⁸ U pisanju Tropović pravi svakovrsne greške. On ne zna upotrebu velikih slova, prazoslovi, po dvije i tri riječi spaja u jednu, rečenica mu je isprekidana, aljkava i nejasna. Miješa i zamjenjuje upotrebu nekih slova. Navodimo njegovo pismo koje je 15. jula 1825. godine uputio iz Tople »Gospodinu namjesniku Ocu Makariju Grušiću v Manastir Savinu:

²⁵ Isto.

²⁶ Eparh. arh. u Kotoru, fasc. god. 1825, 30. marta.

²⁷ Savo Vukmanović, *Da li je Njegošev učitelj, Josif Tropović, znao Italijanski, Stvaranje*, 1951, br. 7—8, str. 522—523.

²⁸ Tropovićevih pisama pronašli smo dvanaest u Eparh. arhivu u Kotoru. Od njih su šest objavljena: Savo Vukmanović, *Nekoliko pisama Njegoševog učitelja Josifa Tropovića, Istor. zapisi*, 1952, knj. VIII, sv. 1—3, 150—155.

»Ljubezni brate Makarie zdravstvuj

Nemogu Terpjeti a kose bratu mome nepotužim erbo kako ja imam misao u mome serdca nemam preko vas brata i dabog da da domoe Smerti i Prodolži ovu ljubav meždu nami i davašeruke mene u Zemlju metnu, evo brate Sve što Govorismo u nedjelju znadese? Leontie izteliga onoj malodobroj ženi zečki, i ona juče poče u komnenovića i Sve kaza i čonte Primetnu i mene S ovala a nie nivas os tavia i naiposlie Govorila daon ništa nema nebiga Zvali u manastir, kase Sastanemo kazačuvi komie kazao, aliimam koisumi kazali i Sigala štoe Govorila Poigalo. Zaovovi objavljujem neka Samo Znate i neka Stoi meždu nami drugomi neostae nego vas ljubezno Pozdravljauci i esam zavazda vaš brat.

Josif Tropović
jeromonah Savvinski²⁹

Od Tropovića je ostala i jedna sveščica malog, džepnog formata, kožnih korica, od dvadeset ispisanih stranica pod naslovom »Sie libarce jeromonaha Josifa Tropovića Savvinca, 1806, marta mjeseca 18. na Savinu — upisah«. ³⁰ Zbirčica sadrži jedan tropar u slavu Hrista mučenika, dvije molitve protiv bolesti glave i nogu i istjerivanja đavola iz čovjeka, jedan antifon austrijskom caru, imperatoru Francisku i pouke mladencima prilikom stupanja u brak. Sve su to ispisi iz služavnika i drugih crkvenih knjiga, nadahnuti ushićenjem, ali stilski nevješto sročeni sa ciljem da posluže u praktične namjene i svrhe. Očigledno je da se ovim Tropović služio u obavljanju svojih obrednih sveštentičkih dužnosti u narodu. To je bio najobičniji priručnik jednog vjerski fanatizovanog, nedoučenog i neprosvijedenog bogomoljca.

U troparu Hristos, koji je, prikovan na krstu, umro u mukama, svojom smrću predstavljen je kao iskupljenik i oslobodilac ljudskih grijehova. Molitve su magijskog karaktera sa vjersko-čarobnjačkim djejtvom. One imaju da otkriju nemoć i slabost vjernika, da pruže utjehu i ohrabrenje bolesnima i da im usade osjećanje vjere i pobožnosti. Ponekad u njihovom izricanju i zaklinjanju sveštenik se služi i ritualnim izvođenjem. Antifon za cara je usrdna molitva bogu za srećan i dug život i za moć austrijskog imperatora. »Poučenje novo bračnim« je zbir vrlo korisnih i smišljenih moralnih savjeta, koji se, u duhu hrišćanskog učenja, daju mladencima prilikom njihovog vjenčanja.

Sud kotorskog sreskog načelnika Pantonia o Tropoviću, da je bio koristoljubiv i da je davao novac na interes, potvrđuju i

²⁹ Pismo je dato u današnjoj transkripciji.

³⁰ Knjižicu sam otkrio kod Rada Radanovića u Sutorini, od koga ju je otkupio 1953. god. direktor Dušan Popović za Muzej u Herceg-Novom, gdje se i danas nalazi.

drugi izvori. O tome nam govore i mnogi arhivski podaci, kao i skazi pojedinaca. Tropović je bio sebičan, škrt i pohlepan na novac. Ljutio se na prokaradure što su mu godišnji prihod od trideset talira skratili na dvadeset pet. Sa pomoćnikom Leontijem Vučkovićem stalno se sukobljavao i tužakao, što je morao da mu plaća trećinu svojih godišnjih prihoda, izgovarajući se da mu daje mnogo više. Da bi došao do veće zarade, nije se ustezao od stalnog moljanja i parničenja, postupajući kao pravi srebroljubac.

O bogatoj zaostavštini Josifa Tropovića i o načinu kako je do nje dolazio govori i njegov sestrić, Petar Dostinić. »Kad se predstavi moj ujak«, piše Dostinić, »doleće nastojatelj manastira Savine su tri velike barke pod Toplu i odvuče sve njegovo blago i tecivo, što je stekao u Toplu u 36 godina: novaca preko dvadeset (h)iljada fiorina i suviše robe preko pet hiljada fiorina.

Reći će kritika: odakle kaluđeru Josifu tolik novac? On je Toplu služio godina 36; on je u Sasoviće služio godina 12; njemu (je) ostavio svetopočivši đed, arhimandrit Dabović, cekina tri stotine austrijskih, a ove je cekine dao na dobit: sto i pedeset pokojnom Marku Acimovu Gojkoviću, a sto i pedeset pokojnom Petru Sušiću, koji su mu dobit plaćali. On (Tropović) je u Toplu po 50 i po 60 djece učio, kako i danas još ima ljudi koji su kod njega učili se; on je malo od koga plaću primao, ali je bio počašćen regalima.«³¹

Tropoviću je i Petar I na kraju Radova školovanja poklonio pedeset austrijskih cekina. On ih je poslao po istom Dostiniću, koji je Rada dopratio bio na Cetinje, rekavši mu da novac preda svom »ujaku za vaspitanije, i za nauku koju je položio okolo (njegovog) sinovca Rada«. Samom Dostiniću, kao »darak za ljubav što se lijepo gledao i ljubio sa (njegovim) sinovcem«, poklonio je dvanaest cekina.³²

Tropovićeve »nedostatke«, kako ih je nazvao Pantoni, nadoknađivale su mnoge druge njegove dobre strane i vrline. Kao sveštenik je bio vrijedan, povjerljiv i vrlo moralan. Svoje dužnosti obavljao je savjesno, tačno i predano. Slučaj Leontija Vučkovića, koji je kao kapelan vodio nedoličan život, »duboko je vrijeđao njegov čin i njegovo srce«, kako se u jednoj tužbi žalio. Tropović je bio čovjek patrijarhalnog kova i shvatanja. Sa narodom je najbliže i stojao i održavao vezu. Stalno ga polazio, služio mu kao sveštenik, »liječio« ga molitvama, poučavao, smirivao u zavada i rješavao sporove. Za Tropovića je Isidora Sekulić napisala da je poticao »iz dobre porodice, ali sa tadašnjom u nas slabom spremom i za sveštenika. Od matere je bio lepo vaspitan, sa naklonošću za neki viši stil u svemu što je preduzimao i radio«. O Tropoviću je i u predanju ostalo da je bio lijepog i otmenog ponašanja i da se izdvajao od ostalih kaluđera, nekulturnih i zaraslih u kosi.

³¹ Dr Mihailo Vukčević, nav. čl., str. 242—243.

³² Isto.

Tropovićeve »škola prosvještčenija«, koja je otvorena na početku 1812. godine,³³ smještena je bila u kaluderskoj ćeliji, koja se nalazi s južne strane Crkve sv. Vaznesenja, uz samo groblje na Toploj.³⁴ Po opremi bila je jednostavna. Od školskog namještaja, umjesto klupa, imalo je samo »nekoliko napravljenih povećih stolova... i tablu«.³⁵ To je bila jedna »vrsta male privatne škole za bolju (hristijansku) djecu iz Herceg-Novoga i okoline«.³⁶ »Ustrojena je bila u duhu ondašnjeg vremena.«³⁷ Od predmeta u njoj su se učili bukvar, časlovac, psaltir, crkveno pjevanje, računica pa i italijanski jezik. »U to vrijeme, po riječima Petra Dostinića, jednog od bivših učenika ove škole, a docnije i njenog nastavnika, »koje bi dijete uspjelo da izuči sve ove (pomenute) predmete smatralo se da je izučilo sve nauke«.³⁸ Dostinić je školu nazivao »klirikalnom«. U stvari, ona je na prvom mjestu imala da spremi buduće sveštenike i kaludere. Nju su i posjećivali skoro svi docniji sveštenici, ne samo hercegnovske okoline nego i Boke. Pored njih u njoj su učili i docnije bokeljski pomorski kapetani, trgovci i mnogi drugi. Obično je u školi bilo od pedeset do šezdeset učenika.³⁹ Među njima je bilo i katolika, koji su željeli da nauče ćirilicu, kako bi njome mogli da čitaju i pišu. Kod Tropovića je učio i Vuk Popović, Rišnjaniin, docnije poznati gimnazijski katiheta u Kotoru i veliki prijatelj i saradnik Vuka Karadžića, Jovo Vojnović, predak pjesnika Iva i dr-a Luja Vojnovića, pored drugih manje poznatih.

Godine 1825. đak Tropovićeve škole postao je i Radivoje Petrović. Ako je ovo hronološki tačno utvrđeno, imao je tada dvanaest godina. Fizički bio je jako razvijen i izgledan. Po pričanju njegovog školskog druga Petra Dostinića bio je »visok, oštih pleća i gajan«. Bio je »lijepo i odjeven — po crnogorski«. Na glavi je »imao crnogorsku kapu«, a na sebi »bijelu košulju s podvrnutom ogrlicom, džamadan, bjelaču (gunj) od šaljka, preko nje zlatom izvezenu dečermu, gaće od plavetne raše (sukna), bijele, suknene dokoljenice i opanke«.⁴⁰

U ovo vrijeme mladi učenik Petrović bio je i duhovno razvijen. Po prirodi darovit, on je još za vrijeme svoga đakovanja u Cetinjskom manastiru mnogo šta naučio bio. Pratio je manastirske đake, na večernjim sijelima slušao guslarske pjesme, razna

³³ Eparh. arh. u Kotoru, fasc. god. 1812, 28, II, br. 561.

³⁴ S obzirom na starinu i kao uspomenu na Njegoša koji je u ovoj školi učio, potrebno bi je bilo sačuvati od propadanja.

³⁵ Savo Vukmanović, *Njegoš na Toploj, u školi Josifa Tropovića, Letopis Matice srpske*, 1969, januar, str. 111.

³⁶ Isidora Sekulić, n. d., str. 63.

³⁷ Tomo Popović, nav. čl., str. 279—280.

³⁸ Veljko Radojević, *Nekoliko crtica iz djetinjstva Petra II Petrovića Njegoša, Glas Crnogorca*, 1890, br. 45.

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

predanja, duhovite priče i razne događaje. Svi su izgledi da je njega »i sam stric nešto poučavao«, kako je to, po Njegoševom sopstvenom kazivanju, godine 1833. pisao Dimitrije Vladislavljević Josifu Rajačiću.⁴¹ Petar I je prvi i najbolje uočio sposobnost svoga sinovca, kada je za njega rekao da će »biti odličan junak i pametan čovjek, ako ne umre«. Pored strica Rade je na Cetinju, prije no što je otišao u Boku, imao još tri učitelja: Mihaila Cvetkovića Bajkuša, Jakova Ceka i Ivančika Nikolajevića Popova.⁴² Sva su tri bili stranci, »izvanjci« i od svakog od njih ponešto je naučio. Najviše mu je još mogao da koristi Ivančik Popov (Ivan Popović, kako su ga Crnogorci zvali), koji ga je upućivao u ruske tekstove i lektiru i poučavao ga u ruskom jeziku.⁴³ »Za kratko vreme«, kaže Nenadović, »Rade je znao onoliko koliko su znali i oni što su ga učili. Pored sve svoje vrlo žive i nestalne mladosti (on) je ubrzo pročitao sve knjige što su bile u manastirskoj biblioteci.«⁴⁴

Svjestan »prirodne obdarenosti svoga sinovca, a spriječen (mnogobrojnim poslovima) da se i sam pozabavi njegovim vaspitanjem, Petar I je Rada poslao Josifu Tropoviću na Toploj. Tropović je tada bio na glasu kao učitelj, ali, šaljući mu svog sinovca, vladika je želio da se još jače poveže sa Bokom, koja mu je bila na srcu i prema kojoj nikada nijesu prestajali njegova naklonost i interes... Stoga i polazak Radov u školu manifestovali su javno i svečano. Po pričanju Petra Dostinića njega su do Novoga ispratili Petar I sa braćom Savom i Tomom, arhimandrit Josif, nastojatelj manastira Ostroga, protopop Nikola Matanović, jedan Vukotić i Lazar Proroković i svi se tamo kao gosti zadržali nekoliko dana. Pri polasku za Cetinje »vladika je preporučio Radu da sluša svoga učitelja kao oca«.⁴⁵

U Tropovićevoj školi, u kojoj ni do danas pouzdano ne znamo koliko je svega ostao, Rade je, po priznanju pomenutog druga Dostinića, »učio bolje od svih drugih učenika, a bilo ih je preko dvadeset«.⁴⁶ Bio je oštrouman i pamtljiv«, zbog čega ga je učitelj najviše i volio. Njega je najčešće i uzimao da ga štogod poslušati i da mu obavi. Rada je »zbog njegovog izvanrednog pamćenja« zavolio bio i jedan drugi učitelj koji je njega i Dostinića po jedan sat dnevno besplatno poučavao iz računa i italijanskog jezika. To je bio jedan pobožni i obrazovani starac, zvani Pijero Prezidente, koji je živio u katoličkom Manastiru sv. Antonija i koji je skoro svu ugledniju djecu u Novome poučavao bez ikakve novčane na-

⁴¹ Dr Vido Latković, n. d., str. 22.

⁴² Savo Vukmanović, Misail Cvetković, prvi Njegošev učitelj, Ogladi, Titograd, 1964, str. 84, 85.

⁴³ Savo Vukmanović, Ivančik Popov, Stvaranje, 1951, br. 1—2.

⁴⁴ Ljubomir Nenadović, O Crnogorcima, SKZ, 1929, str. 121.

⁴⁵ Veljko Radojević, nav. čl.

⁴⁶ Isto.

grade, jedino što bi ga o Uskrsu i Božiću dječji roditelji ponešto darovali.⁴⁷

Italijanski je i po mišljenju književnika Marka Cara, kako nam je to lično saopštio 1951. godine u Beogradu, Njegoš najvjerovatnije učio kod katoličkih kaluđera u Novome.

U radu sa svojim učiteljem Tropovićem nije nam poznato koliko je Rade svega dnevno provodio vremena. Izgleda da se njegov život odvijao više van školske učionice nego u samoj školi. Kao pratilac Tropovićev i u društvu najčešće svoga školskog druga Dostinića, koji je preko šest godina bio stariji od njega, i sa crkvenjakom, on je obilazio sela Topaljske parohije za obavljanje svih poslova koji su se od crkve tražili, kao i za same njene potrebe.⁴⁸ Učestvovao je u prikupljanju milostinje, koja se ubirala od svih domaćih proizvoda, odlazio na svadbe, sahrane, krštenja, slave i sabore. Ova njegova putovanja po selima, koja je obavljao pješke i na konju, pričinjavala su mu veliko zadovoljstvo i bivao je vrlo nezadovoljan, kada bi pokušavali da mu ih zbog napora uskrate. Na njima je on doživljavao slobodno kretanje i osvježenje, ali ponekad i teže doživljaje. Književnik Veljko Radojević je zapisao po pričanju istoga, već osamdesetogodišnjeg Dostinića, da su se on i Rade jednom jedva spasili od pušćanih kuršuma turske straže na Žvinjama, kada su na konjima prolazili nedaleko od njenog prebivanja. Iz straha da ne bi ponovo zapao u sličnu situaciju, Rade je jednom, kada je morao da prođe pored jednog turskog naselja u Sutorini, kako je to zabilježila književnica Jelena Lazarević, uzeo pušku iz kuće Vuka Gudelja i naoružao se.⁴⁹ To je bilo njegovo prvo bliže poznanstvo sa Turcima i prvi obračun koji je trebao da ima sa njima.

Rade je rado obilazio hercegovačka sela i okolinu, jer đaci Tropovićeve škole nijesu imali stvarne zabave i provodnje. Strogi kaluđerski red i vaspitanje tražili su od njih povučenost i uzdržavanje od svega. »Jedina im je zabava bila, te su u časovima školskog odmora bacali se kamena s ramena, skakali u skoku i igrali se na plovkama.«⁵⁰ U društvu sa Dostinićem, sa kojim je zajedno učio, spavao i hranio se, Rade je imao i nešto više slobode za kretanje. Po nalogu učitelja Tropovića oni su izlazili i obavljali izvjesne poslove. Jednom, kada je pratio Dostinića koji je imao da prihvati sina kneza Đorđa Vojnovića, maloga Jova, i da ga dovede u školu, Radu je kao mladiću ukazana rijetka pažnja i počast. Knez Vojnović, kada je za njega saznao ko je, širom je otvorio vrata na salonu svoje kuće i posadio ga na divan i začuđenoj ženi doviknuo: »Jadna

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Po saopštenju Nika Doklestića, Hercegnovljanina, koji je ovo čitao u rukopisnim bilješkama književnice Jelene Lazarević.

⁵⁰ Veljko Radojević, nav. čl.

ne pošla, ne znaš li ti ko je ovo — bratić mitropolita Petra, budući gospodar Crne Gore!⁵¹

Na Toploj Rade se »osjećao da je gospodičić Petrović, Crnogorac — kućić!«. Tako su ga i drugi smatrali. Njemu su na svoj način ukazivali počast i sami upravnici manastira Savine. Obično o praznicima ili nekom drugom zgodom oni su ga uzimali da sa njima zajednički objeduje, ali, za razliku od ostalih, stojeći, na nogama. Ovo je iznenadilo jednom popa Mitra Vasiljevića, paroha ubaljskog, koji se kao gost našao bio na ručku u manastiru, i koji se još zainteresovao bio za pojavu samoga mladića. Na njegovo čuđenje i pitanje, arhimandrit Nikanor Bogetić mu je objasnio da su Rada »kao sinovca mitropolita crnogorskoga počastvovali da objeduje (sa njihove) trpeze. Ali kao učenik mora stojati pored svoga učitelja«, koji je bio prisutan, »i manastirskog starješine«.⁵²

Ovog istog paroha Vasiljevića, Rade je jednom posjetio u njegovoj parohiji na Ublima, kada je prisustvovao krštenju jednog njegovog djeteta. Taj dan za njega je bio osobito veseo i radostan, kako je docnije pričao Petar Dostinić, kada su ih još na polasku ispratili seoski glavari sa barjakom na čelu.⁵³ Zapamćeno je još u narodu da je Rade o slavama sv. Jovana i sv. Stefana posjećivao porodice pomorskih kapetana Marka, Joka, Mihaila i Vasa Komnenovića i Špira Milašinovića, čiji su preci doseljeni iz Banjana i Hercegovine sa vladikom Savatijem Ljubibratićem. Ako još prihvatimo kao tačne navode Vuka Vrčevića da je Rade »imao na pretek vremena da noćno i dnevno pohodi vesele sastanke »de momci i devojke igraju i pjevaju«,⁵⁴ onda je sasvim umjesno i zapažanje Isidore Sekulić, »kazano dačkim jezikom«, da se on »u Toploj i na Savini bavio i vanškolskim predmetima možda i više nego školskim«. »O tome što je tamo učio i naučio nigdje (nema) ni traga.« Izvjesno je »da talijanski tada nije naučio da govori«, iako je za taj predmet u Novome, kao što smo vidjeli, imao i privatnog učitelja. U biografskim podacima koje je 1848. Milorad Medaković dao o Njegošu Stanku Vrazu za časopis »Kolo«, za njega stoji da je na nekoliko godina poslije 1834. počeo da uči italijanski.⁵⁵ Najvjerojatnije da je to bilo u vrijeme kada je Petar Cirković, koji je bio dobar poznavalac italijanskog jezika, učiteljevao na Cetinju. Ali i prije ovoga, u toku 1831. i 1832. Njegoš je mogao da koristi u učenju ovoga jezika i dugogodišnjeg tršćanskog učitelja Jevta, kojeg je kao »učenog« i »izobraženog čovjeka jedno osam mjeseci uzdržao u svojoj kući i trpezi«.⁵⁶ Na Toploj, kaže Vrčević, Rade se

⁵¹ Isidora Sekulić, n. d., str. 64.

⁵² Vido Latković i Nikola Banašević, *Savremenici o Njegošu*, 1951, str. 5.

⁵³ Veljko Radojević, nav. čl.

⁵⁴ Vuk Vrčević, nav. čl., str. 112.

⁵⁵ Pavle Popović, *Vraz prema Njegošu, Cetinje i Crna Gora*, 1927, str. 181—182.

⁵⁶ Vuk Vrčević, nav. čl., str. 146.

»vrlo malo u nauci koristio, zato što nije imao nikakvih drugih, i spram njegove sposobnosti, nastavljenja osim u čitanju svakojakih crkvenih knjiga, u preprostom pisanju i u crkvenom pjenju, bez ikakvog pravilnog a kamoli (h)armoničnog glasa; pa kako je slušao, onako je i naučio, i može se reći sakat (u pjenju), kao i u bogoslovskoj nauci do smrti ostao.«⁵⁷ Iz odgovora Vuku Karadžiću, koji ga je molio da mu 1847. da blagoslov za prevod Svetog pisma, Njegoš je i sam priznao da je vrlo malo imao bogoslovskog znanja, kada ga je uputio na druge srpske vladike u Ugarskoj, »koji su učili i poznaju sva crkvena pravila i kanone,⁵⁸ jer njegovo mjenije ne bi važno ništa kao neopitno i neosnovano.«⁵⁹ Njegoš se »još od mirskog čina jako zaljubio u čitanje knjiga srpskih i ruskih«, pisao je tršćanski učitelj Vladislavljević krajem 1833. godine episkopu Rajačiću. »Ali nije on samo čitao«, nastavlja dalje Vladislavljević, »nego ij je čisto i napamet izučio, tj. tako zapamtio da mloge komade iz različnij letopisa i napamet znade recitovati i o njima dosta lepo suditi. Osobito mu je mila poezija i srpska i ruska, koj je zaljubljeni čitatelj.«⁶⁰ Pjesme i gusle Njegoš je rano zavolio, u najranijoj svojoj mladosti. »Gusle su mu bile i prvi učitelj.« Sa prvim čitanjem došle su mu istovremeno crkvene i svetovne knjige od kojih su mu ove druge bile privlačnije i zabavnije od prvih. Na Toploj i »u manastiru«, kako je pisao Nenadović, »Rade se nije mogao zadovoljiti sa žitijama svetih otaca. On je uzamljivao svetske knjige iz varoši i čitao ih. Svome stricu na Cetinju pisao je i pokadšto tako šaljiva pisma da se i sam stari i brižni vladika često nasmijao i glavarama ih pokazivao i čitao. Kada se vratio na Cetinje donio je sa sobom novih različijih knjiga.«⁶¹ Od tada svetovne knjige zaokupljavale su najviše njegov radoznali duh i bile njegova najmilija i najdublja lektira.

Jednoobrazna Tropovićeve škola, sa apstraktnom i »mehaničkom nastavom« nije mogla da osvoji i koristi mnogo mladom Petroviću. Na njega je mnogo više i blagotvornije uticala sama hercegovačka sredina, život u njoj, raskošna priroda i lični doživljaji. Život u Novome i uopšte na Primorju u to vrijeme bio je materijalno povoljan i ugodan. On je i kulturno bio znatno razvijeniji od onoga seoskoga i ratničkog koji je vođen u Crnoj Gori. Sama priroda je još otkrivala svojevrstne ljepote i doživljaje.

Kneževstvo topaljsko, u vrijeme kada se tamo školovao Radivoje Petrović, pripadalo je hercegovačkoj opštini. Ranije, od 1718. do 1797. ono je sa još trinaest primorskih sela, većinom stare župe Dračevice, sačinjavalo posebnu topaljsku opštinu (comunità

⁵⁷ Isto, str. 112.

⁵⁸ Milorad Medaković, **Petar Petrović Njegoš**, N. Sad, 1882, str. 127.

⁵⁹ Vukova prepiska, VI, 368.

⁶⁰ **Letopis Matice srpske**, 1936, str. 311; **Zapisi**, XVII, 253.

⁶¹ Ljubomir Nenadović, n. d., str. 121, 122.

di Topla).⁶² Vremenom, naselje se mijenjalo sastavom i brojno, gustinom. Godine 1825. Topla je brojila 120 pravoslavnih domova sa 565 stanovnika, od kojih je 296 bilo muških, a 269 ženskih. Od ovih ukupno 93 je bilo odsutno, koji su se radi trgovine najviše nalazili u raznim inostranim trgovačkim centrima: Odesi, Carigradu, Tangaranu, Dažmirnu. Najviše ih je bilo na moru — 71, od kojih su 18 bili pomorski kapetani na brodovima. Jedan vrlo mali broj služio je u Imotskom, Dubrovniku i Trstu ili je bio na radu u Turskoj. Za jednoga je samo zabilježeno (Mato Gojković) da se školovao na strani, u Trstu.⁶³ Stanovništvo po porijeklu je bilo različito. Najviše je bilo doseljeno iz Hercegovine poslije razrušenja manastira Tvrdoša, 1693. sa vladikom Savatijem Ljubibratićem, a nešto je došlo bilo i iz Crne Gore. Selo je imalo dvije crkve, staru posvećenu sv. Georgiji, koja je podignuta 1680. godine za vrijeme mletačke vladavine na ruševinama jedne turske džamije, i noviju sv. Spasa (sv. Vaznesenja) sa grobljem, dovršenu 1713. Unutrašnjost Vaznesenjske crkve bila je ukrašena darovima čuvenoga grofa Save Vladislavića, tajnog savjetnika Petra Velikog, njegovog ljubimca i istaknutog ruskog diplomate i ambasadora u Kini, književnika i velikog srpskog patriote, rodom Hercegovca, čija porodica potiče iz Jasenika, nedaleko od Gacka.⁶⁴ Od starina u mjestu su se još vidjele razvaline Predivana, nekadašnje turske sudnice ili, kako neki misle, ostaci stanova srpskih monahinja. Nedaleko od mora strčale su i zidine bivše episkopske rezidencije, gdje ju je Savatije Ljubibratić prenio bio iz »Cardaka« i sagradio još dvorsku kapelu sv. Nikole.⁶⁵

Topla i njena istorija pružale su Radu jedno novo saznanje. Svakodnevni život donosio mu je još nove draži i utiske. U Novome i na Primorju »gledao je (on) more i zatone«; krilate jedrenjake koji dolaze i odlaze; »upoznao je palme i agave; vidio dosta bogatstva i način života koji se izradio pod Mlečićima; slušao pesmu i muziku po notama; divio se gizdavim pomorskim kapetanima, koji su malo ostajali na domu, čekali prvi dobar šum vetra da opet krenu 'velikoj reci', o kojoj je pevala čežnjiva devojačka pesma na Primorju«.⁶⁶

Sve je to bilo drukčije, bogatije i privlačnije od onog sivog, ali za Rada bliskog i dragog crnogorskog kamena i ućaurenog patrijarhalnog života na Njegušima i na Cetinju. Stare novske gradske zidine, građevine bosanskog kralja Tvrtka I, tvrđava Spanjola, Manastir sv. Antonija i sv. Franja i Crkva sv. Mihaila budili su u mladom Petroviću misao o prošlosti, o životu i duhu jednoga vremena. Ali iznad svega privlačio ga je Manastir Savina, »vtori Jeru-

⁶² Tomo Popović, *Herceg-Novi*, 1924, str. 138, 145.

⁶³ Epar. arhiv u Kotoru, fasc. za god. 1825. februar.

⁶⁴ Jovan Dučić, *Grof Sava Vladislavić*, 1945, str. 234.

⁶⁵ Sava Nakićenović, *Naselja srpskih zemalja*, SAN, 1913, str. 440, 442.

⁶⁶ Isidora Sekulić, n. d., str. 64.

salim«, kako je jednom nazvat, sa crkvicom sv. Save koja ga je opominjala na Nemanjiće i na hercegovačkog mitropolita Savatija Ljubibratića, crnogorskog dobrotvora, koji je učestvovao u otkupu njegovog pretka, vladike Danila Petrovića od Turaka. Tamo negdje ispod čempresa, pričali su mu, da se nalazi i grob portugalskog pjesnika Flavija Eborenskog, koji je želio i mrtav tu da počiva i koji je dirljivo opjevao legendarnu smrt dvojice mladića, koji su se ubili iz ljubomore, zbog iste, voljene djevojke, na izvoru »Mila«, nazvanom docnije, poslije događaja — »Nemila«.⁶⁷

Bogati su bili i upečatljivi primorski utisci i saznanja koje je učenik Radivoje Petrović dobio u svojoj ranoj mladosti. Bilo je u tome i čežnje, zanosa i prave ljubavi, što je ostalo neizbrisivo u njegovoj duši i što se docnije ispoljilo u njegovom pjesničkom izrazu. »Možda je Rade, umjesto nekog italijanskog kanconijera, ponio sa Primorja i sliku neke primorske djevojčice nježne kože, sunčanih očiju i onog maznog govora primorskih ženskinja u kojem često ima više muzike nego smisla...«⁶⁸ Svakako da su ga uspomene sa Primorja i dalje pratile i da ga nijesu tako brzo ni ostavile. Vuk Vrčević je zabilježio da je Rade u Novome »noćno i dnevno pohodio vesele sastanke đe momci i devojke igraju i pjevaju«, krijući se od svoga učitelja. »Otac Josif«, kada je za ovo saznao, »ubojao se« za svoga učenika »da se ne bi u čemugod pokvario, a i vidio je da kod njega, stojeći, nema što više da nauči«. Stoga je odmah javio vladici, Petru I, da je njegov sinovac naučio onoliko koliko je dosta za jednog kaluđera, i zato da bi ga opet primio k sebi na Cetinje«.⁶⁹ O Radovim veselim đačkim noćnim časovima provedenim u Novome slušali smo i mi prije skoro četrdeset godina od nekih starih Hercegnovljana. To je ostalo da se priča i prenosi kao predanje.

Herceg-Novu je zadržao mladi Njegoš u lijepoj uspomeni. Same Tropovićeve škole on se malo i rijetko sjećao, ali »primorske nostalgije« ostale su mu za cio život. Boka je bila njegov pravi, »stvarni učitelj pre i posle Tropovića«. Nju je zavolio od najranijih svojih dana. Posmatrajući je sa visova svoga užeg zavičaja, ona je u njemu budila maštu i izazivala želju i čežnju za nečim boljim, ljepšim i čarobnijim. Godine 1830, tek što je bio preuzeo upravu zemlje, poslije smrti svoga strica, u jednom pismu, što je napisao arhimandritu Makariju Grušiću, nastojatelju Manastira Savine, Njegoš se sa zadovoljstvom sjeća svojih hercegnovskih dana. Pošto je obavijestio arhimandrita da će mu ubrzo poslati sto šezdeset talira, koje je njegov »pokojni dondo ostao dužan svjatoj lavri savinskoj... i drugom komu što budet dolžen«, uvjerava ga da mu je »navsagda obavezan za ljubav kiju je prema njemu

⁶⁷ Tomo Popović, n. d., 43, 44.

⁶⁸ Isidora Sekulić, n. d., str. 65.

⁶⁹ Vuk Vrčević, nav. čl., str. 112.

pokazao u njegovom odsustviju v Kastel Novje«. Na kraju ga toplo pozdravlja i moli da od njegove strane prenese »nižajšije poklonjenije« gospodi Stefanu Čukoviću, g-nu Marku Gojkoviću, g-nu Gerasimu (Rapovcu) vseserdečniješe. Poručija sebje molitva V(aše-go) V(isoko) prepodobija imjeju čast prebivat navsegda«, nazivajući se »pokornjejši sluga«.70 U drugom pismu, pisanom pred kraj života, Njegoš kaže da ga za Boku vezuju »najsvetije« uspomene i prijateljstva, još iz djetinjstva.71

Međutim, ni u jednom ni u drugom pismu nema nijedne riječi o Tropoviću.

Izgleda da Njegoš svoga učitelja nije pomenuo ni u razgovoru sa Dimitrijem Vladislavljevićem 1833. godine, kada je pričao o svom »školovanju«, čak je tada i boravak u Herceg-Novu sveo na »pola godine«. Povodom ovoga dr Vido Latković pretpostavlja da je ovo Njegoš možda mogao da učini i zbog toga što je bio uvrijeđen na Tropovića što je poručio bio njegovom stricu da ga kao đaka »pozove iz Tople i zadrži kod sebe u Cetinjskom manastiru (i Vladislavljević kaže da ga je stari vladika »k sebi pozvao«).72

U pismima Njegoš je ponekad izražavao svoja toplja osjećanja i ljubav prema Novom. On je to ispoljavao i prilikom svojih ličnih posjeta. Ali, najjače još izraz svoga oduševljenja je pokazao u »Gorskom vijencu«, u njegovom petom **Kolu**, koje je posvetio Herceg-Novom, starom srednjovjekovnom srpskom gradu koji je još bosanski kralj Stjepan Tvrtko I započeo da gradi na sedam godina prije kosovske bitke 1382, a koji je dovršio i uljepšao njegov sinovac, Herceg Stjepan Vukčić Kosača, po kome je ime i dobio. Pjesma Novome je slikovita, ritmična, sva u himnenom tonu, sa puno remiscencija iz njegove prošlosti. Grad oličava starca koji se leđima naslonio na strme ogranke planine Orjen i mirno niz pučinu broji morske talase. U prošlosti on je viteški i pobjednički odbijao neprijateljske napade. Godine 1687. Mlečici ga »morem poduzeše« da ga oslobode od Turaka. Udruženi sa Crnogorcima i Peraštanima, oni su na Kamenom, iznad Novog, razbili hercegovačkog pašu Huseina (Topal-pašu), koji je Turcima u gradu išao u pomoć. **Kolo** je živa, reljefna i dostojanstvena slika ovog privlačnog i živopisnog primorskog gradića, sa pogodnom komparacijom, u kojoj je pjesnik »dao izraza jednom svom davnašnjem utisku, iz rane mladosti«.73

70 Njegoševa pisma, I, 1951, str. 26, 27.

71 Dr Vido Latković, n. d., str. 25, 26.

72 Isto.

73 Pavle Popović, O Gorskom vijencu, 1923, str. 205.

»Novi Grade, sjediš nakraj mora
i valove brojiš niz pučinu,
kako starac, na kamen sjedeći,
što nabraje svoje brojanice.
Divna sanko što si onda snio!
Mlečići te morem poduzeše,
Crnogorci gorom opasaše,
sastaše se u tvoje zidove,
okropiše krvlju i vodicom,
te otada ne smrdiš nekršću.
Topal-paša su dvadeset hiljadah
da pomože Novome hitaše,
sretoše ga mladi Crnogorci
na Kameno, polje pouzano.
Turskoj kapi tu ime poginu,
sva utonu u jednu grobnicu;
mož' i danas videt' koštunicu.«

Résumé

JOSIF TROPOVIC ET PIERRE II PETROVIC NIEGOCH MAITRE ET ELEVE

Dr Savo VUKMANOVIC

Josif Tropović était le moine du monastère Savina et pasteur du village Topla (Boka Kotorska). Pour ses valeurs morales et son travail conscient cet ecclésiastique et instituteur était très estimé et populaire. Mais pour le moment il ne nous intéresse que comme maître et éducateur de Radivoje Petrović, le futur homme d'Etat et poète — Pierre II Petrović Niégoch.

Né au village Presjeka (actuelle commune de Herceg-Novi) en 1775, il a fait ses études primaires dans le monastère Savina. Son principal maître et éducateur était son oncle Inokentije Dabović, un moine très instruit pour son temps. C'est surtout dans le chant choral que Tropović a fait des progrès. En 1808 il devient pasteur à Topla. Un peu plus tard en 1812, il fonde une école dans le même village pour tous les enfants orthodoxes des environs et reste dans ces deux services jusqu'à sa mort en 1828 (Enterré à Savina).

En 1825 vient dans son école un garçon de douze ans, bien fait et très éveillé. C'était Radivoje Petrović. Comme élève il devance bientôt ses camarades. Ses capacités lui permettent d'absorber en peu de temps tout ce que cette école monastique pouvait lui offrir. Outre cela, il se procure dans la ville des livres laïques.

Mais, dans son éducation le milieu social prenait une large part aussi, (le milieu social). La ville de Herceg-Novi s'était déjà développée matériellement et culturellement et avait des liens commerciaux avec de nombreux ports et centres et fait, avec Topla, une grande impression sur le petit Rade. Il aimait aussi leur passé. Cet amour, il le gardera toute sa vie et il l'exprimera dans sa «Couronné de montagnes».

Др БОРБЕ МИЛОВИЋ

СТАНОВНИШТВО САСОВИЋА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XVIII ВИЈЕКА

Захваљујући околности што су на подручју Комунитади топаљске у доба млетачке владавине вршени повремени пописи становништва ради требовања соли и случају што је та документација макар и дјелимично остала сачувана у венецијанским архивима за другу половину XVIII вијека, у могућности смо данас да се тим подацима користимо и учинимо доступним научној јавности. До сада смо објавили податке о становништву Топае¹ и Мојдежа.² Овога пута објављујемо те податке за Сасовиће, наравно, уз неколико дужних уводних напомена.

Знамо, наиме, посигурно да су пописи становништва за поједина мјеста Комунитади топаљске вршени за године 1750, 1751, 1758, 1763, 1771, 1772, 1773, 1778. и 1789. Међутим, нису, на жалост, сачувани пописни документи за сва мјеста Комунитади у свим овим годиштима. Тако смо за Сасовиће (понегађе је то попис Сасовића с Казимиром заједно) наишли на сачувану архивску документацију за године: 1758, 1763, 1771, 1772. и 1789, док за остала годишта нисмо наишли на документацију. Овађе смо свакако дужни и једну напомену. Наши су подаци из времена када сви архивски фондови Херцеговског архива још нису били сасвим доступни истраживањима. Није, стога, искључено да ће се након наших истраживања (и у неком другом фонду који нам тада још није био доступан) наићи евентуално на податке и за нека друга годишта, што би дало корисну допуну овим подацима. Наши подаци, међутим, не сежу даље од ових пет годишта.

Сви пописни документи за Сасовиће (или за Сасовиће са Казимиром) писани су старом ћирилицом и на нашем језику.

¹ Др Борбе Миловић, Становништво Топае у другој половини XVIII вијека, зборник „Бока“ — књ. 4, Херцег-Нови, 1972, стр. 69—91 и посебно.

² Исти, Становништво Мојдежа у другој половини XVIII вијека, зборник „Бока“ — књ. 9, Херцег-Нови, 1977, стр. 235—248 и посебно.

јер су их састављали домаћи људи. Датирање докумената вршено је по старом календару.

Наравно, као што је био случај и са другим мјестима Комунилади, пописи за Сасовиће (негдје Сасовиће с Казимиром) прављени су без неког одређеног система и реда. Стога се негдје наводе имена и презимена домаћина, негдје се наводи само лично и очево име, а понегадје су подаци још оскуднији. Ми ћемо се, стога, при излагању података за свако пописно годиште, држати онога реда и система којег смо се држали приликом објављивања сличних података за Топлу и Мојдеж. Пошто презимена држимо особито важним, приликом излагања података за свако пописно годиште уводно ћемо прво указати на презимена домаћина која се у том годишту јављају (наводећи их абecedним редом). Иза тога, навешћемо и све остале податке, по држећи се и овдје реда да прво наводимо породице чији су домаћини у документима наведени по презимену, иза њих породице чији су домаћини означени само својим личним именом и именом оца, а сасвим на крају и све оне породице или појединце за које су подаци евентуално још оскуднији.

Подаци из 1758. године

Списак је сачињен 1. марта 1758. године по старом календару, по кућама (породицама), писан ћирилским писмом. Овјерен је истог дана од стране кнеза сасовићког Тома Бокановића. Приказан је такође истог дана у канцеларији Топалске комунилади (на руке тадашњег канцелијера Комунилади Сима Вукадинова). Према подацима из пописа укупан број житеља села Сасовића у овој години износио је 255 душа.

У овом пописном документу сусрећемо се само са пет презимена. То су: Аћимовић, Балтић, Бокановић, Чувковић (сиц!)³ и Буричић. Одмах је уочљиво да овај попис презимена не пружа ни приближну слику правог стања, јер за највећи број домаћина докуменат не садржи презиме, него се за њих наводи само лично и очево име. Ипак, пажљивим праћењем података у каснијим пописним годиштима долази се до знатног повећања броја пописаних лица чији подаци садрже презиме (а не само очево име). Стога ћемо пратећи наредна пописна годишта, доћи и до нешто више презимена.

Пописни докуменат нам за ову годину пружа слиједеће податке:

³ Вјероватно Чупковић (па би се могло радити о грешки у писању).

Кућа кнеза Тома Бокановића — 8 душа,⁴ Дамјана Буричића — 12 душа, Абрама Аћимовића — 12 душа, Мијата Балтића — 10 душа, суђе Стјепана Чувковића (сиц!) — 10 душа, Арсенија Аћимовића — 14 душа, Пера Драшкова — 14 душа, Сима Грлова — 4 душе, Сима Петкова — 4 душе, Филипа Маркова — 6 душа, Тома Трипкова — 7 душа, Сима Стојанова — 8 душа, Петра Вукова — 6 душа, Илије Вукова — 4 душе, Мијата Радојичина — 6 душа, Сава Павлова — 6 душа, Марка Кузманова — 10 душа, Тодора Савина — 4 душе, Дамјана Рапова — 7 душа, Илије Јованова — 8 душа, Јована Вукићева — 6 душа, Јова Букова — 5 душа, Јова Лазарова — 6 душа, Абрама Иванова — 6 душа, Петка Вукова — 14 душа, Божа Милошева — 6 душа, Тодора Драгутинова — 7 душа, Петра Вучићева — 6 душа, Бура Стјепанова — 5 душа, Лазара Јованова — 6 душа, Петра Тодорова — 7 душа, Јова Петкова — 2 душе, Тодора Петкова — 4 душе, Вукића Вукашинова — 6 душа, Глигора Јованова — 3 душе и Јакова Петкова — 6 душа.

Одмах испод цифарског дијела горњих података изведен је укупан број становништва и стављена констатација: „сума душа № 255“.

У заглављу докуменат садржи слиједещи текст: „Слава Гу. Бу⁵ напрви марча погрчански⁶ у новому нота од сасојевића колико има кућа и душа скоијема прима:ју од грације⁷ года 1758 прва...“⁸

Подаци из 1763. године

Слиједещи пописни докуменат, за Сасовиће је овај од 2. марта 1763. године по старом календару.

Овај нам је докуменат интересантан посебно по томе што нам из „анонимности“ извлачи још пет нових презимена, која се у ранијем попису из 1758. године нису могла уочити, јер су њихови носиоци били наведени само личним и очевим именом. Ради се о презименима: Буровић, Озринић, Раповац, Раповић, Тодоровић и Вучковић. Од ранијих презимена, које смо срели још у попису из 1758. године, налазимо на презимена: Аћимовић.

⁴ У пописном документу не стоји презиме кнеза Тома већ само податак: „кућа кнеза Тома — 8 душа“. Међутим, лако нам је било утврдити презиме кнеза Тома, јер је кнез овјерио овај пописни докуменат. Из те овјере, наиме, утврђујемо да је његово презиме било Бокановић.

⁵ Гу. Бу = Господу Богу.

⁶ Израз „погрчански“ (или „погрчаски“) = по грчком, тј. по старом календару.

⁷ „Од грације“ = од милости (од итал. ријечи: grazia). Мисли се на милост мастачких власти по којој становништво добија со.

⁸ ХА (Херцеговски архив): фасц. СССХС/ПУМА (Политичко-управни мастачки архив), лист 2.

мовић, Бокановић, Бушковић.⁹ Пада у очи да у овом попису не налазимо презимена Балтић и Буричић. Највјероватније је да су њихови носиоци у овом попису приказани само личним и очевим именом.¹⁰

Пописни докуменат за ову годину обухваћа 214 становника и садржи слиједеће податке:

У кнеза Тома Бокановића — 8 душа, Лазара Буровића — 6 душа, Тота¹¹ Буровића — 3 душе, Митра Раповца — 3 душе, Јова Раповца — 4 душе, Тодора Раповца — 4 душе, Тодора Раповца — 6 душа,¹² Лесандра Аћимовића — 8 душа, Глига Аћимовића — 7 душа, Илије Тодоровића — 6 душа, Митра Озрићића — 9 душа, Дамјана Рашовића — 9 душа, Стјепана Бушковића — 14 душа,¹³ Петра Вучковића — 9 душа, Бурга Озрићића — 3 душе, Букића Вукашинова — 8 душа, Петра Вучићева — 5 душа, Николе Јованова — 3 душе, Бошка Милошева — 5 душа, Јевта Дамјанова — 7 душа,¹⁴ Пера Драцкова — 11 душа, Сима Грлова — 4 душе, Сима Петкова — 4 душе, Вилипа¹⁵ Маркова — 5 душа, Абрџа Иванова — 7 душа, Алексе Беткова — 5 душа, Јова Букова — 3 душе, Јова Лазарева — 5 душа, Илије Јованова — 7 душа, Тодора Савина — 6 душа, Марка Кузманова — 3 душе, Саве Павлова — 5 душа, Глигора Мијатова — 3 душе, Косте Илина — 3 душе, Сима Стојанова — 8 душа, Тома Трипкова — 7 душа и бабе Манде — 1 душа. Укупно, дакле, 214 душа.

Из самог документа се не види ко га је сачинио, већ само то да је датиран са 2. марта 1763. године. Потврдио га је Софроније Савинац, парох од Сасовића (највјероватније је он овај докуменат и саставио, па би његову потврду на документу тако

⁹ Вјероватно се и у ранијем и у овом попису радило о презимену Чушковић, али је грешком пописивача у документу из 1758. године ово презиме наведено као „Чувковић“, а у овом попису као „Бушковић“.

¹⁰ Пажљивим упоређивањем података из оба годинита чини нам се најприхватљивијим закључак да су у међувремену (од 1758. до 1763. год.) умрли и Дамјан Буричић и Мијат Балтић, па би њихови потомци могли бити Јевто Дамјанов и Глигор Мијатов из овог пописног документа (из 1763. год.).

¹¹ У документу стоји „Тота“. Како је такво име било неуобичајено у овим крајевима чини нам се највјероватнијим да се ради о грешки у писању код пописивача, а да је име требало да гласи „Тода“ (тј. Тодора).

¹² Очигледно се радило о двије разне породице са истим именом и презименом домаћина, јер се за кућу једног Тодора Раповца наводи да има 4 душе, а за кућу другог 6 душа. Стога, сматрамо да овађе не треба мислити на грешку пописивача.

¹³ Као што смо напријед (кад је било ријечи о презименима) споменули, држемо да се ради о презимену Чушковић.

¹⁴ У оригиналу: „У Евта Дамјанова“.

¹⁵ Вилипа = Филипа.

требало и схватити).¹⁶ Истога дана Томо Бркановић, кнез од Сасовића, поднио је овај докуменат канцеларији Комунталаи, топаљске, на руке канцелара Саве Мирковића.¹⁷

Подаци из 1771. године (за Сасовиће и Казимир)

Подаци из 1771. године обухваћају (како је у самом документу наглашено) САСОВИЋЕ и КАЗИМИР (мада бисмо, судећи према броју становника, рекли да су и досадашњи пописи, у којима то није било посебно наглашено, обухваћали такође Сасовиће са Казимиром). То је, у ствари, попис становника тадашње парохије Сасовићко-казимирске (попис је сачињено парох те парохије, за своју парохију). И овај докуменат сачињен је 1. марта 1771. године по старом календару.¹⁸

Докуменат је веома значајан за утврђивање презимена 1771. године у Сасовићима и Казимиру. Док су у ранијим пописним документима претезали подаци с личним и очевим именом (поготово је то био случај с документом из 1758. године), у документу из 1771. године је управо обрнут случај: сви подаци, изузимајући пар њих, наведени су по презименима. Ради тога, осим презимена која су се и до сада јављала: Аћимовић,

¹⁶ Одмах испод података о извршеном попису стоји клаузула: „Софронije Савинац парох од Сасовића потврђујем како више“. Посебан проблем чини презиме овог тадашњег пароха Сасовића. Пошто на такво презиме у овим крајевима не налазимо, чини нам се највише вјероватним закључак да је то био неки од калуђера манастира Савине (који је истовремено у Сасовићима обављао дужност пароха па се стога потписује као „Савинац“). На то би указивало и његово име које нам више личи на калуђерско него ли на световно име. Чини се да за ово имамо и прилично директну потврду у једном документу из 1771. год., који се односи на попис свештенослужитеља и црквенослужитеља манастира Савине, а којег је сачињено и потписао тадашњи игуман манастира Савине — Софронije (ХА: фасц. СССХСII/ПУМА, лист 7).

¹⁷ ХА: фасц. СССХСI/ПУМА, лист 8.

¹⁸ Одговор на питање зашто су сви ови пописни документи (који су служили за требовање соли) сачињавани најчешће 1. марта могао би лежати у познатој чињеници што су Млетчани почетак нове године рачунали од 1. марта (поге veneto, тј. по млетачком рачунању). Но, пошто су ове пописне документе углавном састављали православни свештеници, они су се у овим пословима, истина, држали 1. марта, али по старом календару (којег се држи православна црква). Власти су по свему судећи толерисале ову иначе не превелику разлику између старог и новог календара у датирању. Ипак, мада је датирање вршено по старом календару, овјера документа је понекад (не увијек и не често) вршена по новом календару. За примјер истичемо докуменат о попису становништва Топле за 1750. годину, који је датиран 1. марта 1750. год. по старом календару, али је његова овјера датирана 16. марта исте године по новом календару (*talia-po*). Видјети у мом раду: Становништво Топле у другој половини XVIII вијека, Зборник „Бока“ — књ. 4, Херцег-Нови, 1972, стр. 72—73 и билешке 29 и 30.

Бокановић, Буричић, Озринић, Раповац и Рашовић, у овом документу се објелодањује и велик број нових презимена (које раније нисмо могли уочити јер су се крили иза личног и очевог имена). То су презимена: Би(ј)еловић, Достинић, Драшкићевић, Геловић, Гудељевић, Косић, Љубомирац, Милановић, Огненовић,¹⁹ Павлићевић, Пјешивац, Радоичић, Шимрак, Терзић и Вучићевић.

Пописни докуменат за ову годину обухваћа 218 становника Сасовића и Казимира и ево тих података:

Перо Драшкићевић — 10 душа, Јевто Буричић — 5 душа, Васо Аћимовић — 2 душе, Костадин Аћимовић — 9 душа, Јово Вучићевић — 6 душа, Митар Милановић — 7 душа, Никола Љубомирац — 5 душа, Тодор Раповац — 7 душа, Митар Раповац — 1 душа, Павле Раповац — 5 душа, Никола Косић — 4 душе, Бошко Павлићевић — 5 душа, Томо Бокановић — 9 душа, Јово Шимрак — 2 душе, Марко Геловић — 3 душе, Јово Пјешивац — 7 душа, Тодор Озринић — 9 душа,²⁰ Јово Рашовић — 10 душа, Илија Достинић — 5 душа, Марко Достинић — 7 душа, Сава Радоичић — 7 душа, Глигор Радоичић — 4 душе, Марко Би(ј)еловић — 5 душа,²¹ Петар Вучковић — 12 душа, Коста Вучковић — 3 душе, Јово Гудељевић — 5 душа, Симо Гудељевић — 8 душа, Јово Би(ј)еловић — 4 душе,²² Јово Озринић — 5 душа, Јово Терзић — 3 душе, Никола Озринић — 7 душа, Алекса Озринић — 7 душа, Аврам Огненовић — 7 душа,²³ Иван Огненовић — 6 душа, Мијат Божићев — 3 душе, Илија Петров — 4 душе, Петар Вучићев — 5 душа и Јово Вучићев — 5 душа. — Укупно 218 душа.

Овај пописни докуменат сачинио је поп Гаврило Мијатовић, парох од Сасовића и Казимира.²⁴ На основу овог документа

¹⁹ Вјероватно се радило о презимену Огњеновић, па га је парох погрешно уписао.

²⁰ У овом попису, на свим мјестима осим у једном случају, пописивач презиме Озринић пише као „Озријић“. Само у једном случају пише га исправно: Озринић.

²¹ У пописном документу стоји: Биеловић. Чини нам се да се ради о презимену Бијеловић па смо стога слово „ј“ уметнули између заграда.

²² Примједба као напријед.

²³ Види примједбу 19.

²⁴ Истина, на документу нема званичне биљешке која би говорила о томе да је овај пописни докуменат сачинио поп Гаврило Мијатовић, али испод пописних података стоји својеручна биљешка која гласи: „Поп Гаврило Миатовић парох од Сасовића и казимира чиним фед како више помојо души“. Пошто је рукопис ове биљешке истовјетан са рукописом на пописном документу, то се може засигурно закључити да је и докуменат о попису сачинио исто лице. Ово је и разумљиво јер су пописне документе у највећем броју случајева сачињавали управо свештеници за територије својих парохија, а у конкретном случају попис обухвата баш територију тадашње парохије Сасовићко-казимирске.

Ријеч „фед“ долази од италијанске ријечи: fede = вјера, вјерност. Према томе текст: „чиним фед како више помојо души“ треба схватити као: овјеравам тачност свега горе наведеног по својој души.

требовање соли за становништво Сасовића и Казимира извршио је тадашњи кнез Тодор Озринић, што се види из билешке на документу која гласи: „Ја Тодор Озринић примик од ове ноте болентине све одмие кнежине каовише“.²⁵

Подаци из 1772. године
(такође за Сасовиће и Казимир скупа)

Пошто је овај документ одмах из наредне 1772. године (и такође обухваћа Сасовиће и Казимир заједно), он нам у односу на претходни не доноси неких посебно интересантних података, осим што нам нека презимена појашњава.

Презимена су остала углавном иста као и у претходном документу. То су: Аћимовић, Бокановић, Бијеловић (у претходном документу су га наводили као: Биеловић), Достинић, Драшкићевић, Буричић, Гудељевић, Косић, Љубомирац, Милановић, Озринић (у ранијем документу писало је: Озрјинић), Огњеновић (у ранијем документу стајало је: Огненовић), Павлићевић, Пјешивац, Раповац, Рашовић, Радојичић (у претх. документу: Радоичић), Шимрак, Терзић, Вучићевић, Вучковић. Једно од презимена још увијек нам остаје недовољно јасно. То је презиме које се у претходном документу јављало као „Геловић“, а у овом се јавља као „Герловић“. Вјерујемо да се могло радити о презимену Грловић. Но то сигурно не можемо утврдити, јер се у наредном, а уједно и задњем пописном документу за Сасовиће и Казимир (тј. оном из 1789. године) овај становник више не наводи са презименом. Наиме, он се у овом пописном документу (из 1772. год.) наводи као: Марко Герловић, а у наредном и уједно задњем сачуваном документу (из 1789. год.) као: Марко Герлов. Пошто се ту и прекида даља могућност трагања, сваки евентуални закључак могао би се темељити само на мање или више вјероватним претпоставкама.

Пописни документ из ове године обухваћа 219 становника и садржи слиједеће податке:

Сућа Перо Драшкићевић — 11 душа, кнез Тодор Озринић — 9 душа, Јевто²⁶ Буричић — 4 душе, Васо Аћимовић — 2 душе, Костадин Аћимовић — 10 душа, Јово Вучићевић — 6 душа, Митар Милановић — 6 душа, Никола Љубомирац — 4 душе, Тодор Раповац — 5 душа, Митар Раповац — 1 душа, Павле Раповац — 5 душа, Никола Косић — 4 душе, Бошко Павлићевић — 5 душа, Томо Бокановић — 5 душа, Мијат Бокановић — 5 душа, Јово Шимрак — 3 душе, Марко Герловић — 3 душе, Јово Пјешивац — 7 душа, Јово Рашовић — 10 душа, Илија Достинић — 5

²⁵ ХА: фасц. СССХСП/ПУМА, лист 13.

²⁶ У документу стоји: Евто.

душа, Марко Достинић — 3 душе, Мијат Достинић — 3 душе, Сава Радојичић — 7 душа, Глигор Радојичић — 5 душа, Марко Бијеловић — 6 душа, Коста Вучковић — 3 душе, Јово Гудељевић — 5 душа, Јово Гудељевић — 2 душе,²⁷ Симо Гудељевић — 7 душа, Јово Бијеловић — 4 душе, Јово Терзић — 3 душе, Јово Озринић — 5 душа, Никола Озринић — 7 душа, Алекса Озринић — 7 душа, Аврам Огњеновић — 6 душа, Иван Огњеновић — 7 душа, Мијат Божићев — 3 душе, Илија Петров — 4 душе, Петар Вукићев — 5 душа, Јово Вукићев — 5 душа, Петар Вуков — 12 душа. Укупно 219 душа.

Докуменат носи ознаку: „1 марта 1772 по сербски“, што значи да је датирање извршено по старом календару. Сачинио га је Гаврило Мијатовић, парох од Сасовића и Казимира, а овјерио кнез Тодор Озринић.²⁸ Овај је докуменат био приказан канцеларији Комунитади топаљске дана 4. марта исте 1772. године по старом календару, о чему свједочи званична забиљешка на документу, са потписом канцелијера Јова Милановића.²⁹

Подаци из 1789. године (скупа за Сасовиће и Казимир)

И за ово пописно годиште заједнички су подаци за Сасовиће и Казимир. Овај је попис донио нешто мало измјена. Прије свега, укупан број пописаног становништва попео се ове године на 255 душа. Мада је пописивач вјероватно остао исти (о чему ће ниже бити ријечи), он је у начину пописивања код овог годишта учинио крупан корак натраг јер је највећи дио становништва пописао личним и очевим именом, а тек мањи број презименом. Међутим, пошто смо већ помоћу ранијих пописних докумената у доброј мјери пречистили презимена на овом терену, то нам ова околност (враћање на стари начин пописивања) неће нанјети веће штете.

Презимена на која се у овом пописном документу налази јесу већ до сада позната и навођена презимена: Анимиовић, Достинић, Буричић, Гудељевић, Милановић, Озринић, Огњеновић, Павлићевић, Пјешивац, али и два нова и до сада у пописима не навођена презимена: Бурић и Вучетић. Постоји велика вјероватност да су се ова презимена у ранијим документима крила иза неких података која су приказани само личним и очевим именом, као што је и сада из истог разлога изостала маса раније већ утврђених презимена.

²⁷ Очитљиво се оваје ради о два домаћинства (са разним бројем укућана) чији су домаћини имали само исто име и презиме.

²⁸ Мада су у овом пописном документу презимена Озринић исправно писана, на овој овјери од стране кнеза Тодора Озринића грешком је написано „Оздринић“.

²⁹ ХА: фасц. СССХСП/ПУМА, лист 9.

Овај пописни докуменат пружа нам слиједече податке:

Тодор Озринић — 9 душа, Никола Озринић — 7 душа, Бошко Павлићевић — 12 душа, Јевто³⁰ Вучетић — 10 душа, Јевто³¹ Буричић — 9 душа, Митар Милановић — 9 душа, Васо Аћимовић — 4 душе, Иван Огњеновић — 7 душа, Алекса Озринић — 6 душа, Илија Достинић — 2 душе, Марко Достинић — 7 душа, Шпиро Достинић — 5 душа, Јово Гудељевић — 5 душа, Наста Гудељевића — 2 душе, Лесо Гудељевић — 4 душе, Томо Пјешивац — 3 душе, Митар Буринић — 2 душе, Перо Вукићев — 6 душа, Јово Петров — 6 душа, Никола Петров — 7 душа, Митар Јаковов — 8 душа, Мијат Николин — 3 душе, Јевто³² Тодоров — 2 душе, Борбије Тодоров — 3 душе, Нико Павлов — 5 душа, Гаврило Перов — 4 душе, Никола Костадинов — 5 душа, Симо Мијатов — 3 душе, Нико Томов — 3 душе, Илија Петров — 3 душе, Мијат Богинев — 3 душе, Марко Герлов — 5 душа, Јово Симов — 6 душа, Остоја Филишов — 13 душа, Абрам Иванов — 6 душа, Јово Буков — 6 душа, Јово Лазарев — 6 душа, Сава Петров — 6 душа, Јово Дамјанов — 5 душа, Митар Дамјанов — 6 душа, Марко Кузманов — 9 душа, Сава Павлов — 5 душа, Томо Петров — 7 душа, Марко Петров — 5 душа, Нико Буров — 2 душе и Никола Глигоров — 3 душе. Укупно 255 душа.

Што се тиче састављача документа, рекло би се да је то био поп Гаврило Мијатовић, парох од Сасовића, мада је у документу његово презиме наведено као „Милатовић“. Сматрамо да је то могла бити грешка у писању пошто се сви други подаци слажу, а у прилог тога говори и околност да је и обавља претходна пописна документа сачинио поп Гаврило Мијатовић, парох од Сасовића. Може се претпоставити да је он и ове године још увијек био у животу и на старој дужности. Докуменат је датиран 1. марта 1789. године. Нема никакве биљешке која би говорила о томе да ли је датирање извршено по старом или по новом календару. Међутим, из околности да је докуменат писао и датирао православни свештеник, скоро би се сигурно могао извести закључак да је датирање извршено по старом календару (као што је то, уосталом, и у свим досадашњим случајевима без изузетка чињено). Из једне непотпуне биљешке на документу види се да је на основу ових пописних података кнез Тодор Озринић извршио требовање соли за пописано становништво (биљешка нема датума).³³

³⁰ У оригиналу: Евто.

³¹ Напомена као напријед.

³² Напомена као напријед.

³³ ХА: фасц. СССХСVII/ПУМА, лист 12.

Summary

THE POPULATION OF SASOVIĆI IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

Dr Đorđe MILOVIĆ

The author gives data about the population of Sasovići (which belonged to the community of Topla) for the years 1758, 1763, 1771, 1772 and 1785 based on his research of the Venetian archives documents kept in the Archives of Herceg-Novi.

For each year separately (with the necessary scientific devices) the author gives the list of surnames of the existing families and then the other data in extenso. According to that evidence there were the following surnames: Aćimović, Bokanović, Bijelović, Čupković, Draškićević, Dostinić, Đuričić, Đurović, Đurić, Grlović, Gudeljević, Kosić, Ljubomirac, Milanović, Ognjenović, Ozrinić, Pavličević, Pješivac, Radojičić, Rapovac, Rašović, Šimrak, Terzić, Todorović, Vučetić, Vučićević i Vučković.

PRILOZI

Васо ТОМАНОВИЋ

О ВАРИЈАНТАМА ЈЕДНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ

Међу народним песмама, које је сакупио и објавио Вук Караџић, налази се и песма под насловом „Моја је оно у колу“, Књ. VI, песма бр. 336:

Под оном гором зеленом,
А под највишом планином
Мало се село виђаше,
У селу коло играше,
У колу моја бевојка,
Пуштила ћаму до земље,
А русу косу до бедре,
А бијел ћердан до паса,
Гледа је момче са града,
На њу се баца јабуком:
„Бевојко, море бевојко!
Одигни ћаму од земље,
А русу косу од бедре,
А дробни бисер од паса.“
А она млада говори:
„Мала ти фала јуначе!
У мене браћа терзије,
Мене ће либу скројити
У мене секе низиље,
Мене ће бисер низати,
А стара мајка љубљива,
Те ми је косу згојила,
Оплет'ми косу на фесу,
Бојали солуф низ образ.“

При крају ове песме Вук упућује на песму „Дјевојка момку“ под бр. 64 у истој књизи:

Под оном гором зеленом
И под планином високом

Мало се село виђаше,
 У селу коло играше.
 У коло Мара вјерена,
 Пуштала косе низ плећи
 И чисти бисер низ прси,
 Пала јој свила до земље.
 Васо је с града гледаше,
 Па јој се баца с јабуком,
 И тако Мари говори:
 „О Маре, душо медена,
 Подигни косе уз плећи,
 И дробни бисер уз прси,
 И сјајну свилу од земље.“
 А она њему говори:
 „Мала ти фала, девијо,
 Нит' си ми косу гојио,
 Нит' си ми бисер низао,
 Нит' си ми свилу кројио;
 Бабо ми свилу кројио,
 Мајка ми косу гојила,
 Сестре ми бисер низале,
 Немој се за то брижити,
 Кад будем тебе у дворе,
 Кад станеш косу гојити,
 И чисти бисер низати,
 И сјајну свилу кројити,
 Онда ћеш моћи чувати“

Кад се упореде ове песме, види се да међу њима постоји велика сличност — предмет песме је исти: коло које се игра у селу под гором, а у колу девојка којој момак „са града“ баца јабуку и ласкаво јој се додворава саветом да уздигне хаљину, косу и бердан (подразумева се да се не би покварила трењем изазваним покретима тела у плесу), на што му она одговара да је непотребна његова брига, јер она има своје родитеље, браћу и сестре, који се за њу брину.

Разлика је у томе што је ова последња песма свадбена, везана за свадбу, због чега је као и остале такве песме прилагођена потребама тог важног чина, породичних веза и обавеза, па је естетска вредност песме умањена завршетком где „Маре вјерена“ поучава вереника када ће добити право да јој даје савете бринући се о њој и њеним стварима. У вези с тим је и разлика у времену које се односи на кројење њених хаљина, њене косе и низања бердана. У овој песми девојка те радње замишља и исказује као нешто што се односи на прошлост па казује ко се о њој бринуо. Она је верена, али није још удата, а будућност није стварност, па је брига о њој још у питању

Место тог рачунања, девојка у песми „Моја је оно у колу“, још слободна, хвали се како ће јој мајка оплести косу на фесу и низ образ спустити обојену витицу.

У Титограду, а по казивању и у другим неким местима Црне Горе, пева се у колу песма:

Под оном, под оном гором зеленом
И оном, и оном Ловћен планином
Мало се, мало се село вибело,
У село, у село коло играло,
У коло, у коло Хајка девојка.
Спустила, спустила кавај до земље
И русе, и русе косе низ плећи
И ситан, и ситан бисер низ прси.
Пита је, пита је вила с планине:
„Бога ти, бога ти, Хајко девојко,
Ко ти је, ко ти је кавај кројио?“
„Мајка ми, мајка ми кавај кројила.“
„Ко ти је, ко ти је бисер купио?“
„Браћа ми, браћа ми бисер купио.“
„Ко ти је, ко ти је косе гојио?“
„Сама сам, сама сам косе гојила.“

Ова песма слична је наведеним по томе што се почиње говором о селу под гором у којем игра девојка којој се неко лице обраћа, интересујући се за њену хаљину, косу и накит, а главна је разлика у томе што је то лице у прве две песме младић „са града“, који јој даје савете, а у овој „вила с планине“, која јој упућује питања. Сличност је опет у томе што у свим овим песмама девојка одговара да су јој родитељи, браћа и сестре омогућили да има хаљину и накит. Разлика је у томе што у прве две за косу каже да јој је „мајка гојила“, а у овој последњој да је сама „косе гојила“.

Циљ је ове песме да се истакне лепота девојке у колу, њеног одела и накита као и оних који се за њу брину. Тај циљ је постигнут, а и „вила с планине“ боље одговара почетку „под гором“, под „планином“, него „момче са града“, па иако је песма краћа, пема основу за претпоставку да је настала од неке сличне овим другим о којима је овде говорено. Пре би се могло претпоставити да су те песме настале на темељу ове последње.

Ова песма разликује се од осталих наведених и у томе што је девојци у колу име Хајка. Турске речи у народној песми радо се употребљавају, особито оне које су фонетски експресивне. Посебно име Хајка (Ајка, Ајкица, као и Хајкуна, од које су ове форме изведене) захваљујући рими у синтагми „Хајка девојка“ прави угодан звучни утисак па се у песми боље чува.

У песми „Моја је оно у колу“, место „Моја девојка“ можда је било „Хајка девојка“. То се може претпоставити зато што „Моја девојка“ не одговара садржају песме; у њој се не забавља разговором са девојком песник, него „момче са града“.

Како су ове песме утицале једна на другу и на тај се начин мењале или попуњавале, види се из Вукове нпр. п. „Опет у колу“ („рисанска“), I, стр. 64, п. 114, а која је блиска наведеним, иако је фабула друкчија. И у тој песми јавља се жена, али не девојка, него удата жена. Описана је исто као у наведеним песмама и са једним стихом више:

„Ма јој је свила до земље,
А руса коса до бедре,
А дробни бисер до паса,
У уши златне брњице.“

У опису посебно је као у песми „Моја је оно у колу“, коса „до бедре“, што је у рими са свила „до земље“, док су у оне друге две „косе низ плећи“. Са оном забележеном у Титограду сличност је у томе што се и у њој јавља вила, али и ту је разлика, јер вила не упућује жени питања, него је позива да се огледају која је лепша. Као у песми „Девојка момку“ за хаљину употребљена је синегдоха свила, док је у оне друге две турска реч: *ћама, кавад, кавај*. Обадве песме су сватовске, а у таквим песмама турске речи су врло ретке.

Песма забележена у Титограду, са цезуром после прве тросложне стопе у стиху, пева се у колу уз познати ритам и мелодију:

Без понављања прве стопе ова песма је осмерачка, као и оне друге две, што значи да се и оне, као и друге осмерачке, ако имају цезуру иза трећег слога, могу певати у колу на исти начин.

Овај услови слушавају сви стихови у све три песме осим другог по реду, који у првој наведеној гласи: „А под највишом планином“, а у другој: „А под планином високом“. Обадва стиха су ритмички неправилна, јер немају цезуру иза прве стопе, односно трећег слога.

Пошто су сви остали стихови у овим песмама правилни то се може претпоставити да је и овај морао бити ритмички правилан, па да је друкчије гласно.

И у неким другим сличним песмама овај стих не одговара ритму осталих стихова. Тако у песми „Удаја на далеко“ која почиње стиховима:

„Под оном гором зеленом
И под највишом планином“ (Вук, I, п. 414)

У другој, њој сличној:

„Под оном гором зеленом
А под планином високом.“ (I, п. 415)

Стих у песми из Рисна правилан је:

„Три су ми горе високе
Једна је гора највиша
По њој ми Косто лов лови.“ (Вук, VI, п. 66)

Али, ни ту се не спомиње Ловћен. Међутим, у песми стављеној у „Грбаљске свадбене пјесме“, на коју Вук упућује јер јој је слична по садржини, стоји:

„Три су ми горе високе
Ловћен је гора највиша
Туџер ми момче лов лови.“ (VI, п. 29)

Пошто су обадве песме свадбене и сличне, може се претпоставити да је и у оној првој, из Рисна, овај стих исто тако гласно.

У свадбеним песмама настојало се да се садржина песме прилагоди свадби, па да изгледа као да се у њој пева о том свечаном догађају и о младенцима. Настоји се да се садржина песме прикаже као истинити догађај и да се, у колико је могуће, избегне оно што омета постизање тог циља. Рисан, у којему се коло игра, не налази се под Ловћеном, па се зато то име изоставља, а Грбаљ се налази под Ловћеном, па нема разлога да се то исто учини.

У Боки се ово коло игра уз песму која се почиње истим стиховима као у оној забележеној у Титограду, али се после стиха „у колу, у колу Хајка Ђевојка“ мења садржина и певају различити осмерачки стихови других песама које се певају у колу по истом ритму, тако нпр. у Кривошијама иза тог стиха следе стихови, који изгледа, да су узети из неке друге песме, а гласе:

„Спустила, спустила косе низ плећи.“
„Чија је, чија је оно Ђевојка?“
„Оно је, оно је моја Ђевојка.“
„По чем је, по чем је, момче, познајеш?“
„Све моје, све моје пјесме пјеваше
И моје, и моје коло вођаше.“

Као што се види, у овој се песми налази и стих: „спустила косе низ плећа“, по којему се види и даља сличност са песмом забележеном у Титограду.

И у Лепетанима се игра ово коло с почетним истим стиховима, али већ иза стиха: „у коло, у коло Хајка Бевојка“ даљи стихови су заборављени, па се певају различити стихови из других осмерачких песама, као нпр.: „Што ћемо, што ћемо ја и ти, Бевојко?“, итд.

Песма забележена у Титограду са стихом: „и оном, и оном Ловћен планином“ показује да је вероватно настала негде у подручју Ловћена. Ако је ритмички погрешан стих оне две у почетку овог рада употребене песме раније гласио исто тако, онда се може претпоставити да су и оне пореклом из истог тог краја, као и да су по постанку заједничког порекла са овом забележеном у Титограду.

Резюме

О ВАРИАНТАХ ОДНОЙ НАРОДНОЙ ПЕСНИ

В настоящей статье сопоставляются варианты одной народной песни, под которые танцуется коло.

Говорится об их содержании а также о мелодии и ритме.

Ferida PEJAKOVIC

BIBLIOGRAFIJA

»B O K E« — ZBORNIKA RADOVA IZ NAUKE, KULTURE I UMJETNOSTI 1969 — 1979.

Radeći na istraživanju i proučavanju društvenih, ekonomskih, kulturnih, umjetničkih i drugih vrijednosti Boke Kotorske, objavljujući radove u kojima raspravlja pitanja iz istorije, s posebnim osvrtom na istoriju NOB-a, arheologije, kulturne istorije, etnologije, prirodnih nauka, turizma; prateći savremena zbivanja u Boki i šire, zbornik »Boka« okupio je u svojih 10 svezaka, na preko 2.400 stranica, više od 60 autora iz čitave Jugoslavije. Ove stranice zbornika »Boka« biće, van svake sumnje, solidna i dragocjena osnova za dalje proučavanje Boke Kotorske.

Dosta je napisano o Boki Kotorskoj i u prošlosti i u novije doba. I danas se piše. Zbornik »Boka« tome je dao značajan doprinos, posebno iz razloga što je svoje saradnike tražio među istraživačima koji to u većini i jesu; ljudima koji su uporno »kopali« po arhivima, bibliotekama i muzejima, u zemlji i inostranstvu, po arhivima pojedinih bokeljskih kuća, crkava i manastira, da bi našli što više podataka. Takvih priloga, rasprava i članaaka štampano je u ovih deset svezaka »Boke« dosta veliki broj.

Ako bi u ovom trenutku trebalo nešto ukazati, onda je to, da nije u dovoljnoj mjeri posvećena pažnja istraživanju poslijeratnog razvoja Boke Kotorske u cjelini.

Opšti podaci

B O K A: zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti (Samoupravna interesna zajednica kulture i nauke = A collection of works in science, culture and art / Selfgoverning community of interests for culture and science; gl. i odg. ur. Lazar Seferović — br. 1 (1969) — 10/II (1979). — Herceg-Novi: Samoupravna interesna zajednica kulture i nauke = Selfgoverning community of interests for culture and science, 1969— . — 23 cm.

Prvi broj »Boke« izašao je 1969. god. u izdanju Zavičajnog muzeja u Herceg-Novom. Odgovorni urednik bio je Ilija Pušić. Od 1975. god., tj. broja 6—7 izdavač je Samoupravna interesna zajednica kulture i nauke u Herceg-Novom i od tada je glavni i odgovorni urednik Lazar Seferović.

U ovoj Bibliografiji bibliografski je obrađen pregled svih radova, prikaza i osvrta, uključujući i predgovore-uvode, za brojeve od I do 10/II.

Bibliografske jedinice u Bibliografiji raspoređene su po sistemu međunarodne univerzalne decimalne klasifikacije. Grupe i podgrupe sređene su abecedno. U okviru jednog autora radovi su sređeni abecedno po naslovu rada. Jedan broj bibliografskih jedinica popraćen je kratkim objašnjenjima — anotacijama. Za radove štampane ćirilicom stavljena je oznaka »ćir.«. Strane rezimea su posebno označene i navedeni su svi prilozi (slike, karte, grafikoni).

Bibliografija sadrži 197 bibliografskih jedinica. Uz bibliografiju dati su registri: autorski i predmetni imenski, sređeni abecedno.

0 OPSTA GRUPA

012 Bibliografije djela pojedinih pisaca

1. MILJANIĆ, Novak R.: Bibliografija radova dr Lazara Tomanovića. — 5/1973, str. 123—140 (ćir.).
2. ZLOKOVIC, MAKSIM: Bibliografija Marka Cara. — 9/1977, str. 351—377.
3. ZOGOVIĆ, Mirka: Dopune Miljanićevoj bibliografiji radova dr L. A. Tomanovića. — 9/1977, str. 379—380 (ćir.).

05 Casopisi. Godišnjaci. Kalendari

4. BOLJEVIĆ-VULEKOVIC, Vojislav: Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru (Povodom 25-godišnjice izlaženja 1952—1977). — 9/1977, str. 394—397, rezime 398 (ćir.).
— Prikaz.
5. Godišnjak XIX Pomorskog muzeja — Kotor za 1971. god. — 3/1971, str. 277—279 (ćir.).
— Prikaz.
6. Godišnjak XX Pomorskog muzeja u Kotoru — za 1972. god. — 4/1972, str. 227—232.
— Prikaz.
7. IVOSEVIĆ, Vaso: Veliki ilustrovani kalendar »Boka« i njegova misija. — 10/1978, str. 81—92, summary 93, 2 fotokopije naslovne strane kalendara.

8. REDAKCIJA: (Predgovor zborniku Boka). — 1/1969, str. 5 (ćir.).
— Redakcioni odbor Zbornika povodom prvog broja.
9. REDAKCIJA: (Predgovor zborniku Boka). — 5/1973, str. 5 (ćir.).
— Broj 5 Zbornika posvećen je prof. Dušanu Popoviću, osnivaču i dugogodišnjem direktoru Zavičajnog muzeja.
10. REDAKCIJA: Godina istorijskih jubileja. — 9/1977, str. 5, 1 str. slika Tita.
— Uvod Redakcije.
11. REDAKCIJA: Deset godina zbornika »Boka«. — 10/1978, str. 5.
— Uvodna riječ.
12. (SEFEROVIĆ, Lazar): Riječ-dvije urednika. — 6—7/1975, str. 5.
— Poziv Redakcije naučnim, kulturnim i javnim radnicima na veću saradnju.

069 Muzeji. Muzeologija

13. ĐURIŠIĆ, Darko: Zavičajni muzej u Herceg-Novome u 1972. godini. — 5/1973, str. 147—151 (ćir.).
— Osvrt.
14. PUŠIĆ, Ilija: Rad Zavičajnog muzeja u 1969. godini. — 2/1970, str. 277—280.
— Osvrt.
15. PUŠIĆ, Ilija: Zavičajni muzej u Herceg-Novom u 1970. godini. — 3/1971, str. 280—285 (ćir.).
— Osvrt.
16. PUŠIĆ, Ilija: Zavičajni muzej u Herceg-Novom u 1971. godini. — 4/1972, str. 233—239.
— Osvrt.
17. PUŠIĆ, Ilija: Zavičajni muzej u Herceg-Novom (nova postava). — 5/1973, str. 141—145, 11 str. slika.
— Prikaz.

2 RELIGIJA. TEOLOGIJA

18. NIKOLIĆ, Marko S.: Manastir Savina — povodom dvjestogodišnjice početka gradnje velike crkve. — 9/1977, str. 261—266, résumé 267, 1 str. fotogr. Manastira (ćir.).
19. ROTKOVIĆ, Radoslav: Ljubišin rad na osnivanju bokokotorske eparhije. — 8/1976, str. 143—159, résumé 160 (ćir.).
— Ljubišu crkva zanima prvenstveno kao mogući saborac u borbi protiv despotizma, za razvijanje ideje i ostvarivanje prava narodnosti.
20. VUČKOVIĆ, Nikola: Knjiga druga »Budvanskih anala« Krsta Ivanovića. — 10/1978, str. 287—307 (ćir.).

— Prikaz druge knjige koja govori o budvanskoj crkvi — Crkvi sv. Ivana, drugim crkvama i pobožnostima, dok prva govori o postanku Budve, vladarima i povlasticama koje je uživala za vrijeme Mlet. Republike, a treća o nošnji Budvana i običajima.

3 DRUSTVENE NAUKE

312 Demografija. Statistika stanovništva

21. MILOVIĆ, Đorđe: Stanovništvo Mojdeža u drugoj polovini XVIII vijeka. — 9/1977, str. 235—247, résumé 248 (ćir.).
— Popisni dokumenti dati su po kućama, odnosno domaćinstvima.
22. MILOVIĆ, Đorđe: Stanovništvo Tople u drugoj polovini XVIII vijeka. — 4/1972, str. 69—90, résumé 91 (ćir.).
— Dati su popisni podaci po kućama, odnosno domaćinstvima za godine: 1750, 1758, 1763, 1771, 1772. i 1778.
23. TOMIĆ, Antun: Popis kuća Dobrote iz 1808. godine. — 8/1976, str. 329—336, résumé 337.
— Dat je popis sa podacima o vlasnicima, vrijednosti kuća i godišnjem porezu.

32 Politika. Nauka o državi

323 Unutrašnja politika. Nacionalni pokreti. Nacionalna pitanja

24. CRNIĆ-PEJOVIĆ, Marija: Prilozi borbi za nacionalnu slobodu krajem 19. vijeka u hercegnovskoj opštini. — 9/1977, str. 19—38, résumé 39, 1 str. slika (ćir.).
25. IVOSEVIĆ, Vaso: Jugoslovenske ideje Dionisija Mikovića. — 2/1970, str. 241—255, résumé 256 : ilustr. (ćir.).
— O njegovom učešću u buđenju narodnog preporoda i jačanju zdrave političke misli, koje je imalo velikog značaja.

325 Seljenje. Migracija. Kolonizacija

26. CRNIĆ-PEJOVIĆ, Marija: Prilog o ekonomsko-migracionim kretanjima iz luštičke opštine. — 8/1976, str. 233—237, résumé 238.
27. LUKETIĆ, Miroslav; Etorović, Adam: Jugosloveni u Nevadi 1859—1900 — Hrvati, Dalmatinci, Crnogorci i Hercegovci. — San Francisco, Istraživačko društvo, 1973, str. 263 (na engleskom). — 9/1977, str. 399—400.
— Prikaz.
28. RADOVIĆ, Velimir: Prilog o doseljenicima hercegnovskog kraja (XVIII stoljeće). — 10/1978, str. 165—188, summary 189.

— O doseljavanju porodica i pojedinaca iz Hercegovine i nešto manje iz Crne Gore i značaj ovog migracionog faktora na sve oblasti života.

29. RADOVIĆ, Velimir: Prilog o migracionom faktoru u istoriji Boke. — 9/1977, str. 305—322, résumé 323, 1 geog. karta.
— O migracijama krajem XVII i u prvim desetljećima XVIII v. stanovništva iz Hercegovine i Crne Gore.

327.32(497.1) Radnički pokret Jugoslavije

30. CRNIĆ-PEJOVIĆ, Marija: Radnički pokret i narodnooslobodilačka borba u Boki Kotorskoj na stranicama Istorijskih zapisa. — 10/1978, str. 333—340 (ćir.).
— Prikaz.
31. PEJOVIĆ, Čedomir: Neki fragmenti iz rada partijskih organizacija u Boki Kotorskoj 1919—1921. — 3/1971, str. 123—152, résumé 153 (ćir.).
— Pored KP govori se o radničkim i sindikalnim organizacijama, društvima, zadrugama, domovima.
32. RADOVIĆ, Velimir: Revolucionarni radnički pokret i problem masovnog političkog rada i akcija s osvrtom na hercegnovski kraj u periodu 1938—1941. godine. — 1/1969, str. 159—167; ilustr.

329 Političke stranke i pokreti

33. JURKOVIĆ, Ljubo D.: Uticaj vojvođanskih Srba na društveni život dalmatinskih Srba (Dr Kosta Milutinović, Vojvodina i Dalmacija 1760—1914, str. 394). — 8/1976, str. 239—261 (ćir.).
— Daje svestranu dokumentovanu istoriografsku analizu i prikaz značajnog Milutinovićevo djela, koje objektivno obrađuje kulturne i političke prilike dalmatinskih Srba.
34. MILUTINOVIĆ, Kosta: Prilog proučavanju pokreta za ekonomsku i kulturnu obnovu Boke Kotorske. — 10/1978, str. 121—132, summary 133.
— Srpska narodna organizacija; uticaj društava, grupa i pojedinih porodica iz Boke na ekonomski i kulturni razvoj; akcionarsko društvo, štedionice, Parabrodarsko društvo, Bokeška štamparija, Glasnik »Boka« itd.
35. ROTKOVIĆ, Radoslav: Ljubiša i dalmatinska narodna stranka (1861—1870). — 10/1978, str. 191—216, summary 217 (ćir.).
36. SUBOTIĆ, Đuro: Jedna epizoda iz života jugoslovenske revolucionarne omladine pred prvi svjetski rat. — 4/1972, str. 153—157, résumé 158 (ćir.).
— Riječ je o četvorici dječaka, učenika Zadarske gimnazije Kostić Lazi, Zeželj Ćiru, Kulundžić Isaiju i Subotić Đuru, koji

su, pod uticajem nacionalnog zanosa napredne omladine, donijeli odluku (i pobjegli) da, kao dobrovoljci, učestvuju u borbama za oslobođenje.

37. ZLOKOVIC, Maksim: Ilegalna đaćka družina »Branko Radićević« u Kotoru (Prigodom pjesnikove 150-godišnjice rođenja). — 6—7/1975, str. 241—248, résumé 249 (ćir.).
— Pod uticajem Ujedinjene omladine i omladinskog rada osnovana je ova družina (1876) sa ciljem da širi bratsku slogu, narodnu knjigu i slobodarski duh među omladinom Boke.

329.15(497.1) Savez komunista Jugoslavije

38. BOJOVIC, Jovan R.: Suđenje Adolfu Muku 1923. godine. — 4/1972, str. 117—134, résumé 135.
39. BOJOVIC, Jovan R.: Titovi susreti sa crnogorskim komunistima i njegov prvi dolazak u Crnu Goru. — 9/1977, str. 7—16, résumé 17 (ćir.).
40. LUKATELI, Anton: Neka dokumenta iz logora Smederevska Palanka. — 3/1971, str. 197—201, résumé 202, 2 str. slika logora (logoraša) marta 1941.
41. RADOVIC, Velimir: Jedno hapšenje i njegovi odjeci. — 3/1971, str. 155—164, résumé 164.
— U članku se govori o odjecima i posljedicama hapšenja i istrage Adolfa Muka i Antuna Franovića, poznatih partijskih funkcionera, početkom marta 1937.

33. Privreda

338.42 Zanati

42. CRNIC, Marija: Iščezava još jedno zanimanje — mlinarstvo. — 4/1972, str. 173—187, résumé 188 : ilustr. (ćir.).
— Razvoj i nestanak mlinarstva na terenu opštine heroegnovske, na osnovu podataka iz Arhiva Herceg-Novog.

338.48 Turizam. Promet stranaca

43. MAĐAR, Zoltan: Hotel »Plaža« — Zelenika od 1902. do 1960. godine. — 6—7/1975, str. 197—207, zusammenfassung 208, 2 str. slika.
— Prvi hotel u opštini turističkog karaktera.
44. MARTINOVIC, Dušan: Funkcionalno-urbani razvoj i turističke mogućnosti Risna. — 6—7/1975, str. 155—176, résumé 177, 6 str. slika.
45. MARTINOVIC, Dušan J.: Perast i njegove turističke mogućnosti. — 2/1970, str. 257—268, résumé 269.
46. MARTINOVIC, Dušan J.: Prčanj i njegove turističke mogućnosti. — 3/1971, str. 229—248, résumé 249 (ćir.).

47. ODALOVIC, Gligo: Hercegovačka izletišta na poluostrvu Luštici. — 10/II—1979, str. 365—372, summary 373, 3 str. slika. — Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
48. ODALOVIC, Gligo: Mogućnosti za razvoj turizma na poluostrvu Luštici u Boki Kotorskoj. — 9/1977, str. 269—303, résumé 304, 6 str. slika (ćir.). — U tekstu nekoliko grafikona.
49. VASOVIC, Milorad: Planinsko zaleđe Boke Kotorske kao njena komplementarna turistička vrednost. — 10/II—1979, str. 81—90, summary 91—92. — Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
50. VLAOVIC, Marko: Pozdravna riječ na Simpozijumu (Umjesto predgovora). — 10/II—1979, str. 5—7. — Simpozijum u Herceg-Novom: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

339 Trgovina. Međunarodni privredni odnosi

51. HRABAK, Bogumil: Proizvodnja i prodaja soli u Herceg-Novom i odnosi s Dubrovnikom u vezi s tim (1482—1538). — 8/1976, str. 63—107, résumé 108—109.
52. MILOSEVIC, Miloš: Prilozi problematici kopnene trgovine poslije osvajanja Herceg-Novoga i okoline od Turaka 1687. godine. — 2/1970, str. 83—118, résumé 119. — Riječ je o karavanskoj trgovini (na osnovu podataka Kotorskog arhiva) koja je imala veliki značaj za budućnost H. Novoga i njegovog područja.
53. MILOVIC, Đorđe: Neki podaci o kontroli mjera mletačkih vlasti u Herceg-Novom sredinom XVIII vijeka. — 5/1973, str. 95—98, résumé 99.

34 Pravo. Zakonodavstvo

54. CRNIC, Marija: »Bokeška setenca« donešena na Prčanju 1848. god. — 1/1969, str. 99—107. — U njenom donošenju učestvuju predstavnici iz svih krajeva Boke, sem zavađenih komuna (H. Novi i Risan). Ona rješava sukobe i uspostavlja dobrosusjedske odnose.
55. MIJUŠKOVIC, Slavko: Njegoš i Prevlaka — sada »Ostrvo cveća« u Boki Kotorskoj. — 2/1970, str. 9—36, résumé 37—39, 1 slika »Ostrvo cveća« (ćir.). — Zavještanje kontese Katarine Vlastelinović svog imanja na Prevlaci vladici Njegošu i ostavinski postupak, uz podatke o Prevlaci, Vlastelinovićima, odnosima Bokelja i Njegoša itd.

352 Mjesna uprava. Opštinska uprava

56. CRNIC-PEJOVIĆ, Marija: Popis kapetana, suda i kancelijera topaljske opštine za period 1719—1759. godina. — 9/1977, str. 381—387, résumé 388, 1 fotokop. dokumenta.
57. ZLOKOVIĆ, Maksim: Srednjovjekovni statut grada Budve. — 3/1971, str. 251—253.
— Prikaz Statuta koji je izdat u izdanju biblioteke — Anali Budve.

37 Školstvo. Obrazovanje. Nastava

58. CRNIC, Marija: Pedeset godina od osnivanja Učiteljske škole u Herceg-Novome. — 6—7/1975, str. 179—194, résumé 195 (ćir.).
— Sa pregledima broja đaka na kraju školske godine po razredima i uspjehu, za period 1929—1941.
59. LUKIĆ, Vasilije: Spor nastavnika građanske škole u Kotoru Draga Milovića sa direktorom iste škole Sćepanom Milićem. — 5/1973, str. 101—107, résumé 108.
60. NAKICENOVIC, Jovan S.: Nekoliko detalja o osnivanju i radu Pomorske zakladne škole u Herceg-Novome. — 4/1972, str. 203—210, résumé 211—212 (ćir.).

39 Etnologija. Etnografija. Običaji. Folklor

61. CRNIC, Marija: Kamenski ledari. — 3/1971, str. 221—227, résumé 228 (ćir.).
— Vađenje i prodavanje leda — nesvakidašnje zanimanje starih Kamenjana.
62. MADAR, Čaba: Otok živih i otok mrtvih kod Perasta. — 1/1969, str. 125—128 : ilustr.
63. PETROVIĆ, Đurđica: Poreklo i karakteristike pištolja zvanih ledenice. — 2/1970, str. 151—168, résumé 169, 15 str, slika sa spiskom (ćir.).
64. RADOVANOVIĆ, Miljana: Vuk Popović i folklor Boke Kotorske. — 1/1969, str. 109—115 (ćir.).
— Saradnik i sledbenik V. Karadžića, ulazi u red pregalaca na polju naše etnografije i folkloristike XIX vijeka.
65. STOJANOVIĆ, Petar: Gostoprimstvo i njegovi istorijski okviri (Osvrti na prilike u Crnoj Gori, sjevernoj Albaniji i Boki). — 8/1976, str. 111—139, résumé 140—141 (ćir.).

5 PRIRODNE NAUKE

502.7 *Priroda. Zaštita prirode. Životna sredina*

66. POPOVIĆ, Dušan: Savinska Dubrava kao prirodni resurs Herceg-Novoga. — 10/II—1979, str. 309—316, summary 317. 1 topog. karta, 4 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
67. ROGLIĆ, Josip: Pejzažne specifičnosti i raznolikosti — prednost i bogatstvo Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 29—38, summary 39.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
68. STANKOVIĆ, Stevan M.: Zaštićena Boka — osnova razvoja turizma. — 10/II—1979, str. 297—304, summary 305—307.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
69. SISIĆ, Bruno: Neke pejzažne značajke Boke Kotorske u svijetlu turizma. — 10/II—1979, str. 57—62, summary 63—64. 3 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
70. VUČKOVIĆ, Mihailo: Orjen — potencijalni nacionalni park. — 10/II—1979, str. 189—194, summary 195.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

55 Geologija. Meteorologija. Geofizika

71. BEŠIĆ, Zarija, PAVIĆ, Andrija: Geološki sastav Boke Kotorske i njena geomorfologija. — 10/II—1979, str. 9—19, summary 20, 1 skica.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
72. BOGOSAVLJEVIĆ, Momčilo: Heliotermski uslovi Boke Kotorske od značaja za turizam. — 10/II—1979, str. 241—254, summary 255—256.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
73. LEPETIĆ, Vladimir: Neke geofizičke i bioekološke karakteristike Bokokotorskog zaliva. — 2/1970, str. 191—210, summary 211—212, 9 str. tabli.
74. PENZAR, Branka, PENZAR, Ivan, VOLARIĆ, Božena: Utjecaj mora i topografije u predjelu Boke Kotorske na niske temperature zraka. — 10/II—1979, str. 41—49, summary 50 : ilustr.

- Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
75. PETROVIĆ, Jovan: Turistički značaj bokokotorskih pećina. — 10/II—1979, str. 51—54, summary 55.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
76. RIDANOVIĆ, Josip: Hidrogeografske značajke u funkciji turizma Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 353—363, summary 364: ilustr.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
77. STANKOVIĆ, Stevan, MAČEJKA, Milivoje M., MLADENOVIĆ, Tomislav: Prilog proučavanju horizontalne i vertikalne razuđenosti Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 21—27, summary 28.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
78. VLAHOVIĆ, Vladislav: Prirodne mogućnosti vodosnabdjevanja Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 69—79, summary 80.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

581 Opšta botanika. Flora. Biljna geografija

79. JOVANOVIĆ, B., VUKIČEVIĆ, E., ĐAKONOVIĆ, F.: Istraživanje aktuelne i potencijalne prirodne vegetacije pri valorizaciji predela — Prethodni rezultati u delu Bokokotorskog zaliva. — 10/II—1979, str. 149—164, summary 165—166, 6 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
80. OBRADOVIĆ, Melanija, BUDAK, Vera: Prilog flori okoline Herceg-Novog. — 10/II—1979, str. 107—121, summary 122—123: ilustr.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
81. PULEVIĆ, Vukić: O flori i vegetaciji Boke Kotorske i potrebi njihove zaštite. — 10/II—1979, str. 209—219, summary 220.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

6 PRIMENJENE NAUKE. MEDICINA. TEHNIKA

61 Medicina. Higijena. Farmacija

82. DANILOVIĆ, Vojislav, ŽIVKOVIĆ, Milutin: Klimatski faktori Boke Kotorske i bronhijalna astma. — 10/II—1979, str. 427—431, summary 432.

- Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
83. MIHAJLOVIĆ, Vukašin: Fizičko-hemijska svojstva i terapijska primena igalskog lekovitog mulja. — 10/II—1979, str. 405—407, summary 408, 1 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
84. MIJUŠKOVIĆ, Slavko: Hercegnovski lazaret i zdravstveni kolegij. — 4/1972, str. 5—14, résumé 15.
— O lazaretu u Meljinama.
85. MIJUŠKOVIĆ Slavko: Osnivanje i reorganizovanje jedne srednjovjekovne bokeljske zdravstveno-preventivne institucije. — 5/1973, str. 23—33, résumé 34.
— Riječ je o kotorskom magistratu za zdravstvo, osnovanom u cilju efikasnih i trajnih mjera preventivnog karaktera, u borbi protiv unošenja zaraza.
86. MRĐEN, Danica: Hipertenzija i klimatski faktori Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 411—414, summary 415.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
87. NIKOLIĆ, Ilija: Zdravstveni profil Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 417—421, summary 422.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
88. OBRADOVIĆ, Milan: Mineralna voda »Igaljka«. — 10/II—1979, str. 423—424, summary 425.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
89. VUKSANOVIC, Julijana, VUKSANOVIC, Petar: Mogućnosti klimatskog liječenja u južnom dijelu Crnogorskog primorja. — 10/II—1979, str. 389—394, summary 395.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
90. ŽIVKOVIĆ, Milutin: Prirodni ljekoviti faktori Boke Kotorske i njihova primena u prevenciji, liječenju i rehabilitaciji. — 10/II—1979, str. 397—402, summary 403.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

63 Poljoprivreda i šumarstvo. Stočarstvo, Lov. Ribolov

634 Šumarstvo. Voćarstvo

91. KITIĆ, Darinka: Savremene metode pošumljavanja ogoljelih i degradiranih šumskih terena. — 10/II—1979, str. 221—236, summary 237, 3 str. slika.

— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

92. LAZAREVIĆ, Savo: Planika i njen privredni značaj u uslovima primorskog krša. — 10/II—1979, str. 377—387, summary 388.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

635 Cvjećarstvo. Ukrasni vrtovi. Vrtlarstvo

93. BUNUSEVAC, T., VUKIČEVIĆ, E., MILJANOVIĆ, O., STERNIŠA, A., ĐAKONOVIĆ, F.: Dekorativne biljke Bokokotorskog zaliva i njihov značaj u turizmu. — 10/II—1979, str. 125—138, summary 139—140, 8 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
94. MIJANOVIĆ, Olga: Cveće u vertikalnom zelenilu naselja u Boki Kotorskoj. — 10/II—1979, str. 173—181, summary 182, 5 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
95. STERNIŠA, Ante: Mogućnosti korišćenja australijskih akacija kao hortikulturnog potencijala hercegNovskog područja. — 10/II—1979, str. 197—206, summary 207.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

639 Lov. Ribolov. Ribogojstvo

96. LEPETIĆ, Vladimir: Valorizacija nekih bioekoloških karakteristika Bokokotorskog zaliva. — 10/II—1979, str. 93—105, summary 106 : ilustr.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.
97. MILOVIĆ, Đorđe: Podaci o ulovu ribe trojice ribara u Baošićima u toku jednog »škura« u junu 1770. godine. — 6—7/1975, str. 263—264, résumé 265 (ćir.).

656 Saobraćaj

98. ZLOKOVIĆ, Ignjatije: Prvi pokušaj uvođenja redovnog kolskog saobraćaja na relaciji Kamenari — Herceg-Novi. — 1/1969, str. 129—135 : ilustr.

7 UMJETNOST. ARHITEKTURA. MUZIKA. RAZONODA. SPORT

7(091) Istorija umjetnosti

99. ĐURIC, Vojislav J.: Manastir Savina. — 5/1973, str. 7—21, résumé 21—22, 31 str. slika (ćir.).

100. SIJERKOVIĆ-MOSKOV, Dušanka: Manastir Savina — velika crkva (Arhitektura i ikonostas). — 6—7/1975, str. 125—152, résumé 153—154, 7 str. slika: ilustr.
101. ZLOKOVIĆ, Ignjatije: Tragom radova Pavla Mijovića. — 10/1978, str. 319—325, summary 326 (ćir.).
— Prikaz naučnog i kulturnog opusa, njegovih radova koji se odnose posebno na proučavanje Boke, njene arheologije, slikarstva i umjetnosti uopšte.

712 Vrtna arhitektura. Uređivanje predjela. Parkovi

102. BUNUŠEVAC, Toma: Pejzažna arhitektura i turizam Bokotorskog regiona. — 10/II—1979, str. 335—345, summary 346, 5 str. slika.
— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

72 Arhitektura

103. MAĐAR, Zoltan: Najstarija arhitektura u Boki Kotorskoj. — 1/1969, str. 23—32 (ćir.).

725.9 Slavoluci. Spomenici. Javne građevine

104. MARTINOVIC, Dušan J.: Spomenici i spomen obilježja iz NOB na teritoriji opštine Budva. — 4/1972, str. 137—150, résumé 151, 3 str. slika (ćir.).
105. PEDIŠIĆ, Tomo: Spomenici i spomen obilježja NOB sa područja Boke Kotorske. — 3/1971, str. 165—195, résumé 196, 3 str. slika (ćir.).
— Podaci su dati po opštinama: Tivat, Kotor, Herceg-Novi.
106. VUKMANOVIĆ, Savo: Njegoševa rodna kuća. — 1/1969, str. 117—123 (ćir.).

73/76 Likovne umjetnosti

107. ĐURIŠIĆ, Darko: HercegNovski zimski salon. — 2/1970, str. 281—282 (ćir.).
— Prikaz.
108. KOVIJANIĆ, Risto: Kotorski zlatar Milko iz Novog Brda (savremenik Novaka Kovača) — Po podacima iz Kotorskog arhiva. — 1/1969, str. 81—88 (ćir.).
— XIV vijek.
109. PETROVIĆ, Radomir D.: Prilog pitanju odnosa slikara Radula i bokotorske slikarske škole. — 10/1978, str. 155—163, summary 164, 6 str. slika (ćir.).
— Uticaj slikara Radula na slikarsku porodicu Dimitrijević-Rafailović iz Risna.

78 Muzika

110. SEFEROVIĆ, Lazar: Uvodna razmatranja o razvoju bokeljske popjevke. — 2/1970, str. 231—233, résumé 234.

79 Razonoda. Igre. Sport

791 Javne zabave i priredbe

111. PASINOVIĆ, Milenko: Manifestacioni motivi — njihovi efekti i funkcije u valorizaciji florističkog bogatstva Boke na primjeru »Praznika mimoze«. — 10/II—1979, str. 287—295, summary 296.

— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

792 Pozorište

112. ANTOVIĆ, Darko: Pozorišna djelatnost u Kotoru s posebnim osvrtom na XIX vijek. — 8/1976, str. 291—296, résumé 297, 2 str. fotokopija.

797 Sportovi na vodi. Sportovi u zraku

113. APOLONIO, Aleksandar: Razvojne mogućnosti nautičkog turizma i sportova na vodi u Boki Kotorskoj. — 10/II—1979, str. 257—268, summary 269.

— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

114. MAĐAR, Čaba, MAĐAR, Zoltan: Razvojne mogućnosti sportskog vazduhoplovstva u Boki Kotorskoj. — 10/II—1979, str. 271—280, summary 281, 4 str. slika.

— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

799 Sportski ribolov i lov

115. ČOMIC, Ratko: Valorizacija lovnoturističkih mogućnosti Boke Kotorske. — 10/II—1979, str. 323—332, summary 333.

— Rad sa Simpozijuma: Prirodna bogatstva Boke Kotorske i turizam.

8 JEZICI. NAUKA O JEZIKU. KNJIŽEVNOST. NAUKA O KNJIŽEVNOSTI

80 Lingvistika. Filologija

116. MUSIĆ, Srđan: Prilog izučavanju toponomastike sjeverozapadne Boke Kotorske. — 3/1971, str. 211—218, résumé 219.
117. MUSIĆ, Srđan: Romanizmi u jeziku Stefana Mitrova Ljubiše. — 8/1976, str. 161—175, riassunto 176.

118. SUBOTIĆ, Jelisaveta: Lekseme iz pomorstva Paštrovića u jeziku Stefana Mitrova Ljubiše. — 9/1977, str. 335—341, résumé 342.
119. SUBOTIĆ, Jelisaveta: Leksičko-semantičke vrijednosti nekih riječi Stefana Mitrova Ljubiše. — 8/1976, str. 177—181, résumé 182 (ćir.).
120. SUBOTIĆ, Jelisaveta: Ribarska leksika u jeziku Vuka Popovića. — 9/1977, str. 325—332, résumé 333 (ćir.).
121. TOMANOVIĆ, Vaso: Iz leksike govora Boke Kotorske. — 1/1969, str. 89—97 (ćir.).
— Poređenje Vukovih riječi iz Boke sa riječima govora Lepetana, i iz drugih mjesta, posebno Grblja i Risna.
122. TOMANOVIĆ, Vaso: Iz toponomastike Boke Kotorske. — 2/1970, str. 213—223, résumé 224.
123. TOMANOVIĆ, Vaso: O bokeljskim govorima. — 2/1970, str. 225—229, résumé 229.
124. TOMANOVIĆ, Vaso: O fonetici reči romanskog porekla u govorima Boke Kotorske. — 3/1971, str. 203—209, résumé 210.
125. TOMANOVIĆ, Vaso: O romanskim elementima u bokeljskim govorima i njihovom odnosu prema domaćim. — 4/1972, str. 159—171, résumé 172.

886.1/.6 Književnosti naroda Jugoslavije

886.1/.6.09 Književna kritika. Prikazi

126. ZLOKOVIĆ, Maksim: Dušan Kostić, Impresije viđenja Herceg-Novog. — 9/1977, str. 401—403 (ćir.).
— Prikaz.

886.1/.6.09:929 Prikazi pojedinih pisaca

127. MILUTINOVIĆ, Kosta: Književni lik Marka Cara. — 9/1977, str. 157—216, zusammenfassung 217, 4 str. slika (ćir.).
128. MILJANIĆ, Novak R.: Književnici braća Ivelići. — 8/1976, str. 299—308, résumé 309 (ćir.).
— Sa bibliografijom stvaralaštva Mitra Ivelića.
129. MILJANIĆ, Novak R.: Književnik Niko Vučetić. — 9/1977, str. 253—259, résumé 260 (ćir.).
130. MILJANIĆ, Novak R.: Pjesnici braća Trojanović iz Rosa. — 4/1972, str. 189—200, résumé 201 (ćir.).
— Sa bibliografskim podacima o stvaralaštvu Vladimira Trojanovića po hronologiji.
131. VUKMANOVIĆ, Savo: Nikola St. Ljubiša. — 10/1978, str. 233—243, 1 fotograf. Nikole St. Ljubiše.
— Pjesnik i prevodilac iz Paštrovića.

132. ZLOKOVIC, Maksim: Hercegnovski dani Sima Matavulja (Prigodom sedamdesetogodišnjice pišćeve smrti). — 10/1978, str. 245—264, summary 265—266 (ćir.)

9 GEOGRAFIJA. BIOGRAFIJE. ISTORIJA

902/904 Arheologija

133. MARKOVIC, Čedomir: Nekoliko novih grobova iz Budve. — 2/1970, str. 41—52, résumé 53, 4 str. slika, 2 str. tabli (ćir.).
134. MARKOVIC, Čedomir: Tri antička groba iz Sutomora. — 3/1971, str. 53—56, résumé 57, 3 str. slika, 1 tabla.
135. MIJUŠKOVIC, Slavko: O ostacima jednog kotorskog historijskog spomenika iz XIII vijeka. — 8/1976, str. 183—212, résumé 213.
— O otkrivenom srednjovjekovnom groblju i temeljima crkve i manastira Sv. Franje, zadužbine Jelene, žene Uroša I.
136. PUŠIĆ, Ilija: Arheološki lokaliteti i stanje arheološke nauke u Boki Kotorskoj. — 1/1969, str. 7—21, 8 str. slika.
137. PUŠIĆ, Ilija: Preromanska dekorativna plastika u Kotoru. — 3/1971, str. 39—51, résumé 52, 13 str. slika.
138. PUŠIĆ, Ilija: Slovenska nekropola u Kamenom. — 4/1972, str. 61—67, résumé 68, 5 str. slika, 1 str. crtež rasporeda otkrivenih grobova.

908 Regionalne monografije — opšti podaci

139. CRNIC-PEJOVIĆ, Marija: Jedno naselje hercegnovske opštine u XVIII vijeku — Mojdež po dokumentima Arhiva Herceg-Novog. — 10/1978, str. 33—77, summary 78—79, 2 str. fotokopija (ćir.).
— O stanovništvu, mlinarstvu, pomorskoj privredi, parnicama, sudovima dobrih ljudi, raznim problemima vezanim za zemlju (kupovina, pokloni, uzurpiranje, štete) itd.

91 Geografija. Istraživanja. Putovanja

140. SAGER, Petar: Komentar i dopuna opisu Herceg-Novoga i Boke po Evliji Čelebiji 1664. godine. — 4/1972, str. 213—224, résumé 225.

929 Biografije. Životopisi

141. FARČIĆ, Antonije: Žitije sv. kralja Vladimira. — 1/1969, str. 73—79.
142. IVOŠEVIĆ, Vaso J.: Prilozi za monografiju o Vuku Popoviću-Rišnjaniću. — 9/1977, str. 127—145, résumé 146 (ćir.).

- Pored biografskih podataka, posebno se o njemu govori kao velikom saradniku V. Karadžića, o njegovim dragocjenim pismima. — Na kraju rada je pregled literature o V. Popoviću.
143. IVOŠEVIĆ, Vaso: U spomen Petra Šerovića (Povodom desetogodišnjice smrti). — 10/1978, str. 347—357, 1 str. fotogr. Šerovića (ćir.).
144. KOVIJANIĆ, Risto: Ignjatije (Ignjo) Zloković — Povodom 80-godišnjice života. — 10/1978, str. 341—346, 1 str. fotogr. Zlokovića.
145. LUKETIĆ, Miroslav: Pismo Pavla Rovinskog Roksandi Tomanović. — 10/1978, str. 327—332.
— Sa biografskim podacima o Rovinskom, koji je proučavao prošlost slovenskih naroda. U Crnoj Gori živio je više od 20 g. i vršio svestrana naučna ispitivanja. — Pismo predstavlja nostalgичnu ispovjest čovjeka zaljubljenog u Crnu Goru.
146. MAMUZIĆ, Ilija: Mavro Broz u Boki sa Bokeljima. — 8/1976, str. 263—268, zusammenfassung 269.
— O mladom svećeniku revolucionarnih težnji za moćnom ilirskom državom, pokloniku Ljudevita Gaja.
147. MIJUŠKOVIC, Slavko: Hercegnovljanin Aleksandar Mitrović — branilac optuženih iz ustanka mornara u Boki februara 1918. — 9/1977, str. 249—251, résumé 252.
— Biografski i bibliografski podaci.
148. MIJUŠKOVIC, Slavko: Vuk Karadžić i Vuk Popović u spisima eparhijskog arhiva u Kotoru. — 6—7/1975, str. 77—107, résumé 108.
— Podaci o V. Karadžiću tiču se uglavnom pretplate Bokelja na njegova djela, dok se o V. Popoviću, risanskom parohu i kotorskom katiheti, vrijednom Vukovom saradniku, govori o optužbama i progonima od strane njegovih crkvenih vlasti.
149. MILUTINOVIĆ, Kosta: Politički lik Stefana Mitrova Ljubiše. — 6—7/1975, str. 7—72, zusammenfassung 73—75 (ćir.).
150. MILJANIĆ, Novak: Novinar i književnik Stevan Vrčević. — 6—7/1975, str. 221—239, résumé 240.
— 1847—1907, sin Vuka Vrčevića. — Sa bibliografijom rada.
151. MILJANIĆ, Novak: Porijeklo i život Lazara Tomanovića. — 9/1977, str. 219—233, résumé 234.
152. MULJANIĆ, Žarko: Boravak Alberta Fortisa u Boki Kotorskoj. — 8/1976, str. 287—290 (ćir.).
— O njegovim geološkim zanimanjima za ove krajeve, posebno o potresima.
153. NIKOLIĆ, Marko S.: Njegoš u manastiru Savini i Toploj. — 3/1971, str. 79—85, résumé 85, 1 str. fotokopija (ćir.).

154. RADOVIĆ, Velimir: Nikola Đurković — znameniti Bokelj (Biografsko-istorijski ogled). — 4/1972, str. 93—115, résumé 116 : ilustr.
155. SUBOTIĆ, Jelisaveta: Prilog biografiji Stefana Mitrova Ljubiša. — 10/1978, str. 219—231, summary 232 (ćir.).
— Osnovno školsko obrazovanje u njegovom rodnom mjestu Budvi i u Kotoru.
156. VUKMANOVIĆ, Savo: Luko Zore kao direktor kotorske gimnazije. — 9/1977, str. 343—348, rezjume 349.
157. ZLOKOVIĆ, Ignjatije: In memoriam — Don Niko Luković. — 2/1970, str. 5—7, 1 slika Don Nika.
158. ZLOKOVIĆ, Ignjatije: Kapetan Aleksandar (Leso) Pavković. — 6—7/1975, str. 209—218, résumé 219 (ćir.).
— Načelnik (predsjednik) opštine hercegovačke, veliki narodni dobrotvor svoga kraja i borac za prava svoga naroda.
159. ZLOKOVIĆ, Ignjatije: Prof. Vicko Tripković (povodom 100-godišnjice rođenja). — 2/1970, str. 235—239, résumé 240 (ćir.).
160. ZLOKOVIĆ, Maksim: Tomo Krstov Popović — književnik i istoričar (Povodom četrdesetpetogodišnjice smrti). — 8/1976, str. 271—284, résumé 285 (ćir.).

929.2 Genealogija. Istorija pojedinih porodica

161. SAGER, Petar: Prodaja mača Petra Velikog. — 6—7/1975, str. 267—274, résumé 275, 2 str. slika.
— O maču koga je Petar Veliki poklonio admiralu Matiji Zmajeviću za zasluge i revnost u službi. — Sa opisom mača.

929.5 Nadgrobni natpisi i spomenici

162. FARČIĆ, Antonije: Tri barska epitafa. — 2/1970, str. 171—189, résumé 190 (ćir.).

930.25 Arhivistika. Javni arhivi

163. LUKETIĆ, Miroslav: CASNO — Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja 1944—1945. — Zbirka dokumenata. Odabrao i pripremio dr Zoran Lakić. — Titograd, Istorijski institut SR Crne Gore, 1975, str. 624. — 9/1977, str. 391—393.
— Prikaz.
164. MUSIĆ, Srđan: Jedna zanimljiva poternica iz XVIII veka u Arhivu Herceg-Novog. — 10/1978, str. 151—153, riassunto 154, 1 str. fotokop. dokumenta.
— Interesantan arhivski dokumenat — poternica za ubicom Johana Joahima Vinkelmana, poznatog arheologa i istoričara umjetnosti.

165. RADOVIĆ, Velimir: Pogled na arhivsku i bibliotečku službu u hercegrovskoj opštini. — 2/1970, str. 271—275 (ćir.).
— Osvrt.

930.27 *Epigrafija. Natpisi. Paleografija*

166. KOVACEVIĆ, Jovan: Srednjevekovni latinski natpisi u Boki Kotorskoj. — 5/1973, str. 35—51, résumé 52 : ilustr.
— Obuhvaćeno samo tivatsko područje.

940.1 *Istorija — srednji vijek*

167. MIJUSKOVIC, Slavko: Neke primjedbe na Banaševićevu knjigu »Letopis popa Dukljanina«. — 3/1971, str. 255—265.

940.53/.54 *Istorija — Drugi svjetski rat*

168. GRGUREVIĆ, Tomislav: Bez ispaljenog metka — Podmornička flotila ratne mornarice predratne Jugoslavije u drugom svjetskom ratu. — 8/1976, str. 311—326, résumé 327.
169. GRGUREVIĆ, Tomislav: Boka aprila 1941. — 9/1977, str. 85—124, résumé 125—126.
— Snage u Boki, moralno-političko stanje jedinica, demonstracije, flota, prvi dani rata, kapitulacija, djelovanje KPJ.

940.53/.54(497.1) *Istorija narodnooslobodilačke borbe*

170. CRNIC, Marija: Nad jednom knjigom o NOR-u. — 3/1971, str. 267—275 (ćir.).
— Prikaz i osvrt na knjigu »Nikšički NOP odred«, autora Gojka Miljanića.
171. RADOVIĆ, Velimir: Hercegrovski kraj u istoriografiji radničkog pokreta i NOB-e. — 5/1973, str. 109—121.
— Prikaz.
172. RADOVIĆ, Velimir: Pet osobenosti ustaničke 1941. godine u Boki. — 8/1976, str. 5—59, résumé 60—61, 8 str. slika, 2 str. geog. karte (ćir.).

949.711 *Istorija Srbije*

173. LUKETIĆ, Miroslav: E. P. Naumov: Vladajuća klasa i državna vlast u Srbiji XIII—XV vijeka. — Dinamika socijalnog i političkog sistema srpskog feudalizma. — Akademija nauka SSSR, Institut Slavjanovedenija i balkanistike, Moskva 1975, str. 336 (na ruskom). — 9/1977, str. 404—405.
— Prikaz.

174. GRGUREVIĆ, Tomislav: Posljedice revolucionarnog neuskus-
tva i klasno obilježje ustanka (Povodom šezdeset godina
ustanka mornara u Boki). — 10/1978, str. 269—285, sum-
mary 286.
175. HRABAK, Bogumil: Herceg-Novi kao turska i pomorska baza
i gusarsko gnezdo. — 9/1977, str. 41—82, résumé 83—84.
176. HRABAK, Bogumil: Herceg-Novi u doba bosanskohercegova-
čke vlasti (1382—1482). — 10/1978, str. 7—30, summary 31.
— Ekonomski i privredni razvitak grada (trgovina, zanati,
trg soli, manufakture tkanina i oružja, organi vlasti itd.).
177. IVOSEVIĆ, Vaso: Bokeljski ustanak 1869. god. po rukopisu
jednog učesnika (iz neobjavljene autobiografije crnogorskog
mitropolita Mitrofana Bana). — 3/1971, str. 95—101, résumé
102 (ćir.).
178. KOVAČEVIĆ, Predrag: Bokeljski ustanak 1869/70. godine
(Povodom stogodišnjice). — 2/1970, str. 121—147, summary
148—149 (ćir.).
179. KOVAČEVIĆ, Predrag: Flota admirala Senjavina u našim
vodama — Ruska uprava u Boki (od 28. februara 1806. do
14. avgusta 1807. god.). — 3/1971, str. 59—77, summary
77—78 (ćir.).
180. KOVAČEVIĆ, Predrag: Pomorstvo Herceg-Novoga. — 1/1969,
str. 137—157 (ćir.).
— O pomorstvu i pomorcima se, uglavnom, govori kroz isto-
rijske događaje vezane za Herceg-Novi.
181. LUKETIĆ, Miroslav: Boka Kotorska na stranicama Zapisa i
Istorijskih zapisa 1927—1977. — 10/1978, str. 309—317.
— Prikaz.
182. LUKETIĆ, Miroslav: Koncept pisma bokeljskih glavara hrvat-
sko-slavonskom saboru 1848. godine. — 9/1977, str. 147—154,
rezjume 155.
— Koncept pisan rukom Stefana Mitrova Ljubiše sa Narod-
ne Skupštine na Prčanju, predstavnika svih bokeljskih opšti-
na, u kome su insistirali da se unese stav o njihovoj nacio-
nalnoj opredjeljenosti.
183. MARTINOVIC, Jovan: Dva svjedočanstva o Boki Kotorskoj
s početka XIX vijeka. — 3/1971, str. 103—120, résumé 121.
— Dva manuskripta (u prevodu) iz biblioteke venecijanskog
muzeja Museo Storico Navale. — Prvi sadrži popis stanov-
ništva na teritoriji Boke s Budvom i Paštrovićima, a drugi,
pored opisa većeg dijela naših zemalja, sadrži i opis istor.
događaja u Boki.

184. MIJUŠKOVIC, Slavko: Bokeljski ustanak 1869. u još neobjavljenoj proznoj i stihovanoj naraciji jednog učesnika. — 10/1978, str. 135—148, summary 149 (ćir.).
— U knjizi u rukopisu »Korabljica« autora Đura Vučetića iz Budve.
185. MIJUŠKOVIC, Slavko: O rimskoj cesti kroz Boku Kotorsku. — 1/1969, str. 33—51.
— Vojna cesta Cavtat — Rose — Vicinum (rimsko naselje u Grbaljskom polju) — Budva.
186. MILOŠEVIĆ, Miloš: Boka Kotorska, Bar i Ulcinj u kiparskom ratu (1570—1573). — 4/1972, str. 17—31, résumé 32, 1 str. slika.
187. MILOŠEVIĆ, Miloš: Vojna organizacija u Boki Kotorskoj za vrijeme mletačke vladavine. — 10/1978, str. 95—119, summary 120 (ćir.).
188. MILUTINOVIĆ, Kosta: Boka Kotorska 1797—1815. — 8/1976, str. 215—230, résumé 231 (ćir.).
189. MILUTINOVIĆ, Kosta: Odjeci bokeljskog ustanka u Vojvodini. — 5/1973, str. 69—92, résumé 93—94.
190. RADOVIĆ, Velimir: Pod tuđinskim igom (Jedan pogled na Boku u XIX vijeku). — 6—7/1975, str. 109—122, résumé 123 (ćir.).
191. RADOVIĆ, Velimir: Riječi i djela (Boka na početku dvadesetog vijeka). — 6—7/1975, str. 251—260, résumé 261.
192. ZLOKOVIĆ, Ignjatije: Knezlašli mir i pobjeda Narodne stranke u Dalmaciji. — 3/1971, str. 87—93, résumé 93 (ćir.).
193. ZLOKOVIĆ, Maksim: Herceg-Novci od pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797—1815). — 4/1972, str. 33—57, résumé 58—59 (ćir.).
194. ZLOKOVIĆ, Maksim: Herceg-Novci od Bečkog kongresa do 1830. god. — 5/1973, str. 53—66, résumé 67 (ćir.).
— Sudsko-politička i upravna vlast, administracija, pomorstvo, trgovina, školstvo, zdravstvena služba, pošta itd.
195. ZLOKOVIĆ, Maksim: Mletačka uprava u Herceg-Novom. — 3/1971, str. 5—35, résumé 36—37.
196. ZLOKOVIĆ, Maksim: Slovenska župa Dračevica. — 1/1969, str. 53—72 (ćir.).
197. ZLOKOVIĆ, MAKSIM: Turci u Herceg-Novome. — 2/1970, str. 55—79, résumé 80—81 (ćir.).

REGISTAR AUTORA

- ANTOVIĆ, Darko** 112
APOLONIO, Aleksandar 113
BESIĆ, Zarija 71
BOGOSAVLJEVIĆ, Momčilo 72
BOJOVIĆ, Jovan R. 38, 39
BOLJEVIĆ-VULEKOVIĆ, Vojislav 4
BUDAK, Vera 80
BUNUSEVAC, Toma 93, 102
CRNIĆ-PEJOVIĆ, Marija 24, 26, 30, 42, 54, 56, 58, 61, 139, 170
COMIĆ, Ratko 115
DANILOVIĆ, Vojislav 82
ĐAKONOVIĆ, F. 79, 93
ĐURIĆ, Vojislav 99
ĐURIŠIĆ, Darko 13, 107
FARČIĆ, Antonije 141, 162
GRGUREVIĆ, Tomislav 168, 169, 174
HRABAK, Bogumil 51, 175, 176
IVOSEVIĆ, Vaso J. 7, 25, 142, 143, 177
JOVANOVIĆ, B. 79
JURKOVIĆ, Ljubo D. 33
KITIĆ, Darinka 91
KOVAČEVIĆ, Jovan 166
KOVAČEVIĆ, Predrag 178, 179, 180
KOVIJANIĆ, Risto 108, 144
LAZAREVIĆ, Savo 92
LEPETIĆ, Vladimir 73, 96
LUKATELI, Anton 40
LUKETIĆ, Miroslav 27, 145, 163, 173, 181, 182
LUKIĆ, Vasilije 59
MAČEJKA, Milivoje M. 77
MAĐAR, Čaba 62, 114
MAĐAR, Zoltan 43, 103, 114
MAMUZIĆ, Ilija 146
MARKOVIĆ, Čedomir 133, 134
MARTINOVIĆ, Dušan J. 44, 45, 46, 104
MARTINOVIĆ, Jovan J. 183
MIHAJLOVIĆ, Vukašin 83
MIJANOVIĆ, Olga 93, 94
MIJUSKOVIĆ, Slavko 55, 84, 85, 135, 147, 148, 167, 184, 185
MILOŠEVIĆ, Miloš 52, 186, 187
MILOVIĆ, Đorđe 21, 22, 53, 97
MILUTINOVIĆ, Kosta 34, 127, 149, 188, 189
MILJANIĆ, Novak R. I. 128, 129, 130, 150, 151
MLADENOVIĆ, Tomislav 77
MRĐEN, Danica 86
MULJANIĆ, Žarko 152
MUSIC, Srđan 116, 117, 164
NAKICENOVIĆ, Jovan S. 60
NIKOLIĆ, Ilija 87
NIKOLIĆ, Marko S. 18, 153
OBRADOVIĆ, Melanija 80
OBRADOVIĆ, Milan 88
ODALOVIĆ, Gligo 47, 48
PASINOVIĆ, Milenko 111
PAVIĆ, Andrija 71
PEDIŠIĆ, Tomo 105
PEJOVIĆ, Čedomir 31
PENZAR, Branka 74
PENZAR, Ivan 74
PETROVIĆ, Đurđica 63
PETROVIĆ, Jovan 75
PETROVIĆ, Radomir D. 109
POPOVIĆ, Dušan 66
PULEVIĆ, Vukić 81
PUSIĆ, Ilija 14, 15, 16, 17, 136, 137, 138
RADOVANOVIĆ, Miljana 64
RADOVIĆ, Velimir 28, 29, 32, 41, 154, 165, 171, 172, 190, 191
REDAKCIJA 8, 9, 10, 11
RIDANOVIĆ, Josip 76
ROGLIĆ, Josip 67
ROTKOVIĆ, Radoslav 19, 35

SAGER, Petar 140, 161
 SEFEROVIĆ, Lazar 12, 110
 SIJERKOVIĆ - MOŠKOV, Dušanka
 100
 STANKOVIĆ, Stevan M. 68, 77
 STERNISA, Ante 93, 95
 STOJANOVIĆ, Petar 65
 SUBOTIĆ, Đuro 36
 SUBOTIĆ, Jelisaveta 118, 119, 120,
 155
 SISIĆ, Bruno 69
 TOMANOVIĆ, Vaso 121, 122, 123,
 124, 125
 TOMIĆ, Antun 23
 VAŠOVIĆ, Milorad 49

VLAHOVIĆ, Vladislav 78
 VLAOVIĆ, Marko 50
 VOLARIĆ, Božena 74
 VUČKOVIĆ, Mihailo 70
 VUČKOVIĆ, Nikola 20
 VUKIČEVIĆ, E. 79, 93
 VUKMANOVIĆ, Savo 106, 131, 156
 VUKSANOVIĆ, Julijana 89
 VUKSANOVIĆ, Petar 89

ZLOKOVIĆ, Ignjatije 98, 101, 157,
 158, 159, 192
 ZLOKOVIĆ, Maksim 2, 37, 57, 126,
 132, 160, 193, 194, 195, 196, 197
 ZOGOVIĆ, Mirka 3

ZIVKOVIĆ, Milutin 82, 90

PREDMETNI IMENSKI REGISTAR

BANAŠEVIĆ, Nikola 167
 BROZ, Mavro, svećnik 146
 CAR, Marko 2, 127
 ČELEBIJA, Evlija 140
 DIMITRIJEVIĆI-RAFAILOVIĆI, zo-
 ografi 109
 DUKLJANIN POP 167
 ĐURKOVIĆ, Nikola 154
 ETOROVIĆ, Adam 27
 FORTIS, Albert 152
 FRANOVIĆ, Antun 41
 GAJ, Ljudevit 146
 IVANOVIĆ, Krsto 20
 IVELIĆ, Mitar, književnik 128
 IVELIĆI (braća), književnici 128
 JELENA, kraljica, žena uroša I 135
 KARADŽIĆ, Vuk STEFANOVIĆ 64,
 121, 142, 148
 KOSTIĆ, Dušan 126
 KOSTIĆ, Laza 36
 KULUNDŽIĆ, Isaija 36
 LAKIĆ, dr Zoran 163
 LUKOVIĆ, don Niko 157
 LJUBIŠA, Nikola St., pjesnik 131
 LJUBIŠA, Stefan Mitrov 19, 35, 117,
 118, 119, 149, 155, 182

MATAVULJ, Simo 132
 MIJOVIĆ, dr Pavle 101
 MIKOVIĆ, Dionisije 25
 MILIĆ, Šćepan 59
 MILKO, kotorski zlatar 108
 MILOVIĆ, Drago 59
 MILUTINOVIĆ, dr Kosta 33
 MILJANIĆ, Gojko 170
 MILJANIĆ, Novak R. 3
 MITROFAN BAN, mitropolit 177
 MITROVIĆ, dr Aleksandar, advokat
 i književnik 147
 MUK, Adolf 38, 41
 NAUMOV, E. P. 173
 NOVAK KOVAČ 108
 PAVKOVIĆ, Aleksandar (Leso), ka-
 petan 158
 PETAR VELIKI 161
 PETROVIĆ-NJEGOŠ, Petar 55, 106,
 153
 POPOVIĆ, Dušan, profesor 9
 POPOVIĆ, Tomo Krstov, književnik
 i istoričar 160
 POPOVIĆ, Vuk — Rišnjani 64, 120,
 142, 148
 RADIČEVIĆ, Branko 37
 RADULE, slikar-zoograf 109
 ROVINSKI, Pavle 145
 SENJAVIN, admiral 179
 SUBOTIĆ, Đuro 36
 SEROVIĆ, Petar 143
 TITO, Josip Broz 10, 39
 TOMANOVIĆ, dr Lazar A. 1, 3, 151

TOMANOVIĆ, Roksanda 145
TRIPKOVIĆ, Vicko, profesor 159
TROJANOVIĆI (braća), pjesnici 130
TROJANOVIĆ, Vladimir 130

VINKELMAN, Johan Joahim, arheo-
log i istoričar umjetnosti 164

VLADIMIR sv. kralj 141

VLASTELINOVIĆ, Katarina, konte-
sa 55

VLASTELINOVICI 55

VRCEVIĆ, Stevan, novinar i knji-
ževnik 150

VRCEVIĆ, Vuk 150

VUCETIĆ, Đuro 184

VUCETIĆ, Niko, književnik 129

ZLOKOVIĆ, Ignjatije (Ignjo) 144

ZMAJEVIĆ, Matija, admiral 161

ZORE, Luko, prosvjetni radnik 156

ZEZELJ, Cira 36

S A D R Ž A J

		Str.
0	OPSTA GRUPA	
012	Bibliografije djela pojedinih pisaca	300
05	Časopisi, Godišnjaci, Kalendari	300
069	Muzeji, Muzcologija	301
2	RELIGIJA, TEOLOGIJA	301
3	DRUŠTVENE NAUKE	
312	Demografija, Statistika stanovništva	302
32	Politika, Nauka o državi	302
323	Unutrašnja politika, Nacionalni pokreti, Nacionalna pitanja	302
325	Seljenje, Migracija, Kolonizacija	302
327.32(497.1)	Radnički pokret Jugoslavije	303
329	Političke stranke i pokreti	303
329.15(497.1)	Savez komunista Jugoslavije	304
33	Privreda	304
338.42	Zanati	304
338.48	Turizam, Promet stranaca	304
339	Trgovina, Međunarodni privredni odnosi	305
34	Pravo, Zakonodavstvo	305
352	Mjesna uprava, Opštinska uprava	306
37	Školstvo, Obrazovanje, Nastava	306
39	Etnologija, Etnografija, Običaji, Folklor	306
5	PRIRODNE NAUKE	
502.7	Priroda, Zaštita prirode, Životna sredina	307
55	Geologija, Meteorologija, Geofizika	307
581	Opšta botanika, Flora, Biljna geografija	308
6	PRIMJENJENE NAUKE, MEDICINA, TEHNIKA	
61	Medicina, Higijena, Farmacija	308
63	Poljoprivreda i šumarstvo, Lov, Ribolov	309
634	Šumarstvo, Voćarstvo	309
635	Cvjećarstvo, Ukrasni vrtovi, Vrtlarstvo	310
639	Lov, Ribolov, Ribogojstvo	310
656	Saobraćaj	310

		Str.
7	UMJETNOST, ARHITEKTURA, MUZIKA, RAZONODA, SPORT	
7(091)	Istorija umjetnosti	310
712	Vrtna arhitektura, Uređivanje predjela, Parkovi	311
72	Arhitektura	311
725.9	Slavoluci, Spomenici, Javne građevine	311
73/76	Likovne umjetnosti	311
78	Muzika	312
79	Razonoda, Igre, Sport	312
791	Javne zabave i priredbe	312
792	Pozorište	312
797	Sportovi na vodi, Sportovi u zraku	312
799	Sportski ribolov i lov	312
8	JEZICI, NAUKA O JEZIKU, KNJIZEVNOST, NAUKA O KNJIZEVNOSTI	
80	Lingvistika, Filologija	312
886.1/6	Književnosti naroda Jugoslavije	313
886.1/6.09	Književna kritika, Prikazi	313
886.1/6.09:92	Prikazi pojedinih pisaca	313
9	GEOGRAFIJA, BIOGRAFIJE, ISTORIJA	
902/904	Arheologija	314
908	Regionalne monografije — opšti podaci	314
91	Geografija, Istraživanja, Putovanja	314
929	Biografije, Životopisi	314
929.2	Genealogija, Istorija pojedinih porodica	316
929.5	Nadgrobnii natpisi i spomenici	316
930.25	Arhivistika, Javni arhivi	316
930.27	Epigrafija, Natpisi, Paleografija	317
940.1	Istorija — srednji vijek	317
940.53/54	Istorija — Drugi svjetski rat	317
940.53/54(497.1)	Istorija narodnooslobodilačke borbe	317
949.711	Istorija Srbije	317
949.716	Istorija Crne Gore	318

VLADISLAV — VLADO BRAJKOVIC (povodom 75-godišnjice)

Starodrevni pomorski grad Perast, pored velikog broja odvažnih pomoraca, čije su navigatorske i pomorsko-trgovačke sposobnosti, i junaštvo u ratovima protiv Turaka i gusara na moru, opjevane i opisane — dao je i povelik broj tridbenika na raznim poljima nauke i kulture. Broj ovih drugih počeo se povećavati u drugoj polovini 19. stoljeća kada je bokejsko brodarstvo na jedra počelo naglo opadati, jer je utakmica za pomorski transport bila riješena u korist brodova na paru. Ove promjene su bile uzrok da naši brodovlasnici i kapetani više nijesu mogli svoje sinove pripremati za nasljednike u dotadanjim trgovačko-pomorskim poslovanjima, ni kao navigatore.

Tako je i kap. Andro Brajković iz Perasta (1819—1913) (čija su tri brata bili pomorski kapetani) tri sina uputio na univerzitetske studije u Grad. Henrik — Vladov otac — završio je pravne nauke, Tomo¹ klasičnu filologiju i Vieko, studija, takođe pravo.

Treći sin Djenko nije iznevjerio pomorsku tradiciju porodice, bio je zapaženi pomorski kapetan, i više godina načelnik peraške općine.

Vlado se rodio u Kninu 21. I 1905. od oca Henrika i majke Ludmile, rod. Grgašević iz poznate narodnjačke porodice u Makarskoj. Osnovnu školu završio je u Kotoru 1914. na početku I svjetskog rata kada su stanovnici Kotoru i okolne bili iseljeni zbog

¹ Tomo Brajković, Perast 1833—1932. Zagreb, Profesor gimnazije u Kotoru 1878—1897. Kao poznati narodnjak bio je prvi direktor novoosnovane hrvatske gimnazije u Zadru koja je bila tekovina narodne borbe na Prvomoru vođene kroz Dalmatinski sabor. Tada su u Zadru postojale — i dalje ostale do završetka II svjetskog rata — dvije potpune srednje škole Gimnazija i Realna, nazvane «talijanske» sa italijanskim nastavnim jezicima. Boka je bira dva puta za zastupnika u Dalmatinski sabor, u dva saziva, 1889—93. i 1908—1918. Kao odličan stručnjak prevodio je odabirana djela klasične književnosti i objavljivao u «Godišnjacima» kotorske Gimnazije. Proučava bokejske dijalekte; objavio studiju «Peraški dijalekt», izd. Zadar, 1906.

Ignjatije ZLOKOVIĆ

VLADISLAV — VLADO BRAJKOVIĆ (povodom 75-godišnjice)

Starodrevni pomorski grad Perast, pored velikog broja odvažnih pomoraca, čije su navigatorske i pomorsko-trgovačke sposobnosti, i junaštvo u ratovima protiv Turaka i gusara na moru, opjevane i opisane — dao je i povelik broj trudbenika na raznim poljima nauke i kulture. Broj ovih drugih počeo se povećavati u drugoj polovini 19. stoljeća kada je bokeljsko brodarstvo na jedra počelo naglo opadati, jer je utakmica za pomorski transport bila riješena u korist brodova na paru. Ove promjene su bile uzrok da naši brodovlasnici i kapetani više nijesu mogli svoje sinove pripremati za nasljednike u dotadanjim trgovačko-pomorskim poslovanjima, ni kao navigatore.

Tako je i kap. Andro Brajković iz Perasta (1819—1913) (čija su tri brata bili pomorski kapetani) tri sina uputio na univerzitet-ske studije u Grac. Henrik — Vladov otac — završio je pravne nauke, Tomo¹ klasičnu filologiju i Vicko, sudija, takođe pravo.

Treći sin Djenko nije iznevjerio pomorsku tradiciju porodice, bio je zapaženi pomorski kapetan, i više godina načelnik peraške općine.

Vlado se rodio u Kninu 21. I 1905. od oca Henrika i majke Ludmile, rođ. Grgašević iz poznate narodnjačke porodice u Makarskoj. Osnovnu školu završio je u Kotoru 1914. na početku I svjetskog rata kada su stanovnici Kotora i okoline bili iseljeni zbog

¹ Tomo Brajković, Perast 1853—1932. Zagreb, Profesor gimnazije u Kotoru 1878—1897. Kao poznati narodnjak bio je prvi direktor novoosnovane hrvatske gimnazije u Zadru koja je bila tekovina narodne borbe na Primorju, vođene kroz Dalmatinski sabor. Tada su u Zadru postojale — i dalje ostale do završetka II svjetskog rata — dvije potpune srednje škole Gimnazija i Realka, nazvane «italijanske» sa italijanskim nastavnim jezikom. Boka ga bira dva puta za zastupnika u Dalmatinski sabor, u dva saziva, 1889—95. i 1908—1918. Kao odličan stručnjak prevodio je odabrana djela klasične književnosti i objavljivao u «Godišnjacima» kotorske Gimnazije. Proučava bokeljske dijalekte; objavio studiju «Peraški dijalekt», izd. Zadar, 1896.

Bio je jedan od osnivača Jugoslovenskog udruženja za pomorsko pravo, a više godina njegov predsjednik. Predstavljao je našu državu na raznim međunarodnim naučnim skupovima pomorsko-pravnih stručnjaka. Biran je za člana Predsjedništva Međunarodne organizacije za pomorsko pravo, a od 1969. do 1973. bio je i potpredsjednik.

Za dopisnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Zagreb, izabran je 1961, a za redovnog 1962. godine. Član je brojnih međunarodnih udruženja; posebno treba istaknuti da je 1967. god. izabran za člana Pomorske akademije u Parizu.

U Domovini je obavljao i obavlja mnoge značajne funkcije kao član: Pravnog savjeta SIV-a, Komisije za pravne nauke Saveznog savjeta za naučni rad, Stalnog stručnog pravnog odbora Savezne spoljnotrgovinske komore; arbiter Međunarodne trg. komore i Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Jugoslavije, itd.

Veliki je doprinos dr Brajkovića na Pomorskoj enciklopediji čiji je glavni urednik i najplodniji saradnik. Sada je u toku njeno drugo izdanje. Smatra se među najboljima u svijetu. Najveći broj Brajkovićevih jedinica su zaokrugljeni i potpuni naučni radovi, dok su mnoge jedinice koje je on redigovao i dopunio dobile punu formu i sadržinu.

Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije — koje je dostojan predstavnik naše pomorske zajednice — broji Brajkovića među svoje osnivače, i kao predsjednika od 1972. do 1974, a dalje predsjednika svoga Naučnog savjeta i kao počasnog člana.

Minuli rat ostavio je ruševine na čitavoj našoj obali od Kopra do Bojane. I inače skromnu tonažu naše tadanje trgovačke mornarice sveo je na petinu. Sve ovo trebalo je što prije sanirati, a nova vremena tražila su savremenu tehniku i prateće ustanove (brodogradilišta, lučke uređaje, stručne škole i institute) kakve su pomorski narodi — napredniji od nas — i od ranije — imali. Ovakav rad je tražio spremne ljude i pregaoce kakav je dr Brajković. Tekovine i na ovom polju obnove naše zemlje povezane su s njegovim imenom. Uvijek je znao naći puta i načina da pomogne svuda gdje se njegova pomoć tražila. Ovdje mislimo i na decentralizaciju naše trgovačke mornarice, pedesetih godina, i osnivanju novih parobrodarskih preduzeća duž jadranske obale. Trajna je njegova pomoć pomorskim preduzećima u Crnoj Gori: Jugosl. oceanskoj plovidbi u Kotoru i Prekookeanskoj plovidbi — Bar. Član je Pravnog savjeta Skupštine SRCG i — po pozivu predaje pomorsko pravo na Pravnom fakultetu u Titogradu. Član je Crnogorske akademije nauka i umjetnosti i član Savjeta Republike.

Pored mnogih svojih odgovornih dužnosti — zvaničnih i dobrovoljnih — Vlado Brajković nalazi vremena da se interesuje i

pozabavi raznim planovima i poslovima, vezanim za privredu i prosvjetno-kulturni napredak Boka Kotorske, a to je započeo 1924. godine kada je sa piscem ovih redova bio saosnivač Pozorišno-muzičkog društva »Bokelj« u Kotoru, koje je bilo aktivno do rata (1941). Njegova briga za rodni kraj bila je naročito ispoljena poslije katastrofalnog zemljotresa iz 1979. godine.

Posebno treba dodati i njegovu brigu za pojedinca koja je nevidljiva, a koju najbolje znaju i pamte mnogi naši ljudi koji su u svojim potrebama i nevoljama nalazili otvoreno njegovo bratsko srce. Na ovo mu je Boka bratski odgovorila kada ga je — prije 16 godina — jednodušno izabrala za admirala starodrevne »Bokeljske mornarice« u kojoj su utkani oko dvanaest stoljeća pomorskog bivstvovanja ovog kraja.

Bogati Brajkovićev naučni opus sadržan je (do 1975) u 173 štampana djela na našem, a i na stranim jezicima (francuskom, engleskom i talijanskom). Ovdje se ne računaju kraći članci, osvrti, izvještaji, recenzije i bibliografske bilješke i uvodnici u raznim našim časopisima, novinama i prigodnim publikacijama.

Za zasluge je akademik Brajković odlikovan: Ordenom rada sa crvenom zastavom, Ordenom Republike sa srebrnim vijencem i Nagradom AVNOJ-a (1978). Dobio je i Orden za pomorske zasluge (*Chevalier d'Ordre du Mérite Maritime*), odličje koje se rijetko dijeli i to samo za posebne zasluge za pomorstvo u svijetu.

U ovoj prilici i mogućnosti zaslužnom jubilarcu namjenjujemo ovaj kratki i sažeti rad, svjesni da bi se o njemu moglo mnogo više reći. To će svakako učiniti oni koji su imali prilike da neposredno i izbluže prate njegove mnogostruke aktivnosti.²

² Pored vlastitih bilježaka i zapažanja, poslužio sam se i radom: Prof. dr Branko Jakaša, *Zivot i rad prof. dr Vladislava Brajkovića*, »Zbornik Pravnog fakulteta«, Zagreb, 1975. (Ovaj Zbornik je štampan povodom 70-godišnjice Vl. Br.).

Kapetan Petar Zelalić iz Bijele (Boka Kotorska) — junak
u borbama sa gusarima 1753—1760. god.

Mirko VUKASOVIĆ

SASLUŠANJE KAPETANA PETRA ŽELALIĆA IZ BIJELE U HERCEG-NOVOM 11. SEPTEMBRA 1761. GODINE¹

O kap. Petru Želaliću (1727—1811) iz Bijeles, vitezu Malteškog reda i o njegovom junačkom podvigu, koji se dogodio septembra 1760. u Egejskom arhipelagu, do sada su mnogi pisali.

Da pomenemo samo dr Cvita Fiskovića (Pomorstvo, br. 8, god. 1947), zatim Petra Šerovića, koji iznosi novije podatke o njemu (Godišnjak Pomorskog muzeja, XV, 1967).

U spomenutom članku Petra Šerovića navedeno je da u Arhivu na Malti postoji više dokumenata, koji se odnose na junački podvig kap. Petra Želalića. Postoji i brošura pod naslovom »O pobuni hrišćanskih robova i zauzeću turskog broda« (»Per la sollevazione e sonquista fatta da cristiani schiavi...«), štampana na Malti 1760.

Za grob Petra Želalića, koji se nakon povratka u svoj rodni kraj, ponovo povratio na Maltu gdje je i umro, danas se ništa ne zna. U Istorijskom arhivu u Kotoru čuva se dokument o saslušanju Petra Želalića, koje su obavile mletačke vlasti u Herceg-Novom, gotovo odmah nakon njegovog povratka sa Malte, a godinu dana od junačkog podviga.

Adi 11 settembre 1761 Castel Novo

Fatto venire in offitio

Pietro quondam Zuanne Zelalia, osia Gelati della Villa Bianca, quale venendo costituito d'ordine di Sua Eccellenza Provveditore Extraordinario Magno del modo che siegue, previa le amonizioni in forma fu.

Interrogato quando sia qui capitato, con chi, e da dove venga? Rispose: Domenica scorsa 8 corrente, capitai sotto questa piazza con brazzerà diretta da patron Battista Campiglia Veneziano, abitante in Ragusa, dove m'ero ridotto col Pinco, osia

¹ Dokumentat Istorijskog arhiva u Kotoru (UP LXXXVII, 679—684).

tartana di capitano Bartolameo Fighera da Malta giovedì 3 detto; e dove non visutti, che sino sabbato mattina 5 pur detto, perché non volevo essere veduto colà da Turchi, che sempre ve ne sono in numero, e di libertà, onde non moversi a curiosità di ricercare di mia persona. Interrogato per qual motivo esso costituito non voleva essere scuoperto da Turchi in Ragusa? Rispose: Già dieci anni circa per mia fattalità avevo insanguinate le mani in un mio parente in occasione di conteser, per le quali erasi formato un grosso partito, e colla morte di detto mio parente si fermò il corso a maggiore spargimento di sangue; ma io ho dovuto dar luoco, quantunque giovane in allora di venti anni non bene compiuti per non essere io sacrificato alla vendetta, come si pratica in questi paesi; presi perciò imbarco con bastimento di ventura per Levante, e mi portai fino a Cerigo, dove poi m'imbarcai sopra altro bastimento maltese di corso, e passai a Malta, dove ritrovato avendo io capitano Paolo Maras da Parzagno, che faceva il corso con bandiera di Monaco contro Turchi, m'impiegai in figura di camarotto sopra il di lui sambechino, e sotto il suo commando non stetti più di sei o sette mesi. Il Maras montò capitano di un vascelotto, ed un tal Gioso Ostoja da Perasto montò in figura di capitano il sambechino, dove prima si trovava in figura di tenente, il quall impiego restò da me cuoperto. Per quattro, o cinque mesi circa fecimo il corso, ma avendo noi dovuto perdere il sambechino, che restò preda dei corsari turchi, cercassimo di salvar la vita, e non avendo tutti potuto salvarla, restaron pur preda di detti corsari sedeci persone del nostro equipaggio, ed in settanta persone, più le quali fu compresa la mia si salvassimo con due felluche, che sempre avevimo col sciambeco, e in quella nostra fuga ci riuscì in pochi giorni di far una preda de Turchi al numero di quindici, che navigavano con mercanzia per Constantinopoli con bastimento armato di quattro pezze di cannoni. Sopraggiunta la notte, eventi contrari alla navigazione, fossimo sorpresi in Metelino da quattro barche armate, cosicché, le nostre due felluche cercaron di salvarsi, come riuscì loro, ed io, che facevo la figura di capitano della preda con venticinque compagni, cadessimo schiavi, e perdessimo il bastimento predato, sopra cui erimo montati. Questa data preda recuperata dalle quattro barche armate fu portata in Constantinopoli, ed ivi fossimo divisi in figura di schiavi al numero di diciotto persone, mentre otto di noi, ch'erimo al numero di 26, furono tagliati a pezzi da quei di Metelin. Toccò a me con altri tre compagni maltesi andar a servire sopra la nave del capitano Passà, nella quale vi siam stati otto anni circa. Questa nave, usciva da Constantinopoli col seguito di altre quattro, di cinque gallere, di due (...), e di alcuni altri più piccioli bastimenti da remo. Fuori del Bogar 150 miglia circa lontano da Constantinopoli il capitano Bassà fa la spedizione di detti legni armati a guardare le coste, e si trattiene apposto di lui

soltanto la nave patrona. Con queste due navi si porta il capitano Passà a fare le scossioni de harazzi, o sian tributi spettanti al Gransignore. Arrivati a Stanchio in Arcipelago, aveva il capitano Passà spedita la nave patrona a Rochi, cosicchè la nave capitanea restò sola. Sbarcossi gli a terra con 600 circa Turchi, dell'equipaggio di essa nave, e da circa 400 restarono a bordo. Eranò tre anni, che si andava e meditando da tutti li schiavi, o di fuggire, o di ricuperare la libertà, o di fare un colpo di mano. Allo sbarco del capitano Passà m'abbacai con il mio compagno Giacomo Rizzi Albanese di nazione ma che abitava a Perasto. Trattassimo lungamente ma inosservati, e rissolvessimo finalmente di comunicare la nostra risoluzione a tutti li cristiani schiavi. Avessimo però l'avvertenza prima di tutto di dare reciproco giuramento, che non si abbandonaressimo, e soprattutto, che stasse occulto il nostro pensiero. A questo primo passo susseguì immediatamente le disposizioni di nostre persone, che erimo al numero di 71., e si assegnassimo i nostri posti, e le idspozizioni ancora di occupare tutte le quattro parti delle navi in un istesso tempo, col dar taglio alla gomina del ferro ancora. A questi appuntamenti non si rittardò l'esecuzione, ed'invocassimo più col cuore, che colla bocca Gesù, e Maria in nostra protezione dassimo l'assalto immediate alli Turchi, li posimo in confusione, e ne ammazzassimo per una terza parte Erimo già sciolti dal porto per quattro miglia circa; eransi fatti forti gl'altri Turchi nella camara maggiore del capitano Passà, dal castello di Stanchio ci veniva sparate delle cannonate; s'accorgessimoche il timone non reggeva per opra de Turchi; il vento era freschissimo di greco tramontana, per noi prospero; prevedissimo al timone coll' estinguere di vita da trenta circa Turchi, e fatti noi patroni del timone, volavimo col bastimento; e nello stesso tempo sottomisimo quei, ch'eransi fatti forti nella camara grande; cosicchè a risserva di quaranta Turchi, risservati per nostri schiavi, ci riuscì coll'ajjiuto d'Iddio di superarsi, e fatto nel medesimo istante il paröchetto, spiegassimo tutte le velle, e correvimo al nostro buon viaggio. Erimo in mare per trenta miglia circa, viddimo molte velle, che ci venivan dietro d'ogni sorte di bastimenti ma non potendo loro reggere per la borasca del vento, e del mare, convenne loro scartarsi, chi in qua, e chi in là, e prendere porto, dove poteron; a risserva però di una caravella, e di un sciambècco, che ci seguitaron fino la seconda Ave Maria di quel giorno sopra vento nell'acque di Candia.

Noi abbiamò delusi i direttori di detta caravella, e sciambècco, perché vaggiassimo verso la Barbaria, cosicchè la mattina vegnente s'iscuoprissimo sotto vento di Candia duecento, e più miglia distanti da Stanchio, e tenuto il bordo verso le terre di (Beimba) di Barbaria, dovessimo per quindici giorni bordeggiare le coste di Barbaria a causa di venti contrari; finalmente girò il vento a greco tramontana, e con questo prossegui alla (costa) di

Malta, dove giunsi il 19-esimo giorno dal dì della mia partenza da Stanchio: giorno veramente frusto sotto i auspici di Maria Vergine Santissima dei 8 corrente dell'anno 1760; perché ad'ogni nostra azione, che facevimo sopra la nave, rimarcavimo la di Lei protezione, attesocché non poteva umanamente resistere agl'accidenti, ed 'alle forze superiori de Turchi il poco numero dei schiavi. Ivi comparve un ministro con carattere di commissario, s'interrogò, e quasi debbitando, che il nostro ricovo fosse un pretesto, poté assicurarsi dell'azione, non menocché dell'intenzione nostra di passare a Cività Vecchia colla nave per domandare protezione, e premio a Sua Santità. Dimandai se vi fosse l'inquisitore, o sia nunzio del papa, oppure ministro di Spagna, mi rispose il commissario, che nell'uno, ne l'altro poteva giovarmi, e s'inscrivo meco, quando venne a capo di essere sicuro, che mi ero con l'equipaggio rifuggiato colla nave a quella parte che dal Gran mastro, e dalla Religione non sarei stato abbandonato, ma, che fra tanto desiderava sapere il mio desiderio; le risposi, che mi era necessario di conferire con tutti li compagni, e chie poi mi sarea spiegato. Consigliai con i compagni sudetti, e rissolsimo di ricercare, che fosse fabricata una piccola capella ad'onore dell'immagine di Maria Vergine santissima nostra padrona in sito di Malta a nostro piacere, e che alla Sacra religione avressimo esibite due porzioni della nave, e del suo trevo, e che per la terza parte a noi fosse esborsato l'importare per essere diviso con buona fede fra tutti i compagni, i quali erano composti, posso dire, di tutte le nazioni cristiane. A questa proposizione mi fu risposto, che anco un grado dippiù ci sarebbe accordato dal Gran mastro, ma che conveniva fratanto, che passassimo in lazzaretto. Si apoggettassimo alla contumazia, dop pocche rimbarchiata la nave da quattro gallerie in porto sotto la città, e sbarcati, che fossimo nel lazzaretto con tutte le robbe divenute nostre, ch'erano prima de Turchi, viddimo, che la nave stessa fu tradotta in un porto vicino sotto la medesima città un miglio scarso lontano dal lazzaretto.

Per la verità non ci piaque questa mozione fatta dalla nave, ma finalmente riddoti a quella parte, altro partito non potevimo prendere, ringraziamo Maria Vergine nostra padrona di essersi liberati dalla schiavitù de Turchi, di avere fatta un'azione onorata da cristiani, e pensavimo nello tempo stesso, che la Religione di Malta non sarebbe stata ingrata verso di noi. Ogni mattina, ed ogni sera veniva a visitarci il commissario alla santità, mi ricercava cosa veramente o desiderava, rispondevo sempre alui, che io mi computava un'altro eguale a tutti li compagni, perché tutti contributo avevano onorata azione nell'incontro di sottomettere la nave sultana del capitano Passà, di sacrificare li Turchi, e di costituirne in schiavitù al numero di quaranta; egli mi soggiungeva: pensate a voi, che avete ad'essere distinto, perché e noto il vostro merito al Gran masstro, il quale pensa pure anco per i vostri compagni,

ma in differente modo. Io non volli mai detterminarmi, perché s'erimo tutti aquietati, che ci desse l'importar della terza parte di nave, e suo trevo, come il commissario medesimo ci aveva promesso, e che ci fece credere, che (portasse) colla lingua del Gran mastro; ma lui commissario sempre più insistendo, mi evitava a dire ciò, che io tramava dippiù, cosicché un giorno comparve con una croce di oro a triangolo, che indicava vittoria, mi disse: questa e per voi, sarebe creato cavaliere, ma convien, che passi per consiglio; le risposi che per parte mia non desiderava questo onore: che nonostante ringraziava la Religione, se credeva di tanto onorarmi, ma che la principal premura mia era, che non restassero defraudati i miei compagni, perché ogn'uno di loro aveva fatto da morte. Erimo usciti di contumazia, non si vedeva veruna rissoluzione, se devo dire il vero poco m'importava della croce di Malta, ma m'importava, che fossero cöntenti i miei compagni.

Un mese circa doppo, che uscissimo in libertà dalli lazzaretti, vennero nuove in Malta: che il Gransignore armava a danni di quell'isola, cosicché tutto resto sospeso, e in travaglio di opere di armamenti, e per terra, e per mare era la Religione di Malta. Me ne stava con i poveri compagni in Malta ad'attendere l'esito delle promesse fattemi, cioè dell'importar della terza parte della nave, e del suo trevo; mi si teneva a bada con parole mellate, e doppo sette, otto mesi, mi dissero: che l'insorgenza della guerra, che la Religione aveva d'incontrare colla Porta ottomana, faceva al Gran mastro alterare le promesse fatte, cosicché non sapendo più, come vivere i miei poveri compagni, principiarono prendere partito, chi a farsi soldato in Malta stessa, chi a prendere il mestiere di marinaio, e molti di detti miei compagni passarono a Napoli, ed'altrove, cosicché io con tre, o quattro compagni rimasi in Malta. Mi chiederò il trattenimento di tenente per disciplinare, e dirriggere gente gregaria con miserabile paga di dieci ducati al mese, la quale mi cessò già cinque mesi circa, perché cessarono i sospetti di guerra. Volle il Gran mastro gratificare la mia azione col destinarmi consigliere della gallera capitania in compagnia di altre tre d'altre nazioni, e mi assegnò, ventidue scudi al mese, che vengon a computarsi a cecchi ni quattro, e mezzo; ma riflettendo io, che la remunerazione era piuttosto ingiuriosa, mi tratenni colà due mesi scarsi, conseguì la paga, rissolsi prendere congedo, e con Pinco di quella nazione, già trentasette giorni, mi stavi da quell'isola, con viaggio di ventinove giorni sino a Ragusa, da dove poi mi parti per questa parte per il motivo, che ho già esposto.

Ora riddoto, che mi sono a casa mia, con cautella me ne sto, desideroso di non cambiare cielo, e desideroso altresì di vivere co miei parenti, e di sacrificare, col spargimento del proprio sangue, la propria vita al servizio del mio Principe naturale, onde mi raccomando alla carità dell'Eccellentissimo Signore Provveditore Straordinario, il quale come la fa godere a tutti gl'altri, così

spero, che la farà godere anco a me, tantopiù, quantocché non ho fatto delitto, che possi meritarmi castigo.

Interrogato dove sian rimasti li quaranta Turchi schiavi? Rispose: Anco questi in potere della Religione di Malta. Interrogato cosa sia seguito della nave Sultana, e del suo trevo? Rispose: Al tempo di mia partenza era la medesima rimodernata da Maltesi all'uso di navi cristiane, e si discorreva, che il Gran mastro di Malta la faceva scortare da due sue navi in Spagna, ed'in Francia, perché da quei monarchi la si voleva vedere per curiosità. Si disse anco in avanti, che il Gransignore l'avesse ricercata al re di Francia, acciò gliela facesse mandare a Constantinopoli per silenziare il popolo, con impegno di rimandarla; ma questa rimandazione non è probabile, e la Religione di Malta venendo sostenuta dal re di Spagna, si oppone vigorosamente, e non vuole, che sia a Turchi restituita la Sultana medesima, se prima dal Gransignore non saranno restituite due gallerie al re di Napoli.

Interrogato dove presentemente lui costituito abbia preso alloggio? Rispose: Non l'ho per anco stabilito ancora, perché voglio dipendere, col sacrificio se credessi della vita, dai comandi del mio Principe. Se questo mi vorrà far la grazia di lasciarmi nel mio natio paese, avrò piacere, quando nò, dipenderò dai suoi preceffi.

UP LXXXVII, 679, 680, 681, 682, 683, 684.
(Istorijski arhiv u Kotoru)

Dne 11. septembra 1761. u Herceg-Novom

Pojavio se pred vlastima Petar pok. Ivana Zelalica ili Delati iz Bijelee, a prijavljuje se na zapovijest Njegove Ekselencije vanrednog providura Manja, na uobicajeni način, upozoren prethodno na svoj način ponašanja.

Upitan, kad je došao, sa kim i odakle, odgovorio je:

»Prošle nedjelje, 8. o. mj. stigao sam u luku ovog grada jednim teretnim jedrenjakom, kojim je upravljao Batista Kampilja Venecijanac, koji živi u Dubrovniku. U Dubrovnik sam stigao jedrenjakom zvani Pinko, a to je tartana kapetana Bartolomeja Figere sa Malte, 3. o. mj., ali sam u Dubrovniku ostao samo do subote 5. o. mj. da me ne bi primijetili Turci, koji se tu u velikom broju i slobodno kreću, te da se ne bi dali u potjeru za mnom.»

Upitan, koji je razlog, da on ovdje prisutni, nije htio da ga Turci otkriju u Dubrovniku, odgovorio je:

»Ima već deset godina, na moju nesreću, kako sam okaljao ruke krvlju jednog svog rođaka u svadama koje su izazvale velike nevolje. Smrću mog rođaka zaustavilo se veliko prolijevanje krvi. Morao sam bježati, iako u ono vrijeme mladić sa još nenavršenih dvadeset godina, da ne bih došao pod udar osvete, što je u ovom kraju bio običaj. Zbog toga sam se ukrcao na brod, koji

je slučajno išao prema istoku, te sam stigao u Cerigo, gdje sam se pak ukrcao na drugi brod, malteški, koji se tu našao. Stigao sam na Maltu i tu sreo kapetana Pava Marasa iz Prčanja, koji je ratovao protiv Turaka pod zastavom Monaka. Zaposlio sam se kao sobar na njegovom šambeku, ali pod njegovom komandom nisam ostao više od šest do sedam mjeseci. Maras je postao kapetan jednog manjeg ratnog broda, a neki Jozo Ostoja iz Perasta postao je kapetan tog šambeka, na kojem je ranije bio oficir. Mjesto oficira sam ja sada dobio. Plovili smo četiri ili pet mjeseci, ali smo izgubili šambek, jer su ga turski gusari u napadu zaplijenili. Nastojali smo spasiti život, ali nismo to mogli svi, šesnaest ljudi naše posade palo je u ruke turskim gusarima. Sedamdeset, pak, naših ljudi računajući i mene, spasilo se pomoću dvije feluke, koje smo uvijek vodili uz šambek. Nekoliko dana nakon tog našeg bijega, uspjelo nam je da zarobimo petnaestak Turaka, koji su prevozili robu u Carigrad brodom naoružanim sa četiri topa. Noću, koja nam nije bila pogodna plovidbi, iznenadile su nas kod Metelina četiri naoružane lađe, naše dvije feluke su uspjele da se spasu, a ja, koji sam bio na čelu broda u kojem su se nalazili turski zarobljenici, zajedno sa 25 mojih drugova pao sam u ropstvo; izgubili smo zaplijenjeni brod, na kojem smo bili ukrcani. Četiri turske naoružane lađe sproveli su svoj plijen u Carigrad i tamo smo nas osamnaestorica bili porazdijeljeni kao robovi, dok su ostala osmorica, jer bilo nas je 26, bili iskasapljeni u Metelinu. Ja i moja tri malteška druga morali smo početi služiti na turskom brodu kap. paše na kojem smo ostali oko osam godina.

Jednog dana ovaj brod je isplovio iz Carigrada u pratnji ostalih četiri, zatim pet galijskih, dva (...) i još nekoliko manjih brodova na vesla. Ispred Bogara, oko 150 milja daleko od Carigrada, turski kapetan-paša* nalaže pomenutom brodovlju da osmatra obalu, a pored sebe zadržava samo zaštitnički brod. Sa ova dva broda on namjerava da kupi harač ili porez za sultana. Čim je stigao na otok Kos u Egejskom arhipelagu, turski kapetan-paša je poslao zaštitnički brod u Roki, tako da je njegov brod ostao sam. Iskrcao se na kopno sa oko 600 Turaka, članova njegove posade, a oko 400 ih je ostalo na brodu. Svi mi, zarobljeni, smo već tri godine razmišljali kako pobjeći i ponovo se domoći slobode, ili kako se pobuniti. Kada se kap. paša iskrcao, raspravljao sam o tome sa mojim drugom Jakovom Rici, po narodnosti Albancem, koji je živio u Perastu. Dugo smo i neopaženi pregovarali i napokon smo riješili da našu odluku saopštimo svim hrišćanskim zarobljenicima. Prije svega, morali smo paziti da se jedan drugome uzajamno zakunemo da nećemo sve ovo odati, a iznad svega da naša namjera ostane u tajnosti. Taj naš prvi korak odmah su

* Kapetan paša odgovara položaju admirala.

prihvatili svi, bilo nas je 71, označili smo svoja mjesta i rasporedili se tako da zauzmemo sve četiri strane broda, istovremeno i pre-režemo sidreni konop. Planovi nisu čekali dugo na izvršenje. Prizivali smo u sebi, više no glasom, Isusa i Mariju, da nas zaštite; odmah smo napali Turke, zbunili ih i pobili oko trećinu. Već smo se bili udaljili od luke za oko četiri milje; ostali Turci su se bili utvrdili u glavnoj kapetanskoj brodskoj sobi. Sa utvrđenja otoka Kos na nas su upućivane topovske granate, a opazili smo da je i kormilo u rukama Turaka. Počeo je duvat vjetar sa sjevera (grčki) za nas povoljan. Oslobodili smo kormilo pobivši oko trideset Turaka i tako preuzeli upravu broda. Istovremeno smo savladali s božjom pomoći Turke, koji su se bili utvrdili u glavnoj brodskoj sobi, a četrdeset Turaka smo ostavili da budu naše roblje. Dunuo je tada vjetar, te smo sva jedra raširili i uputili se na naš dobar put. Bili smo na moru, oko trideset milja daleko, vidjeli smo mnogo brodova iza nas i raznih vrsta, ali pošto nisu mogli da izdrže nemirno more, odgovaralo im je više da se sklone, neki na ovu, a neki na onu stranu, i da se domognu neke luke. Međutim, jedna karavela i jedan šambek progonili su nas sve do druge molitve Zdravo Marija toga dana, budući da im je vjetar sa pravca Krita išao u prilog. Prevarili smo one koji su bili za kormilom karavele i šambeka, jer smo išli u pravcu berberskih obala, tako da smo se slijedećeg jutra, gonjeni kritskim vjetrom našli na 200 milja, i više, udaljeni od Kosa; držeći se kursa berberskih zemalja, morali smo petnaestak dana krstariti uzduž berberskih obala zbog suprotnih vjetrova. Najzad, dunuo je vjetar »grk« sjevernjak i sa njim sam produžio prema malteškoj obali, gdje sam stigao 19-esti dan od mojeg polaska sa Kosa, dana 8. oktobra godine 1760. Čitav taj dan smo proveli u molitvama Blaženoj djevici Mariji, jer smo u svakoj našoj akciji na brodu osjećali njenu zaštitu, vidjeći da se nadmoćnijim turskim nasrtajima i snagama nije mogao suprotstaviti mali broj nas zarobljenika. Pojavio se tamo jedan službenik u ulozu komesara, koji je skoro posumnjao da je naš dolazak neki izgovor, no mogao se uvjeriti u sve ono što smo izveli, kao i u našu namjeru da se uputimo u Civita Vekju, kako bi tražili zaštitu i priznanje od Njegove Svetosti. Pitao sam, da li ovdje postoji istražitelj ili papski nuncij, ili pak predstavnik Španije, a komesar mi je odgovorio, da mi ni jedan, ni drugi ne mogu koristiti, i složio se sa mnom, kada se uvjerio da sam brodom i sa svjm posadom pobjegao na ove strane, gdje od Velikog Meštra i Malteškog (vjerskog) reda neću biti napušten. Između ostalog, želio je znati koje su moje želje, a ja sam mu odgovorio da ću se morati posavjetovati sa svojim drugovima i da ću mu nakon toga sve reći. Porazgovarao sam sa rečenim drugovima i riješili smo da zahtijevamo da se sagradi jedna kapela u počast Djevice Marije presvete naše zaštitnice, i to na jednom mjestu Malte po našoj želji, a isto tako da Svetom redu predamo dva dijela broda i

njegovog jedra, dok za treći dio da nam se isplati iznos, koji bi se pravedno podijelio među svim drugovima, koji su, tako da kažem, bili sastavljeni od svih hrišćanskih nacija. Na ovaj predlog mi je odgovorio, da će Veliki Meštar i više nam od toga učiniti, ali da u međuvremenu moramo biti u lazaretu. Podvrgli smo se karanteni, jer čim smo se iskricali, uputili smo se u lazaret sa svom robom, nekada turskom, a sada našom, dok naš brod smo vidjeli kako su ga sproveli u jednu drugu obližnju luku istog grada, nepunu milju udaljenosti od lazareta.

Uistinu, ovo kretanje našeg broda nam se nije svidjelo, ali kada smo najzad već ovdje dospjeli, ništa drugo nismo mogli preduzeti. Zahvalni smo našoj zaštitnici Blaženoj djevici, što nas je izbavila iz turskog ropstva i učinila časno djelo za nas hrišćane, i istovremeno mislili i na to, kako Malteški red neće biti nezahvalan u odnosu na nas. Svakog jutra i svake večeri obilazio nas je zdravstveni komesar, zahtijevao je da mu kažem što ja zapravo želim, međutim, ja sam mu uvijek odgovarao da imam potpuno iste želje kao i svi moji drugovi, jer svi smo doprinijeli časnom djelu pobjede i zauzimanju turskog admiralskog broda Sultanija i porobljavanju četrdeset Turaka. Rekao mi je: Mislite na sebe, jer vi ste nešto drugo, a vaša zasluga je poznata Velikom Meštru, koji misli i na vaše drugove, ali na drugi način. Nikada ništa nisam htio odrediti, jer svi smo se složili da nam se ustupi vrijednost trećeg dijela broda i njegovog jedra, a to nam je i sam komesar obećao i uvjerio nas da tako misli i Veliki Meštar. Ali, komesar je stalno insistirao na svojim pitanjima i izbjegavao da mi odgovori na ono, o čemu sam ja najviše mislio. Tako, jednog dana, pojavio se on sa jednim zlatnim krstom u trouglu, koji je značio pobjedu i rekao mi je: »Ovo je za vas, bićete proizvedeni u viteza, ali treba da to prođe kroz Vijeće«; odgovorio sam mu, da što se mene tiče, nisam želio takvu počast, no ipak zahvaljujem Redu, što želi da me toliko počasti. Moja najveća briga, rekao sam mu dalje, jeste, da ne budu prevareni moji drugovi, jer svaki se od njih na smrt borio. Izašli smo iz karantena, a još se nikakva odluka nije nazirala; da kažem pravo, malo mi je bilo stalo do malteškog krsta, stalo mi je bilo do toga da moji drugovi budu zadovoljni.

Otprilike, mjesec dana nakon što smo izišli iz lazareta na slobodu, na Maltu su stigle vijesti, da Sultan naoružava svoje snage za napad na ovaj otok, tako da se sve suspenduje zbog toga što je Malteški red zauzet oko kopnenog i pomorskog naoružavanja. Ostao sam sa jadnim svojim drugovima na Malti čekajući ishod obećanja, koja su mi najavljena u vezi vrijednosti trećeg dijela broda i njegovog jedra. Držali su me u očekivanju lijepim medenim riječima, i nakon sedam-osam mjeseci su mi rekli, kako zbog izbijanja rata i zbog toga što se Red mora sukobiti sa Portom, Veliki Meštar je prisiljen izmijeniti data obećanja. Tako, ne znajući više kako da žive, moji jadni drugovi su počeli sa službom u mal-

teškoj vojsci, ili su se uposlili na brodovima, ali ipak, mnogi moji drugovi su otišli u Napulj, pa i drugdje, tako da sam samo ja sa troje ili četvero njih ostao na Malti. Ponudili su mi da budem oficir da upravljam i vodim red u vojsci, sa bijednom platom od deset dukata mjesečno, koja mi je prestala posle pet mjeseci, jer su prestale ratne pretnje. Veliki Meštar je htio da mi za moj poduhvat zahvali i tako, što me je odredio da zajedno sa ostalom trojicom drugova drugih narodnosti budem savjetnik kapetanske galije, dodijelio mi je dvadeset dva škuda mjesečno, koji se računaju na četiri i po cekina. Razmišljajući o tome kako je nagrada bila pomalo uvrđeljiva, zadržao sam se tamo još nepuna dva mjeseca, primio platu, odlučio se da uzmem odmor, i sa malteškim brodom Pinko, evo već tridesetsedam dana kako nisam na otoku, a dvadesetdevet dana samo na moru, stigao sam do Dubrovnika, odakle sam ovdje došao iz razloga, koje sam već naveo. Sada, kada sam dospjeo kući, živim s oprezom, želeći da više ne mjenjam podneblje, želim isto tako da živim sa svojim rodacima, ne žalim prolići ni svoju vlastitu krv i dati svoj život služeći svog Dužda. Otuda se preporučam milosti preuzvišenog gospodina vanrednog providura, koji, kao što je to izašao u susret drugima, pa tako će i meni nadam se, tim više što nisam učinio zločin, da bih zaslužio kaznu.»

Upitan, gdje su ostavljeni zarobljenih četrdeset Turaka, odgovorio je: »Ostali su u vlasti Malteškog reda.»

Upitan, što se desilo sa brodom Sultanija i njegovim jedrima, odgovorio je: »U vrijeme mog odlaska, istog su prepravili Maltežani, a ovi su ga i prilagodili za upotrebu svog hrišćanskog brodoljca. Pričalo se je, da Veliki Meštar malteški ima namjeru da ga u pratnji dva broda uputi u Spaniju i Francusku, jer su ga kraljevi ovih zemalja iz radoznalosti željeli pogledati. Govorilo se još ranije, da ga je sultan tražio od francuskog kralja, kako bi mu ga ovaj poslao u Carigrad da smiri narod, ali pod obavezom da ga sultan vrati. Ovo nije vjerovatno, i Sveti red, podržan od strane španskog kralja, grčevito se tome odupreo i nije želio da se Sultanija vrati, ukoliko sultan prije toga ne vrati napuljskom kralju dvije galije.»

»Upitan, gdje se je on, ovdje prijavljeni, sada nastanio, odgovorio je: »Još se nisam, za stalno, nigdje nastanio, jer želim da ovisim, i život žrtvujući, ako treba, od zapovijesti mog Dužda. Ako mi on oprostí i ostavi me u mojem rodnom kraju, biće mi to radost, ako ne, pokoriću se njegovim naređenjima.»

Mr ĐURO BATRICEVIĆ

VOJNI OBVEZNICI IZ BOKE KOTORSKE U MARIBORSKOM ZATVORU

Do 1918. godine vojni obveznici iz Boke Kotorske služili su vojni rok u austrijskoj vojsci. No, bilo je i onih koji su se odmetali i na svoju ruku stupali u redove crnogorske vojske. Takve je, inače pedantna, austrijska administracija vodila u posebnom spisku, u nadi da će doći kada će im se za »nepokornost«, ili »neposlušnost« prema Beču teško osvetiti. I, zaista, Austriji se ukazala prilika da se sa ovim vojnim »bjeguncima« surovo obračuna. Bilo je to nakon kapitulacije Crne Gore, 1916. godine, kada su austrijske okupacione snage pokorile Crnu Goru. Tom prilikom su se austrijske vojne vlasti pobrinule da pronađu one »svoje« vojne obveznike, za kojima su godinama tragali. I, na žalost, uspjelo im je da veći dio njih pohvataju. Nakon toga formiran je vojni sud u Igalu i Herceg-Novom, koji je sudio za »veleizdaju« njima četrdesetosmorici.

U Pokrajinskom arhivu Maribor, fond za 1917. godinu, našao sam uredno sređenu dokumentaciju, na njemačkom jeziku, za 48 vojnih obveznika iz Boke Kotorske, kojima su izrečene vremenske kazne u različitom trajanju, zbog izbjegavanja vojne obaveze u austrijskoj vojsci. U dosijeima se nalaze svi potrebni podaci na osnovu kojih bi se danas sa sigurnošću moglo utvrditi o kojima se Bokeljima radi. Ima ponegdje grešaka u imenima, prezimenima i mjestima rođenja pojedinaca, zato bi bilo dobro kada bi pomenuti materijal bio fotokopiran i preveden sa njemačkog. Na taj način bismo dobili jedan dragocjen materijal, koji bismo, uz malo dobre volje i neznatnih finansijskih sredstava, mogli kompletirati i sačuvati od zaborava.

Budući da ovaj period ne obrađujem muzeološki, a upravo sam zbog toga bio u Mariboru sa zadatkom da istražim i proučim međuratni period u onom dijelu koji se odnosi na Crnu Goru, to nijesam imao ni vremena, ni mogućnosti da podrobnije proučim pomenutu građu. No, i za ovo što sam uradio dugujem neizmjernu zahvalnost Francu Filipiču, direktoru Mariborskog arhiva.

Evo spiska osuđenih Bokelja, za koji ne tvrdimo da je potpun, jer pomenuti dosije sadrži i spiskove osuđenika iz Bosne i Dalmacije, pa nam je, vjerovatno, neko ime umaklo. Osuđeni su sljedeći okrivljenici iz Boke:

1. ODŽA PAUL, sin Pera, rođen 1864. u Šišićima — Grbalj, Dalmacija, ženjen, grčko-pravoslavne vjere, zemljoradnik i zidar, zavičaj Grbalj, Boka Kotorska, Dalmacija. Osuđen je kod Cesarско-kraljevskog vojnog suda Igalo, 16. XI 1916. K. 1205/16, zbog veleizdaje po paragrafu 58, Kaznenog zakonika na 10 godina teške robije. Kazna mu ističe 16. novembra 1926. godine, a otišao je 5. jula 1917. godine, na osnovu pomilovanja. U Maribor došao 3. maja 1917. godine na izdržavanje kazne.

2. IVANOVIC NIKO, sin Sava, rođen 1899. godine, 15. januara u Maine, Budva, Kotor, Dalmacija, neženjen, grčko-pravoslavne vjere, seljak — zemljoradnik. Osuđen na 3 godine 1. decembra 1916. godine...

3. MARTINOVIC MITAR, rođen 2. novembra 1888. godine, Brajići, Budva, Kotor, Dalmacija, neženjen, vjere grčko-pravoslavne, seljak. Osuđen 1. decembra 1916. godine na 10 godina teške robije...

4. MIKOVIC RADE, rođen 20. februara 1877. godine, ženjen, Celobrado, Grbalj. Osuđen 12. decembra 1916. godine na 12 godina robije. Trinaestog avgusta 1918. godine pošao kući. Što znači da je bio pomilovan.

5. VUKSIC SAVO, rođen 27. marta 1883. godine, Sutvara, Grbalj, ženjen, zemljoradnik. Suđen 14. novembra 1916. godine i osuđen na 10 godina robije. Pušten 5. jula 1917. godine.

6. ODŽA MARKO, 57 godina star, Šišići, Grbalj, ženjen. Dana 12. decembra 1916. godine osuđen na 15 godina robije. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine.

7. BECIR IVO, rođen 23. marta 1870. godine, selo Kubasi, Grbalj, Kotor, Dalmacija, ženjen. Osuđen u Igalu 21. novembra 1916. godine na 10 godina robije. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine.

8. PIMA VASO, rođen 9. marta 1884. godine u selu Višnjeva, Grbalj, ženjen. Osuđen 21. novembra 1916. godine na 10 godina robije. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine.

9. BARBA VUKO, rođen 25. septembra 1864. godine, u selu Zagora, Grbalj, ženjen. Osuđen u Igalu 25. novembra 1916. godine. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine.

10. POPOVIC JOVO, rođen 11. novembra 1864. godine u selu Zagora, Grbalj. Suđenje mu je bilo 25. novembra 1916. godine. Tom prilikom je osuđen na 10 godina robije. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine.

11. LAZOVIC NIKO, rođen 14. septembra 1886. godine, zemljoradnik, neženjen. Suđenje mu je bilo 30. novembra 1916. godine.

Tom prilikom je osuđen na 15 godina robije. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine. Rođen je u Pobrđu, Grbalj, Kotor, Dalmacija.

12. STANIŠIĆ VUKO, rođen 5. juna 1860. godine, u selu Maina, Budva, ženjen, zemljoradnik. Suđenje mu je bilo u Igalu 4. decembra 1916. godine. Tom prilikom je osuđen na 10 godina. Izašao sa robije 30. avgusta 1918. godine.

13. MAČIĆ SAVO, 50 godina star, rođen u Sutvari, Grbalj. Suđenje mu je bilo 24. novembra 1916. godine. Tom prilikom je osuđen na 10 godina. Sa robije je izašao 30. avgusta 1918. godine.

14. TIČIĆ VUKO, rođen 4. decembra 1870. godine u selu Glavati, Grbalj, Dalmacija, ženjen, zemljoradnik. Suđeno mu je 11. decembra 1916. godine u Igalu. Tom prilikom je osuđen na 10 godina robije. Umro je u zatvoru 8. juna 1917. godine.

15. ZEC NIKO, sin Pera, rođen 1865. godine u selu Sisići, Grbalj, ženjen. Osuđen je 24. novembra 1916. godine u Igalu na 12 godina robije. Sa robije je izašao 30. avgusta 1918. godine.

16. BUČIN PERO, sin Stjepa, rođen 27. oktobra 1851. godine u selu Kubasi, Grbalj, udovac, zemljoradnik. U Igalu osuđen na 12 godina, 21. novembra 1916. godine. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

17. ANĐUS RADA STJEPO, rođen 24. oktobra 1868. godine u Todorovićima, selo Todorovići, Grbalj, udovac, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 11. avgusta 1916. godine. Izašao sa robije 5. jula 1917. godine.

18. PAVLOVIĆ ILIJIN KRSTO, rođen u Brda, Reževići, Paštrovići, Budva, 12. septembra 1864. godine, oženjen, seljak. Osuđen u Herceg-Novom 5. jula 1916. godine na 20 godina teške robije. Izašao sa robije 5. jula 1917. godine.

19. GREGOVIĆ IVO, rođen 9. februara 1855. godine u Novoselju, Paštrovići, oženjen, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 4. jula 1916. godine na 20 godina teške robije. Izašao sa robije 5. jula 1917. godine.

20. KALOSTRO JOVO, rođen 4. januara 1872. godine u selu Reževići, Paštrovići, Budva. Osuđen 10. avgusta 1916. godine u Herceg-Novom na deset godina robije. Umro u Mariboru, prilikom izdržavanja kazne, 20. decembra 1916. godine.

21. GREGOVIĆ KRSTO, rođen 14. septembra 1861. godine u selu Kaluđerac, Paštrovići, oženjen, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 3. avgusta 1916. godine na 20 godina teške robije. Pušten sa robije 5. jula 1917. godine.

22. MEDIGOVIĆ MILOV PERO, rođen 5. februara 1858. godine u selu Žukovice, Reževići, Paštrovići, Budva, oženjen, zemljoradnik. Osuđen 27. jula 1916. godine u Herceg-Novom na 10 godina robije. Pušten sa robije 5. jula 1917. godine.

23. MEDIN STIJEPO, rođen 22. jula 1865. godine u Kastel Lastvi, Paštrovići, Budva, oženjen, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 3. avgusta 1916. godine na 15 godina teške robije. Iz zatvora pušten 5. jula 1917. godine.

24. MITROVIĆ IVO, rođen 10. oktobra 1876. godine u Svetom Stevanu, Praskvice, Paštrovići, Budva, oženjen, učitelj. Osuđen u Herceg-Novom 8. avgusta 1916. godine na 12 godina teške robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

25. MITROVIĆ SAVO, rođen 6. avgusta 1868. godine, u Paštrovićima, Sveti Stevan, Budva, Boka Kotorska, Dalmacija, oženjen, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 9. avgusta 1916. godine na 15 godina teške robije. Izašao sa robije 5. jula 1917. godine.

26. BUCIN TOMO, rođen 27. jula 1882. godine u selu Kubasi, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija, neoženjen, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 21. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

27. KUNJIĆ SAVO, rođen 31. marta 1879. godine, u selu Krimovice, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 21. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

28. BILAL JOVO, rođen 8. januara 1888. godine u selu Kubasi, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 21. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

29. RADANOVIĆ LUKA, rođen 20. oktobra 1898. godine u selu Višnjevo, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 21. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten sa robije 10. avgusta 1918. godine.

30. POPOVIĆ FILIP, rođen 15. aprila 1854. godine u selu Zagora, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 25. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Umro u zatvoru 18. februara 1918. godine.

31. POPOVIĆ LAZAR, rođen 10. oktobra 1867. godine u selu Zagora, Grbalj, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 25. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Umro u zatvoru 31. oktobra 1917. godine.

32. ZEC MARKO, rođen 21. februara 1883. godine u selu Pobori, Budva, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 30. novembra 1916. godine na 12 godina teške robije. Pušten sa robije 30. avgusta 1918. godine.

33. RADONJIĆ JOKO, rođen 20. septembra 1875. godine u selu Majline, Budva, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 4. decembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

34. PARAPID STEVO, rođen 10. avgusta 1863. godine u selu Glavatičići, Grbalj, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osu-

đen u Igalu 20. novembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten na slobodu 30. avgusta 1918. godine.

35. PARAPID VUKO, rođen 15. oktobra 1863. godine u selu Glavatičići, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 11. decembra 1916. godine na 10 godina teške robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

36. ZORAN SAVO, rođen 28. novembra 1893. godine u selu Dub, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 24. novembra 1916. godine na 10 godina robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

37. PARAPID JOVO, rođen 18. aprila 1863. godine u selu Glavatičići, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 21. novembra 1916. godine na 10 godina robije. Pušten na slobodu 30. avgusta 1918. godine.

38. MITROVIĆ DAVID, rođen 2. juna 1882. godine u Pržnom, Paštrovići, Budva, zemljoradnik. Osuđen u Igalu 7. decembra 1916. godine na 18 godina robije. Pušten iz zatvora 30. avgusta 1918. godine.

39. MEDIGOVIĆ LUKA, rođen 27. februara 1855. godine u selu Čukovići, Reževići, Paštrovići, Budva. Osuđen u Herceg-Novom 11. avgusta 1916. godine na 20 godina robije. Pušten iz zatvora 5. jula 1917. godine.

40. JOVANOVIĆ ANDRIJA, rođen 29. novembra 1877. godine u selu Tudorovići, Paštrovići, Budva. Osuđen u Herceg-Novom 11. avgusta 1916. godine na 12 godina robije. Pušten iz zatvora 5. jula 1917. godine.

41. SRZENTIĆ NIKO, rođen 20. oktobra 1852. godine u selu Brda, Reževići, Paštrovići, Budva, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 5. avgusta 1916. godine na 12 godina robije. Pušten iz zatvora 5. jula 1917. godine.

42. GREGOVIĆ TOMO, rođen 20. septembra 1863. godine u Novoselju, Paštrovići, Budva. Osuđen u Herceg-Novom 4. avgusta 1916. godine na 20 godina robije. Pušten iz zatvora 5. jula 1917. godine.

43. VUKOTIĆ NIKO, rođen 8. decembra 1858. godine u Novoselju, Paštrovići, zemljoradnik. Osuđen u Herceg-Novom 4. avgusta 1916. godine na 12 godina robije. Pušten sa robije 5. jula 1917. godine.

44. GREGOVIĆ VIDO, rođen 4. marta 1855. godine u Novoselju, Paštrovići, Budva, zemljoradnik. Osuđen 4. avgusta 1916. godine u Herceg-Novom na 20 godina robije. Pušten sa robije 5. jula 1917. godine.

45. FRANOVIĆ KRSTO, rođen u selu Đenaši, Paštrovići, Budva. Osuđen 10. avgusta 1916. na 15 godina robije. Umro u Mariboru 23. marta 1917. godine.

46. MIKOVIĆ ĐURO, rođen 8. januara 1863. godine u selu Čelobrdo, Paštrovići, Budva. Osuđen u Herceg-Novom 10. avgusta 1916. godine na 15 godina robije. Pušten iz zatvora 5. jula 1917. godine.

47. MAINIĆ TOMO, rođen u Reževićima, Paštrovići, Budva, Boka Kotorska, Dalmacija. Osuđen u Herceg-Novom 10. avgusta 1916. godine. Pušten iz zatvora 5. jula 1917. godine.

48. MACIĆ PERO, rođen 1863. godine u selu Dub, Grbalj, Kotor, Boka Kotorska, Dalmacija. Osuđen u Sinju 8. februara 1915. godine, zbog toga što je uvrijedio člana carske kuće (opsovao im majku). Zbog toga je osuđen na tri i po godine teške robije. Kaznu je izdržavao, kao i svi naprijed navedeni, u Mariboru. Pušten je iz zatvora 5. jula 1917. godine.

Mirka ZOGOVIC

PRILOG BIOGRAFIJI LAZARA TOMANOVIĆA

U opsežnoj studiji *O političkom liku Lazara Tomanovića*¹ dr Kosta Milutinović, govoreći o bosanskohercegovačkom ustanku, pominje saradnju L. Tomanovića u italijanskom listu *«Il Tempo»*, i to na osnovu Tomanovićeve *«Autobiografije»*. U članku *Porijeklo i život Lazara Tomanovića*² Novak Miljanić takođe govori o Tomanovićevoj saradnji u venecijanskom listu. Međutim, kako ni u jednom ni u drugom radu o tome nema konkretnijih podataka, polazeći takođe od *«Autobiografije»*, mi smo pokušali da o toj Tomanovićevoj aktivnosti nešto поближе doznamo, pa smo do sada mogli da utvrdimo sljedeće.

Godine 1877. (do berlinskog kongresa) Tomanović je «vojevao u italijanskoj štampi za slobodu Bosne i Hercegovine a i za prava Srbije i Crne Gore». U toj istoj štampi njega napada dr Kosta Vojnović zbog njegova slobodarskog pisanja, što Tomanović pominje u *«Autobiografiji»*, dodajući da mu je on odgovorio još u tri članka i da se potom Kosta Vojnović «nije više čuo».³ Nešto opširnije Tomanović o tome govori u *Skici* za autobiografiju, koja se čuva u njegovoj zaostavštini. Tu on veli: «A kada je Rusija priskočila u pomoć srpskim knjaževinama, nastavio sam rad u mletačkom *'Tempu'*, organu zapadne lijeve grupe, koji je bio za Austriju zabranjen pa je izlazio pod imenom *'Il movimento'* i dalje se čitao osobito po Dalmaciji; i taj moj rad protivu čežnje Austrije, odnosno Bosne i Hercegovine bio je izazvao Kosta Vojnovića, tada Rektora zagrebačkog Univerziteta, da ga u istom listu parališe, što mu je bilo i dozvoljeno obzirom na njegov visoki položaj rezervom da mu ja odgovorim.»

¹ «Istorijski zapisi», knj. XXXIII, 1976/3—4, str. 493, 519.

² «Boka», br. 9, 1977, str. 219—234.

³ Laza Tomanović, *Autobiografija*, «Zastava», 1927, br. 297, str. 3.

U venecijanskom dnevnom listu »*Il Tempo*«,⁴ a ne »*Il Movimento*«,⁵ za godinu 1877. nalazi se niz nepotpisanih članaka za koje se gotovo sa sigurnošću može reći da potiču iz pera L. Tomanovića.

Na osnovu napisa koje u to vreme objavljuje, da se zaključiti da se ovaj liberalni italijanski dnevnik prijateljski odnosi prema Crnoj Gori i da podržava narode koji vode oslobodilačke ratove i protiv Turske i protiv Austro-Ugarske. On svakodnevno na svojim stranicama donosi izvještaje o stanju na frontovima, a, osim toga, uvodnici su mu često posvećeni poredama Crne Gore,⁶ koja »ostaje uvek veličanstvena i nepobediva«.⁷

Kao dopisnik »*Il Tempo*« iz Dalmacije, Lazar Tomanović se javlja u rubrici »*Nostre corrispondenze*«. U svojim izvještajima on govori o ratu koji vodi Crna Gora i o bosanskohercegovačkom ustanku i protiv Turske i protiv Austro-Ugarske.⁸ Njegov napis od 27. jula 1877, pod naslovom *Le idee di annessione*, pobudiće Kostu Vojnovića da mu, iz Zagreba, odgovori dopisom *I Croati e la questione d'Oriente*.⁹ Tomanovićeve dva odgovora nose jedan naslov *Ancora sui Croati*.¹⁰ I Tomanović i Vojnović žele da »italijansko javno mnjenje uoči još težih događaja ne bude obmanuto frazama i predrasudama, već da se upozna s pravim stanjem stvari«,¹¹ pa obavještavaju italijanske čitaoce o događajima koji se u to vreme odvijaju u Bosni i Hercegovini i o slavu koji prema tim događajima zauzimaju narodi Hrvatske, Srbije i Crne Gore. Ali svaki od njih to čini sa svog, drugačijeg stanovišta: dok je Vojnović potpuno na strani Austro-Ugarske i pozdravlja je kao osloboditeljicu bosanskog življa od Turaka, Tomanović svim žarom rodoljuba ustaje protiv aneksije, pa poput »Zastave« (koju, uostalom, navode obojica) smatra da je za Bosnu i Hercegovinu bolje da bude i pod Turcima no pod Austrijom. Jer, pita on Vojnovića: »... kakva je razlika između turske pravde i one pod kojom u zatvoru leži više od godinu dana pod istragom, bez dokaza krivičnog dela, jedan otac porodice, kao, na primer, Miletić, istaknuti srpski rodoljub?«¹²

⁴ »*Il Tempo* — giornale politico, letterario, commerciale del Veneto».

⁵ Na osnovu Tomanovićeve reči o ovom listu, pokušali smo da pronađemo »*Il Movimento*«, ali ga nismo mogli naći ni u biblioteci Marciana ni u biblioteci muzeja Correr u Veneciji, kao što nismo mogli naći ni ma kakve indikacije u vezi sa njim.

⁶ Up. *Turchia e Montenegro*, br. 151, *Il Montenegro e i dispacci turco-III*, br. 155; *La Presa di Niksic*, br. 218, sve iz god. 1877.

⁷ Up. *Dai Due Campi*, 1877, br. 171.

⁸ Up. br. 116, str. 1—2; br. 162, str. 1—2; br. 186, str. 1; br. 196, str. 1—2; br. 222, str. 1—2; br. 245, str. 1. Sve 1877. god.

⁹ »*Il Tempo*«, 1877, № 206, p. 1—2. Na K. Vojnovića upućuje nas Tomanović u *Autobiografiji*.

¹⁰ »*Il Tempo*«, 1877, № 222, p. 1—2 i № 224, p. 1—2.

¹¹ »*Il Tempo*«, 1877, № 224, p. 1: Vojnovićeve reči na koje se poziva i Tomanović.

¹² Isto, str. 2.

Prema stavu redakcije, koja direktno ne polemíše s Vojnovićem, i očitó usvaja odgovor Tomanovića, možemo zaključiti da je »*Il Tempo*« u ovom sporu bio na njegovoj strani.

U tadanjim Tomanovićeveim dopisima, valja uzgred istaći, posebno je zanimljiv i značajan negativan odnos prema ulozi sveštenstva u Hrvatskoj i prema snažnom uticaju koji Vatikan vrši na katolički živalj.

Tomanovićevo ime pominje se u italijanskoj štampi, sad već direktno, i mnogo kasnije, kad je, 1908. kao izaslanik knjaza Nikole u specijalnoj misiji posetio Italiju: pod zvučnim i upadljivim naslovima, na prvim stranicama italijanskih novina, objavljeni su tada opširni članci, potom intervjui s Lazarom Tomanovićem i sl. Svi listovi (»*Il Secolo*«,¹⁵ »*La Tribuna*«,¹⁶ »*Corriere delle Puglie*«¹⁵ i dr.) smatraju za potrebno da naglase kako on govori »*In perfetto italiano*«, kako odlično poznaje italijansku kulturu, istoriju, književnost, kako je veliki prijatelj Italije i kako je bio od ogromne pomoći garibaldincima koji su učestvovali u hercegovačkom ustanku, najzad, kako ima mnogo bliskih prijatelja u Italiji.¹⁶

¹⁵ U broju 300, str. 1, 1908: Una nostra intervista col presidente dei ministri del Montenegro.

¹⁴ Un colloquio con S. E. il Presidente Tomanovich — Il sentimento del Montenegro: popolo e Governo. 1908, № 300, p. 1—2; Lazzaro Tomanovich, 1908, № 302, p. 1.

¹⁵ Una nostra intervista col primo ministro del Montenegro, 1908, № 102, p. 1.

¹⁶ Tomanovićevo ime se, međutim, sreća u italijanskoj štampi i dalje: godine 1909, na primer, venecijanski »*L'Adriatico*«, 1909, 15. II, p. 1, objavljuje, opet na naslovnoj strani, integralni Tomanovićeov govor u skupštini na Cetinju, takođe posvećen aneksiji.

Максим ЗЛОКОВИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА ВЕЉКА РАДОЈЕВИЋА (ХРОНОЛОГИЈА)

1. IV 1868, рођен на Челима код Херцег-Новог.
1880. завршава Српску закладну поморску школу у Србину.
1888. објављује прве своје радове у „Гласу Црногорца“.
1900. напушта Боку и одлази у Сјеверну Америку.
1901. у Сан Франциску уређује лист „Слобода“.
1904. покреће и уређује у Окланду лист „Српска независност“.
1908. долази у Херцег-Нови који одмах и напушта.
1914—1918. радио на скупљању добровољаца и прилога за Црногорски и Српски црвени крст.
1915. — Његов син као црногорски добровољац из Америке губи свој млади живот у катастрофи брода под Медовом.
1932. — Посјетио је последњи пут свој родни крај и на Ловћену се поклатио Његошевом гробу.
1949. — Издао је последњу збирку својих списа, који су доживјели неуспјех.
23. V 1959. умире у Сан Франциску у 91. години живота.

а) Дјела

1893.

— Како је Травићка уклела Марка Маландрића или Тешко томе кога куну — Приповјетка из бокељске прошлости — Цетиње, Државна штампарија 1893.

1904.

— „Бокељев сан у Америци“, слика у једном чину. Написао Лазар Симов Бурић. За позоришту удесио Вељко Радојевић... у Сан Франциску 25. II 1904. год. (Друго издање штампано је у Чикагу маја 1909. год., стр. 17 + 3).

1905.

Тешко томе кога куну — Приповјетка из Бокелшког живота, написао Вељко Радојевић. Друго издање. Издање уредништва „Српске независности“ у Сан Франциску — Кал. 1905.

1907.

Српске народне пословице и разне изреке. Књига I. Приређивачи: Милош А. Поповић и Вељко Радојевић. Штампана „Српске независности“ у Окланду, Калифорнија, 1907.

1912.

— Српске народне пјесме. Скупно и издао Вељко Радојевић — Фрезно — Кал. 1912.

1924.

— Прича у причи. Слика из живота нашег народа у Америци. Прештампано из „Српског гласа“ Сан Франциско, Калифорнија, 1924.

1949.

— Сабрани књижевни радови — Наука, Поука и Метафизика. — Књига I. — Издање пишчево. Сан Франциско — Калифорнија 1949.

— Сабрани књижевни радови. Књига II. Издање пишчево. Сан Франциско — Калифорнија, 1949.

б) Преводи с енглеског језика

— Др В. Б. Вецки, „Спречавање преране старости“, превод Вељка Радојевића. Издање „Српског гласника“, Сан Франциско, Калифорнија, 1934. године.

в) Чланци, есеји, пјесме, приповјетке и расправе

1889.

— Бевојка и претен. (Из збирке Вељка Радојевића) — Нова Зета — Цетиње 1889. Год. I, бр. 1, стр. 33. (Уредништво саопштава да у приморју има доста оваквих пјесама и да ће их убудуће објављивати у листу.)

— Двоје чобанчади. (Из Новог.) Забиљежио Вељко Радојевић) — Нова Зета — Цетиње, 1889, година I, бр. 4, стр. 159.

— Нешто из српских народних пјесама — Глас Црногорца — Цетиње, 1889. Год. XVIII, бр. 50, стр. 32. (Осврт на збирку: Народне пјесме. Сабрао Балдо Мелков Главнић.)

— Народне пјесме. Српске народне умотворине: Забиљежио Вељко Радојевић. — Босанска вила — Сарајево, 1889. Год. IV, бр. 8, стр. 121—123 од 15. априла.

— Дивно ли је урашити (Пјесма), Невен — Нови Сад, 1889. Год. X, бр. 11, стр. 165. (Потпис: Вељко.)

— Пајо и браца му (Пјесма). „Невен“, Нови Сад, 1889. Год. X, бр. 19, стр. 294. (Потпис: Вељко.)

— Књизи — (Пјесма) — „Невен“ Нови Сад, 1889. Год. X, бр. 20, стр. 310—311. (Потпис: В.)

1890.

— Српске народне пјесме, „Нов Зете“ од п. г. као варијанти пјесама у другим збиркама — „Нова Зета“ — Цетиње, 1890. Год. II, бр. 7, стр. 269—271. (Осврт на народне пјесме које су досада објављене у „Новој Зети“.)

— Народне женске пјесме. Послао Вељко Радојевић. „Нова Зета“ — Цетиње, 1890, година II, бр. 1, стр. 27—28. (Три пјесме: Мајчин савјет; Погибија с љубоморе; Бевојчина клетва.)

— Двије ријечи — као одговор г. М. В. Веселиновићу на Прилог српском језику, штампан у овогодишњој VII свесци „Нове Зете“ — Нова Зета — Цетиње, 1890. Год. II, бр. 2, стр. 77—78.

— Још нешто о пољци — Нова Зета — Цетиње, 1890. Год. II, бр. 10, стр. 399—400 (Наставак дискусије).

— На Граховац (Путописна цртица) — „Јавор“, Нови Сад, 1890. Год. XVII, број 25, стр. 293—295; бр. 26, стр. 409—411.

— Стевану Смићелићу приликом 80 год. јуначког му дела на Чегру (пјесма) — „Јавор“ — Нови Сад, 1890. Год. XVII, стр. 465, број 42.

— Та волим те... (Пјесма) — „Јавор“ — Нови Сад, 1890. Год. XVII, бр. 30, стр. 664.

— Попицудим борцима на Граховцу 1858. — (Пјесма) — „Глас Црногорца“ — Цетиње, 1890.

— Црногорка успављује свог синчића — (Пјесма) — „Невен“ — Нови Сад, 1890, година XI, бр. 3, стр. 47 (потпис: Вељко).

— Јастреб, коког и кокошке (Пјесма) — „Невен“, Нови Сад, 1890, год. XI, бр. 9, стр. 140 (потпис: Вељко).

— Гледао сам... (Пјесма) — „Невен“ — Нови Сад, 1890, година XI, број 10, стр. 156 (потпис: Вељко).

— Српкиња отправаља свог војна у бој — (Пјесма) — (Посвећено Србину Македонцу) — Голуб — Сомбор, 1890, година XII, бр. 10, стр. 157 (потпис: Вељко).

— Путник у туђини — (пјесма), „Голуб“ — Сомбор, 1890, год. XII, бр. 4, стр. 67 (потпис: Вељко).

— Неколико цртица из дјетињства Петра П Петровића Његоша — Сабрао Вељко Радојевић — „Глас Црногорца“, Цетиње, 3. новембра 1890, бр. 45.

— Књижевна крађа — „Босанска вила“ — Сарајево, 1891. Год. VI, бр. 20, стр. 317; бр. 22, стр. 348—350 (О штампању народних пословица и пјесама из Вукове збирке у часопису „Искри“ под насловом „Диклице“, пословице и игре).

— (О црногорским народним загометкама) — „Глас Црногорца“, Цетиње, 1891, год. XX, бр. 13, стр. 6.

— Летимичан поглед на наше умотворине новијег доба — „Јавор“, Нови Сад, 1891, год. XVIII, бр. 28, стр. 459—461. (О објављивању народних прича и пјесама Николе Т. Кашиковића у „Босанској вили“ и Лазара Томановића у „Новој Зети“.)

— (О значају изреке: „Газда ја, Газда ти, ко ће воду носити?“) — „Јавор“, Нови Сад, 1891, год. XVIII, бр. 29, стр. 462.

— Српске народне пјесме. Скупио по бившој Горњој Крајини и за штампу приредио Манојло Кордунаш. Издање Српске књижаре и штампарије Браће М. Поповића у Новом Саду, 1891. „Јавор“, Нови Сад, 1891, година XVIII, бр. 43, стр. 685—687. (Приказ збирке пјесама.)

— О трима Вуком забиљеженим народним изрекама — „Јавор“, Нови Сад, 1891, год. XVIII, бр. 50, стр. 797—798. (Тумачење неких народних пословица).

— Прилог збирци имена српских списатељица и њихових књижевних радова — „Јавор“, Нови Сад, 1891, година XVIII, бр. 39, стр. 624. (Ту су сабрани биографски и библиографски подаци о српским књижевницама из друге половине XIX вијека.)

— Нема већег врага од војника — Српска народна приповјетка, „Босан. вила“, Сарајево, 1891, година VI, бр. 17, стр. 265.

— Летимичан поглед на наше народне умотворине новијег доба, „Јавор“, Нови Сад, 1891, год. XVIII, бр. 29, стр. 459—461.

— Чућеш пјесму слатког уздицаја.... (пјесма), „Јавор“ — Нови Сад, 1891, год. XVIII, бр. 35, стр. 548.

— Једнац у матере (пјесма) — „Голуб“, Сомбор, 1891, год. XIII, бр. 1, стр. 42 (потпис: Вељко).

— Тужни пастир (пјесма) — „Голуб“ — Сомбор, 1891. Година XIII, бр. 6, стр. 86 (потпис: Вељко).

— Шта му би? (Слика са села) — „Јавор“, Нови Сад, 1892, година XIX, бр. 21, стр. 321—324; бр. 22, стр. 337—339.

— Српске народне пјесме — из околине Херцеговске, скупио В. Радојевић. I Јуначке: Бој Црногораца са Махмут-пашом. Смрт Смаил-аге Ченгића, како је чинио онако је и прошао. II Женске: Удаја и смрт сестре Љутице Богдана, Делија Иван и удовица, Жетва виле и дјевојке, Црногорац и Црногорка,

Момак и три дјевојке, Дјевојка нара мајку, Погољан одговор, Да зна само, Песуђено вјенчање, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18. — III Сватовске: — Братство — књига V, Београд, 1892, година V, бр. XV, стр. 226—296 (сепарат).

— Српске народне пјесме — Слијепца Рада Рапајића. Вјерно приближно и за штампу приредио Манојло Кордунаш. Књига II, у Новом Саду. Издање и штампарија А. Пајевића, 1892. — „Јавор“ — Нови Сад, 1892, година XIX, бр. 6, стр. 92—93; бр. 7, стр. 108—109 (приказ).

— (Поводом чланка: Манојло Бубало Кордунаш, Одговор г. Вељку Радојевићу у Херцег-Новом — „Јавор“, 1892, бр. 12, година XIX, стр. 188—191. О Кордунашевој збирци — Српске народне пјесме — слијепца Рада Рапајића), — „Јавор“ — Нови Сад, 1892, год. XIX, бр. 19, стр. 303—304 (полемика о неким народним пјесмама).

— Српске народне умотворине: књига прва. Српске севда-лике. Из ковчежића Марка С. Поповића — Родољуба, Панчево — Штампарија Браће Јовановића, 1892. — „Јавор“, Нови Сад, 1892, год. XIX, бр. 30, стр. 476—477 (приказ пјесама).

— Још нешто о неким народним изрекама — „Просвјета“ Цетиње, 1892, година I, бр. 5, стр. 169—172. (О народним пословицама.)

— Прилог коментару и рјечнику „Горског вијенца“ — Босанска вила — Сарајево, 1892, година VII, бр. 10, стр. 157—159. (Приказ коментара Милана Ршчетара на дјело П. Петровића Његоша.)

— Нешто о двијем сабљама Караборђевим (листак) — „Јавор“ — Нови Сад, 1892, година XIX, бр. 7, стр. 110.

— Бој на Мартиниће (народна пјесма, приближно В. Радојевић), „Босанска вила“, Сарајево, 1892, година VII, бр. 18, стр. 283—285.

— Госпођици *. У њеној ноћи кад типина влада (пјесма), „Јавор“, Нови Сад, 1892, година XIX, бр. 24, стр. 372.

— Ускок Милован (баллада из првјенчади, 1888). „Велика Србија“ (календар за 1892. годину).

1893.

— Још нешто о неким народним изрекама, „Просвјета“ — Цетиње, 1893, година I, свеска V (март), стр. 169—172 (допуна тумачењима неких народних изрека које је скупио Вук Стефановић Караџић и Мехмед-бег Капетановић Љубушки). — Расправа.

Народне пословице и разне изреке. Из збирке Вељка Радојевића — „Просвјета“ — Цетиње, 1893, година I, свеска III (јануар), стр. 104 (садржи 15 народних пословица).

— „Женска поскочица“ или „Играчка“ — „Босанска вила“ — Сарајево, 1893, година VIII, бр. 23, стр. 355—357. (С текстом двију поскочица из збирке Вука Врчевића.)

— „Поскочица“ или „Играчка“ — „Јавор“, Нови Сад, 1893, година XVII, бр. 7, стр. 121—122. (Да ли се пјесма — Мома која мало вечера — има убројити у поскочице или играчке? Поводом чланка: Симо Матавуљ — Једна враголана у српском и у француском руху, „Јавор“, 1893, бр. 4, 5, стр. 143—144) (полемика).

1894.

— Смрт Ива Бркановића. (Забилежио В(ељко) Радојевић) — „Просвјета“, Цетиње, 1894, година II, свеска 4, стр. 202—203 (фебруар). Пјесма из околине Дубровника.

— Српске народне прекорјечнице и разне изреке. Приближежио В(ељко) Радојевић — Просвјета — Цетиње, 1894, година II, свеска 5 (март), стр. 263—264; свеска 6 (април), стр. 325—326; свеска 7 (мај), стр. 378—379; свеска 8 (јуни), стр. 432; свеска 9 (јули), стр. 478; свеска 10 (август), стр. 542—543; свеска 11 (септембар), стр. 600—601 (садржи 185 народних пословица и разних изрека).

— Српске народне пословице и разне изреке. Сакупио Вељко Радојевић — „Братство“, издање Друштва св. Саве, Београд, 1894, година VI, књига 16, стр. 254—262.

— Једна скитачица у подераном руху — Стражилово — Сремски Карловци, 1894, година VII, бр. 30, стр. 478—480. (О народној пјесми: „Ја посадих пелин траву...“, уз текст пјесме.)

— Прилог хроници хрватске књижевне краће — „Дубровник“ — Дубровник, 1894, година III, бр. 20, стр. 1—2. (Упоредивање пјесме „Милован и Драгован“ из трићанског листа Словенски свијет с пјесмом Милан-бег и Драгим-бег из збирке Вука Стефановића Караџића), коментар.

1895.

— О српском језику (расправа) „Луча“, Цетиње, 1895, год. I, свеска 4 (април), стр. 266—268; свеска V (мај), стр. 342—344; свеска VI (јуни), стр. 385—387; свеска 7—8 (јул-август), стр. 465—470.

Коментар и исправак једне поскочице. У Херцег-Новоме, 14. јунија, 1895. — „Босанска вила“, Сарајево, 15. августа 1895, год. X, стр. 237 (О поскочици „Захвали се од Столива Медо...“, коју је објавио Б. Јовановић у „Босанској вили“ 1895, бр. 11).

— Отворено писмо г. Моју Медићу. У Херцег-Новоме, 27. марта 1895. „Босанска вила“, Сарајево, 1895, година X, бр. 9, од 15. маја, стр. 143.

— Српске народне прекорјечнице и разне изреке. Из нештампане збирнице В. Радојевића — „Босанска вила“, Сарајево, 1895, година X, бр. 13, од 15. јула, стр. 200.

— Мишљење М. Савића о књизи В. Радојевића „Српске народне пјесме као скитачнице“ — Летопис Матице српске, Нови Сад, 1895, свеска III, књига 198, стр. 151 (подемпка).

— На гробу Војислављеву (о пјеснику Војиславу Ј. Илићу) — Војислављева Сломеница 1895, стр. 120—121.

1896.

„Честитка уреднику „Босанске виле“, приликом добијања одликовања од стране Султана Абдул-Хамида — „Босанска вила“, Сарајево, 1896, година XI, бр. 18, 30. септембар, стр. 294.

— Из народа и о народу. Пише Лука Гршић — Бјелокосић. Издање и штампа Прве српске књижаре и штампарије Владимира Радовића, стр. 238 — „Босанска вила“, Сарајево 1896, година XI, 30. новембра, бр. 22, стр. 356—357; бр. 23 и 24 од 15. и 30. децембра, стр. 374—375 (приказ студије).

— Српске народне пјесме — као скитачнице. Приказано скупљачима народних умотворина. Луча — Цетиње, 1896, година II, бр. 2, стр. 74—80; бр. 3, стр. 121—127. (О Вуковој расподјели неких народних пјесама).

— И још нешто о некијем Вуковијем народним изрекама. У Херцег-Новоме, — Луча — Цетиње, 1896. Година II, бр. 11, стр. 511—514. (О тумачењима неких народних изрека из Херцеговског краја).

— Поводом дубровачких туђинака од професора Зоре — Бранково коло — Сремски Карловци, 1896, година II, стр. 954—957.

— Народна гатања — прибрао Лука Гршић — Бјелокосић — (приказ) — Бранково коло — Сремски Карловци, 1896, година II, стр. 1082—1083.

— Српске народне пјесме из Стоњског приморја — Босанска вила — Сарајево, 1896, година XI, бр. 6, страна 95—96.

— И Бурба моја и цвијеће — Луча — Цетиње, 1896, година II, бр. 2, стр. 76 (Објављено у чланку В. Радојевића „Српске народне пјесме као скитачнице“).

— Ој стамене, стамене? — Луча — Цетиње, 1896, година II, бр. 3, стр. 122 (Објављено у чланку В. Радојевића: „Српске народне пјесме као скитачнице“).

— Сестра Лазарева и Јован чобан — (Жетелачка пјесма), скупио В. Радојевић од Савсте Тошића и Кате Цујовића. — Српски магазин, годишњи часопис за поуку, забаву и књижевност за 1896. годину. — Нови Сад, 1896, стр. 200—201.

— Српске народне пјесме женске. Из Никшића у Црној Гори. Из печатане збирке В. Радојевића — Босанска вила — Сарајево, 1897. Година XII, бр. 13, од 15. јула, страна 201—202.

— Мјесто вијенца Сави Бјелановићу (пјесма), „Босанска вила“ — Сарајево, 1897, година XII, бр. 16, од 30. августа, страна 242.

— Клетва испрошене дјевојке (народна пјесма). Из нештампане збирке Вељка Радојевића Календар „Дубровник“ — Дубровник, 1897. Година I, стр. 142—143.

— Народне пјесме из народа за народ, скупио поп Балдо Мелков Главич. Збирка II. У Дубровнику. Накладом Драгутина Претнера, 1897. Ово је као XXVIII књ. Народне библиотеке — Дубровник, 1897, година VI, бр. 38, стр. 39 (приказ).

— Српске народне женске пјесме из Сарајева. Сабрао Михајло Милавовић у Сарајеву, 1893. Издање и штампарија Штајндлера и Лешнера — Српски магазин, Дубровник, 1897. год., година II, стр. 131—136, приказ пјесама.

И још нешто о неким Вуковим народним изрекама, Луча — Цетиње, 1897, год. III, бр. 11—12, стр. 492—495.

— Перашке почашнице — „Босанска вила“, Сарајево, 1897, год. II, бр. 3—4, стр. 54. (Са коментаром о неким скупљачима ових пјесама.)

— Враг и вила... (пјесма) — Луча — Цетиње, 1897, година III, бр. 6, стр. 251.

— Српске народне загонетке из нештампане збирке В. Радојевића, Српски магазин, годишњи часопис за поуку, забаву и књижевност за 1892. годину, бр. 2, стр. 87—88 — Дубровник, 1897. године.

— Српске народне прекорјечнице и разне изреке — Српски магазин, Годишњи часопис... за 1897. год., страна 89, Дубровник, 1897.

— Српске народне женске пјесме из Сарајева — Српски магазин... за 1897, стр. 131—136, Дубровник, 1897.

— Српске народне игре из Боке — Босанска вила — Сарајево, 1898. године, година XIII, бр. 11 од 15. јануара, стр. 171. (Износи низ познатих народних игара из Херцеговског краја).

— Још једна скитачица у подераном руху — Босанска вила — Сарајево, 1898, година XIII, бр. 14—15, стр. 233—234. (О народној пјесми „Ја усалих пелин мој“.)

— Народно васпитање из Горње Крајине. I Различите српске народне пјесме из збирке Б. М. Кордунаша — Српска ма-

настирска штампарија, 1897. — Босанска вила — Сарајево, 1898, година XIII, бр. 12, стр. 190—191; бр. 14 и 15, стр. 234—236 (расправа).

— Из народа и о народу. Књига II. Смиље и босиље. Убраога из српског народног врта Лука Гршић Бјелокосић. Штампарија Борба Ивковића, Нови Сад, 1898. Издање пшпчево. — Зора — Мостар, 1898, година III, бр. 5, стр. 195—197.

— Писмо кнежева општине Херцеговске посланицима у Задру 1800. „Дубровник“ — Календар — Дубровник, 1898, година II, страна 162—165 (објављује два акта из Херцеговског архива).

— Још једна скитачица у подераном руху — Босанска вила — Сарајево, 1898. год., стр. 170—171.

— Какав газла, такав слута. С пољског превео Зано (Вељко Радојевић), „Луча“, Цетинје, 1898, година IV, бр. 1, стр. 30—32.

— Српске народне прекорјечнице и народне изреке, из нештампане збирке Вељка Радојевића. Српски магазин, Годишњи часопис за поуку, забаву и књижевност за 1897. год. Дубровник, 1898, страна 89.

1899.

— Српске народне умотворине из разних српских крајева. Приближежно и издао Никола Станков Кукић. Српска штампарија у Загребу, 1898, стр. 112. — Босанска вила — Сарајево, 1899, година XIV, бр. 1 од 15. јануара, стр. 15—16; бр. 2 од 30. јануара, стр. 29—30; бр. 3—4 од 15. до 28. фебруара, стр. 53—54 (Приказ и критички осврт на ово издање).

— Перашке почашнице. Из непечатане збирке Вељка Радојевића — Босанска вила — Сарајево, 1899, година XIV, бр. 15 и 16 од 15. и 30. августа, стр. 215—216.

— II Писмо кнежева општине Херцеговске својим посланицима у Задру године 1800. Календар „Дубровник“ — Дубровник, 1899, година III, стр. 162—165. (Објављује два акта из Херцеговског архива.)

— Једна Вукова пјесма и Играчка у подераном руху — Карацић, часопис за науку и културу, Алексинац, 1899, година I, бр. 5, страна 101—102. (Критика рђаво штампане народне пјесме „Све погна јачи нејачега“.)

— О српском језику (расправа) — Зора — Мостар, 1899, година IV, бр. 1, стр. 38.

— Српске народне пјесме — из Никшића у Црној Гори. Из нештампане збирке Вељка Радојевића — а) дјечије; б) женске — Карацић, часопис за науку и културу, Алексинац, година I, бр. 6, страна 98—99 (уредник Тих. Р. Борбевић).

1904.

Бокељев сан у Америци — Слика у једном чину, написао Лазар Симов Бурић, за позорницу удесио Вељко Радојевић у Сан Франциску, 25. фебруара 1904. године (друго издање штампано у Чикагу маја 1909, стр. 17 (3); драматизација Вељка Радојевића истоимене пјесме која је објављена у збирци посвећеној Српској омладини под именом Пјесме Лазара Симова Бурића, Сан Франциско, 1903, страна 66. — Приказивала добротворна друштва наших исељеника у САД), Српска независност, Окланд, Калифорнија, 1908, година V, бр. 4, стр. 2 (приказ).

— Знаменити Срби у Америци — Српска независност, Окланд, Калифорнија, 1904, година I, бр. 2, 3, 4, 5 и 6.

— Ваздашње умно сиромаштво новопеченог критичара — Српска независност, Окланд, Калифорнија, 1904, година I, бр. 1, страна 2 (напада неке своје критичаре).

— Змај Јован Јовановић — Некролог — Српска независност — Окланд, 1904, година I, бр. 14, стр. 2.

— Др Владимир Тројановић (Некролог), Српска независност, Окланд, 1904. године, година I, бр. 18, стр. 1.

— Антун Фабрис, уредник „Дубровника“ (некролог), Српска независност, Окланд, 1904, година I, бр. 30, стр. 1.

— Јован Павковић — народни добротвор (из Херцег-Новога), некролог — Српска независност, Окланд, 1904. године, година I, бр. 30, стр. 2 и 3.

1905.

— Тешко томе кога куну — Пришвијетке из бокељског живота... Издање Српске независности, Сан Франциско, 1905. године (приказ).

— Царство мисли — превод с енглескога Вељко Радојевић, Српска независност, Окланд, година II, бр. 2, стр. 1 (подлистак).

— О српском језику — Српска независност, Окланд, 1905, година II, бр. 24, страна 2; бр. 25, стр. 2; бр. 26, стр. 2; бр. 39, стр. 3; бр. 43, стр. 2.

— Јосип Јурај Штросмајер (некролог), Српска независност, Окланд, 1905, година II, бр. 12, стр. 2.

1906.

— О српском језику — Српска независност, Окланд, 1906, година III, бр. 33, страна 2; бр. 39, стр. 3; бр. 43, стр. 2.

— Писмо „Дубровнику“, Српска независност, Окланд, 1906, година III, бр. 36, 37 и 38. (Уредник полемише са листом „Дубровник“ у Дубровнику о неким националним и вјерским несугласицама.)

— Герасим Петрановић (некролог), Српска независност — Окланд, 1906, година III, бр. 18, стр. 1.

— Запослен човјек (Превод са енглеског В. Радојевић), Српска независност — Окланд, 1906, година III, бр. 32, стр. 2. (Цртица из живота америчког радника.)

1907.

— Вељко Радојевић и Милош Поповић — Српске народне пословице и разне изреке — Књига 1. Издање Српске независности — Окланд, 1907. — Српска независност, Окланд, 1907, година III, бр. 20, стр. 4 (приказ).

— О српском језику — Српска независност — Окланд, 1907, година III, бр. 16, стр. 5; бр. 17, страна 5, бр. 19, стр. 6 и бр. 20, стр. 5. (У овим кратким чланцима писац говори о употребама падежа и синтактичних облика у нашем језику.)

1908.

— Милован Глашић, књижевник (некролог) — Српска независност — Окланд, 1908, година V, бр. 7, стр. 1.

1909.

— Бокељев сан у Америци (слика у једном чињу), написао Лазар Симов Бурић, за позорницу уредио Вељко Радојевић... у Чикагу 1909. — Слобода — Чикаго, 1909, година III, стр. 3 (приказ новоизашлог другог издања поменутог дјела.)

1912.

— Српске народне пјесме сакупио и издао Вељко Радојевић, Фрезно, Кал., 1912. „Слобода“, Чикаго, 1912 (приказ).

1924.

— Прича у причи, слика из живота нашега народа у Америци, Сан Франциско, Калифорнија, 1924, Српски гласник, Сан Франциско, Калифорнија, 1924, број 76, страна 3 (приказ књиге).

1932.

— Почети рада Проке Јовкића (Нестора Жучног) — Венац — Београд, 1932—33. Година XVIII, бр. 9 и 10, стр. 684—689. (У тексту се налазе прилози: Прво Прокино писмо уреднику Српске независности; прва Прокина песма штампана у Српској независности под насловом: „Вијек двадесети, Вијек словенства“; затим посљедње двије од педесет и једне Прокиних пјесама у Српској независности под насловом: „Устају они...“;

„Зашто... зашто...“ и Прокина „Последња ријеч“ из последњег броја Српске независности, која је с бројем 44 од 7. XI 1908. престала излазити с коментаром аутора).

1933.

— Прока Јовкић у Америци. Спомени и писма — Венац — Београд, 1933 — 34. Година XIX, бр. 1 и 2, стр. 65—74; бр. 3, стр. 173—181; бр. 4—5, стр. 285—302.

— (Писма Проке Јовкића од 1905. до јула 1911. Вељку Радојевићу у вези с Јовкићевом сарадњом у Српској независности — с коментаром Вељка Радојевића.)

— Сјећање на Симу Матавуља — Венац — Београд, 1933—34, година XIX, бр. 6, стр. 419—422.

Прока Јовкић у домовини — Венац — Београд, 1933—34, година XIX, бр. 9—10, страна 666—675. (Писма Проке Јовкића од септембра 1911—1914. Вељку Радојевићу са коментаром.)

1934.

— Још нешто о Проки Јовкићу („Нестору Жучном“) — Венац — Београд, 1934—35, година XX, бр. 4 и 5, стр. 356—357. Биографски подаци из 1908. године.

— Др Марко Петинак — Филозофија здравља (приказ), Народ — Калифорнија, 1934, стр. 11, бр. 8.

— Човјек и алкохол, „Народ“ — Калифорнија, 1934, бр. 9, стр. 8.

— Из ловчевих забиљежака — „Народ“, Калифорнија, 1934, бр. 9, стр. 12.

1940.

— Једна привидно добивена и једно привидно изгубљена полемичка битка. Уједињено српство, Чикаго, 1940, бр. 47, стр. 1 и 6. (Полемике о националном питању са неким профашистичким листовима.)

1949.

— Сабрани књижевни радови, књига 1, издање пишчево, Сан Франциско, Кал., 1946, Уједињено српство, Чикаго, 1949, бр. 36, стр. 3 (приказ своје књиге).

SADRŽAJ — CONTENTS

	Strana
ТОМИСЛАВ ГРГУРЕВИЋ	
<i>Боравци друга Јосипа Броза Тита у Боки у оквиру посјета нашој Републици — — — — —</i>	5
Comrade Tito in Boka Kotorska during his visits to the socialist republic of Montenegro — — — — —	32
Марија ЦРНИЋ-ПЕЈОВИЋ	
<i>Организација и рад Општинске управе Херцег-Новога (1870—1940) — — — — —</i>	35
The organization and activities of the community authorities of Herceg-Novi (1870—1940) — — — — —	79
Dr. Bogumil HRABAK	
<i>»Zličići« iz Herceg-Novog i zulumčarenje na uštrb dubrovačke trgovine 1600—1667. godine — — — — —</i>	81
»Zličići« of Herceg-Novi and the oppression of Dubrovnik trade 1600—1667 — — — — —	118
Драгана МАЖИБРАДА	
<i>Маслинарство у Боки Которској — — — — —</i>	121
Olivegrowing in Boka Kotorska — — — — —	167
Мато КАРОВИЋ	
<i>Сарадња и везе дубровачких, бокоторских и црногорских комуниста — — — — —</i>	169
The cooperation and connection among the communists of Dubrovnik, Boka Kotorska and Montenegro — — — — —	180
ТОМИСЛАВ ГРГУРЕВИЋ	
<i>Блех музика Бокелске бригаде — — — — —</i>	181
The Boka Brigade Brassband — — — — —	202
Dr. Melanija OBRADOVIĆ	
<i>Prilog adventivnoj flori okoline Herceg-Novog — — — — —</i>	203
Contribution to adventive flora of the surroundings of Herceg-Novi — — — — —	212
	361

Mr Rajko VUJICIN

- Иконописна дјела Димитрија Даскала у Рисну — — 213
 Icon-paintings of Dimitrije the Daskal in Risan — — 221

Vaso J. IVOŠEVIĆ

- Први књижевни часопис међу Бокељима* — — — 223
 The first literary magazine of Boka — — — 242

Mr Jelisaveta SUBOTIĆ

- Jedan bokeljski proučavalac jezika s kraja XIX vijeka
 o Vukovom Srpskom rječniku* — — — 243
 The study of Vuk's dictionary by a student of language
 in Boka in the late 19th century — — — 256

Srđan MUŠIĆ

- Неколико црногорско-бокељских преводилаца Леопардија у XIX веку* — — — 257
 Alcuni traduttori montenegrini e bocchesi del Leopardi
 nel secolo XIX — — — 262

Dr Savo VUKMANOVIĆ

- Josif Tropović i Petar II Petrović Njegoš — učitelj i
 učenik* — — — 263
 Josif Tropović et Pierre II Petrović Njegoš maître
 et élève — — — 280

Dr Борђе МИЛОВИЋ

- Становништво Сасовића у другој половини XVIII
 вијека* — — — 281
 The population of Sasovići in the second half of the
 18th century — — — 290

PRILOZI

Vaso TOMANOVIĆ

- О варијантима једне народне песме* — — — 293
 О вариантах одной народной песни — — — 298

Ferida PEJAKOVIĆ

- Bibliografija »Boka« — zbornika radova iz nauke, kul-
 ture i umjetnosti 1969—1979.* — — — 299

Ignjatije ZLOKOVIĆ

- Vladislav — Vlado Brajković (povodom 75-godišnjice)* 325

Mirko VUKASOVIĆ	
<i>Saslušanje kapetana Petra Zelalića iz Bijele u Herceg- Novom 11. septembra 1761. godine</i> — — — — —	329
Mr Đuro BATRIČEVIĆ	
<i>Vojni obveznici iz Boke Kotorske u Mariborskom za- tvoru</i> — — — — —	339
Mirka ZOGOVIĆ	
<i>Prilog biografiji Lazara Tomanića</i> — — — — —	345
Максим ЗЛОКОВИЧ	
<i>Библиографија Вељка Радојевића (хронологија)</i> —	349

Tehnički urednik i korektor:
Safet Danović

Lektor:
Ljubo Rudan

Izvode prevela na engleski:
Sonja Rakić

Tiraž: 1000 primjeraka